

LÉLEKELEMZÉS

LÉLEKELEMZÉS

A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület szakmai folyóirata

A lapot alapította:

2006-ban a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület és az EGO Alapítvány

Szerkesztőbizottság:

Alpár Zsuzsa • Halász Anna • Jakab Katalin • Keresztes Zoltán
Sarkadi Borbála • Szilágyi Júlia • Unoka Zsolt

1093 Budapest, Lónyay u. 24. – HUNGARY • Telefon/fax: 36 1 216 0123
E-mail: magyar.pszichoanalitikusegyesulet@chello.hu • egoalap@externet.hu

ISSN 1788-327X

Kiadja a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület megbízásából a

Lélekben Otthon Kiadó Kft.

1155 Budapest, Szent Korona útja 11/A.

Telefon: 06 20 973 8930 • E-mail: info@lelekbenotthon.hu

Nyomdai előkészítés: grafiTEXT stúdió • *Nyomda:* Győr, Palatia Nyomda Kft.

Éves előfizetési díj:

Egyéni előfizetőknek: 3000 HUF • Cégeknek, intézményeknek: 3400 HUF

Bolti ár, kötetenként: 2000 HUF

Teljesíthető csekken vagy átutalással.

Átutalás esetén az előfizetési díjat a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület számlájára kérjük:
Intereurópa Bank 1100104-19009856-38000007

LÉLEKELEMZÉS

**A MAGYAR PSZICHOANALITIKUS EGYESÜLET
SZAKMAI FOLYÓIRATA**

III. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

2008. OKTÓBER

TÁJÉKOZTATÓ A LÉLEKELEMZÉS SZERZŐINEK

- a) A szerkesztés elektronikus munkamóddal történik. A szerzőkkel, lektorokkal a levelezést elektronikus formában bonyolítjuk.
- b) A LÉLEKELEMZÉS a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület lapja. A pszichoanalízissel kapcsolatos elméleti és kazuisztikai cikkeket *első közlésben* publikálja
- c) A tanulmányokat e-mail csatolásként kérjük (egoalap@externet.hu címre), word formátumban. A terjedelem ne haladja meg a 3/4 szerzői ívet (30000 karakter). A terjedelmi korláttól a szerkesztőség csak kivételesen tér el.
- d) A terjedelemben beleszámít egy rövidebb, 150 szavas magyar, és egy hosszabb, 250 szavas angol összefoglaló, kulcsszavak, az irodalomjegyzék, valamint az esetleges ábra, táblázat. Az ábrákat, táblázatokat külön fájlban kérjük csatolni.
- e) Kérjük szerzőinket, hogy a jelzettekkel felszerelt, kész tanulmányt küldjenek közlésre.
- f) Kérjük szerzőinket, hogy törekedjenek világos, egyszerű, magyaros fogalmazásra. Idegen fogalmat, kifejezést csak akkor használjanak, ha az feltétlenül szükséges. Helyesírás tekintetében a MTA előírásai az irányadók.
- g) A beküldött anyagok lektori vélemény alapján kerülnek közlésre. Az angol nyelvű összefoglalás nyelvi lektorálását a szerkesztőség biztosítja.
- h) A nyomdai korrekcióra ideje 3 nap, ennek kérjük szigorú betartását.
- i) A kéziratokat nem őrizzük meg.

SZERKESZTŐI ÚTMUTATÓ

TANULMÁNY FORMÁJA ÉS „KELLÉKEI”

Cím

Alcím

Szerző

Magyar nyelvű absztrakt (150 szó), Kulcsszavak: a szavak „helyköz, gondolatjel, helyköz”-zel elválasztva.

Ha az absztraktot a fordító írja: kulcsszavak alá: (A fordító)

Szöveg: Az alcímek után egy sorköz, fejezet és következő alcím között kettő sorköz. (Fordítás esetén) Fordította:

Angol nyelvű absztrakt (250 szó), elé a tanulmány címe angolul.

Kulcsszavak: a szavak „helyköz, gondolatjel, helyköz”-zel elválasztva

Irodalom:

TANULMÁNY SZÖVEGE

A szakszavak megfelelő írásmódban, és - egy szövegen belül - ugyanolyan írásmódban szerepeljenek.

A szöveg ne legyen formázva, bekezdések, címek, alcímek sor elején kezdődjenek.

A végleges szövegben ne legyenek korrekcióra jelek.

Ha egy idézetben belül van még egy idézet, akkor az ne hagyományos idézőjelek között szerepeljen, hanem » és « között.

Pl.: „Arra hivatkozik, hogy »jól esett« neki.”

SZERKESZTŐ ELŐSZAVA A ROVATOK ELEJÉN

A szöveg dőlt betű

Álló betű: (A szerkesztő)

HIVATKOZÁSOK

Szövegben:

A tanulmány szövegében a hivatkozott irodalom zárójelben szerepel, vezetéknev + évszám, példa: (Bölcs 1981).

Idézet esetében + oldalszám formában, példa: (Bölcs 1981, 55. o.).

Az irodalomjegyzékben a forma a következő:

a) *Könyv:* Szerző vezetéknev + keresztnév első betű + pont, kettőspont: cím + végén pont. Kiadás helye + vessző, kiadó + vessző, évszám pont. Példa: Bölc J.: A bölcsesség. Páty, Elme, 1981.

Több szerző egymástól vesszővel elválasztva, példa: Bölc J., Okos K.: A bölcsesség. Páty, Elme, 1888. (Szerző vezetéknev Szerző keresztnév rövidítés., Főcím. Alcím. Hely, Kiadó, évszám.)

Szerkesztett kiadvány esetében a szerkesztő(k) neve után zárójelben szerk., példa:

Neves T, Híres R (szerk.): A bölcsesség. Páty, Elme, 1888.

b) *Könyvfejezet:* Szerző vezetéknev + keresztnév első betű + pont, kettőspont: fejezetcím + végén pont. Utána In: és a szerkesztős forma, az évszám után vessző, majd a fejezet oldal tól-ig + pont, példa: Bölc J., Okos K.: A józan paraszti ész. In: Neves T., Híres R. (szerk.): A bölcsesség. Páty, Elme, 1888, 101–153.

c) *Folyóirat:* Szerző vezetéknev + keresztnév első betű + pont, kettőspont: cím + végén pont. Folyóirat (teljes) címe + vessző, évfolyam arab számmal + kettőspont: oldal tól-ig + vessző, évszám pont. példa:

Bölc J., Okos K.: Ujjgyakorlat a józan paraszti észről. Az emberi természet, 8:55–62, 2009.

TARTALOMJEGYZÉK

Halász Anna: Beköszöntő 9

Pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat

Bokor László: A pszichoanalitikus elmélet fejlődésének viszontagságai. Klinikai alkalmazhatóság, kutatási bizonyítékok kérdései	14
Erdélyi Ildikó: A francia pszichoanalízis poétikus arca. Metaforákba foglalt pszichoanalitikus elméletek	27
Haynal André: Az analitikus kreativitása	42
Schmelowszky Ágoston: „Kivágja a rezet”: A pénz metapszichológiai és technikaelméleti vonatkozásai	48
Lőrincz Zsuzsa: Pszichoanalitikus beállítódás és kreativitás	56
Kardos Tímea: Ki lakik az analitikusban? Magzati jelenlét a terapeuta terhessége kapcsán és annak hatásai az analitikus folyamatban	62
Felházi Anett: „Mit adhatunk betegeinknek?”	73

Pszichoanalízis más kultúrákban

Fülöp Márta: Szenvedély, versengés, szégyen és büntudat japán módra Nacume Szószeki „Kokoro” című művében	84
Indries Krisztián: Pszichoanalízis Japánban: Sintóista, buddhista mítoszok és az álmok mélystruktúrája	110

Pszichoanalízis és műalkotás

Bálint Katalin: Ingmar Bergman Persona című filmje a pszichoanalízis tükrében	124
Hárs György Péter: Alkotás és pszichoanalízis Babits Psychoanalysis Christiana című versében	137
Fecskó Edina: A mese és a mozi bűvölete – Piroska esete a XXI. században	151
Papp Orsolya: A „beszélő kúra” ábrázolása a (néma) filmművészetben	164
Vincze Anna: Lélektani realitás Rowling Harry Potterének varázslatos világában	184

Klinikai munka közelről

- Antal Bacsó Péter – Milák Piroska – Sarkadi Borbála – Unoka Zsolt:
Személyes elmélettöredékek terápiás órarészlet csoportos elemzésében 193

Kutatások

- Ajkay Klára – Garami Vera – Ehmann Bea: Kísérlet a pszichoanalízis
hatásvizsgálatára: volt páciensek visszaemlékezéseinek tartalomelemzése 217

BEKÖSZÖNTŐ

A LÉLEKELEMZÉS 4-5. SZÁMÁHOZ

A **Lélekelemzés**, amely évi két megjelenéséből az októberi számát az éves analitikus konferencia válogatott és tanulmánnyá formált előadásiból állítja össze, és tavaszi számát az egyéb írásoknak szenteli, ezúttal csak egy nagyobb őszi, dupla számmal lép porondra. Ennek első sorban a legutóbbi konferencia átlagnál gazdagabb kínálatát az oka. A sorrendben 14. Pszichoanalitikus Konferencián ugyanis a korábban megszokotthoz képest több előadás hangzott el, amely kínálta azt a megoldást, hogy az előadások lektorált cikk változatát egy kötetbe szerkesszük. A konferencia, a változások és kölcsönhatások kérdéskörét állította a középpontba, amely az előző év teoretikus témájával ellentétben, első sorban klinikai implikációkat, és úgy tűnik ezáltal, nagyobb érdeklődést vonzott. Ráadásul a konferencia szervezői a témát „A pszichoanalízis, mint alkotás” alcímmel kitágították a pszichoanalízis és művészetek irányába is, így egy meglehetősen sokrétű, gazdag programkínálat alakult ki. Az előadás folyamat tovább gazdagította, hogy a konferencián két emlékülésre is sor került: az egyikben Székács Istvánra emlékeztek a tanítványok születésének 100 éves évfordulója alkalmából, a másikon pedig a nemrég elhunyt Nemes Líviára.

A konferencia, és értelemszerűen a kötet is tehát három kulcsfogalomra fűzhető fel, a **változásra**, a **kölcsönhatásra** és a **kreativitásra**.

A VÁLTOZÁS

Ízlelgetve a változás fogalmának pszichoterápiában betöltött szerepét, a következő gondolatsort jártam be.

Mindenki és mindig változni akar. Ez a pszichoterápia egyik motorja. Pedig, ha akarunk, ha nem, mindig változásban vagyunk: külsőleg, belsőleg, lelkiileg és fizikailag egyaránt. Hol gazdagodunk, hol szegényedünk, hol fejlődünk, hol elakadunk, növekszünk, majd csökkenünk. De miért is kívánjuk annyira a változást, hogy még terápiát is igénybe veszünk ennek érdekében? Mert néha meg szenvedünk.

A pszichoterápia klasszikusai (persze elsősorban Freud) még a szenvedésnyomást tekintették a pszichoterápia kérés fő mozgató rugójának. Ezt pedig lassú, kézműves módszerrel, a pacienssel való együtt munkálkodással igyekeztek enyhíteni. Ma azonban mintha akkor kérnék terápiás segítséget, amikor elégedetlenek vagyunk önmagunkkal, vagy a környezetünkben lévő személyekkel (gyerekeinkkel, házastársunkkal stb.). Ez pedig olyan igény, ami a változást, méghozzá a hatékony és gyors változást emeli piedesztálra. A gyors és hatékony változás pedig a terapeutától is gyors reagá-

lást igényel, ami a pszichoterápia olyan ágainak kedvez, amelyek operacionalizálhatóak és hasonlatosak a sebészi beavatkozáshoz. Így azonban a terapeuta a lélek plasztikai sebészévé válik, aki kiszolgálja a minden áron való változás igényét. Úgy tűnik ezért is jöttek divatba a rövid, gyors változást ígérő terápiák.

A pszichoanalízis ezzel szemben azt ígéri, hogy nem leszünk mások, csak tudatosabbak és hitelesebbek, azaz otthonosabban lakjuk majd be önmagunkat. Ha pedig önmagunkat és másokat jobban megértjük, jobban fogjuk kezelni saját és mások problémáit is. A pszichoanalízis pedig mindezt lassan, fokozatosan éri el, viszonylag frusztrációmentesen, az ellenállások kíméletes kezelésével. Végeredményben tehát olyan eszközt ad a kezünkbe, amellyel feszültségeink szabályozását hatékonyabban tudjuk végezni, és ezzel magunk idézzük elő a későbbi változást.

A változás a pszichoanalízis elméletét is érinti, az elmélet maga is állandó változásban van. E témában olvashatunk majd több tanulmányt.

A legnagyobb változás, hogy a pszichoanalízis, amely megalakulásakor tanai védelmében elzárkózott az idegen hatásoktól, most befogadja a más irányzatokból jövő gondolatokat. Az elzárkózás kezdetben nagyon is érthető volt, mivel a nagy újdonság értékű pszichoanalízis sokáig erős támadásoknak volt kitéve. Idővel azonban a pszichoanalízis tanai polgárjogot nyertek, a megújulás pedig további fejlődésének záloga lett. Napjainkban annak lehetünk tanúi, hogy az új elméletek megtermékenyítőleg hatnak a pszichoanalízisre, számtalan régen megfogalmazott jelenség új alapot kapva soha nem látott fejlődésnek indult. A teljesség igénye nélkül ilyen például a tárgykapcsolat elmélete, a szelf pszichológiája, a tudattalan elmélete, az áttétel- viszontáttétel koncepciója, vagy a projektív identifikáció jelensége. Más, az analitikus gondolkodás alap pillérének vélt elméleti építménytől azonban kénytelenek vagyunk búcsút venni, mint például az ökonomikus modelltől, az ösztönelmélettől, a primer nárcizmus koncepciójától, a regresszió/fixáció- vagy a patomorfizáló fejlődés elmélettől.

Ami pedig véleményem szerint a legkevésbé változott, az a pszichoanalízis technikája és kerete. Egyes vélemények szerint mintha a pszichoanalízis a kereteihez való ragaszkodásban definiálná önmagát, mint a heti óraszámban, a fekvő helyzetben és a pszichoanalízis össz-óraszámában. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a technika elmélete ne változott volna. Sőt ebben ugyan annyi újdonság fedezhető fel, mint az elmélet egyéb területein. A teljesség igénye nélkül megemlítem az absztinencia, az interszubbektivitás, a bemozdulás (enactment) kérdéseit, az értelmezés és áttétel újabb koncepcióit, amelyekről olvashatunk majd a **Lélekelemzésben** is.

KÖLCSÖNHATÁS

A kölcsönhatás kérdése is szép számban visszaköszön a lap oldalain. Itt csupán néhány lényeges kérdés kiemelésére szorítokozom.

A pszichoanalízis egyik legnagyobb vívmánya, hogy felfedezte a szubbektivitást, és ezzel azt, hogy az objektivitás illúzió. Ez azt jelenti, hogy elsőként fogalmazta meg, hogy az elme nem képes saját szubbjektív viszonyulásától független megfigyelésre.

A szubjektív viszonyulás következménye pedig az, hogy minden kölcsönhatásba kerül egymással: a megfigyelt és a megfigyelő is. A pszichoterápia pedig par excellence ilyen megfigyelő-megfigyelt helyzet, ahol a terapeuta, mint résztvevő megfigyelő tapasztalatait az értelmezés segítségével osztja meg a pácienstel. Természetesen az át-tétel fogalmának hosszú fejlődése bizonyítja, hogy erre az eredményre a pszichoanalízis sem egyik pillanatról a másikra jutott.

A pszichoanalízis azonban így is a kölcsönhatás tudománya lett. Ferenczi ugyan még csak gondolat kísérletnek tekintette a kölcsönös analízist. Ma azonban az interszubjektivitás térhódításával a pszichoanalízist az egymásra ható elmék közös eredményének tekintjük. A változás így elválaszthatatlan a hatások és kölcsönhatások elemzésétől.

A pszichoanalízis és kultúra is kölcsönhatásban van egymással. A pszichoanalízis megjelenése pillanatától hatott a kultúrára. Írók, költők, festők merítették a pszichoanalízis gondolatvilágából, a pszichoanalízist pedig kezdetektől foglalkoztatta az alkotás folyamata. Kölcsönhatásukból eredeti, új kultúra magyarázatok is születtek. A konferencia egyik legnépesebb szekciója éppen a kultúra és pszichoanalízis kölcsönhatásával foglalkozott, írók, költők és pszichoanalitikusok közreműködésével. A **Lélekelemzés** jelen kötetében is a művészet és pszichoanalízis kapcsolatáról tanúskodó cikkek száma a legnépesebb.

A PSZICHOANALÍZIS, MINT ALKOTÁS

Amióta kénytelen-kelletlen szakítanunk kellett az olyan metaforákkal, mint hogy az analitikus akár, mint régész felszínre hozza a mélyben rejtőző okokat, vagy mint sebész kioperálja a lelket mételyező gennyes gócot, kialakítottuk magunkról az alkotó, segítő képzetét. Ez a képzet akkortól teljesedett ki, amikor a memória kutatások hatására a múlt rekonstruálásának elmélete helyébe annak újra alkotása lépett. Sokban hozzájárult ehhez a képhez Winnicott átmeneti jelenségekről leírt elmélete is. Való igaz, egy terápia sikere nagyban köthető az analitikus kreativitásához, szempontváltási készségéhez, a gondolkodást bénító indulatok kezeléséhez.

Az alkotó terapeuta képzetével azonban csínján kell bánni, mert könnyen a semmiből új világot teremtő, mindenható ideáljába csúszik át. Ne kerteljünk: a pszichoanalízishez kell némi képzelő erő, de ez nem szakadhat el az előttünk fekvő pácienst értelmező megfigyelésétől.

E beköszöntő sorokkal bocsátom útjára a Lélekelemzés legújabb, dupla számát, és kívánok az olvasóknak jó szórakozást és elmélyült pillanatokot.

PSZICHOANALITIKUS ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

A PSZICHOANALITIKUS ELMÉLET FEJLŐDÉSÉNEK VISZONTAGSÁGAI. KLINIKAI ALKALMAZHATÓSÁG, KUTATÁSI BIZONYÍTÉKOK KÉRDÉSEI

A tanulmány a pszichoanalízis elméletalkotásának sajátosságait tekinti át. A klinikai alkalmazhatóság szempontjából foglalkozik e rendkívül komplex elméletrendszer előnyeivel és hátrányaival. A kettő korlátozott kölcsönhatásának következménye meghatározó a pszichoanalízis mint tudomány fejlődésében.

A terápia során tett megfigyelések csak részben értékelhetők kutatási eredményként, miközben korábban a pszichoanalízis ezt tekintette az elméletalkotás legfőbb forrásának. A klinikusok megfigyeléseiket induktív módon alkalmazzák, ami halmazhatóvá teszi a feltételezéseket alátámasztó adatokat. Mindez az elméletek burjánzásához vezet. E jelenséget példák illusztrálják a tanulmányban.

A pszichoanalízis fogalmainak elasztikussága az elmélet rugalmasságát biztosítja, ugyanakkor megakadályozza az ellentmondások felismerését és korrekcióját. A klinikai gyakorlatban a terapeuta különböző szinteken támaszkodik az elméletre, tudatos és tudatelőttel elméleti bázisára, valamint személyes részelméleteire. Ez fontos szerepet tölt be rugalmas alkalmazhatóságukban, ugyanakkor az elméletek párhuzamosságához vezet. Tanulmányomban az általános elmélet technikai ajánlásai és a magánelméletekre épülő technikai rugalmasság közötti távolság gyakorlati következményeit is megvizsgálom.

A tanulmány kitér az elméletek integrációjának elmaradására, ennek előnyeire és hátrányaira. A terapeuta személyes stílusának elméleti alátámaszthatósága és az elmélet nehézkes operacionalizálhatósága egyaránt fontos következménye a pszichoanalitikus elméletrendszer összetettségének.

Kulcsszavak: pszichoanalitikus elmélet kidolgozása – magánelmélet – implicit elmélet – induktív és deduktív elméletalkotás – klinikai alkalmazhatóság

BEVEZETŐ

„MINDENKI FORRÁSÁBÓL ISZIK, ÉS ABBÓL KÍNÁLJA BARÁTÁIT.” (IVÁNYI)

Az idézet azt üzeni a pszichoanalitikus klinikum számára, hogy a napi terápiás gyakorlatban csak azokat az elméleteket alkalmazzuk, csak azokra támaszkodunk, amelyekkel valamikor megbarátkoztunk, és ezért úgy érezzük, közel áll hozzánk. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyjuk azokat, amelyektől idegenkedünk, és amelyeket távolinak érzünk. Ezért csak arra csodálkozhatunk rá, csak azt tudjuk elméletben is

megfogalmazni a terápiás órákon, amit már korábban ismerünk. Vagyis azzal szembeesülünk, hogy az, ahogyan megfigyeljük a lélektani jelenségeket, hatással van a terápiás folyamatra.

Ennek köszönhetően viszontagságos a pszichoanalitikus elméletalkotás és annak alkalmazása a gyakorlatban.

Az elmélet jelentős fejlődésével, bővülésével az analitikusok a mentális folyamatok egyre nagyobb területére csodálkoznak rá. Az elmélet fejlődéséhez képest azonban a terápiás technika nem sokat változott Freud óta. Úgy tűnik, hogy az elmélet és a gyakorlat csak laza kapcsolatban áll egymással (Fonagy 2005). Valóban, minél több gyakorlati elemet tartalmaz egy kérdés, annál kevesebb válasza van rá az elméletnek. E jelenséggel gyakran találkozunk a képzés során is.

AZ ÁLTALÁNOS ELMÉLET TECHNIKAI AJÁNLÁSAINAK HIÁNYOSSÁGAI

Amikor a pszichoanalitikus rendelőt nyit, alig talál előírást arra vonatkozóan, hogy milyennek is kell lennie egy pszichoanalitikus rendelőnek. Az ÁNTSZ előírásai a higiénés szempontokkal foglalkoznak (például mellékhelységek, várószoba, zárható szekrények). A pszichoterapeuták etikai kódexe Magyarországon előírja a zavartalanságot, diszkusszióra alkalmasságot, barátságosságot. A pszichoanalízis előírja a fekvő helyzetet, vagyis a díványt és fotelt. De arra vonatkozóan, hogy milyen legyen a dívány, mi díszítse a falat (díszítse-e egyáltalán valami), nem találunk útmutatást. A Pszichoterápiás szakmai protokoll előírja a minimum méreteket: (egyéni terápiánál minimum 6 m², családterápiánál 6-10 fő részére minimum 12 m², csoportterápia esetében 5-15 fő részére minimum 12 m²).

Ezért változatos megoldásokkal találkozhatunk. Van, aki cselédszobában rendel, amelyben szék és dívány alig fér el, mások a nappaliban tartják az órákat, van, aki kollegáival közösen lakást bérel, és van, aki lakást vásárol, ami önállóan csak a rendelőt szolgálja, mások rendelőt működtetnek, amelyben munkatársak dolgoznak, és léteznek intézmények, alapítványok, amelyek rendkívül szerény infrastruktúrával biztosítják a pszichoterápiát.

Hogyan legyen berendezve a rendelő? Ezzel kapcsolatban a terapeuta kizárólag saját ízlésére és intuícióira támaszkodhat. A különböző elrendezésekre vonatkozóan érdemes rápillantani a világhálón látható pszichoanalitikus rendelőkről készült fényképekre (például Lélekben Otthon 2007).

Egységes válasz híján kérdéses, hogy lehet-e családi fénykép az íróasztalon, hogy a pácienst látóterében, vagy azon kívül üljön-e az analitikus, hogy legyen-e óra a rendelő falán, ha pedig van, akkor azt láthassa-e a pácienst.

Gondoljunk bele a legutóbbi példába. Az óra jelenlétének nyilvánvaló hatása van a terápiás kapcsolatra. Ha a pácienst látja az órát, akkor tudja, mennyi van hátra az ülésből. Vajon ez hogyan illeszkedik az elmélet által képviselt időtlenség élményhez? Ha nem látja, akkor megkérdezheti, mennyi van még hátra. Vajon milyen technikai ajánlásra támaszkodunk, amikor eldöntjük, hogy válaszolunk-e vagy sem?

Mi a célszerű álláspont? Nem tudjuk, mert az általános elmélet alkalmatlan ilyen kérdések megválaszolására, ezért jobb híján a válasz a terapeuta gyakorlati tapasza-

lataitól és stílusjegyeitől függ, aki ezért szabadon dönthet. A képzésben lévők megterhelő élményei közé tartozik, hogy technikára vonatkozó kérdéseikre ritkán kapnak világos választ. A képzők gyakran nem tudnak egyértelmű választ adni a konkrét technikai kérdésekre, amit nem egyszer úgy oldanak meg, hogy a képzésben lévő figyelmét a kérdés dinamikai aspektusaira irányítják.

Az alapvető, idővel kapcsolatos technikai kérdések egyik részével egységes, a másik részére vonatkozóan nagyon változatos sokféleséggel találkozunk. A negyvenöt-ötven perces ülés, közte szünettel egységesen alkalmazott a gyakorlatban. De az már rendkívül változatos, hogy hány óránként szükséges egy lyukas óra, és egy nap hány ülést célszerű tartani. Pedig ezek is a technika részét alkotják. Finomabb kérdés az elrendezéssel kapcsolatban a fekvő helyzet indikációja, kontraindikációja, valamint az ülések gyakorisága.

Vajon miért nehéz e kérdések megválaszolása?

A pszichoanalízis általános elmélete ritkán foglalkozik a technikai szempontokkal, vonakodik e kérdések elméleti megközelítésétől. A pszichoanalízis nagyvonalúan bánik e kérdésekkel, mert ezekre nehéz választ adni az általános pszichoanalitikus elméletből levezetve.

A tudománytól elvárható, hogy képes legyen válaszolni arra, mi következik az elméletből a gyakorlat szintjén. Vagyis a tudomány elmélete deduktív módon útnutatókkal szolgál a gyakorlat számára. A pszichoanalízis csak korlátozottan képes erre, ez azonban nem menti fel az alól, hogy törekedjen szorosabbá tenni a kapcsolatot az elmélet és gyakorlat között.

FOGALMAK ÉS MAGÁN-IGAZSÁGOK

Természetesen vágyunk arra az ideális helyzetre, hogy minden tudomány saját egységes elmélettel rendelkezzen. A klinikum azonban az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának sokrétűségével és azzal szembesít, hogy le kell mondanunk az egységes, elmentmondásmentes elmélet ideáljáról. Ennek tagadása csak zavarhoz vezet.

A klinikusra komoly nyomás nehezedik a gyakorlatban, hogy olyan idealisztikus séma szerint járjon el, amelyben az *elmélet – technika – hatás – terápiás eredmény* egymást követő és egymásból következő lépésekként jelenik meg (Almond 2003). Ez azonban nem felel meg a valóságnak, amelyben az intervenciók kialakítása az analitikus által alkalmazott elmélet személyes felfogása, valamint egyéni elméleteinek hatása alatt áll.

Amikor a pszichoanalízis a terápiás helyzetet kutatási helyzetnek tekinti, akkor az említett séma még egy lépéssel egészül ki. Az *elmélet – technika – hatás – terápiás eredmény* idealisztikus sorozata visszahat az elméletalkotásra. Azonban, amint azt korábban említettem, a klinikus csak azt fedezheti fel a terápia során, amit már korábban is tudott, vagyis szerepel a magánelméletében (Bohleber 2005). Így a megértést meghatározzák a terapeuta elmélettel kapcsolatos szubjektív beállítódásai. Ezért még egy elemmel egészíthető ki a séma: az elméletalkotást megelőzi a terápiás anyag megértése, ami viszont a korábbi elméleti tudásra épül. Így a valóságban a séma végül a következő: *megértés – elmélet – technika – hatás – terápiás eredmény – elmélet*, ahol a megértés és az elmélet valójában folyamatos kölcsönhatásban áll egymással.

A fogalomalkotás sajátosságai a pszichoanalitikus elmélet fejlődése során

A pszichoanalitikus képzés visszatérő módszertani problémái közé tartozik annak bemutatása, hogy miképpen alkalmazható az elmélet a gyakorlatban. Ennek során ismétlődő nehézséget jelent, hogy azonos jelenségek több elmélettel is magyarázhatóak. Például a negatív terápiás reakció jelensége a strukturális elméletnél a tudattalan büntudattal, a tárgykapcsolatok elméleténél tudattalan irigységgel, a szelfpszichológiánál a tüköráttételből eredő frusztrációval, az interszubjektivitás elméleténél az interszubjektív szétválással magyarázható. Valamennyi elméleti magyarázat a gyakorlatban jól alkalmazható leírását adja a negatív terápiás reakciónak, miközben maguk az elméletek nehezen kapcsolhatóak össze. E példa rámutat arra, hogy még alapszinten sem teljesülhet azon elvárásunk, hogy a pszichoanalízis elmélete teljes és minden részében integrált legyen. A pszichoanalízis esetében valójában olyan elméletrendszerrel beszélhetünk, amelynek elemeit törések, hézagok választják el egymástól, és csak részben kapcsolhatóak össze.

A pszichoanalízis elméletrendszerének a klinikumban történő alkalmazásához és az elmélet szakadásának megelőzéséhez szükség van az elemek közötti törések, az elméletben lévő hézagok kitöltésére. Ezt szolgálják a rugalmas és nyúlékony pszichoanalitikus fogalmak (Sandler 1983).

A pszichoanalízis fejlődése során minden új meghatározás, új fogalom nyomást gyakorol az elméletrendszer valamelyik részére. Az elméleten belül így kialakuló feszültségnek két következménye van: 1.) az általános pszichoanalitikus elmélet fogalmainak kitágítása, amit nyúlékonyosságuk biztosít, 2.) a gyakorlatban kialakuló implicit magánelméletek.

1.) A PSZICHOANALÍZIS ÁLTALÁNOS ELMÉLETE FOGALMAINAK KITÁGÍTÁSA

Az elméleten belül kialakuló feszültségek arra kényszerítik a pszichoanalízist, hogy kitágítsa az általános elmélet fogalmainak jelentéseit. Ez többnyire rejtetten történik. Ezért aktuális jelentésük mindig függeni fog a kontextustól, valamint attól, hogy hogyan és mikor kerülnek alkalmazásra. Ennek eredményeként a pszichoanalitikus fogalmak nem egyértelműek, többszörös jelentést hordoznak (Sandler 1983). A pszichoanalízis a fejlődéstörténetre hivatkozva igyekszik elkerülni az ezekben az esetekben kialakuló fogalmi többértelműséget, azonban mindez csak további zavarokhoz vezet. Ilyenkor azt hangsúlyozzuk, hogy az egyes fogalmak más jelentést hordoztak az elmélet fejlődésének különböző szakaszaiban. Újra meg újra fel kell tennünk a kérdést, hogy 'Mit értett alatta annak szerzője?' Így természetes, hogy a „szövegértelmezés” állandó része a pszichoanalitikus szemináriumoknak, mintha nem csupán az elmélet elsajátításának elősegítése lenne ennek célja, hanem a szövegértelmezési készség kifejlesztése is. Egy kreatív szemináriumi csoport a szövegértelmezés lehetőségeinek gazdag változatait képes kialakítani.

Az új gondolat pszichoanalízisen belüli sorsát nem csak annak tartalma határozta meg. Ha az új gondolatok képviselője karizmatikus vezető, akkor új 'mozgalmat' hozva létre, lehasad a főáramlatról. Más esetben azon belül marad, és hozzájárul az elméleti fejlődés dialektikájához. Utóbbi esetben a rugalmas fogalmak képesek fel-

fogni a változás okozta feszültségeket, és új, szervezettebb elméletek vagy részelméletek kifejlődését biztosítják. Mindeközben a régiak látszólag továbbra is megőrizhetik érvényességük látszatát. Ilyenkor fordulunk az elmélet fejlődéstörténeti dimenziójának hangsúlyozásához: például a kezdetben a libidóval egyenértékű, majd később az agresszióval kibővülő ösztön fogalmából előbb késztetés lett, majd szükséglet, ma talán leginkább motiváció.

2.) A GYAKORLATBAN KIALAKULÓ IMPLICIT MAGÁNELMÉLETEK

Az elméleten belül kialakuló feszültségek arra kényszerítik a klinikumban dolgozó pszichoanalitikusokat, hogy munkájuk során az általános elmélet 'hivatalos' vagy 'nyilvános' meghatározásaitól eltérő implicit, hallgatólagos magánelméleteket és fogalmakat fejlesszenek ki. Ennek során részelméletek széles választékát építik fel tudatelőttesen. A szükség esetén előhívható, tudatelőttesen tárolt modellek, sémák vagy részelméletek esetenként jobban reprezentálják a teljes elméletet, mint a hivatalosak (Sandler 1983). Az implicit magánelméleteknek számos, a különböző klinikusoknál eltérő jelentésszintje alakulhat ki. Mivel e részelméletek tudatelőtteseek, lehetővé válik, hogy együtt maradjanak és ne essenek áldoztául az ellentmondásoknak, vagyis ellentmondásosságuk mindaddig nem okoz problémát, mindaddig boldogan léteznek egymás mellett, amíg nem tudatosulnak. Ezzel, miközben gazdagodik a klinikus elméleti következtetései tárháza, elkerülhető a pszichoanalízis elméletén belüli tovább feszültségnövekedés és megelőzhető annak szakadása.

Amint korábban Almond (2003) nyomán megállapítottuk, az órák anyagával kapcsolatos észleléseinket az előzetes ismereteink alakítják, és nem egyszerűen kikeressük emlékezetünkéből az aktuális anyaghoz illeszkedő elméleti ismeretet. Vagyis arra ismerünk rá, amit tudunk, és ezeket alkalmazzuk az elmélet alátámasztására is. Például „lám már megint egy jelenség, ami az ödipális konfliktusok létét bizonyítja.” Éppen ez akadályozza meg, hogy adalékként használjuk azokat az epizódokat, amelyek *nem* támasztják alá az ödipális konfliktust. Olyan elmélet-darabokat fedezünk fel újra, amelyek éppen illeszkednek a pillanatnyi terápiás anyaghoz (Bohleber 2005).

A folyamatért a pszichoanalitikussá válás sajátos folyamata a felelős. A pszichoanalitikus elmélet megértése szakaszosan és szelektíven történik, hasonlóan a belátás folyamatához. Az analitikus kapcsolata az elmélettel dinamikus, állandóan változó, és reflektál a pszichoanalitikus tanulás folyamatának történetére. A pszichoanalitikus ennek eredményeként olyan rendszert hordoz, amely a képzést felépítő környezet, személy és ideák által biztosított *intrapszichés* kontextusból áll (Grossman 1995).

A fentiekből az következik, hogy az elméletet az analitikus valójában nem megtanulja, hanem magába építi, aminek során tudatelőttésében elmélet-darabok egyedi integrációja megy végbe. Az analitikus az általa előnyben részesített szerzők, iskolák, szemléletek koncepcióit elmélet-darabokként saját, szubjektív szempontokat is tartalmazó elméleti keretébe integrálja. Így az analitikus olyan technikai kezelési elvet alkalmazhat, amely illeszkedik személyiségéhez, s ami pácienseivel való munkájában

eredményesnek bizonyult (Spezzano 1998) Az így létrejövő magánelmélet erős személyes jelleggel bír. Ennek kialakítását társas és szubjektív tényezők is befolyásolják. A kezelési elvek, eljárásmodok tanulását, alkalmazását meghatározza a terapeuta valamely szakmai csoporthoz vagy iskolához tartozásának szükséglete, ami odatartozás élményt biztosít olyan szakemberek közösségéhez, akik egyetértést és tájékozódási pontot nyújtanak számára. Az elmélet védelmet is ad mindazzal a nyomással szemben, ami az áttétel-viszontáttétel folyamataiból adódik (Bohleber 2005).

Az említettek alapját az *induktív* elméletalkotás adja. Ennek során a gyakorlatból építjük fel az elméletet, és mindig hozzátesszük azt, amit sikerül megfigyelniünk. Amint majd láthatjuk, ezen eljárás lehetőségei korlátozottak. A *deduktív* eljárás során viszont az elméletből vonunk le következtetéseket a gyakorlatra vonatkozóan. Csak elvétve találkozunk azzal, hogy ezen a módon támaszkodhatnánk a pszichoanalízis általános elméletére.

Az elmélet fontos, mert lehetővé teszi, hogy klinikai megfigyeléseinket olyan formában fogalmazzuk meg, amelyek megoszthatóak kollégáinkkal, és átadhatóak a következő szakember-nemzedéknek, akiknek így nem kell mindent előről kezdeni. Mindez elsősorban a tudatos, explicit elméleti elemekre érvényes. Kivétel ez alól a mesterektől történő személyes tanulás, vagy a szakmai műhelyekben végzett közös munka és rendszeres eszmecsere. Ezek azonban nem állnak közvetlen kapcsolatban a pszichoanalízis nyilvános, általános elméletével.

A gyakorlatban alkalmazott elmélet nem csak a tudatos memóriában tárolódik, hanem jelentős részük a tudattalanban és tudatelőttésben raktározódik el. Az elméletdarabok lehívását nem csupán a reális környezeti tényezők aktiválják, hanem affektív tényezők is meghatározzák, hozzájárulva a szubjektív tényezők hatásához. Ebben szerepet kap az elméleti alapállás is, mivel a klinikai munka során csak azt ismerhetjük fel, amit korábban ismerünk, elővételezünk (Grossman 1995). Ennek köszönhetően az elméletek az elméletalkotó klinikus elméjében dinamikus viszontagságoknak vannak kitéve. Eközben, amint a következő részben bővebben ismertetem, az elméletek az analitikus pszichológiai szükségleteit is ki kell elégítenie (szakmai csoporthoz tartozás, szemléletének megerősítése).

AZ ELMÉLET SZAKMAI KÖZÖSSÉGEK, ISKOLÁK, IRÁNYZATOK, NEMZETI ÉS REGIONÁLIS KÖTŐDÉSEK SZERINTI MÓDOSULÁSAINAK KÖVETKEZMÉNYEI

Az analitikus elméleti ismereteinek alkalmazásakor valójában háromszög-helyzetbe kerül (Spezzano 1998). Az analitikus abban motivált, hogy önmagát személyesen fejezze ki, érzékeny legyen a páciens affektusai iránt, és mindeközben megfeleljen a 'hivatalos' általános pszichoanalitikus elméleti alapelveknek (Sandler 1983). Folyamatosan egybe kell vetnie, hogy a beavatkozásait alakító megfontolásai igazodnak-e az alapelveknek megfelelő analitikus modell technikájához (Mayer 1996), mivel a terapeuta számára fontos, hogy igazodjon a szakmai közösség által meghatározott technikai alapelvekhez, és konszenzusban maradjon azokkal. A konszenzusélmény maradéktalan fenntartása sosem lehetséges a gyakorlat során. Egyrészt a beállítódás szubjektív elemeket is megkövetel a páciens megértésére va-

ló törekvés során, másrészt az analitikus elmélet sem koherens önmagában. E fragmentáltság Spezzano (1998) szerint annak köszönhető, hogy a pszichoanalitikus elmélet valójában olyan alrendszeréből épül fel, amelyeket kiképzők magánelméleteire épülő iskolák, szakmai közösségek, nemzeti és regionális kötődések határoznak meg. A konszenzus- és odatartozás-élmény érdekében az analitikusnak úgy kell gondolkodnia, hogy képes legyen fenntartani azt a kötődést, amely megerősíti terápiás technikáját. Ha az analitikus tudatosan eltér ettől, akkor a külső megerősítés hiánya miatt feszültség keletkezik. Ezen eltérések az analitikus közösséggel történő nyílt és ideológiákkal alátámasztott szembehelyezkedésben jelennek meg. Ezekben az esetekben számos szlogennel találkozhatunk a személyes magyarázatok között. Például „Én nem vagyok ortodox.”? Én nem akarom túlterhelni a páciens? „Legyünk rugalmasak.”

A másik lehetőség az, hogy ha az analitikus magánelméletei, az implicit memóriában maradvá, rejtve hagyják az ellentmondásokat és az adott vonatkoztatási csoport ajánlásaitól való eltéréseket. Ilyenkor jól megférnek egymás mellett az ütköző elméleti megfontolások is (Bohleber 2005).

A konszenzus iránti igényt az iskolák hozzák létre, de ugyanez erősíti meg az iskolák létét. A közösségi érzés megerősítést és feszültségcsökkentést biztosít. Az iskolák éles határt vonnak, elkülönítve mi van belül, és mi van kívül (Spezzano 1998). Talán ennek köszönhető, hogy új elméleti megfontolások az esetek legnagyobb részében azal határozzák meg magukat, hogy miben térnek el Freudtól, és csak ritkán találkozunk azzal, hogy szisztematikusan végigvinnék azt is, hogy miben kapcsolódnak nem csak Freudhoz, hanem a későbbi iskolákhoz.

Ezért amikor az analízis elméleti állításait nem analitikus eszközökkel ellenőrizték, kiéleződött a kérdés, hogy mi van az analízisen belül, és mi esik azon kívül. Talán ennek is köszönhető, hogy sokáig tartotta magát az az álláspont, hogy az analízis terápiás helyzete egyúttal a legmegfelelőbb kutatási helyzet. Ezzel sikerült távol tartani az analízisen kívül eső, idegennek tekintett kutatási eljárásokat, ami sokáig biztosította, hogy analitikus megfigyelés és abból elméletképzés csak belülről, belső személyek részéről történhetett, így az védett, de egyúttal elzárt maradhatott más tudományoktól. Az analitikus szakmai közösség ezzel külső ellenőrzéstől és támadásoktól óvta meg magát. Ugyanakkor az elméleti kérdésekkel kapcsolatos belső ellentmondások és viták élesek és kritikusak voltak. Mindezt személyi szinten heves konfliktusok, esetenként a szakmai közösség szakadása kísérte.

A vitás kérdések bonyolultságát mutatja Busch példája (1992, 1113. o.), aki szerint „Míg a legtöbb analitikus tudja, hogy az ellenállás értelmezése az első lépés, közben misztikusnak tűnik, hogy valójában ez mit jelent, hogyan kell ezt megvalósítani, mire kell figyelni”. Ezt azzal egészítem ki, hogy már az is vitatott, hogy mit tekintünk ellenállásnak, és mit áttételnek. Ennek felfogásában eltérést találunk a különböző analitikus szemléletek között. Freud az áttételt még elsősorban ellenállásnak tekintette. Napjainkra az áttétel a terápiás kapcsolat elmélyülését jelzi. Az elhárító mechanizmusoknak a páciens szubjektív perspektívájából történő megközelítése és kapcsolati elemeinek hangsúlyozása áttételnek tekinti azt, ami más megközelítésből ellenállásnak számít (Borstad 1998) Ezek szerint az értelmezés időzítése szempont-

jaból e lényeges kérdésre különböző választ kapunk attól függően, hogy mi a felfogásunk az áttételt és az ellenállást illetően.

A PSZICHOANALITIKUS ELMÉLETALKOTÁS NEHÉZSÉGEI

Az analitikus kezelésből származó elméletek az indukcióra támaszkodnak (Fonagy és Target 2005). Ennek során a gyakorlati megfigyelésekből épül fel az elmélet. Ez az elmélet azonban csak korlátozottan alkalmazható deduktív módon a gyakorlatra. Csak segédeszköznek tekinthető, és nem alkalmazható deduktívan arra, hogy az elméleti állításokból történjen a gyakorlati terápiás technika levezetése. Induktív elméleteknek nem csak számunkra van értelme, hanem pácienseink számára is érthető, mivel a viselkedést az érzelmi indítékok összefüggéseiben képes leírni és magyarázni a páciens számára (Fonagy és Target 2005). Ezért a terápia egyik fontos beavatkozási formája az, hogy az analitikus elmagyarázza a páciensnek, hogy milyen belső okok vezetnek az adott viselkedéshez. Ez az oka annak, hogy az elméleti megfontolásokat valamilyen formában megosztjuk pácienseinkkel a terápia során, amitől terápiás folyamatot várunk. Kérdéses, hogy ezt az elméletet milyen mértékben és meddig tekinthetjük tudományosnak.

Az induktív következtetéseknek komoly korlátai vannak. Például miközben egyértelmű, hogy a gyerekekkel való rossz bánásmód magatartási rendellenességekhez vezethet, ez azonban csak valószínű, és nem következik be minden esetben. A klinikai megfigyelések korlátait a következő példa mutatja be. Klinikai megfigyelésünk lehet, hogy 10 viselkedés-zavaros páciensből 10-nek az anamnézisében szerepel bántalmazás. A klinikai helyzetből jogosan következően induktív elméleti tételünk úgy szól, hogy a gyermekkori bántalmazás viselkedési zavarhoz vezet. A problémát az okozza, hogy ha klinikai helyzetből származik a tétel, akkor látókörünkön kívül esnek azok a bántalmazottak, akiknek nincs viselkedés-zavaruk, ezért nem jönnek terápiába. Lehet, hogy 50-ből csak 20-nál lesz viselkedészavar. Viszont a terápiába kerülő 10 mindegyike ebből a 20-ból fog kikerülni. Vagyis hibás a klinikai helyzetből következtetett elméleti tétel.

A fenti következtetési menet alapján a pszichoanalitikusok mégis hajlamosak olyan példák sorolására, amelyek alátámasztják preconcepciójukat. Amikor azonban a páciens nem úgy reagál, ahogy valamely elméleti tétel alapján várnánk, akkor a megerősítés hiányát nem használjuk a pszichoanalitikus elméletek fejlesztésére vagy elvetésére. Ezért az induktív következtetések halmozása miatt új elméletek a régiek elvetése nélkül fejlődnek ki. Vég nélkül halmozhatóak az elméletet alátámasztó megfigyelések, míg figyelmen kívül maradnak azok a jelenségek, amelyek nem támasztják azt alá (Fonagy és Target 2005).

Az új elméletek inkább kiegészítik, mint felváltják a régiket, ezért a pszichoanalitikus elmélet sok összeegyeztethetetlen megfogalmazást tartalmaz (Sandler 1983). Vajon hogyan lehet úgy választani az egymással vetélkedő magyarázatok közül, hogy az elmélet erősödjék, és ne ágazzék el továbbra is ezerfelé?

A klinikai pszichoanalízis elméletalkotási stratégiájának lényege a felsoroló indukció: olyan esetpéldák felhalmozása, amelyek összhangban állnak az előfeltevéssel. A klinikus szintjén kiemelkednek azok, amelyek az analitikus kedvenc elméleti konst-

rukciói közé tartoznak. Különösen felerősíti ezt a folyamatot, ha a szakmai közösséghez tartozás alapja a közös 'kedvenc elméletekre' épül. Az indukció az aktuális esetben kívül korábbi esetek, valamint más analitikusok által az ő 'klinikai elméleteikben' történő megfogalmazásaiból származó egyező megfigyelések halmozódásából épül fel. Az elmélet hihetővé teszi az induktív megfigyeléseket, mert azt feltételezzük, hogy az elméletek igen nagyszámú megfigyelések alapján jönnek létre, és úgy tűnik mások egyező megfigyeléseinek figyelembevétele alapján, hogy kiállták az addigiaktól független megfigyelések próbáját. Valójában azonban csupán indukciót halmozunk indukcióra (Fonagy és Target 2005). A példa alapján: az általunk látott és kezelt valamennyi viselkedés zavarral élő ember életében szerepelt bántalmazás. Ráadásul hajlamosak vagyunk azt felismerni, amivel kapcsolatban már korábban rendelkezünk ismeretekkel (Sandler 1983).

Gabbard (1994) kísérletet tesz a deduktív megközelítésre. A pszichoanalitikus elméletre alapozva nozológiai kategóriánként kezelési javaslatot tesz, vagyis deduktív módon jut el kezelés-technikai szempontokhoz. Imponáló munka, elősegíti a pszichoanalízis kapcsolatdinamikai gondolkodásának alkalmazását a pszichiátriai diagnosztika és orvos-beteg kapcsolat kezelésében. Egyetlen állítása sem vonható kétségbe. Mégis a gyakorlatban, ezek csak laza szempontrendszerként jelennek meg. Azzal szembesítenek, hogy egyes személyiség problémák valójában csak hangsúlyos személyiség vonások, amelyek más személyiség vonásokba ágyazódnak bele, ennek megfelelően más énvédő mechanizmusok válnak aktívvá és hangsúlyossá, mint ami az alap személyiségvonásokból következne. Például egy borderline személyiség problémával élőnél is előfordul eltolás fóbiás tünetképződéssel. Sajnos kis mértékben tudunk vizsgálatokból deduktív következtetésre jutni arra vonatkozóan, hogy vajon az e a megfelelő technika ilyenkor, hogy átváltunk a fóbiához tartozó technikára?

Fonagy ajánlása szerint (2005) a klinikai megfigyelésből akkor lesz pszichoanalitikus elmélet, ha világos logikai kapcsolat teremthető elmélet és technika között. Ezáltal a deduktív következtetések ellenőrizhetővé válnak, vagyis bizonyíthatóak vagy cáfolhatóak lesznek az elméleti állítások. Ugyanakkor fontos lenne a terminusok egyértelmű használata. Ez biztosítja, hogy a megfigyelések leírhatók, megismételhetők, vizsgálhatók legyenek az elméleti előrejelzések viszonylatában.

Az induktív következtetések jelentős része bekerül az általános és közismert elméletrendszerbe a pszichoanalízis fejlődése során. Másik részük megmarad egy pszichoanalízisen belüli irányzat téziseként, vagy egy szakmai közösség elméleteként válik hangsúlyossá, más esetben a terapeuta egyéni magánelméleteként fejt ki hatását.

A részben összeegyeztethetetlen megfogalmazások által teremtett empirikus problémákon a pszichoanalitikusok a terminusok meghatározásának lazításával próbálnak úrrá lenni. A fogalmak nem egyszer magánjellegű jelentéseket hordoznak. Feltétlenül szükséges a fogalmak tisztázása ahhoz, hogy megtudhassuk, mikor valóságosak és mikor elképzelték az elméleti eltérések. A tisztázás elmaradása operacionálizáció-ellenességhez vezet. Az elméleti megsokszorozódások problematikusságát mutatja azok esetenkénti földrajzi meghatározottsága, a fogalmak polimorf alkalmazása, az integrálhatatlan elméleti építmény (Sandler 1983).

A PSZICHOANALITIKUS ELMÉLET ÉS A GYAKORLAT KÖZÖTTI TÁVOLSÁG HATÁSAI

A terápiás technika sokkal inkább tekinthető freudiánusnak napjainkban, mint a pszichoanalízis elmélete. Történtek ugyan változtatások a technikában, de a pszichoanalitikus gyakorlat kevés ponton és kis mértékben módosult (például a korai áttétel értelmezésének, az ellenállás értelmezésének vagy a viszontáttétel alkalmazásának kérdése). Ezek azonban semmiképpen sem tekinthetők radikálisnak. Jelentősnek tekinthetnénk például pszichodráma elemek alkalmazását a szabad asszociáció területén a tudattalan reprezentációs rendszerek feltárása céljából; a lemondást a tudattalan tartalmak értelmezéséről abból a célból, hogy pszichoedukációs stratégiát részesítsünk előnyben; a terápia kognitív-behaviour technikákkal történő bővítését; a szuggesztív technika alkalmazását, amely amúgy is elkerülhetetlen része a terápiás kapcsolatnak (Fonagy 2003).

A gyakorlat és az elmélet közti gyenge kapcsolat miatt a klinikusoknak rendkívül óvatosnak kell lenniük az új technikák kipróbálásának területén. Csak ritkán születnek technikai újítások és javaslatok, közleményekben pedig alig találkozhatunk velük.

Az elmélet fejlődésére jellemző, hogy megállapításainak érvényessége, amikor helyesnek, értékesnek vagy alkalmazhatónak tekintjük, csak egy-egy történeti szakaszra korlátozódik. Ez tovább fokozza az elmélet töredezettségét. Az analitikus generációk újra meg újra meghatározzák a központi elméletet. Fonagy (2003) szerint a metaforikus megközelítés teszi lehetővé az analitikus és a páciens belső élményeinek szubjektív szinten történő megfogalmazását, az elmélet élményközeli megragadását a terápiás helyzetben. Ez azonban valójában nem elmélet, hanem inkább a mentális folyamatok megfogalmazásának egy módja (Fonagy 1982, Fonagy, Moran et al. 1993). Valójában ez változik az elmélet fejlődése során, és ez gyakorol hatást a technikára.

Az elméletek valamennyi formája belső élményhez illeszkedik. Ezért fontos, hogy gazdag legyen a klinikai aktivitást fenntartó elmélet. Nehezen elképzelhető e gazdagság redukálása kutatás révén, mivel ez elkerülhetetlenül a pszichoanalitikus elmélet és a klinikai gyakorlatban megjelenő szubjektív élmények illeszkedésének romlásával járna (Fonagy 2003).

A Bohleber (2005) által leírt tudatelőttés magánelméletekből felépülő implicit tudás nélkülözhetetlen a napi gyakorlatban. Éppen rugalmassága teszi alkalmassá arra, hogy az analitikus megértse a páciens mentális működését, implicit-procedurális folyamatait. Az elmélet fejlődésének ismétlődő nehézsége, hogy a terapeuták gazdag egyéni implicit tudásalapjai nehezen integrálhatóak a nagy és lassan változó általános elméletbe. Az általános elmélet és az implicit magánelméletek közötti távolság legjobban az általános technikai ajánlások fejlődését korlátozza. Ennek következményeként az általános technikai ajánlások lényegesen merevebbek, mint ahogy azokat az analitikusok a gyakorlatban alkalmazzák. E megkövesedésnek köszönhetően a terapeuták klinikai gyakorlatban alkalmazott technikai rugalmasságát gyakran kíséri az „eltérek a szabálytól” érzés, mivel magánjellegük miatt csak korlátozottan válhatnak közkincsé.

ZÁRÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A pszichoanalízis klinikai gyakorlata nem az elméletből került levezetésre, hanem empirikus megfigyelésekre épülve fejlődött ki. Ezt a vonását a mai napig megőrizte, ezért napjaink pszichoanalitikus technikájára is érvényes az a megállapítás, miszerint a gyakorlat nem következik logikailag az elméletből. (Például a szabad asszociációra ráleltek, és nem kikövetkeztették.) Ennek köszönhetően ugyanazon elméletet vallóknak nagyon különböző lehet az alkalmazott technikája. És fordítva, nagyon különböző elméletek is vezethetnek ugyanazon technikához. Utóbbira példa, hogy Melanie Klein és Anna Freud egyaránt alkalmazta a játékterápiát, amelyet egyikük sem az elméletből vezetett le (Fonagy és Target 2005).

A fentiekhez kapcsolódik a pszichoanalízis másik problémája, miszerint nehéz magyarázatot adni arra, hogy miért és miként hat a kezelés, és hogy a beavatkozások közül melyeknek van elsősorban terápiás hatásuk. Mindez azzal szembeállít, hogy az elmélet és a gyakorlat egymástól meglehetősen távol áll, vagyis nem feleltethető meg egymásnak a terápiás technika és az elmélet. Az elméletnek mégis nagy jelentősége van a gyakorlatban, még ha le is kell egyenlőre mondanunk a technika levezethetőségéről (Fonagy és Target 2005)

Az elmélet fontos funkciója, hogy *megmagyaráz klinikai jelenségeket* a klinikusok számára, de nem alkalmas arra, hogy deduktív következtetésekhez segítsen, vagy a technikára vonatkozóan útmutatóul szolgáljon (Fonagy 2003). Az elmélet orientálja a klinikusokat megfigyeléseikben, leírásaikban, a klinikai jelenségek magyarázatában, ami elkerülhetetlenül hatással van technikájukra, annak ellenére, hogy nincs logikai kapcsolat a kettő között.

A pszichoanalízis elméletének fogalmi alkalmasak a klinikai jelenségek leírására. Elasztikuságuk biztosítja, hogy a szerteágazó elmélet egyben maradjon, megelőzi a szakadást, másrészt viszont számos fogalom mellé magyarázó táblácskák szükségesek, amelyek további információt tartalmaznak a fogalom használatára vonatkozóan. Még a legalapvetőbb fogalmakra is igaz ez. Ezeknél is utalunk rá, vagy a szövegkontextusban jelezzük, hogy a fogalmat az elmélet fejlődésének mely időszakának értelmezése szerint alkalmazzuk (például libidó), melyik iskola értelmezése szerint gondolkodunk róla (például szelf), vagy egyszerűen csak úgynevezett szűk vagy tág értelemben használjuk (például viszontáttétel).

A klinikai gyakorlat ezért megköveteli az analitikustól, hogy implicit fogalmakból magánelméletet építsen fel. Ezek nagy része azonban elszigetelt marad az általános elmélettől.

A kutatásnak arra kell irányulnia, hogy a gyakorló pszichoanalitikusok implicit fogalmait explicitte tegye (Fonagy 2003). Az említettek rávilágítanak annak fontosságára, hogy a pszichoanalízisnek figyelembe kell vennie a határos tudományokat, és hogy mennyire fontos minél több hidat építeni a pszichoanalízis és környezete között. Elengedhetetlen, hogy az elméletet más, pszichoanalízisen kívüli területeken is vizsgálat alá lehessen vonni, és megállapításaik ellenőrizhetőek legyenek, igazolhatóak vagy cáfolhatóak, ami nélkülözhetetlen a pszichoanalízis elméleti állításainak alátámasztásához vagy elvetéséhez.

THE VICISSITUDES OF THE DEVELOPMENT OF THEORY IN PSYCHOANALYSIS AND THE PROBLEMS OF CLINICAL APPLICABILITY

The paper overviews the features of psychoanalytic theory construction and from the point of view its clinical applicability deals with the benefits and disadvantages of this complex system of theory.

Only limited extent we can consider to investigational result the observations of clinical settings, while previously this was considered by the psychoanalysis to the main source of theory construction. The clinicians during the theory construction apply their observations inductive mode, which make cumulate the reinforcing observations. All these result the proliferation of theories.

The elasticity of psychoanalytic concepts provide the flexibility of theory, which conversely counteracts the recognising of contradictions and corrections of them. The therapists variable levels are supported by theory, by his conscious and pre conscious theoretical base and personal part theory. In the flexible employment of the elements of theory as well as the maintenance of parallel existence this practice plays important role.

The paper overviews the outcomes of the absence of theoretical integration as well as its benefit and inconvenience. Alike is important outcome of the features of psychoanalytical theory system the theoretical reinforce of analyst personal stile and he difficulties of operationalization of theory.

Key words: development of theory in psychoanalysis – private theory – implicit theory – inductive and deductive working out of theory – clinical applicability

IRODALOM

- Almond, R. (2003): The Holding Function of Theory. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 51:131-153
- Bohleber, W. (2005): A hivatalos elmélet és az implicit magánelmélet a pszichoanalízisben. *Pszichoterápia* 14. évfolyam, 6. szám, 14:773-779
- Borstad, M. (1998): Interszubsztitívitás a dialektikus kapcsolatelmélet tükrében. *Pszichoterápia* 7. évfolyam 4. szám 7:349-363.
- Busch, F. (1992): Recurring Thoughts on Unconscious Ego Resistances. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 40:1089-1115. 1113. o.
- Fonagy, P. (1982): The Integration of Psychoanalysis and Experimental Science: A Review. (1982). *International Review of Psycho-Analysis*, 9:125-145
- Fonagy, P. (2003): Some Complexities in the Relationship of Psychoanalytic Theory to Technique. *Psychoanalytic Quarterly*, 72: 13-47.
- Fonagy, P., Moran, G. S., Edgumbe, R., Kennedy, R., Target, M. (1993): The Roles of Mental Representations and Mental Processes in Therapeutic Action. *Psychoanalytic Study of the Child*, 48: 9-48.
- Fonagy P., Target, M. (2005): *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gabbard, G. O. (1994): *Psychodynamic Psychiatry*. American Psychiatric Press, Inc., Washington DC.

- Grossman, W. I. (1995): Psychological Vicissitudes Of Theory In Clinical Work. *International Journal of Psycho-Analysis*, 76:885-899
- Lélekben Otthon (2007): www.lelekbenotthon.hu
- Mayer, L. M. (1996): Subjectivity and Intersubjectivity of Clinical Facts. *International Journal of Psycho-Analysis*, 77: 709-737.
- Sandler, J. (1983): Reflections on Some Relations Between Psychoanalytic Concepts and Psychoanalytic Practice. *International Journal of Psycho-Analysis*, 64:35-45
- Spezzano, C. (1998): The Triangle of Clinical Judgment. 1998). *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 46:365-388

A FRANCIA PSZICHOANALÍZIS POÉTIKUS ARCA METAFORÁKBA FOGLALT PSZICHOANALITIKUS ELMÉLETEK

Tanulmányomban a tudomány és a költészet kölcsönhatását kívánom bemutatni, amelynek eredményeként a metafora intrapszichikus történéseket kifejező eszközként jelent meg francia pszichoanalitikus elméletekben. Tudomány és költészet találkozása a francia pszichoanalízisben három szakaszban követhető nyomon. Az elsőben szürrealista költők és francia pszichiáterek együttműködése valósul meg, a másodikban a szürrealista költészet felől induló Lacan és a nyelvészek között alakul ki szövetség, a harmadik szakaszban azok az elméletalkotók jelennek meg, akik Lacan elméletalkotási módjának, a metaforikus elméletképzésnek a folytatói. A metaforikus elméletalkotók közül három szerző – F. Dolto, D. Anzieu és A. Green – egy-egy, a korai kapcsolatra vonatkozó elméletét úgy ismertetem, hogy közben megfeleléseket keresek közöttük és a hazai szakmában ismertebb elméleti paradigmák között. Végül egy több évvel ezelőtt lezárult analitikus esetem egyes részleteinek elemzésével mutatom be a metaforikus elméletek alkalmazási lehetőségeit a pszichoanalitikus gyakorlatban.

Kulcsszavak: tudományok – szürrealista költészet – pszichoanalízis – Lacan elméletképzési mintája – metaforikus elmélet – tudattalan testkép – bőr-én – halott anya – gyakorlati alkalmazás – pszichoanalitikus eset.

TUDOMÁNY ÉS KÖLTÉSZET TALÁLKOZÁSA

Intézményes keretek között folyó pszichoanalízisről Franciaországban csak az 1920-as évek derekától kezdve beszélhetünk, a Párizsi Pszichoanalitikus Társaság 1926-ban jött létre. A viszonylag késői kezdetek a francia eszmetörténet önállóságának és "önellátásának" következményei. A francia racionalizmus hagyományai közös szellemi múltat képeztek, amelynek bázisán Freud tanai irracionálisnak minősültek, és évekig elutasításra találtak. A francia pszichiátria tradíciói összefonódtak a kor eszmetörténeti hagyományaival, és kevésbé engedtek teret a kívülről érkező tanoknak. Charcot munkássága nyomában vált önálló tudománnyá a pszichológia, és a Charcot-tanítvány, P. Janet, sajátította ki a pszichoanalízist, aki azt a maga felfedezésének tekintette, és módszerét „pszicho-analízisnek” nevezte el. A francia szakemberek és a művelt olvasók körében Janet fogalmai váltak ismertté, és ezek a fogalmak eleinte összekeveredtek Freud fogalomrendszerével. Freud pszichoanalízisének „betörése” francia földre nem a pszichiátria és nem is a pszichológia felől következett be, az eszmék forradalma, és vele a pszichoanalízis, a szürrealista költészettel érkezett, és a szürrealista költők közvetítésével jutott el a közönséghez. Kedvezett a pszichiátria és a költészet találkozásának, hogy a szürrealista mozgalom vezéralakja, Breton, pszichiáter és költő is volt egy személyben, és kapcsolatban állt A. Hesnard

pszichiáterrel, aki társszerzője volt az első Freud-művet interpretáló könyvnek (1914) Franciaországban (Hesnard-Félix 1974, 84. o.).

A hisztéria, mint új kór, azaz betegség, jelent meg a kor orvoslásában, és szenvedély néven nyert jogot a szépirodalomban. Charcot és Freud nyomában a korabeli francia költők kitüntetett érdeklődéssel fordultak a hisztéria felé. A szürrealizmus a hisztériát nem patológiás jelenségnek, hanem „fenséges” kifejező eszköznek tekintette, és a hisztériát újraértelmezve az örület szenvedélyeként bánt vele (Roudinesco 1986). Az örület megismerésének szándéka a tudattalan megtapasztalása felé vezette a költőket, akik az alkotás új eszközével, az automatikus írásmóddal kísérelték meg feltárni a tudattalan dimenzióját. A jövő pszichoanalitikusait és a költőket azonos cél vezérelte, pszichiáterek és orvosok egyaránt a valóságok közötti „átjárás” lehetőségeit kutatták.

A szürrealizmus felől a kezdetet az 1919-vől származó, de csak egy év múlva közétett *Champs magnétiques* (1920) azaz Mágneses mezők című írásmű jelezte, amelyet Breton és Soupault az automatikus írásmóddal közösen alkottak. Mérföldkő volt Breton 1924-ben kiadott írása, *A szürrealizmus kiáltványa*, amelynek szövegében a szerző több ízben hivatkozott Freudra. Freudot idézte például az álomfejtéssel kapcsolatban, amelynek módszerét alkalmazva Breton a lélek mélyén lakozó nagy Rejtelemhez kívánt eljutni. Nagy Rejtelemnek Breton a tudattalan dimenzióját nevezte. Az automatikus írásmódot szintén Freudtól eredeztette, és mintegy a szabad asszociáció szinonimájaként használta, amikor megjegyezte, hogy a háború alatt a betegek monológjait hallgatva a képzettársítások segítségével tárultak fel előtte betegek lelki problémái (Breton 1924).

Breton, mint író, és mint pszichiáter, kulcs-figurája lett annak a szellemi irányzatnak, amelyben a francia költészet és a francia pszichoanalízis egymást megtermékenyítő hatása megvalósult. *Nadja* című regényével (1928), amit fiktív kezelés-dokumentumnak is szánt, Breton a költészet és az orvostudomány, a költészet és a pszichoanalízis ötvözetét valósította meg. A regényben az elbeszélőt („kúra-vezető”) és hősnőjét egyaránt a tudattalan rejtvényei foglalkoztatják, de míg az elbeszélő kezelni tudja ezeket a folyamatokat, a hősnő számára fantáziák és valóság összemósódnak, majd végül elmeegógyintézetbe kerül. A regényes formában ábrázolt kezelés-történet a külső és belső valóságok között átjáró nőt, mint az ideális, a „konvulzív” szépség képviselőjét írja le, akinek szépsége a hisztériából, illetve a rejtett női szexualitásból ered.

A francia analitikusok első generációjához a pszichoanalízis a szürrealizmus közvetítésén keresztül jutott el. A poézis hatását bizonyítja az is, hogy Lacan – aki a szürrealista költészet felől érkezett, és aki maga is írt és publikált verseket a szürrealista kör tagjaként (Roudinesco, 1993), tudományos elméleteiben felhasználja a költészet eszközeit, és szövegeiben fellelhetők a szürrealista alkotásmódra jellemző kifejezésmódok (Erős 2001, 243. o.). Lacan 1932-ben megvédett doktori dolgozata, amelynek tárgya a paranoia tartalmazza híressé vált klinikai esetét (Aimée), amelynek regényes megformálásában jól felismerhetők a francia szépirodalmi hatások (Lacan 1932).

A francia pszichoanalízis második nemzedéke tagjai számára a fő közvetítő J. Lacan volt, aki a tudományba építette be a poézist, amikor költői módon nyelvi ta-

lálmányok formájában átültette a modern nyelvészet fogalmait a pszichoanalitikus elméletbe. Lacan F. de Saussure-től (1916) vette át a jel elméletét, amelyet saját módján alkalmazott, és analitikus „rejtvényeket” hozott létre vele. R. Jakobson (1963) irányította figyelmét a metafora és a metonímia felé, amikor a poétikáról írva megjegyezte, hogy saját munkája közben Freud *Álomfejtésében* rátalált az álom-munka metafora- és metonímia-képződésének folyamataira. Lacan ettől kezdve a sűrítést metaforaként, a helyettesítést pedig metonímiaként értelmezte. Lacan ezen túlmenően elméletet konstruáló eszközzé is avatta a metaforát, mivel a metafora, akárcsak az álom, vagy a költői kép, nyelvi formában azonos időben tudja kifejezni egy-egy intrapszichikus történés tudatos és tudattalan elemeit.

Lacan elméleti munkásságában a nyelv kitüntetett szerepet nyert, a pszichoanalitikus szerzőt mintegy megbabonázta a nyelvészet. A szubjektum kialakulását a nyelv szerepével magyarázta, és úgy vélte, az „emberállat” beleszületik a nyelvbe, de a nyelv mindig egy másik nyelve marad, és emiatt Lacan szubjektuma eleve hasadással keletkezik (Mitchell 1996). Élénk reakciókat váltott ki szakmai körökben, hogy a tudattalan strukturálódását a nyelv szerveződéséhez hasonlóan képzelte el, és írta le. A 60-as évek strukturalista mozgalmában – olyan jelentős írók és gondolkodók részvételével, mint pl. M. Foucault, R. Barthes, vagy J. Derrida – Lacan megerősítést nyert a nyelvészet és a pszichoanalízis összefüggéseinek felhasználásához.

Lacan hatása alól egyetlen francia pszichoanalitikus elméletképző sem vonhatja ki magát, akár egyetért álláspontjaival, akár szembeszegül velük. Lacan elméleti munkái, amelyeket sajátos Freud-olvasatoknak tekinthetünk, részét képezik a francia pszichoanalitikus kultúrának. Metaforikus kifejezésmódjai, amelyek a tudományos elgondolásokat poézisbe öltöztetik, a költészet örökségét is közvetítik. Ezek az örökségek a pszichoanalitikus elméletalkotók munkáiban tovább élnek.

Tanulmányomban a költészet és pszichoanalízis érintkezési pontjain keresztül kívánom bemutatni a francia pszichoanalitikus elméletalkotók metaforikus paradigmáját. Azoknak az analitikus szerzőknek egy-egy teóriáját rajzoló fel, akik a korai kapcsolatot ragadták meg a metafora eszközével, és akik a magyar nyelvű szakirodalomban eddig kevés figyelmet kaptak. Dolto, Anzieu és Green egy-egy elméletét ismertetem, miközben megkísérlem ezeket a teóriákat a nemzetközi szakirodalomból ismert paradigmákkal összevetni. Végül egy saját pszichoanalitikus eset részleteinek elemzésén keresztül a francia teóriák egy lehetséges klinikai alkalmazását mutatom be. Az alkalmazás célja érdekében foglalkozom kiemelten a fantázia-, és álom-munka folyamataival eset-elemzésemben.

METAFORIKUS ELMÉLETALKOTÁS

Szépirodalmi mű metaforikus alkalmazása Freud Ödipusz-komplexusának megformálásában is megjelenik. Lacan munkáiban azonban már teóriát szervező modellt válik az összevont hasonlat. Lacan a „tükör-stádium” vagy az „apa-neve” metaforáival, amelyek a tudattalan működését már-már jelenetekként közvetítik, létrehozta a képekben, hasonlatokban kifejezhető teoretikus mintát. Ez a minta számos francia pszichoanalitikus elméletben máig felismerhető. Metaforikus elméletképzéssel talál-

kozunk többek között F. Dolto, D. Anzieu, A. Green, S. Lebovici, sőt N. Abraham munkáiban is. Az általam kiválasztott három szerző – Dolto, Anzieu, Green – munkáiban felismerhető mind a költészet, mind a francia iskolát képviselő Lacan hatása.

F. DOLTO: A TUDATTALAN TESTKÉP (L'IMAGE INCONSCIENTE DU CORPS)

Dolto, aki bejáratos volt Lacan köreibbe, és részese volt a korabeli szellemi mozgalomnak, gyermekanalitikus volt. Elméleti elgondolásainak fő forrását a gyermekekkel végzett terápiás munkában találta meg. Gyermekanalízisei során rendkívüli találmánysággal jutott megoldásokhoz, mert „testük nyelvén” szólt a gyermekekhez, gyermek-nyelven tette hozzáférhetővé számukra tudattalan vágyaikat. Például a keze használatát fóbíásan elkerülő kislánynak a következő javaslatot tette: „elveheted a kéz-szájjal” (az ételt) (ld. Barral 1999, 166. o.). Gyermekanalízisekben nyert tapasztalatai alapján alkotta meg a korai anya-gyermek kapcsolat egy sajátos elméletét, amelyet tudattalan testképnek nevezett el. Lacan „imaginárius”, azaz képzetes dimenziójának hatása felismerhető az elméleti konstrukcióban, Lacan ugyanis a képzetes dimenzióból – anya és gyermek fúziójából – eredeztette a vágy-fantáziákat, de teoretikus szinten főként a vágy érdekelte (Lacan 1966). Doltot ezzel szemben az anya-gyermek kapcsolat élményvilága foglalkoztatta, és azok az események érdekelték, amelyek az Oidipusz előtti időkben játszódnak le, és amelyekben a tükör maga az anya (Guillerault 1999, 87. o.). Ebben a gondolatmenetben válik érthetővé a tudattalan testkép dolto-i koncepciója, amely szerint ez a testkép az anya és gyermeke közötti interakciók, tükrözések közepette, kettejük megosztott tudattalanja révén formálódik. Analitikus és analizált viszonyában, amelyben a korai kapcsolat megismétlődik, az analízis résztvevőinek tudattalan testképe lesz az áttétel közvetítője, véli a szerző (ld. Barral 1999, 150. o.).

Dolto különbséget tesz a *testséma* és a *tudattalan testkép* között. A testséma részben tudatos, részben tudattalan, szemben a testképpel. Az utóbbi, jóllehet tudattalan, a beszéd révén részlegesen mégis elő-tudatossá válhat. Mind a testséma, mind a tudattalan testkép változik az életkornak, illetve a pszichikus fejlődésnek megfelelően. A testséma az emberi faj specifikuma, minden egyed számára ugyanaz, a testkép viszont az alanyhoz tartozik, története folyamatában jön létre, és abban formálódik. A tudattalan testkép lényegét tekintve tudattalanná vált fantázia, „olyan dinamikus kép (vagy inkább alap-élményréteg, ősréteg), amellyel az életösztön szubjektív metaforáját jelöljük, olyan kép, amely biológiai forrásból táplálkozik, és folyamatosan feszíti a vágy, hogy a másikkal kommunikáljon” (Dolto 1984, 49. o.). A tudattalan testkép különböző percepciók módok segítségével szerzett képsorozatból (légzési, szaglási, hallási, orális és anális testkép) áll, olyan képekből, amelyek a korai kapcsolat élményvilágában nyerik életüket (Barral i.m., 144. o.). A szülők fantáziájában már a gyermek fogantatásától kezdve létezik a róla alkotott képzeleti kép, majd az anyacsecsemő kapcsolatban az anya és kicsinye közös fantáziálása folyamatában nyer életet. A gyermek neve tudattalan testképe részét képezi.

A *narcizmus* és a *vágy* kulcsfogalmak az elméletben. Dolto szerint a vágykielégítő korai kapcsolat olyan narcisztikus borítékot képez, amely védelmezni fogja a gyer-

mek egész személyiségét. Fejlődés- és funkciók szerinti felosztásban a „báziskép” lesz az identitás-élmény alapja, ez biztosítja az „ugyanazonosság” és a folytonosság élményét. A „funkcionális kép” mozgásos tartalmú, a vágykielégítés módját fejezi ki a testsémához kapcsolódva, az „erogén kép” pedig a gyönyör és az undor képességét nyújtja. A „dinamikus kép” integrálja és aktualizálja az előző hármat, és a vágy célja irányába, a jövő felé vezérli az alanyt. A dinamikus testkép akkor válik megragadhatóvá, amikor a vágy akadályba ütközik, és emiatt az alany nem jut el a célhoz, pl. fóbiás esetekben. Ha az egészlegességet biztosító nárcisztikus boríték hiányos, funkcionális zavarok jönnek létre a személyiségben, ahogy ezt a határeseti szindrómák esetében tapasztaljuk.

Dolto kapcsolati élményeink tudattalan emlékezeteként tárgyalja a tudattalan testképet. Úgy gondolja, hogy az elfojtás a Lacan által leírt tükör-stádiumban, illetve a későbbi ödipális szakaszban következik be. A tükör-tapasztalat először sokkolja a gyermeket, mert rádöbben arra, hogy a testkép és a tükörkép különböznek egymástól. Az egyik a kapcsolat, az anyai arc tükrében formálódott, a másikat objektív tüköröző felület küldi. A kétféle forrásból eredő képek kapcsolata az arc és álarc viszonyához hasonló, az egyik képzeletbeli, láthatatlan és állandó, a másik valóságos, látható, változik és változtatható (pl. arcfestéssel). Ha az alany tudattalan testképe sérült, a tükörkép belophatja magát a testkép helyébe.

A következőképpen foglalhatjuk össze és értelmezhetjük az eddigieket: a tudattalan testkép olyan tudattalanná vált fantázia magunkról, amelyet a korai kapcsolat időszakában anya és gyermeke közösen alkottak, és amely magán viseli a kapcsolatból származó szerethetőség bizonyítékát, azaz a nárcisztikus (nárciszizáló) védőburkot. Állandóságunkat, folytonosságunkat biztosítja, valamint hozzáférésünket vágyaink kielégítéséhez. A tudattalan testkép virtuális kép, de kapcsolatot tart fenn a valóságos, a materiális, az élő testtel, amely a nyelv letéteményese is. Ez a láthatatlan testkép illékony, nehéz megragadni, mert a korai kapcsolat érzelmei, amelyeket hordoz, továtűnnek, mielőtt elkaphatnánk őket. Hírt ad azonban magáról álmainkban, és megfogható gyermekkori fantázia-játékaink felidézésekor (Erdélyi, I., 2007). Előttűnhet akkor is, amikor egy aktuális kapcsolatunkban a tudattalanná vált múlt visszhangzik, az áttételi folyamatokban pedig közvetítő szerepet tölt be, korai érzeteket és a nyomukban születő fantáziákat közvetíti az analízis és az analitikus tudattalan testképe között. Pszichoszomatikus megbetegedésekben tünetek formájában jelentkeznek, és jelenvaló a pszichózisokban. Kiváltságokat a lírai költészetben élvez, költői képeken keresztül előszeretettel mutatja meg magát.

Dolto Kleinhez hasonlóan korai életkorból származó fantáziákat feltételez. Eredetisége abból fakad, hogy tudományos koncepciót szervez a korai kapcsolat fantáziákban történő továbbélése köré. A Dolto által leírt tudattalanná vált fantázia közel áll azokhoz az érzetekhez, amelyeket Stern (1985) „vitalitás-affektusoknak” nevez (ld. Erdélyi Á. 2007, 38. o.). Jelenleg az implicit kapcsolati tudás (ld. Pető 2003, Erdélyi I. 2005) területén belül nyerhet értelmezést, ami inkább a „prereflektív tudattalan” (Stolorow et al. 1994) tartománya, semmint a dinamikus tudattalan része. Korai kapcsolatból származó képzetek, önmagunkról alkotott

vágyképek éledhetnek fel bennünk vitalitás-affektusaink hatására, amikor pl. egy aktuális kapcsolati helyzetre vonatkozó fantáziáinkat előrevetítjük, s benne magunkat látomásosan megidézzük.

Dolto, akárcsak Lacan, szerette a nyelvi játékokat. Dolto maga az „image”-szót (a tudattalan testkép fő nyelvi elemét) a következő módon hangsúlyozva ejtette ki: i-ma-ge (Barral i.m., 142. o.). A szó ekképpen hangsúlyozva úgy hangzott, mint egy figyelem felhívás az „i”-vel a „ma” és a „je” kettősének összetartozására. Gyermekek-nyelven jött létre tehát a „ma-je” azaz a „mama-én” metaforája. Ezzel a hangsúllyal kiejtve a tudattalan testkép a korai kapcsolat „szó szerinti” metaforájává vált.

Az a mód, ahogy Dolto a képzetes dimenziójával és a fantáziákkal dolgozik, és ahogy a gyermeki fantázia-világot interpretálja, gyakran emlékezteti az olvasót és a gyakorló pszichoanalitikust költők alkotásmódjára.

D. ANZIEU: A BŐR-ÉN (*LE MOI-PEAU*)

Anzieu, aki Lacan analizáltjaként kezdte analitikus karrierjét, elsősorban ugyancsak gyermekanalitikusként dolgozott, akárcsak Dolto. Doktori értekezésének témája a gyermek-pszichodráma volt (Anzieu 1956). „Bőr-én” teóriája, amely a korai kapcsolat pszichoszomatikus szerepére világít rá (Anzieu 1985), sok ponton hasonlít Dolto tudattalan testkép elméletéhez. A pszichoszomatikus szemlélet jelen volt a francia pszichoterápiás elméletben és gyakorlatban egyaránt, elsősorban P. Marty (1950) és az általa alapított Pszichoszomatikus Intézet, illetve munkatársai, pl. J. B. Stora (1999) képviselték az irányzatot.

Anzieu a bőr-én metaforáját a következőképpen értelmezi: „A bőr-én képes kifejezés, ami kifejezi, hogy a gyermek Énje arra használja azt fejlődése korai fázisaiban, hogy általa önmagát, mint pszichikus tartalmakat hordozó ént reprezentálja a testfelszín megtapasztalása révén. Ez annak a pillanatnak felel meg, amelyben a pszichikus én operatív szinten elkülönül a testi éntől, de vele összevegyülve marad képes szinten” (Anzieu 1985, 39. o.).

Anzieu a bőrfelszín alapvető szerepét hangsúlyozza az én-fejlődésben, minthogy a bőr kialakulása már a megtermékenyülést követő második hónap végén bekövetkezik, noha akkor még különböző szervek együttesének tekinthető. Születéskor a bőr-én virtuális struktúraként működik, majd a csecsemő és környezete kapcsolata során aktualizálódik. A bőr-én tehát az anya-csecsemő kapcsolatából származik, amelyben anya és gyermeke mintegy közös bőrrel rendelkeztek, és közvetlenül kommunikáltak egymással. Amennyiben sikerül a szétválás okozta szorongáson túljutniuk, a gyermek szert tesz a bőr-énre. A bőr-én egyfelől kettejük érintkező felületéből alakul ki, másfelől az anyai gondoskodásból táplálkozik, és ennek a gondoskodásnak bázisán születnek az érzések, a képek és a gondolatok. A bőr-én Anzieu-nél – ahogy a tudattalan testkép Doltonál – „nárcisztikus boríték”, amely a pszichikus apparátus alap-jóllétét, állandóságát és védelmét biztosítja. A bőr-én pszichikus apparátust védelmező funkciója hasonlatos ahhoz, ahogyan a bőr a testbelsőt védi.

Anzieu a nárcisztikus- és a határeseti személyiség működésmódjának specifikus

vonásait is láthatóvá teszi teóriájával. Úgy véli, hogy egészséges személyiség esetében a bőr-én és a pszichikus apparátus nem esik teljesen egybe, a bőr-én külső és belső felülete közötti hézagok lehetővé teszik az alkalmazkodást a valósághoz. Az elkülönült fantázia és a valóság „normális” esetben jól megférnek egymás mellett. Nárcisztikus személyiség esetében viszont a bőr-én kettős felületének hézagai eltűnnek, és ennek következtében a külső ingerek és a belső izgalmi mozzanatok összekeverednek. Eltűnik a különbség a személy számára a maga felől nyújtott és a visszatükrözött kép között. A nárcisztikus személyiség mindemellet a bőr-én külső felületét megduplázza az anyai bőrből növesztett szimbolikus burokkal, amelyet – ha születési mítoszokból indulunk ki – az anya maga ad át gyermekének, hogy a gyermek oltalmazott hőssé váljék általa. A határeseti szindrómában már a bőr-én struktúrájában megmutatkozik az elváltozás. A bőr-én kettős felülete eggyé és görbévé válik, ezzel magyarázható a külső és belső forrásokból érkező ingerek megkülönböztetésének zavara.

Anzieu bőr-én elgondolásában – Freud topográfiai modelljének hatása mellett – felismerhető Winnicott látásmódja, valamint követhetők a 70-es, 80-as évek csecsemővizsgálatainak eredményei, amelyekre a szerző maga is hivatkozik. Könyve egészéből és klinikai eseteiből kiviláglik, hogy elméleti alkotásai főként a pszichoterápiás, illetve a pszichoanalitikus gyakorlatban formálódtak, de rátámaszkodtak olyan archaikus történetekre, amelyeket mítoszok és költői mesék hordoznak. Amikor Marszüasz mítoszáat külön fejezetben értelmezi, a szerző maga is rávilágít saját koncepciója és a mítosz eleven kapcsolatára. Mítosz és klinikum összefüggéseit illusztrálja azzal is, hogy a könyvben idézett egyik esete szereplőjét a Marszüasz névvel ruházza fel.

A mítosz szerint Marszüasz találta meg az Ída hegyén Pallasz Athéné sípját. Ezt a sípot az istennő maga készítette, de mivel arca felfúvódott játék közben, Héra és Aphrodité kigúnyolták, mire ő eldobta a hangszert. Marszüasz úgy szólaltatta meg a sípot, hogy zenéje elért Apollónhoz, aki megirigyelte, és versenyre hívta ki. Apollón lanton, Marszüasz sípon (fuvolán) játszott. A versenybírák a Múzsák voltak. Először döntetlen eredmény született, majd Apollón törbe csalta Marszüaszt, és azt javasolta, hogy egyszerre énekeljenek és játsszanak felfordított hangszerükön. Apollón nyerte meg a versenyt, mert húros hangszerének mindegyik oldalán akkor is tudott játszani, ha közben énekelt, míg Marszüasz felfordított hangszere eleve alkalmatlanná vált a zene megszólaltatására, így néma maradt éneklés közben is. Apollon a vesztes Marszüaszt súlyos büntetéssel sújtotta, karjánál fogva felakasztotta egy fenyőfára, és elevenen megnyúzta, lenyúzott bőrét pedig felakasztotta a fára.

Anzieu a bőr kapcsolatot hordozó szerepe miatt emelte ki ezt a mítoszt, és vonatkoztatta analógiásan azokra a határeseti betegekre, akiket az anyai gondoskodás hiánya megfosztott a „normális” bőr-én-től.

Anzieu írásainak költői vonásait hangsúlyozzák a mítoszokra és egyéb szépirodalmi példákra történő hivatkozásai, de költészet már bőr-én elgondolása is, ami az olvasót is rögtön asszociációkra serkenti. Költészet és pszichoanalitikus gyakorlat folyamatos kapcsolatát hozza létre könyvében.

A. GREEN: A HALOTT ANYA (LA MÈRE MORTE)

A halott anya elnevezésű teóriájában A. Green (1983, 1986) maga utal az elnevezés metaforikus jellegére: a halott anyára „mint metaforára hivatkozom, amely független a valóságos tárgy gyászától” (Green 1983, 228. o.). A halott anya metaforája tehát azt fejezi ki, hogy az anya, noha a valóságban élő személy, gyermeke számára pszichikus értelemben mégis holttá válik. Green a korai csecsemőkorban megtapasztalt hiányokból eredezteti a kiüresedés-, a halott anya-élményt. A kisgyermek, aki korábban azt érezte, hogy szeretik, körülveszik, babusgatják, hirtelen magára marad. Az anya, akit időközben veszteség ért, elmerül gyászában, és megszakítja a kölcsönösen örömteli foglalkozás folyamatát gyermekével. A szeretet váratlan elvesztése katasztrófaként sújt le a gyermekre, akit szinte megdermeszt az előzmények nélküli anyai viselkedés megváltozása. A gyermek vitalitása, amelyet a kapcsolat éltetett, a kapcsolatba zárva leblokkolódik, s „hideg csomóként” akadályozza a későbbiekben a szerelmi kapcsolatok átélését.

Green a narcisztikus sérülés következtében fellépő én-védő mechanizmusok két típusát írja le. Az egyik az anyai tárgy affektív és reprezentációs ellenmegszállása, ami az anyai tárgy gyűlöletmentes pszichikus meggyilkolását idézi elő. Az anya érzelmek nélküli pszichikus megsemmisítésének következtében, véli a szerző, az anya-gyermek kapcsolat szövedékében lyuk keletkezik. A sérült (lyukas) én egységét szerencsés esetekben fantázia-tevékenységekből származó művészi vagy intellektuális teljesítményekkel hozza létre az alany. Ilyen esetekben a művek vezér-motívuma a keresés lesz, mert az alany állandóan azt fogja kutatni, miért is nem méltó a szeretetre. A másik, korábbi én-védő mechanizmus a primer azonosulás a halott anyával, amely azonosulással a gyermek magába kebelezve őrzi a halott anyát, anélkül, hogy az én részt vett volna az identifikációban. Az én megkerülésével zajló folyamat következtében az eredmény elidegenítő hatású lesz az alany számára. Minthogy a pszichikusan halott anya magával vitte a halálba egykori önmaga étellel teli voltát, tekintetét, hangját, illatát, érintésének emlékét, a halott anya reprezentálhatatlan lesz, akárcsak az énbé ékelt „bekebelezett idegen”. Legtragikusabb következményekkel a negatív azonosulás jár. A negatív azonosulás esetében a halott anya helyén támadt hiánnyal, a lyukkal azonosul az alany, ami már pszichózishoz vezet.

A halott anya „foglyai” az ürességtől szenvednek, mert mind az anya bekebelezése, mind pszichikus megölése űrt hagy maga után. Egyik sem jár „vérrel”. A narcisztikus sérülés, a szeretet elvesztése okozta szorongás színe a fehér, szemben a kasztrációs szorongás (vér-) pirosával, és szemben a mély depresszió vagy a gyász fekete színével. A korai sérülésből következő hiány okozta üresség klinikumának színe – Green szemében – a fehér. A fehér tehát a „halott anya” gyászának a színe (vagy színtelensége), és fehér színű a pszichózis is.

A klinikai gyakorlatban azoknál a pácienseknél, akik szerelmi vagy szakmai életük kudarcát panaszolják, az analitikus az áttételben fedezi fel a koragyermekkorai depresszió nyomait, amikor ez a depresszió megismétlődik az analízisben. Kiderülhet ilyenkor, hogy az anya egy másik gyermeke elvesztését gyászolva fordult el csecsemőjétől, vagy azért, mert őt is elhagyta az, akit szeretett.

A feldolgozatlan gyász traumatizációs és „idegen”-élményt okozó hatását a korai kapcsolatra Hámori (2001) Green teóriája mellett Fonagy elméletében is felfedezi. Fonagy elméletében (1999, 2003) a szülő saját traumájához kötődő fantáziáiból származik át a szülő szorongása a gyermekre, aki a disszociáció én-védő mechanizmusával élve „idegenként” éli át a szülői szorongást. Magam hasonlóságot vélek látni Green „idegenje” és N. Abraham (1987) „fantomja” között, Abraham ugyanis „bekebelezett idegennek” nevezi az alanyra átszármaztatott családi fantomot. Az analízisek áttételi folyamata során megtapasztalt „fantom” jelenlétét magam az elfojtás és hasítás kettős mechanizmusával értelmeztem (Erdélyi I. 2004).

Green ismertetett elmélete nemcsak a tudomány-, de a dráma nyelvét is használva mutatja be a korai anya-gyermek kapcsolatban elszenvedett trauma intrapszichikus következményeit a gyermekre. Az „élő-halott” anya és a magára hagyott gyermek drámáját az elméleti konstrukció mintegy megjeleníti, amikor tömör, mégis költői módon leírja.

A METAFORIKUS ELMÉLETKÉPZÉS ALKALMAZÁSA

A lentebb következő esetrészletekből táplálkozó elemzést illusztrációnak szánom. Az ismertetett elméletek hozadékát kívánom az eset anyagának rendhagyó kezelésével hangsúlyozni. A rendhagyó jelleg célom következménye, a metaforikus elméletek alkalmazhatóságát ugyanis elsősorban az álmokkal és fantáziákkal folyó pszichoanalitikus munkában véltem felfedezni. Épp ezért elsősorban az analizált álmai és fantáziái mentén kísérlem meg a korai kapcsolat hiányainak, valamint a hiány okozta trauma következményeinek rekonstrukcióját. Az eset kiválasztását nem kis mértékben az analízis anyagában felbukkanó költői képek, szimbólumok jelenléte indokolta. Minthogy a metaforikus munkamód már az analízisben kibontakozott, a metaforákban történő eset-értelmezés itt adekvát megoldásnak tűnt. Az inspiráció a „költői” esetkezeléshez tehát egyfelől az analízis anyagából származik, másfelől a francia pszichoanalízis poétikus szemléletéből.

A „MENYASSZONYI RUHA-BUROK”

*Bruna esete*¹

„Ó, én mindenkit szeretek – mondta a kislány –, s engem is szeret mindenki. A fűvek, a fák, a virágok. És a Tigris is meg a Medve meg a Rettenetes Háromkerekű Pakuk madár”.

(Lázár Ervin: *A kislány, aki mindenkit szeret*)

Bruna soha nem válhatott Brunellává, mert nem mondhatta el azokat a szavakat, amelyekkel a fent idézett Lázár Ervin mesehőse, Brunella, dicsekszik.

Bruna pályakezdő diplomás nő, analízise sok évet átívelt. Első találkozásunk alkalmával feltűnt hajának és szemének meleg barnasága, ezért is nevezem Brunának.

¹ Az elemzett esetrészlet több évvel ezelőtt lezárt analízisből származik, a szöveg az analizáltra vonatkozó konkrét adatokat nem tartalmaz. Az analizált hozzájárult az eset megjelenéséhez.

Karcsú, farmeres ifjú nőként jelent meg, aki hangsúlyozottan nem „öltözködött”, nem viselt ékszer, sem egyéb nőies éket. Csak egy-egy pillanatra nézett rám, tekintete egyébként a távolba veszett, amikor a vártnál magasabb hangfekvésben, „szavaló-stílusban” kezdett beszélni. Terápiára kapcsolati problémái miatt jelentkezett, és kiderült, hogy párkapcsolatai többnyire kudarcral végződtek. Második gyermeke szüleinek, nővére alig egy évvel idősebb nála. Úgy véli, ő csak „ráadás” volt, születését anyja nem igazán kívánta, és úgy tudja, hogy másfél évesen hetekre magára hagyta a kórházban. Gyermekkorában anyját boldogtalannak látta, és feltételezi, hogy anyja szomorúságát az apa jelenlétének gyakori hiánya okozta. A későbbiek során kiviláglik, hogy anyai ágon a boldogtalanság „örökség”. Dédnagyanyjának nem az ő nagyanyja volt a kedvenc lánya, és nagyanyjának sem Bruna anyja volt leghőbbben szeretett gyermeke, ahogy ő sem lett anyja „kiválasztott” lánya. Úgy érzi, sorsát megpecsételte a szeretet-hiány. „Nekem semmi szeretet sem elég, emiatt nem tudok elszakadni szerelmeimtől sem, bőrtapadásban vagyok velük”, mondja egy ízben, amikor ismételten szakítás előtt áll.

Analízise során gyakran hoz fantáziákat és álmokat. Kezdetben úgy látja magát, mint egy tó vizébe belefagyott lányt, aki nem tud megmozdulni, csupán a jég mögül szemléli a kint zajló életet. Idegennek, kívülállónak érzi magát. Későbbi álmában gyakoriak a „házas” álmok, ahogy maga nevezi azokat. A „házas” egyfelől azt jelenti számára, hogy házasságról szóló, a „házas” ebben az értelemben kifejezi vágyát a házasságkötésre, az esküvőre, az „eskütételre”. Az esküvőtől azt várja, hogy valaki végre elkötelezze magát mellette. A „házas” jelző másfelől utalás azokra az álmokra, amelyekben hol kívülről szemlélve, hol belülről látva jelennek meg házak, és amelyek végső soron az otthont szimbolizálják. A több értelmű „házas” álmok nemegyszer mindkét jelentést magukba rejtve jelennek meg. Egyik álmában például üres termeken halad keresztül, és hirtelen ott áll az eskető pap előtt, amikor észreveszi, hogy nincsen rajta az esküvői ruha, sőt ruhátlan. Hozzáfűzi, amit korábban is elmondott már, hogy barátjától, akivel nemrégiben szakított, együttélésük idején áttetsző, hímzett, szilvakék ruhát kapott ajándékba, és már akkor elhatározta, hogy ez a ruha lesz esküvői ruhája. A „házas” álmokhoz a kulcs-álom a következő: „Kastélyszerű házban járkálok, tágas, üres termeken megyek keresztül, és egyszer csak egy rejtett ajtón, amilyen a nagyanyám szobáján volt, tudja, ami mindig megigézett gyerekkoromban, belépek a 'babaszobába'. Ez volt Juszt (Dédi) szobája is, amíg élt. Nagyon szerettem Jusztit, sokat játszottunk együtt, ő is szeretett engem. A húga, Liza, hegedűművész volt, szőréen ülte meg a lovat, de kétszer is elkártázta a művészvizsga árát. Rá hasonlítok. Magával is álmodtam ilyen házas álmot többször. Utoljára itt is sok ajtó volt, és sok ember, és arra vártam, hogy elmenjenek, hogy magunk maradjunk.”

A „befagyott lány” fantáziában a korai magára hagyottság élménye jelenik meg. A korai „bőrtapadásos” kapcsolat vágyfantáziáját partnerkapcsolataiban próbálja megvalósítani, de sorozatosan visszautasításra talál. Álmain keresztül bontakozik ki, hogy a gyermekkori kiválasztottság vágya felnőtt korában a menyasszonyság sóvárgásává vált. Felnőtt lányként a szerethetőség bizonyítéka számára az esküvő, és az esküvő-fantáziákon már átizzik az ödipális feszültség heve is. Bűntudata támad, hogy szak-

mai sikereivel szüleit, de főként apját csábítja, hogy „ellopja” az elsőszülöttségi jogot nővérétől. A házak megálmódása, illetve az álmokhoz fűzött asszociációi vezetnek el extravagáns, emancipált asszony-őséhez, akinek vonásait magáévá teszi, akivel azonosul. A gondolattársítás folyamán jut el az analitikushoz, akit egyedül kíván birtokolni, és akire rávetíti azoknak az ősöknek belsővé tett képét, akik szerették, akiket csodált, de a gyermekkori anyát is, aki után sóvárog.

A kiválasztottság vágya és az erotika fonódik össze abban a fantáziában, amely az analízis során kimunkált kutya-mesében ölt testet: „Egy kertben kislány él, az elvadult növényekkel sűrűn benőtt szomszédos kertben pedig egy kutya lakik. Nincs bejárat a szomszéd kerthez, és nincsen átjárás a két kert között sem. A lány a kerítésen keresztül minden nap megosztja ennivalóját a kutyával, és lassan barátság szövődik közöttük. Egy nap kiengedik a kutyát, a kerten kívül azonban a kutya nem ismeri meg a lányt. A kislány ezután soha többé nem visz ennivalót a kutyának.” Egy évvel később a fantázia megváltozik: „A szomszéd kerthez lépcső vezet kívülről, a két kert pedig föld alatti folyosó köti össze. Csak a kutya ismeri ezt a titkos utat, és a titkos úton keresztül látogatja meg a lányt. Ezután már csak a lány ’kék harisnyás’ lába látható – mondja nevetve –, amikor pórázon vezeti a kutyát.” A „kék harisnya” utalás egy korábbi álmára, ahol önmagát meztelenül, combközépig érő kék harisnyában látja. Nevetése annak szól, hogy tudja, az analitikus érti az utalást. Amikor asszociációi során a „kékharisnyaságot” elfogadja, az önmagát ironikusan reflektáló intellektuális nő képe tűnik elő, aki a „végzet asszonyává” a meseszöveg fonálán válik, amikor erotikus vonzásának hatalmába keríti a férfi-kutyát, és pórázon tartva vezeti. A szépirodalmi analógiákra építkezés folyamán saját szimbólumrendszerteremt meg, amelynek elemei a tudatosítási folyamat „fogódzójaként” is működnek.

A fokozatosan alkotássá érlelt fantáziában az Éden-kert és a titkos folyosó szimbolikája szembeötlő, és áttűnni látszik rajta az ősjelenet fantáziája is, amelyben beteljesül a gyermekkori vágy: a lány anyja helyére kerül. Amikor a fantázia már novellaként emlegetett történetté válik, és forgatókönyvét a fantáziáló nő tudatosan szabályozza, a férfi titkos meghódítására és leigázására irányuló vágyfantáziák, amelyek ugyanakkor bosszú-fantáziák is anyjával szemben, ki-kikandikálnak a meséből. A műalkotás kerete és szabályai árán mentesül a büntudat alól, az alkotással hárítja el a büntudatát.

Bruna anyjának alakja sokáig homályban marad az analízisben, szemben az asszony-ősökkel, akiket láthatókká a kölcsönös érzelmi viszonyulás tesz. Bruna az anyai tükrözés hiánya miatt kutatja szerethetőségének bizonyítékát férfi partnerei tekintetében. A „házas” álmokkal, amelyeknek üres termei egyfelől saját ürességét, másfelől az őt szerető másik keresését szimbolizálják, Bruna tudattalanul a „halott anya” rejtélyére keresi a választ. Azt kutatja, hogy miért is nem volt szerethető anyja számára. A sóvárgás hajtja olyan tevékenységek felé is, amelyek fizikai veszélyekkel járnak, és a fizikai kockázatok között élve belső kínjai átmenetileg elcsitulnak.

A korai érintkezés hiányát őrzi teste (bőr-én), erre emlékezteti asztmája, a panaszok ugyanis születésnapja környékén köszönnek rá az analízis első éveiben. Az ön-

magáról alkotott, nagyrészt tudattalan fantázia vagy testkép az analízis folyamán változik. A kezdetben önmagát idegenként fantáziáló lány fokozatosan örömképes nőnek éli át magát, sóvárgása nem múlik el, de elviselhető mértékűvé apad.

Néhány évvel az analízis lezárása után egy találkozásunk alkalmával mondja el Bruna, hogy van „háza”, otthona, házasságot kötött. Az eljegyzésén viselte a „kék ruhát”, azt a ruhát, amelyet „szerelmi zálogként” őrzött. Szavai mentén úgy tűnt, a ruha burkot képezve testén arra emlékeztette, hogy talán mégis szerethető, hiszen elnyerte egy férfi szerelmét. A ruhát ettől kezdve lánya számára őrzi.

METAFORÁK ALKALMAZÁSA

A metaforikus elméletek új gondolkodási módot, új paradigmát jelentettek számomra a pszichoanalitikus munkában. Az analízis folyamán, amikor egy összevont hasonlatban fejeződött ki az értelmezés (a menyasszonyi ruha – „szerelmi zálog”), analizált és analitikus új összefüggésekre találtak rá, és ugyanakkor ki is tágították a közös asszociációs mezőt.

Az ismertetett francia elméletalkotók metaforái vezettek a korai kapcsolat élményvilágának fantáziákban, álmokban felbukkanó nyomaira, és hozzásegítettek ahhoz, hogy a fantázia- és álom-elemeket a korai sérülés kontextusába helyezzem. Korai fantázia-származéknak látszik a „jégbe fagyott lány”, aki nem „lakik” testében, valamint a „kiválasztottság”, a biztonság vágyát magába rejtő, de már ödipális feszültséggel színezett menyasszonyi ruháról szóló fantázia. Az analizált álmaiban gyakran felbukkanó házak egyszerre jelenítik meg az otthonosságot és az ürességet, vágyát a gondoskodásra és a hiány okozta ürességét.

A következő álom a „tudattalan testkép” csonkoltsága mellett megjeleníti annak ép, maszkulin – az apával történt azonosulás során kialakult –, kreatív részeit, de utal a „kilátást” eltakaró testvérre is: „Házat akartam venni, olyat látok, mint az otthoni házunk, de helyette kápolnát ajánlanak. Egy romot, nincs teteje, gerendák lógnak ki belőle, csak a tornya ép, nem látni ki a toronyból, mert a szomszéd ház elveszi a kilátást.”

Máskor a „halott anya” szelleme kukucskál be hozzá álmaiban: „A szoba kitágult, majd váratlanul összeszűkült, és nem találtam ki belőle” – mondja, és szavai nyomán születés-fantáziája – mintha csak a „halott anya” nyúlna ki érte – előtűnik. Ijesztő test-érzetei, hogy nem tud kijönni onnan, hogy nem hagyják megszületni, visszatér álmában. Bruna tudattalanul a korai kapcsolat foglya marad, nem tud a kudarcba belenyugodni, erről szól szeretet-keresése, és erről vall a „közös bőr” vágyfantáziája, a „bőrtapadásos” viszonyulási mód partner-kapcsolataiban.

A metaforikus paradigma nyomában találtam meg a saját esetem pszichodinamikáját kifejező metaforát. A korai kapcsolat „nárcisztikus burkának” analógiájára a szerethetőséget és a nővé válást egyaránt bizonyító „menyasszonyi ruhaburok” metaforája kínálkozott, amelynek térben kiterjesztett változata a „ház-burok”.

A költészet az analízisben az áttételi folyamatok közvetítője lett. A költészet közös nyelvet teremtett analizált és analitikus között, és olyan kötőanyaggá vált közöttük,

amely az analitikus kapcsolat folyamatára vonatkozó utalásokat is tartalmazta. A kutyamese elhangzása, majd megváltozása a pozitív áttételt fejezte ki, és érzelmi visszhangot váltott ki az analitikusban. A mese-változatok a későbbiek folyamán utalás-ként is szerepet kaptak az analízis szakaszainak megjelölésére.

A METAFORIKUS PSZICHOANALÍZIS MINT ÖRÖKSÉG ÉS MÓDSZER

Tanulmányomban a tudomány és a költészet kölcsönhatását és egymásba épülését kívántam bemutatni, amelynek eredményeként a metafora, mint intrapszichikus történéseket kifejező és ábrázoló eszköz jelent meg francia pszichoanalitikus elméletekben. A francia szürrealista költészet megtermékenyítő hatása a pszichoanalízisre Lacan munkásságában teljesedik ki a pszichoanalitikus elméletalkotás költői mintájának megalkotásával.

A metaforikus elméletképzők, noha Freud-követők, és hivatkoznak nemzetközi kutatások eredményeire is, elsősorban mégis a hazai analitikus tradíció folytatói. Lacan Freud-értelmezései, a nyelvészettől megtermékenyült költői írásmódja, metaforikus nyelvezte, valamint a francia szellemi mozgalmak napjainkig részét képezik a francia pszichoanalitikus kultúrának. Így lesz érthető, hogy a francia analitikusok a kívülről hozott tudományos elgondolásokat saját képükre formálják, azaz francia kulturális-szellemi kontextusba helyezik azokat. Így válnak a „halott anya”, a „bőrén” vagy a „tudattalan testkép” metaforái olyan eszközökké, amelyek révén a borderline és a nárcisztikus személyiségzavar korai kapcsolatból való származása költői ábrázolásokat nyer. A metaforikus paradigma új perspektívákat nyit meg, ha Kernberg (1975) a témában publikált teóriáival összehasonlítva vizsgáljuk őket. A metaforikus elméletképzők a fantázia szerepét hangsúlyozzák mind elméleteikben, mind az analitikus gyakorlat szintjén a francia analitikus iskola nyomában. Kernberg fejlődéslélektani pszichopatológiai modelljének nyomai azonban szintén fellelhetők az ismertett szerzők műveiben, amikor egy-egy fejlődési szakasz lélektani megvilágítását végzik el.

A metaforákban kifejezett elméletek tudattalan tartalmakat jelenítenek meg, de jelentés-többletet is hordoznak, olyan utalásokat, amelyek révén a személyes és a kultúrából származó tartalmak lépnek egymással kapcsolatba és fonódnak össze. A metaforák olyan nyelvet teremtenek, amely a pszichoanalízis asszociációs módszerének eleve sajátja, épp ezért a metaforikus elmélet, illeszkedve a módszerhez, az analízis módszerspecifikus sajátosságaként jelenik meg.

A francia metaforikus nyelvezet az analitikus elméletekben olyan paradigmát hozott létre, amely „kulturális rejtjellé” is vált. Eleve feltételezte, hogy olvasói otthonosak a francia analitikus, illetve szellemi kultúrában, és értik a költészettől örökölt képes beszédet, a nyelvi poézis kifejezőmódjait. Dolto, Anzieu és Green egy-egy, a korai kapcsolatra vonatkozó elméletét úgy igyekeztem otthonossá tenni, hogy megfeleléseket kerestem közöttük és a hazai szakmában ismertebb elméleti paradigmák között.

Pszichoanalitikus esetem fantázia-munkájának elemzésével az ismertett metaforikus elméletek egy lehetséges alkalmazási módját mutattam be.

THE POETIC SIDE OF FRENCH PSYCHOANALYSIS PSYCHOANALYTICAL THEORIES EXPRESSED IN METAPHORS

In my study I would like to present the interaction between science and poetry in the French psychoanalysis, in which metaphor appeared as an intra-psychoic medium. The encounter of science and poetry can be traced in three phases in the French psychoanalysis. In the first one surrealist poets and French psychiatrists (future psychoanalysts) cooperate. In the second phase Lacan, who approached from surrealist poetry, allies with the linguists. In the third phase the theory creators appear who continue Lacan's metaphorical theory creating method. I present the early relationship theory of F. Dolto, D. Anzieu and A.Green, three metaphorical theory creators, in a way so I can find analogies between them and the theoretical paradigms better known in our country. Finally, I present the possible ways of applying metaphorical theories in psychoanalytical practice through analysing one of my old analytical case that was closed a few years ago.

Key words: sciences – surrealist poetry – psychoanalysis – Lacan's model in theory creation – metaphorical theory – unconscious body image – skin ego – dead mother – application in psychoanalytical practice – psychoanalytical case.

IRODALOM

- Abraham, N. (1987): Notules sur le fantome. In: Abraham, N., Torok, M., L'écorce et le noyau. Paris, Flammarion, 426-433.
- Anzieu, D. (1956): Le psychodrame analytique chez l'enfant et l'adolescent. Paris, PUF.
- Anzieu, D. (1985): Le Moi-peau. Paris, Dunod.
- Barral, W. (1999): L'architecture conceptuelle du systeme de pensée de Françoise Dolto. In: Barral, W. (éd.), Françoise Dolto. C'est la parole qui fait vivre. Paris, Gallimard, 139-194.
- Breton, A. (1924): A szürrealizmus kiáltványa. In: Bajomi Lázár, E. (1968): A szürrealizmus. Budapest, Gondolat, 149-178.
- Breton, A. (1964): Nadjá. Paris, Gallimard.
- Breton, A., Soupault, P. (1920): Les Champs magnétiques. Littérature, no. 2-3.
- Dolto, F. (1984): L'image inconsciente du corps. Paris, Seuil.
- Erdélyi, Á. (2007): Françoise Dolto elméleti és klinikai munkássága. Szakdolgozat, Pécsi Egyetem, Pszichológia-szak.
- Erdélyi, I. (2004): A „fantom”-jelenség mint transzgenerációs örökség. In: Erdélyi, I.: Tér és tükör. Mindennapi kísérleteink. Budapest, Flaccus, 56-65.
- Erdélyi, I. (2005): A kapcsolati tudás a protagonista és rendező interakcióin keresztül pszichodráma csoportokban. Psychiatria Hungarica, 2005. 2. 95-111.
- Erdélyi, I. (2007): Fivérek – nővérek. A különmű testvérkapcsolat pszichoanalitikus megközelítése. Pszichoterápia, 16, 2, 90-100.
- Erős, F. (2001): Analitikus szociálpszichológia. Budapest, Új Mandátum.
- Fonagy, P. (1999): The transgenerational transmission of holocaust trauma: lesson learned from an adolescent with obsessive-compulsive disorder. Attachment and Human development, 1.1.215-229.
- Fonagy, P. (2003): A kötődés generációs átvitele. Thalassa, 14, 2-3, 83-106
- Green, A., (1983): Narcissisme de vie, narcissisme de mort. Paris, Éd. de Minuit, 222-253.
- Green, A., (1986): The dead mother. In: (Green, A.) On Private Madness. London, Hogart Press.

- Guillerault, G. (1999): Une théorie corporelle du langage: ce que la subjectivité doit au corps. In: Barral (ed.), i.m., 31-89.
- Hámori, E. (2001): A „halott anya életben tartása” – az énszerveződés viszontagságai a korai kapcsolati traumatizáció tükrében. *Pszichoterápia*, 10, 4, 233-239.
- Hesnard-Félix, E. (1974): Les débuts de la psychanalyse en France, Europe, 52, no.529, 69-87.
- Jakobson, R. (1963): Deux aspects du langage et deux types d'aphasies. In: Jacobson, R. *Essais de linguistique générale*. Paris, N. Ruwet. Paris. 43-67.
- Kernberg, O. (1975): *Les troubles limites de la personnalité*. Paris, Privat.
- Lacan, J. (1932/1980): De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité. Paris, Seuil.
- Lacan, J. (1966): Subversion du sujet et dialectique du désir. In: Lacan: *Écrits*. Paris, Seuil, II, 151-192.
- Marty, P. (1950): *La Psychosomatique de l'adulte*. Paris, PUF: („Que sais-je” no.1850), 1990.
- Mitchell, J. (1996): Lacan és a női szexualitás. *Thalassa* 1., 53-76.
- Pető, K. (2003): Az implicit kapcsolati tudás. Új szempontok a pszichoterápia hatásmechanizmusainak megértéséhez. *Psychiatria Hungarica*, 18, 217-225.
- Roudinesco, E. (1986): *Histoire de la psychanalyse en France I. II.*, Paris, Seuil.
- Roudinesco, E. (1993): Jacques Lacan. *Esquisse d'une vie, histoire d'un système de pensée*. Paris, Fayard.
- Saussure, F. (1916): *Cours de linguistique générale*, publié par C. Bally et A. Sechehaye avec la collaboration de A. Riedlinger, Lausanne-Paris, Payot, (Payot, Paris, 1995).
- Stern, D. (1985): *The Interpersonal Word of the infant. A view from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York. Basic Books. (A csecsemő személyközi világa a pszichoanalízis és a fejlődéslélektan tükrében, Budapest, Animula, 2003.)
- Stolorow, R.D., Atwood, G.E., Brandchaft, B. (eds). (1994): *The intersubjective perspective*. NJ: Jason Aronson, Northvale.
- Stora, J.B. (1999): *Quand le corps prend la relève*. Paris. Ed. Odile Jacob.

AZ ANALITIKUS KREATIVITÁSA

A tanulmány az analitikus kreativitásának kérdését járja körül, azaz részvételét az analizálttal folyó közös munkában az analitikus helyzetben. Ez érinti azt a kérdést is, hogy vajon az értelmezésekben a részletes történeti hűség rekonstrukciója történik-e, vagy inkább egy szubjektív narratív igazság megalkotása arra vonatkozóan, hogy az analizált élete eseményeinek – a múltban és a jelenben – mi a jelentése és jelentősége.

Kulcsszavak: értelmezés validitása – rekonstrukció – narratív igazság

Bálint hangsúlyozta elsőként, Ferenczi örökségének szellemében, hogy az analitikus *kreatív* tevékenységével járul hozzá a pszichoanalitikus terápiához. Az analitikus kreativitás az értelmezéssel valósul meg. E szemlélet kialakulásának egyik legfontosabb állomása az *analitikus helyzet* megteremtése volt. A kifejezést Rank vezette be a 20-as évek elején, amikor még szorosan együttműködött Ferenczivel (Ferenczi, Rank 1924). Ráadásul közeledünk Ferenczi *Indulatáttétel és magábavetítés* című munkája megjelenésének (1909) 100. évfordulójához. Ez is aktualitást kölcsönöz az értelmezéssel kapcsolatos problémáknak, ideértve az értelmezés alapvető szerepét az analitikus tevékenységében és a pszichoanalitikus ismeretek terén. Egy évszázadnyi analitikus gyakorlat már feljogosít arra, hogy újragondoljuk az analitikusok által az értelmezés problematikája terén felhalmozott tapasztalatokat.

A pszichoanalitikus elmélet eredetileg traumaelmélet volt: a páciens Freud szerint „emléknyomoktól” szenved (Freud 1895). A kórkép mögött egy történet rejtőzik, és ez a történet rekonstruálható. A rekonstruálást kezdetben nem tekintették alkotásnak (erre még visszatérek). Elég, ha felidézzük a Farkasember (Freud 1918) híres álmát, amely a páciens négy éves korára tehető. Az álom legfőbb elemei: sötét volt... az ágyában feküdt... tél volt, és a diófán fekete farkú farkasokat látott, akik úgy hegyezték a fülüket, mint a kutyák. A Farkasembert rémület töltötte el a gondolattól, hogy felfalhatják, félelmében üvölni kezdett, és addig üvöltött, míg dajkája be nem jött...

Ferro hívja fel figyelmünket az asszociatív láncból kibontakozó motívumokra (Ferro 2005): a farkasok fehér színe, testhelyzetük a diófán, a szabó története, a farkas levágott farka; a *Piroska és a farkas* és *A farkas és a hét kecszegida* meséi (a belisztezt farkú farkas: a fehér!); a farkasok mozdulatlansága, figyelő tekintetük, a hirtelen kinyíló ablak; vágya, hogy dupla mennyiségű karácsonyi ajándékban részesüljön, és a kevés kapott ajándék okozta frusztráció.

Mint tudjuk, Freud ebből az anyagból az ősjelenetet rekonstruálta (ezt alkotta belőle): „Freud, akit a teljességre való megszállott törekvés jellemez, behatárolta a gyermek szemtanú korát, testi betegségét, az évszakot, a napszakot, a gyerek testhőmérsékletét, a tett helyét, a szülők ruházatát, a ruhadarabok és az ágynemű színét, Szergej figyelmének minőségét. Leírta, hogy a gyermek érzékelte az apja által

keltett zajokat és anyja arckifejezését, és megfigyelte a szülők nemi szerveit, szeretkező testhelyzetüket; meghatározta a koituszok számát, a szemtanú általános reakcióját, azt a bélreakciót, amivel a gyermek megszakította szülei szeretkezését, és végül az ezt követő vokális reakciót.” (Mahony 1984, 61-62. o.)

„Freud rekonstrukciója nem más, mint egyfajta saját retrospekció, a következő részletekkel kiegészítve: egy meleg nyári napon a kis Szergej, aki akkor 18 hónapos volt és maláriában szenvedett, a szülei hálószobájában aludt a bölcsőjében. A szülei is lefeküdtek sziesztázni, félmeztelenül, délután öt órakor. Szergej – valószínűleg a láz tetőfokán – felébredt, és feszült figyelemmel kísérte szüleit, amint azok hiányos fehér alsóneműben a fehér ágyneműn térdelve háromszor a tergo közösültek. A rendesen passzív kisgyerek, aki most megfigyelhette szülei nemi szerveit, apja ziháló légzését¹ és az élvezetet anyja arcán, hirtelen bélmozgást produkált, majd kiabálni kezdett, megzavarván ezzel a fiatal párt.” (Mahony 1984, 62. o.)

A farkas testhelyzete az apának az ősjelenetben felvett testtartására, a farkok nélküli farkas a szexuális kielégülés következtében fellépő péniszvesztésre, tehát az álom egészében egy valós külső eseményre utal, ami a történeti múlt egy pontján valóban megtörtént. A megértés kulcsa eszerint a következő: a hirtelen felébredő páciens szemtanúja szülei a tergo közösülésének, apja rémületet kelt benne, a jelenetet szörnyűnek érzékeli. Itt szertefoszlik a narratív fikció, és a király, mint a mesében, meztelenül jelenik meg (Ferro *ibid*)!

Viderman már 1977-ben úgy vélekedett, hogy: „az a tergo közösülési pozíció teszi a legkevésbé lehetővé a nemi szervek megfigyelését, viszont a leginkább alkalmas az anális régióval való összetévesztésre” (Viderman 1977). Ezt a nézetet veszi át tanulmányában Mahony (1984, 52. o.).

„Az [állatoknál szokásos] a tergo more ferarum pozíció... teszi a legkevésbé lehetővé a női nemi szervek megfigyelését, hacsak nem feltételezzük, hogy a gyermek a legjobb stratégiai helyzetet választotta a megfigyeléshez..... [Szergejt] 'az erős mozgás' [ébresztette fel]; meghallotta apja zihálását, és ez amellet szól, hogy nem az előjátékhoz asszisztált (ami alatt mindkét fél nemi szerveit láthatta volna), hanem a már folyamatban lévő a tergo közösüléshez, ami viszont a partnerek kölcsönösen elrejtett nemi szerveit egyáltalán nem engedi láttatni.

„Itt már nem téveszthette össze a „popóval, mint a kislányok megfigyelésekor, teszi hozzá Freud, további érvként.” (Mahony 1984, 65. o.)

Az effajta „rekonstrukció” történeti hitele igencsak kétségbe vonható. Rank már a 20-as években felvetette egy másik, az analitikus helyzet meghatározásán alapuló értelmezés lehetőségét. Az álomban szereplő farkasok Freud tanítványai volnának a rendelője falára kitett fényképek nyomán. Amikor a páciens kinyitja a szemét, ezt a hat vagy hét farkast (analitikust) látja.

Freud azonban nem tagadja meg a múltat, és jelen időben nem gondol arra, hogy a páciens esetleg az itt és most analitikus kapcsolatot erőszakosnak érezheti. Freud

¹ Ez az egyetlen auditív utalás az általában vizuálisan értelmezett ősjelenetre, és ez ellentmondásban áll azzal a ténnyel, hogy Freud a korábbi írásaiban mindvégig nagy jelentőséget tulajdonított az ősjelenetben az auditív elemeknek (Geahchan 1971, 56. o., idézi Mahony (1984)).

a fehér farkok hátterében a farkas karmaitól való félelmet érezteti. Metanarratívumot alkot, a páciens eredeti elbeszélésére épülő narrációt. Megjegyzendő, hogy a Farkasember még élete végén sem osztotta maradéktalanul ezt az értelmezést, úgyis mondhatnánk, hogy nem hódolt be neki. Ellenkezőleg, szkepticismusának adott hangot...

„Ahogy utólag megjegyezte az időközben megöregedett orosz: 'Mindez valószínűtlen, mert Oroszországban a gyerekek nem a szülők hálószobájában, hanem a dajkájukkal aludtak. Persze kivételes eset előfordulhatott, honnan is tudhatnám.' (Obholzer 1980, 52. o., idézi Mahony 1984, 63. o.)

„Az is csupán feltételezés, hogy egy magas lázban szenvedő gyermek majd fél órán keresztül 'feszült figyelemmel' nézi és felfogja a jelenetet, és csak ezután menti ki magát vagy igazolja [viselkedését] a bekakilással.” (Mahony 1984, 64. o.)

Az eddigiekben részletesen bemutatott példa, a történeti értelmezés után forduljunk az értelmezés más, például kleini lehetőségei felé. Ebben a perspektívában, ami a *Három értekezés* perspektívája is, nem egy történet épül fel, hanem a mobilizálódó indulatokat és a mögöttes ösztönhöz kötött fantáziát ragadja meg az analitikus, ezek állnak interpretációinak középpontjában. Az analízis a páciens belső realitását, azaz tudattalan fantáziáinak gyökerét próbálja megvilágítani (példa erre az „uretrális agresszióra” való utalás a kis Richárd (Klein, 1961) esetében).

A harmadik alternatívát Ferenczi és Rank vezették be, majd a posztfreudi idők kezdetétől egyre több analitikus átvette (a brit középcsoport, akiket „függetleneknek” is neveznek, Paula Heimann, Winnicott, Bion, az észak-amerikai interszubjektivisták, Ferro, stb.). Ezt a fajta értelmezést az jellemzi, hogy a kapcsolati interakciókban megjelenő érzelmi kommunikációra összpontosít. Áttétel-viszontáttétel, konténer-elmélet, projektív identifikáció, empátia stb. a kulcsszavai ennek a látásmódnak. A tekintet az érzelmre fókuszál – miután megértettük, hogy mögöttes indulatok munkálnak. A szépirodalmi elméletekből például Umberto Eco és az ő köreibbe tartozók munkáit idézhetnénk ebben az összefüggésben.

Az alapvető kérdés az, hogy Ferenczi majdnem 100 éves gondolatai emlékére nem kellene-e nekünk is elgondolkodnunk azon, hogy min alapszanak ún. értelmezéseink, és hogy maga a kifejezés megfelel-e annak, amit teszünk. Mindenekelőtt: szerintem a *Deutung* [értelmezés] szó félreérthető lehet; valamiféle magasabbrendűséget sugall. Az interpretálás kifejezés – *interprétation* a franciában és *interpretation* az angolban – a „kölcsonzés”, a „csere” és az egyén személyes élettörténete által meghatározott folyamat dimenzióját is magába foglalja, többé-kevésbé Ferenczi szellemében (talán tolmácsolás lenne a megfelelő magyar szó). Egyik előző munkámban az álomfejtésről (Haynal 1997), már állást foglaltam abban az értelemben, hogy nem hiszem, hogy az interpretáció egy magasabb rendű kinyilatkoztatás volna. Inkább úgy mondanám, hogy más megfogalmazás, kommentár, ami az analitikus odafigyelő, meghallgató (*attention*, Bion; *listening with the third ear*, Reik) belső visszhangját tükrözi, ahogy az interpretáló szavaló-versmondó is a szöveg egyfajta megértését adja vissza. Az interpretáló tehát olyan, mint a karmester vagy a zongorista. Ez a felvétel és visszhang (*introjection* és *containing*) fázisa. Ezt követi a Freud által

Durcharbeiten-nek nevezett átdolgozás, feldolgozás – a megértés különböző fokain. Az analitikus természetesen csak a saját korábbi tapasztalatait tudja átdolgozni és abból esetleg valami újat kreálni. Itt jönnek be a Ferenczi által azonosított kölcsönhatások, az introjekció, valamint a későbbi projektív identifikáció-elmélet és a konténer-elmélet elemei.²

Kérdés, hogy mindez hova vezet. Főleg azt próbálom fejtegetni, hogy mi az érvényessége és az érvényességi alapja ennek az egész procedúrának. (1) A folyamat történeti alapokra épül-e, ahogy Freud gondolja (lásd a Farkasember álmát, amely visszavezethető az ősjelenetre, és ez a magyarázat) vagy (2) ösztöntani háttere ad neki hitelt (mint például a kleini „uretrális agresszió” a kis Richárdnál, azaz egy részösztön mobilizációja) vagy pedig (3) az analízisben felébresztett kapcsolathoz kötött érzelmeket (áttétel-viszontáttétel) és azok fejlődését fejezi ki és tükrözi? Az analitikus óra, mi több, az órák hosszú sorából összetevődő folyamat szolgál alapul a tudattalan érzelmi háttér feltárásához, ahogy ezt Ferenczi is gondolta.

Az értelmezés validitását megalapozó három lehetséges verziót a pszichoanalitikus gondolatok történetének szukcesszív perspektívájában mutattam be. Ugyanakkor ezek a változók folytonosságot alkotnak, és ez a történelmi jelentőségű átmenet már Freud munkásságában – bár még alig észrevehetően – felfedezhető (a hisztériát tárgyaló műveitől a konstrukció megjelenéséig). Végül, de nem utolsó sorban, a probléma mai megközelítésének három lehetséges alternatívájáról van szó. Az élet-történet perspektíváján való túllépés, ami feltételezi, hogy az analízis az egyén életrajzát (új vagy a korábbinál hitelesebb formában) rekonstruálja vagy megalkossa – hagyatkozva az analitikus saját emlékképeire is, amelyeket a páciens életéről felhalmozott – fontos hatótényezője az analitikus kezelésnek. Az érzelmek és mögöttes indulatok játékanak megértése szintén lényeges megfontolások tárgya lehet. A harmadik dimenzió, nevezetesen a tárgykapcsolat dimenziója, amely átfolyik az interszubjektivitásba, ismét újabb kapukat nyit meg. Ferenczi nagyságát többek között abban látom, hogy bár idővel egyre közelebb került az interszubjektivitáshoz, sosem lett hűtlen a freudi örökség többi eleméhez.

Megjegyzem, hogy az ilyen kissé iskolás megkülönböztetések – az interpretáció három típusa – nyilvánvalóan vitathatóak, és jogosan kérdezhetik, hogy meggyünk-e velük valamire. Világos, hogy a kapcsolat nem magyarázható pusztán a – valós vagy konstruált – élettörténettel, amelyre az adott pillanatban mobilizált indulatok is hatást gyakorolnak. Az is nyilvánvaló, hogy ezt a mozgósítást az alany múltja vagy jelene határozza meg. A különböző vonalak tehát mintegy egymásba fonódnak, de mindezzel együtt megengedhető, hogy általuk kérdéseket fogalmazzunk meg eljárásaink episztemiológiai alapjairól.

Ugyanakkor elmondható, hogy mind a három dimenzió nyelvezetén szubjektív élményeket fejezünk ki, tehát mindhárom nyelv szükségszerűen metafora (görög szó, németül *Übertragung*, azaz [értelem]-áttétel). Bálint is kezdeményezte már (Bálint 1959) ennek a problémának az átgondolását. Nyilvánvaló, hogy az ismeretlent (vagy egy még név nélküli felfedezést) az ismerttel való analógiákkal írjuk le. Élményeink és belső világunk terén is szükségszerűen így van ez.

² Még egyszer: szerintem az értelmezés szó a megmagyarázáshoz áll közel, és szerintem ezért félrevezető

Megfontolásaink érintik a történeti igazság és a narratív igazság viszonyának problematikáját (Spence 1982). Másfelől a metafora-elmélet a pszichoanalízis egyik legaktuálisabb problémájához vezet, nevezetesen ahhoz a kérdéshez, hogy a pszichoanalízis tudományként meg tudja-e állni a helyét. A történettudományokról általánosan elmondható, hogy művelőinek fel kellett hagyniuk azzal az ambícióval, hogy rekonstruálják, hogyan történtek „valójában” az események. A történelem nem más, mint a múlt kérdőre vonása, a jelenből kiindulva. Ez azzal a következménnyel jár, hogy csak ritkán tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani, hogy hogyan történtek „valójában” az események.

A pszichoanalízisben is felhagytunk javarészt azzal az elképzeléssel, hogy a múlt feltételezett tanút vonjuk kérdőre. Ennek nyilvánvalóan megvannak a maga következményei akkor is, amikor a pszichoanalízis státuszáról gondolkodunk. Vajon a pszichoanalízis pusztán leíró gondolatmenetet követ, mint a történetírás, vagy képes szabályok, esetleg törvények megragadására, például az emberi fejlődéslelektan terén? Valahogy úgy, ahogy a közgazdaságtudomány szabályokat tudott felállítani a kölcsönhatásokról és azok következményeiről. Esetleg *sui generis* tudomány volna, kísérlet az ismeretlen megragadására, a metafizikai rendszerek ambícióihoz hasonlóan?

Egyesek számára rémisztő, míg mások számára izgató perspektívák nyílnak, de ez a kultúra és a társadalom mai fejlődése mellett elkerülhetetlen. Véleményem szerint kötelességünk erről elgondolkodni, komolyan feltenni önmagunknak a kérdést, hogy milyen alapokon nyugszik mindennapos tevékenységünk, milyen eszközöket használunk nap mint nap a munkánk során. Ezáltal esetleg mellékesen akár jobb terapeutákká is válhatunk?

THE ANALYST'S CREATIVITY

This paper tackles the question about the analyst's creativity, in other words his participation in the common work with the analysand in the psychoanalytic situation. This also raises a problem about the reconstruction of detailed historical truth in the interpretation versus the creation of a subjective narrative truth about the meaning of what happened in the life of the analysand past and present.

Keywords: validity of interpretation – reconstruction – narrative truth

---

IRODALOM

- Bálint, M. (1959): Thrills and Regression, London, Hogarth.
Ferenczi S., Rank O. (1924): Entwicklungsziele der Psychoanalyse, Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Leipzig, Wien, Zürich.
Ferro, A. (2005): La psychanalyse comme littérature et thérapie. Paris, Erès.
Freud, S. (1895): Studien über Hysterie. GW 1: 75-312

- Freud, S. [1918b (1914)]: Aus der Geschichte einer infantilen Neurose. GW 12: 27-157.
Haynal, A. (1997): Progresszió és regresszió: az álmok útján. Thalassa, 8/2-3: 168-179.
Klein, M. (1961): Narrative of a Child Analysis. London, Hogarth.
Mahony, P. (1984): Cries of the Wolf Man. New York, International Universities Press.
Obholzer, K. (1980): Gespräche mit dem Wolfsmann. Hamburg, Rowohlt.
Spence, D.P. (1982): Narrative Truth and Historical Truth. New York, Norton and Company.
Viderman, S. (1970): La construction de l'espace analytique. Paris, Denoël.
Viderman, S. (1977): Le Céleste et le Sublunaire. Paris, PUF.

Franciából fordította: *Dr. Vég Katalin, Bulle, Svájc*

„KIVÁGJA A REZET”: A PÉNZ METAPSZICHOLÓGIAI ÉS TECHNIKAELMÉLETI VONATKOZÁSAI

Írásomban a pénz jelentését két szempontból vizsgálom. Egyrészt korai (Freud, Abraham) és későbbi szerzők segítségével áttekintem, hogy mi a helye a pénznek a 21. századi, „nyugati” ember lelki ökonómiájában. A közismert analízis nézőpont mellett, értelmezési szempontként, a narcizmust hívom segítségül, annak mind pozitív, mind negatív aspektusát (Green). Analízis és narcizmus között a kapcsolatot az „analízis narcizmus” fogalma szolgáltatja (Shengold). Másrészt, az intrapszichés nézőpont mellett a pénz terápiában betöltött szerepe is vizsgálat tárgyát képezi.

Kulcsszavak: pénz – analízis – narcizmus – pszichoterápiás kapcsolat – pszichoanalízis

BEVEZETÉS

„Kivágja a rezet” – „Ha tréfásan azt akarjuk kifejezni, hogy valaki megmutatja, mit tud, kitesz magáért, ezzel a szólással jellemezhetjük tettét... Szólásunk él a népnyelvben is, de a régiségből nincsenek rá adataink. Szótárba, szólásgyűjteménybe csak a múlt század [scil. 19.] végén került be, s az irodalomból sem mutatható ki sokkal régebből... Azt fejezhették ki vele, hogy valamelyik játékos [ti. pénzben folyó szerencsejáték közben] lendületes mozdulattal, hetyke könnyelműséggel kitette, azaz kivágta azt a rézpénzt, amelyben a játék folyt.” Az imént elhangzott idézet a nyelv-tudós O. Nagy Gábor szólásgyűjteményéből, a *Mi fán terem*ből való. A mondás elemzése során a szerző felhívja ugyan a figyelmet a „kivág” szó agresszív jelentésárnyalataira, de azokat a mondáson belül nem elemzi. Erthető, hiszen nem a tisztán nyelvészeti érzékenység feladata, hogy magyarázatot találjon a pénzhez való viszonyunk agresszív aspektusaira. Az analitikus szemnek azonban könnyen adódik a magyarázat, hiszen fogadáskor a lényeg: demonstrálni, hogy erősek vagyunk, hogy megfélemlítsük a másikat. Mindezt pedig a győzelem reményében, saját félelmünk elhessegetésére, projektív identifikációs megoldással: ne mi féljünk, féljenek a többiek, akik versenyre kelnek velünk! Az agresszív fellépés mögül előbukkan tehát a gyengeség is, mely talán abban is megnyilvánul, hogy csak rezet – rézpénzt –, nem pedig aranyat vagy ezüstöt „vágunk ki”. Nyilván ezért is kell „kivágni”. Ha arany lenne, vagy nagyobb összeget jelképező zseton, akkor talán a tétek csendes megtétele is elegendő volna. Miként erre a szerző is utal (402-403): „Ha valaki mégis feltűnően lendületes mozdulattal teszi ki a maga kis értékű rézpénzét vagy rézből vert pénzdarabjait, az inkább csak mutatni akar valami nagyot, fel akarja magára hívni a figyelmet, hogy íme, ő mindent megtesz, ami tőle telik...” Az értéktelenség érzéséből ke-

letkezett félelemtől („csak rézpénzem van”), tehát a lendületes mozdulattal végrehajtott projektív identifikáció segítségével szabadulunk, demonstrálva erőinket, megfélemlítve a társaságot. (Az archaikus durva megoldás nyilván az lenne, ha a többieket vágnánk ki, ha nem is rézzel, de vassal).

A mondás és elemzése, valamint a hozzá kapcsolódó asszociációk hamar elvezetnek ahhoz az életközépi válságot – azaz narcisztikus krízist – átélő pácienshez, aki előzetes instrukcióm és többszöri kedves, bár határozott útmutatásom dacára mindig látványos mozdulattal az ülések előtt fizetett. Nehéz helyzetében szüksége volt arra, hogy legalább ezzel a virtussal próbálja helyreállítani azt a narcisztikus egyensúlyt, mely a segítségkérés által (azaz egyszerűen azzal, hogy óráról órára megjelent) minduntalan felborulni látszott.

Az eddig elmondottakból körvonalazódik, hogy pszichoanalitikus szempontból a pénz problematikáját kétféleképpen közelíthetjük meg (Fuqua 1986). Egyrészt beszélhetünk arról, hogy mit jelent a pénz pácienseink számára, illetve a mi számunkra; másrészt vizsgálhatjuk azt, hogy mit jelent a pénz a terápiában, hogyan tudunk élni és bánni vele.

A PÉNZ JELENTŐSÉGE AZ EMBER LELKI ÉLETÉBEN

Ösztönpszichológiai szempontból a pénzt a pszichoszexuális fejlődés anális szakaszával szokás összefüggésbe hozni (Fuqua 1986). A pénz ennek megfelelően „piszkos dologgá” válik, és „szaga” lesz, miként azt az a Ferenczi (1919) által leírt ifjú férj is megtapasztalhatta, aki feleségének leheletét kellemetlennek érezte. A férfi érdekből nőült, és feleségének lehelletében is pénzt – azaz féceszt – szagolt, érvel Ferenczi.

Freud, Ferenczi, Abraham és Jones elemzéseit összefoglalva (Fuqua 1986) azt mondhatjuk, hogy a fécesz ajándéknak számít, melyet a kicsi ad vagy megtagad; később, a pszichoszexuális fejlődés ödipális fázisában, a fécesz azonosul a tudattalanban a péniszszel, illetve a megszülető gyermekkel. A pénz hordozza a fécesznek ezt az ajándék aspektusát is, ezért jelenthet a felnőtt számára hatalmat, teremtő erőt. Az az érzés, hogy csak az emberen múlik, hogy mikor ajándékoz, megteremti az önállóság valós vagy – kedvezőtlen fejlődési helyzetben – inadekvát, illetve grandiózus átélésének alapjait. Az ösztön-pszichológiai értelmezés itt kapcsolódik a szelf-pszichológiai értelmezéshez.

A pénz szelf-pszichológiai értelmezésekor (Krueger 1986b) arra keressük a választ, milyen szerepet tölt be a pénz az ember narcisztikus ökonómiájában. Ha például a csecsemő fejlődési szükségleteit a gondozó csak hiányosan elégítette ki, és ezért a kicsiben nem tudott kifejlődni saját szelfjének megfelelő érzete,¹ akkor könnyen előáll a winnicotti „hamis szelf” állapot, mely arra kárhoztatja a felnövekvő embert, hogy saját szükségleteit folyamatosan mások szükségletein keresztül élje át. Belső narcisztikus egyensúlya ezáltal patológikus mértékben a külső visszaigazolások függvényévé válik. (Itt természetesen a hangsúlyok számítanak, hisz valamennyien szükségképpen rendelkezünk „hamis szelffel” is). A pénz pedig, mint az érték általá-

---

¹ Mindez én-pszichológiailag az identitás kialakulásának hiányosságát jelenti. Az individuáció folyamatának kiindulópontja én-pszichológiai terminusokban a test-én (body-ego, Körper-Ich), mely a szelf-pszichológia test-szelfjével (body self) szoros rokonságot mutat. V.ö. Hoffer (1950) és Krueger (1986).

nosan elfogadott szimbóluma (tehát a többiek visszaigazolását nyerhetjük általa), halhatatlanságot és grandiozitást kölcsönöz birtoklójának (Olsson 1986). Egyfajta grandiózus átmeneti tárgyat testesít meg, melyben valami a valósból és valami a patológiásból összezsúszott (ezért olyan, mint a kernbergi grandiózus szelf), és amely egyaránt tartozik a külső és a pszichés realitáshoz is (ezért átmeneti-tárgy, miként azt Gedo (1963) leírta). Grandiozitást jelent, és szelfünk része, ezért jó birtokolni. Nem csak hatalmat, hanem – maradandósága és átörökíthetősége miatt – halhatatlanságot is képvisel. Nem véletlen, hogy az érméken – vagy a papíron – istenek és halhatatlanná vált vagy azzá tett „héroszok” képmása díszel.

A pénz birtoklási vágya azonban hordoz agresszív komponenst is, mint arra a bevezetőnkben utaltunk. Ha a pénzt mindenáron akarjuk birtokolni, akkor az egyet jelent a belső tárgyvilág ellen intézett agresszív, anál-szadisztikus támadással. Az ember a birtoklás átélésétől reméli, hogy önmaga számára teljesen elegendő, mindent és mindenkit kontrolláló figurává válhat. A narcisztikus önelégültség és grandiozitás, a kontroll és birtoklás érzéseinek átélésén keresztül igyekszik megvalósulni. Shengold (1985) „anális narcizmusnak” nevezi ezt az állapotot.

A fentieknek megfelelően azt tapasztaljuk, hogy a pénzhez való viszony anomáliái mögött a kontrollra és a grandiozitásra való törekvés, illetve az ezekhez a témákhoz való konfliktuózus viszony nyilvánul meg. Természetesen ez megjelenik a páciens és a terapeuta között a terápiás helyzetben is.

A PÉNZ SZEREPE A TERÁPIÁBAN

A pénz szerepét a terápiában három fő szempont alapján tárgyalhatjuk. Egyrészt a terápás szerződés részeként a realitásvet (ödipális szint) képviseli a gyönyörelvvel (két-személyes pszichológia, a „végtelen szeretet”) szemben, vagy másként fogalmazva a külső realitást a pszichés realitással szemben. Másrészt a pszichoterápia nem-specifikus hatótényezőjeként is működhet, amennyiben a páciens a terápiás helyzetben a terapeuta konzisztens magatartásán keresztül korrektséget és következetességet tapasztal meg, azt érezheti, hogy a terapeuta vállalja és a helyén kezeli az emberi együttélésből fakadó sűrűségeket; továbbá a kölcsönös egymásra utaltság érzését is átélheti, azaz az anyagiakhoz való viszonyulás újfajta módját sajátíthatja el. Végül a pénz a specifikus hatótényezők tárgyalásakor is említésre kerülhet, amennyiben az értelmezéseken keresztül fény derülhet a pénz szimbolikus jelentésére, arra, hogy milyen helyet foglal el intrapszichés és interszubjektív szempontból a páciens lelki ökonómiájában.

A terápiás szerződésben általánosságban fogalmazva az a pénz jelentősége, hogy mind a páciens, mind a terapeuta omnipotencia-érzésének látványosan határt szab (Holmes 2001). A terapeuta nem egy mindenhatóan jóságos személy, aki minden ellenszolgáltatás nélkül nyújtja szaktudását és figyelmét; és a páciens sem az a kiválasztott, szeretetre méltó valaki, akinek minden ellenszolgáltatás nélkül jár a kezelés. A terápiás szerződés többi összetevőjével együtt a munkadíj markánsan kijelöli a realitás határait, melyen belül a fantáziának szabad tere lehet.

Kezdetben Freud egyértelműen amellelt foglalt állást, hogy terápiáért a páciensnek anyagi áldozatot kell hoznia (Shonbar 1986). Meglátása szerint, ha a páciens

nem fizet, az erős dependenciát, a negatív áttétel elfojtását, az ellenállás erősödését és bizalmatlanság-érzést hozhat magával (tudniillik a páciensben felmerülhet, hogy miért jó az a terapeutának, hogy annyit fáradozik). Mások megjegyzik, hogy az ingyenes terápia a páciens számára csökkent önértékelést, fölösleges büntudatot is okozhat, a motiváció elapadhat. Sokan írják, hogy éppen ezért az a jó, ha a páciens kifejezett tehernek érzi a terápiás díjat.

Ugyanakkor tudomásunk van arról, hogy már maga Freud sem volt ebben a kérdésben következetes. Többeket kezelt ingyen (Krueger 1986), a berlini, a bécsi és a budapesti poliklinika tapasztalatai alapján pedig felvetette, hogy a pszichoanalízisnek szélesebb tömegek számára is elérhetővé kell válnia, olyanoknak is, akik anyagilag nem engedhetik meg maguknak azt, hogy önerőből finanszírozzák a kezelésüket (Eissler 1974). Köztudomású, hogy a háború előtt elterjedt európai gyakorlat szerint minden analitikus egy beteget kezelt gratis. Ezen tények és az azóta felhalmozódó tapasztalatok alapján elmondható, hogy a terápia sikerét egyáltalán nem ássa alá az, ha a terápiáért a páciens nem hoz anyagi áldozatot (Lorand et al. 1958). Az anyagi befektetésen túl egyéb motivációk is vannak, és a fentebb említett áttételi problémák (túlzott hála, dependencia, a negatív áttétel elfojtása, gyanakvás) akkor is megjelenhetnek, ha a páciens fizet (Schonbar 1986). Ezek kezelése a terápiás folyamat szerves része. A tapasztalatok egyértelműen arra mutatnak, hogy a sikeres terápiának nem feltétele, hogy a páciens fizessen (Jacobs 1986), az pedig még kevésbé, hogy komoly anyagi áldozatot hozzon (MacKinnon et al. 2006).

Az az álláspont, mely az áldozathozatalt a terápia számára nélkülözhetetlennek tartja, rokonítható a vallási-mágikus szertartások érzésvilágával, ahol a beavatásra várónak komoly próbákon kell átjutnia, hogy a vágyott mágikus segítséget megkapja (Haak 1957). Egyfajta archaikus, regresszív-mágikus érzésvilágról lehet tehát szó, melyet az analitikus saját analízise – és analitikusa – iránti átdolgozatlansága táplál (egyfajta archaikus, omnipotens szülőideál projekció): „Nekem is komoly befektetés volt, mire idáig eljutottam, most én vagyok a mágus, ez csak így működhet.”

A szakirodalomban két fő irányzatot különböztethetünk meg, szinte a kezdetektől fogva: a szigorúbbak, valamint a rugalmasabbak „iskoláját”. Az előbbit Sigmund Freudra, az utóbbit Frieda Fromm-Reichmannra vezethetjük vissza (Schonbar 1986). A szigorúság, illetve a rugalmasság leginkább az óradíjak megállapításában és az elmaradt órákhoz való viszonyban nyilvánul meg.

A szakirodalomban megfogalmazott véleményeket áttekintve a legfontosabb szempontként az fogalmazódik meg, hogy a terapeuta saját belső munkamódjával összhangban kezelje ezeket a kérdéseket, és a páciens felé is ezt az egyértelműséget közvetítse (Eissler 1974; Schonbar 1986; Krueger 1986; DiBella 1986). A terápia védelmét és a stabilitás-érzést automatikusan nem szolgálja az elmaradt órák rutinszerű kifizettetése, miként a páciens aktuális lelkiállapotához való empatikusnak érzett alkalmazkodás sem feltétlenül szolgálja a terápiás célkitűzéseket. Mind a szigorúság mind a rugalmasság veszélye abban rejlik, hogy a terapeuta a saját viszontáttételi sémái alapján dönt az adott kérdésben. A szabályok automatikusan merev beállításának az a veszélye, hogy a terapeuta elmulasztja annak vizsgálatát, hogy mit is jelent a pénz a páciens és saját maga számára az adott pácienshez való viszonyában (úgy gaz-

daságilag, mint pszichológiailag). A szabályok rugalmas alkalmazása pedig annak rémét veti fel, hogy megértés helyett a páciens nyomására döntünk, azaz viszontátvételi acting out történik. En-pszichológiai szerzők – Black és Black – a páciens személyiségfejlődési szintjéhez igazítják a szabályokat, a páciens számára még „tolerálható frusztráció” elve alapján. Úgy érvelnek, hogy a tolerálható frusztráció segíti a szelf- és tárgyrepresentációk strukturálódását (Shonbar 1986).

Ha a terápia célkitűzéseit közvetlenül a páciens szempontjából nézzük, akkor elmondható, hogy minél inkább közelítünk a standard analitikus munkamóddhoz, annál inkább indokolt lehet a keretfeltételek szigorúbb kezelése és ezek betartatása. Ennek az az oka, hogy a standard technika lehetőséget nyújt az áttételben keletkező jelenségek aprólékos vizsgálatára, átdolgozására. Egyszerűbben fogalmazva: nem valószínű, hogyha valaki hetente egyszer, szupportív-expresszív terápiába jár, akkor érdemben megbeszélésünk és átdolgozásunk tárgya lehet náthájának kapcsolati vetülete, nevezetesen az, hogy betegségének kialakulásában esetleg az is közrejátszott, hogy tudattalanul nem akart órára jönni, és, hogy azért kell kifizetnie az órát, hogy a szomatizációs tendenciáknak ne engedjünk teret. Természetesen ebben az esetben is – tudniillik, amikor a páciens ritkábban jár, munkamódunk pedig inkább szupportív – lehetünk szigorúbbak, viszont ekkor sokkal inkább a jelenség felszíni jellegét tudjuk megragadni, leginkább azt, hogy a páciens figyelembe tudja-e venni a másik ember, esetünkben a terapeuta, érdekeit.

Ez utóbbi szempont is jelentős. A terapeutának ismernie kell a saját érdekeit, és ezek a terápiában csak anyagi formában ölthetnek testet (Raney 1986). Tudniillik ez az egyetlen forma, melyben a terapeuta a terápiás kapcsolatban kielégülést kaphat, és kell is, hogy kapjon. Ha pedig számára ez nem megfelelő, akkor félő, hogy fölösleges, nehezen átdolgozható agresszió termelődik benne, vagy hogy hajlamosabb lesz arra, hogy a kielégülés egyéb csatornáit válassza: szeretetet vagy csodálatot várhat a páciensből, esetleg ösztönösen vagy tudatosan egyéb szolgálatokra használja őt fel, egészen a szexuális természetű acting outig. Példaként gondolhatunk arra a páciensre, aki lakása felújításáról beszélt a terápiás órán. Az óra végén a terapeuta elkérte a megbízható szerelő számát, melyet a páciens készségesen megadott, majd bejelentette, hogy nem jön többet, mert nem ezért jár ide. Igaza volt. Megeshet, hogy a terapeuta alacsony árat szab, és lelke mélyén nem érzi magát felelősnek azért, ami a terápiában történik, hiszen ő „olcsón” dolgozik (Shonbar 1986).

Mindezek alapján a pénzhez való viszonyban számomra az úgynevezett szelektív szigorúság/szelektív engedékenység elve (Allen 1971) tűnik a legcélravezetőbbnek, mely, bár következetességet és adott esetben konfrontációt jelent, mégsem egyenértékű a szabályok rutinszerű alkalmazásával.

Ez az elv illeszkedik Casement elgondolásához, melyet Gabbard (2005, 460. old.) a következőképpen foglal össze: „Jó vezérfonalat jelent Casement (1985) megkülönböztetése, melyet a „libidinális igények” és a „növekedési szükségletek” között tett. Az előbbit nem lehet kielégíteni anélkül, hogy ne veszélyeztetnénk súlyosan a kezelést, és ne követnénk el komoly etikai hibákat. Az utóbbit nem frusztrálhatjuk anélkül, hogy ne hátráltatnánk a növekedést. Bár a következetesség nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a páciens számára a tartó légkört megteremtjük, a páciens változó

igényeire való empátiás válasz szintén döntő a terápiás szövetség fenntartása szempontjából.”

Ahhoz azonban, hogy egy adott helyzetben eldönthessük, hogy a pénzhez való viszony mennyiben szolgálja a „libidinális igényeket”, vagy éppen a „növekedési szükségleteket”, arra van szükség, hogy döntéseink meghozatalánál az áttételi-viszontáttételi helyzetet, a páciens és a saját magunk pszichés és külső realitását egyszerre mérlegeljük. Ez nem könnyű feladat, a pénzzel kapcsolatban pedig különösképpen nem az, mivel ezzel a témával kapcsolatban aránytalanul sok ellenálláson kell átdolgoznunk magunkat.

Freud a szexualitáshoz hasonlította a civilizált ember pénzhez való viszonyát, későbbi szerzők pedig már arról beszélnek, hogy a nyugati társadalmakban, ahol szexualitással kapcsolatban már kevesebb a tabu, talán a pénz maradt az utolsó „elhallgatott” téma (Shonbar 1986). A pénzzel kapcsolatos elfojtás eredetére több magyarázat is adódik. Ha a korábban elmondottakra gondolunk, az analízis és a narcisztikus sérülékenység megfelelő intrapszichés oknak kínálkozik. Továbbá az evolúciós pszichológia nézőpontjából sem meglepő, hogy az emberek szeretik nagyítani vagy rejtegetni javaikat azért, hogy a többiek fölött előnyre tegyenek szert, vagy, hogy az irigységet elkerüljék (Holmes 2001). Végül kulturális örökségünkre tekintve felvethető, hogy a zsidó-keresztény alapokon álló altruizmus számára nehezen egyeztethető össze a segítő szándék a gazdasági beállítottsággal (Krueger 1986). Ezekhez a lehetséges okokhoz pedig hozzászámítandó mindaz a kibeszéletlenség, amely egy adott társadalmat terhel (hazánkban például az adózással kapcsolatos anomáliák). Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a pénzhez való viszony jelentős elemei szükségszerűen elfojtás alá esnek, és – ennek megfelelően – az áttételben hangsúlyosan megjelenhetnek.

Az anyagiakkal kapcsolatos elfojtás egyik jele a terapeutában az, hogy hajlamos lehet az első interjú során a pénzzel kapcsolatos kérdéseket a legvégére hagyni, többnyire elsietve, mintegy mellékes dologként említve csak meg (Jacobs 1986). Meg lehet próbálni a pácienssel közösen kidolgozni az árat, megvizsgálva, hogy mit is jelent számára a pénz, és vállalva adott esetben, hogy az anyagi okok miatt máshoz kell küldenünk. Hazánkban ez a gyakorlat talán azért nehezkesebb, mert a tapasztaltabb és a kevésbé tapasztalt terapeuták óradíja alig különbözik egymástól, így a páciens nem lehet hova továbbküldeni (állami intézményekben a pszichoterápia aránylag ritka). Ilyenkor a szakember dilemmája az, hogy az óradíját csökkentse-e – ami a fentebb említett áttételi és viszontáttételi veszélyeket rejti magában – vagy a realitásvet inkább érvényre juttatva a terápiás indikációt módosítsa. Ez a dilemma felmerül akkor is, ha a realitásvet követve az óradíjat a terápia során emeljük vagy csökkentjük. (Az előbbi nyilván az infláció és a bérek emelkedése, az utóbbit a páciens bevételeinek csökkenése teheti indokoltá).

Gyakori tapasztalat, hogy ha valaki árleszállítást kér, az sokszor egyszerűen a terápiával szembeni ellenállás egyik formája („ennyit mégsem áldozok rá”) vagy regresszió jele (azt akarja érezni a páciens, hogy még jobban gondoskodnak felőle), vagy egyéb. Azonban az ilyen kéréseket is gondosan meg kell vizsgálni, mert meglehet, hogy éppen a terápiás motivációt fejezik ki (anyagi nehézségei ellenére is járni akar),

vagy autonómiatörekvést fejez ki (ő akarja fizetni, és nem akar szülői segítséget kérni), vagy egyéb.

A pénz tehát még ugyanazzal a pácienssel folytatott terápia során is különféle dolgokat jelenthet. Én-pszichológiai terminusokkal fogalmazva állhat az ösztön-én, az én és a felettes-én szolgálatában is (Allen 1971). Ösztön-én funkció lehet például, ha a páciens azért kér árleszállítást, mert arra akarja a terapeutát rábírni, hogy „többet” adjon. Én-funkció például, amikor a megfelelő díj önálló kifizetése által a páciens megéli saját énjét. Felettes-én funkció pedig, ha azért fizet, hogy a terapeutával kapcsolatos büntudatát csökkentsen.

Kötődéelméleti szempontból közelítve a páciens kötődési stílusáról sokat mond, hogy miként viszonyul a pénzhez (Holmes 2001). Felbukkanhat praxisunkban az elkerülő páciens, akit a pénz nem érdekel, az ambivalens, aki ragaszkodik hozzá, vagy a dezorganizált, akinek pszichés problémái a pénzhez való viszonyában is megjelennek.

Az anyagiakon látszik talán a leginkább, hogy a terapeuta és a páciens szoros egymásrautaltságban dolgozik a terápiában. Ennek megfelelően foglalmazhatunk úgy, hogy a páciens-terapeuta kapcsolatnak a biológiai értelemben vett szimbiózisig kell eljutni (ez nem más, mint a két fél együttélése, mely mindkettő számára kölcsönösen hasznos); minden terápiában újratanulhatjuk, hogy miként tudunk agresszió és büntudat nélkül adni és kapni.

METAPSZICHOLÓGIAI KONKLÚZIÓ

Írásom elején a pénzt grandiózus átmeneti tárgynak neveztem. Amennyiben grandiózus, annyiban a tárgyak kiiktatásán keresztül (anális narcizmus) végső soron az – etimológiai értelemben vett – önelégültség állapota felé igyekszik juttatni bennünket, oda, ahol minden vágyunk kielégülést nyer, és ezzel megszűnik létezni. Az André Green (1983) által halál narcizmusnak nevezett jelenség nyilvánul tehát itt meg.

A pénz azonban – ha a kötődéelméleti megközelítést nézzük – a kölcsönösség és a kapcsolattartás – az ödipális realitás (Holmes 2001) – eszköze is egyben. Ez a grandiozitással ellentétes mozzanat. A pénz megnöveli az egymásról való gondoskodás lehetőségeit, úgy térben, mint időben. Ezzel gondolatmenetünk a szociológiai vizsgálódások (Mauss, Lévy-Strauss) határaihoz érkezett.

METAPSYCHOLOGICAL AND TECHNICAL ASPECTS OF MONEY IN PSYCHOANALYSIS

In the present paper the meaning of money is examined from two different points of view. On the one hand, taking into consideration earlier and more contemporary authors I try to find the answer to the question what is the significance of money in the mind of the „western” man of the 21st century. On the other, I examine the place and the meaning of money in the psychotherapeutic relationship.

Keywords: money – anality – narcissism – psychotherapeutic relationship – psychoanalysis

IRODALOM

- Allen, A. (1971): The fee as a therapeutic tool. In *Psychoanalytic Quarterly* (40): 132-140.
- DiBella, G.A.W. (1986): Money Issues That Complicate Treatment. In Krueger D.W. (szerk.) *The Last Taboo: Money as Symbol and Reality in Psychotherapy and Psychoanalysis*. New York: Brunner/Mazel. 102-110.
- Eissler, K.R. (1974): On Some Theoretical and Technical Problems Regarding the Payment of Fee. In *International Review of Psychoanalysis*. 1: 73-101.
- Ferenczi, S. (1919): „Pecunia-olet.” In *A pszichoanalízis haladása: értekezések*. Budapest: Dick Manó. 93-95.
- Fuqua, P. B. (1986): Classical Psychoanalytic Views of Money. In Krueger D.W. (szerk.) *The Last Taboo: Money as Symbol and Reality in Psychotherapy and Psychoanalysis*. New York: Brunner/Mazel. 17-24.
- Gabbard, G.O. (2005): *Psychodynamic Psychiatry in Clinical Practice*. Washington D.C. London, England. American Psychiatric Publishing.
- Gedo, J. (1963): A note on non-payment of psychiatric fees. In *IJPA* (44): 368-371.
- Green, A. (1983): *Narcissisme de vie narcissisme de mort*. Paris. Minuit.
- Haak, N. (1957): Comments on the analytical situation. In *IJPA*. (38): 183-195.
- Hoffer, W. (1950): *Die Entwicklung des Körper-Ichs*. In *Körperbild und Selbstverständnis: Psychoanalytischer Beiträge zur Leib-Seele-Einheit*. München. Kindler Taschenbücher. 1977.
- Holmes, J (2001): *The Search for the Secure Base: Attachment Theory and Psychotherapy*. New York: Routledge.
- Jacobs, D.H. (1986): On Negotiating Fees with Psychotherapy and Psychoanalytic Patients. (1986): In Krueger D.W. (szerk.) *The Last Taboo: Money as Symbol and Reality in Psychotherapy and Psychoanalysis*. New York: Brunner/Mazel. 121-131.
- Krueger, D.W. (1986): Money, Success, and Success Phobia. In Krueger D.W. (szerk.) *The Last Taboo: Money as Symbol and Reality in Psychotherapy and Psychoanalysis*. New York: Brunner/Mazel. 3-16.
- Krueger, D.W. (1986b): A Self-Psychological View of Money. In Krueger D.W. (szerk.) *The Last Taboo: Money as Symbol and Reality in Psychotherapy and Psychoanalysis*. New York: Brunner/Mazel. 24-32.
- Lorand, S. et al. (1958): Therapeutic results in psycho-analytic treatment without fee. In *IJPA* (39): 59-64.
- MacKinnon et al. (2006): *The Psychiatric Interview in Clinical Practice*. Washington D.C. London, England. American Psychiatric Publishing.
- Olsson, P. A: Complexities in the Psychology and Psychotherapy of the Phenomenally Wealthy. In Krueger D.W. (szerk.) *The Last Taboo: Money as Symbol and Reality in Psychotherapy and Psychoanalysis*. New York: Brunner/Mazel. 55-69.
- O. Nagy, G. (1988): *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest: Gondolat.
- Raney, J. (1986): The Effect of Fees on the Course and Outcome of Psychotherapy and Psychoanalysis. In Krueger D.W. (szerk.) *The Last Taboo: Money as Symbol and Reality in Psychotherapy and Psychoanalysis*. New York: Brunner/Mazel. 88-101.
- Shengold, L. (1985): Defensive Anality and Anal Narcissism. In *IJPA*, 66: 47-73.
- Schonbar, R. A. (1986): The Fee as Focus of Transference and Countertransference in Treatment.” In Krueger D.W. (szerk.) *The Last Taboo: Money as Symbol and Reality in Psychotherapy and Psychoanalysis*. New York: Brunner/Mazel. 33-47.

PSZICHOANALITIKUS BEÁLLÍTÓDÁS ÉS KREATIVITÁS

A tanulmányban abból a megfigyelésből indulok ki, hogy az esetmegbeszélések, szupervíziós ülések a résztvevők számára gyakran különösen élményszerűnek tűnnek. A pszichoanalitikus ülésekről is ismerős ez az élmény, és S. Freud szerint a tudattalan tudatossá válásának pillanatát kíséri, és a vicc, az álom, a neurotikus tünet létrejöttének kreatív mechanizmusával áll rokonságban. Felidézem azokat a személyiség-pszichológiai és kognitív idegtudományi kutatási eredményeket, amelyek szerint a kreatív tevékenység feltétele a két agyfélteke kétféle – affektív és kognitív – funkciójának (lateralizációjának) átmeneti felfüggesztése. Feltételezem, hogy amikor a pszichoanalitikus egy „résztvevő-megfigyelő” beállítódással a páciens és saját affektív és kognitív folyamatai összefüggéseinek megértésére törekszik, valószínűleg a fentiek értelmében vett kreatív mechanizmusokat működtet. A „résztvevő-megfigyelő” attitűd felvétele azonban nem csak az analitikus órákon, hanem a szupervíziós üléseken is kívánatos lehet, amennyiben lehetőséget teremt a szupervízor és az analitikus terapeuta alkotó együttműködésére. Ezt kívánom illusztrálni egy pszichoanalitikusan orientált pszichoterápiás ülés szupervíziója bemutatásával.

Kulcsszavak: vicc, álom, neurózis – kreatív személyiségvonások – a pszichoanalitikus attitűd modelljei – szupervízió

AZ ESETMEGBESZÉLÉS ÉLMÉNYSZERŰSÉGE ÉS A PSZICHOANALITIKUS GONDOLKODÁS

A pszichoanalitikus esetismertetés többféle módját ismerjük: írásban és szóban egyaránt találkozunk velük. A szóbeli esetismertetésnek is több válfaja van: történhet kétszemélyes vagy csoportos helyzetben. Minden megjelenési formája komoly alkotó munka eredménye. Nem csupán arra az egyéni teljesítményre gondolok, amíg egy referátum elkészül, hanem arra a munkára is, amit a referáló és az őt hallgató társ, szupervízor vagy egy egész csoport együttesen hoz létre. Ezt a közös alkotó munkát érzelmileg kiemelt, intenzív, különösen élményszerű helyzetként tudjuk megragadni, amelyet utólag gyakran „igazán jó” óraként jellemezünk.

A jelenség nem ismeretlen az analitikus üléseken sem: egy új felismerés, váratlan összefüggés a páciens és az analitikus számára egyaránt az újdonság, a meglepetés erejével hat, érzelmi felszabadulással, „katarzissal” jár. S. Freud „A vicc és viszonya a tudattalanhoz” (1905) című írásában olvassuk: „Pszichoanalitikus kezelésnek alávetett neurotikus betegek általában nevetéssel nyugtázzák, amikor sikerül elébük tárnom rejtett tudattalanjuk hiteles képét; mégpedig akkor is nevetnek, ha a tudattalan leleplezett tartalma erre semminő okot nem szolgáltat.” A vicc-, az álom- és a neurózis-alkotás mechanizmusait Freud a tudattalanban működő primer folyamatok működésével magyarázza, a vicceknek és a neurotikus tünetek értelmezésének öröm-

szerző hatását pedig a tudattalan tartalmak gátlás (elfojtás) alóli felszabadulásával hozza összefüggésbe.

Freudot követően „a pszichoanalitikus irodalom nem a vicc témáját fejlesztette tovább, mint inkább a vicctechnikában ismerte fel a kreativitás egyik válfaját” – írja Nemes Livia (1998). A viccet megalkotó – kreatív – gondolkodás és a pszichoanalitikus gondolkodás nagyon hasonlóknak látszik. Ha közelebről szeretnénk megvizsgálni, mi-
ben is áll a pszichoanalitikus gondolkodásmód alkotó jellege vagy másképpen: a pszichoanalitikus kreativitása, két irányban indulhatunk el. Egyrészt megvizsgálhatjuk, mit jelent a kreativitás általában, melyek a kreatív személy jellemzői, másrészt azt is áttekinthetjük, milyen feltételek mellett valósul meg a pszichoanalitikus gondolkodás.

A KREATIVITÁS A SZEMÉLYISÉG-LÉLEKTANI KUTATÁSOK NÉZŐPONTJÁBÓL

A kreativitás személyiségjellemzői között nagy hangsúlyt kap a munkában való extrém kitartás, a „józan határokat túllépő”, akár mennyiségi mutatókban (pl. munka-
órákban) kifejezhető energia-befektetés, a kétértelműség tűrése, az új élményekre való nyitottság, a növekedés vágya, a kockázatvállalási készség, az önálló ítéletalkotás képessége és az önbecsülés. A belső feltételek között szerepel az alkotás folyamatát kísérő különleges tudatállapot, melynek Csíkszentmihályi (1996) kreativitásról szóló könyvében külön fejezetet szentel „Kilépés az énből, az időből és a környezetből” („Forgetting self, time, surroundings”) címmel. Az alkotó számára témájával kapcsolatban nincs telítődés. Gyakori a tevékenység tárgya iránt megnyilvánuló egyre erősödő involválódás, és a „flow” vagy „csúcselmény” megtapasztalása. A kognitív idegtudomány területéhez tartozó számos vizsgálat rámutat, hogy a kreatív személyek tevékenysége során a két agyfélteke fokozott együttműködése figyelhető meg, mivel a döntően kognitív funkciókat szolgáló bal féltekei, és az affektív élményekért elsősorban felelős jobb féltekei folyamatok szokványos funkciómegosztása (az ún. lateralizáció) átmenetileg megszűnik (Pally 2000, Kulcsár 2001).

A PSZICHOANALITIKUS ATTITŰD MODELLJEI

Ha a kreativitás fenti személyiség-lélektani kritériumait szemügyre vesszük, megállapíthatjuk, hogy közülük jó néhányra a pszichoanalitikus terapeutának is szüksége van. Ilyenek lehetnek a gyakran extrém kitartásra, késleltetésre, új élmények iránti fogékonyságra, a kétértelműség, a nem-tudás tűrésére, a növekedés (a páciensnek és önmagának a fejlődése) iránti törekvésre, stb. való képességek. Most azonban csupán a kognitív idegtudományi megközelítést emelem ki, mivel lehetőséget látok arra, hogy összefüggést találjunk annak felismerési és a pszichoanalitikus attitűd-modellek egyikének, a megfigyelő-résztevő beállítódásnak a pszichoanalitikus folyamatban betöltött szerepe között.

A pszichoanalitikus attitűdre vonatkozó nézetek – melyek az analitikus elmélet fejlődésével, gazdagodásával együtt változtak – azt szeretnék megragadni, hogy az analitikus részéről milyen belső feltételekre, milyen beállítódásra van szükség a hatékony – kreatív (?) – analitikus gondolkodásmód megvalósulásához.

A freudi hagyományos pszichoanalitikus technikát alkalmazó analitikus a páciensnek a szabad asszociációiban tetten érhető tudattalan (intrap pszichés) konfliktusát keresi. Ebben az „egyszemélyes pszichológiai térben” az analitikus „egyenletesen lebegő figyelemmel” követi a páciens asszociációit, Bion (1967) ajánlása szerint „vágyak és emlékek nélkül” (ld. fent Csíkszentmihályit). Az analitikus pozíciója semleges, ön-maga személyét háttérben tartja, anonim, mint „a sebész a páciensével”, átlátszatlan, mint a tükör, és elkerüli a páciens vágyai kielégítését.

A pszichoanalízis haladásával az analitikusok figyelme a kapcsolatra tevődött át. Az áttétel-vizontáttétel jelentőségét felismerve az analitikus már egy „kétszemélyes pszichológiai” keretet feltételez. Az interperszonális, interszjektív és szelf-elméletek követői úgy vélik, az analitikus számára teljesíthetetlen feltétel egy totálisan objektív pozíció fenntartása. Ellenkezőleg, az analitikus nem egyszerűen csak reagál a páciens áttételi ajánlataira, hanem reális személyként maga is alakítója a kapcsolatnak, kiváltója a páciens áttételi érzelmeinek.

A jelenkor - talán legszelebb körben elfogadott - elképzelése a kívánatos pszichoanalitikus beállítottsággal kapcsolatban, melyet a tárgykapcsolat-elmélet hívei és az én-pszichológiai iskola egyes képviselői vallanak, az ún. „háromszemélyes pszichológia” modelljére épül. A pszichoanalitikus terápiáknak itt három szereplője van: a páciens, a „résztvevő” analitikus és a „megfigyelő” analitikus (Tuckett 2003).

A pszichoanalitikus az analitikus folyamatot „egyenletesen lebegő figyelemmel” követi, tartózkodó, várakozó pozícióban van. A „résztvevő része” elsősorban az érzelmi élmények megragadására törekszik: készenlétben áll bizonyos fokú regreszsióra, mely lehetővé teszi, hogy befogadja a páciens tudattalanjának üzeneteit, elviseli a nem-értés, nem-tudás, kétértelműség időszakait (Godfrind, in: Tuckett 2003). Konténer-funkciója segítségével van abban, hogy tartalmazza a páciens áttételi érzelmeit, empátiája pedig hozzájárul, hogy vizontáttételi érzésekkel rezonáljon. A „megfigyelő” analitikus feladata inkább az események értelmi feldolgozásának szolgálatában áll. Ennek érdekében kifelé és befelé is egyaránt figyel: észreveszi a páciens magatartásának, gesztusainak, nyelvezetének, hangszínének, a terápiás kapcsolatban való részvételének jellegzetességeit, de önreflexióra is képes, saját maga érzéseit és kapcsolati viselkedését is követi. Ráadásul megfigyeli és egyezteteti észleléseivel a saját asszociációiban felmerülő elméleti ismereteit is. Arra törekszik, hogy az egyidejűleg jelenlévő bonyolult affektív és kognitív eseményeket összehangolja, értékeli, összefüggéseket alkosson annak érdekében, hogy alkalmas időben ezeket önmaga és a páciens számára is – értelmezés formájában – szavakba foglalhassa.

A RÉSZTVEVŐ-MEGFIGYELŐ PSZICHOANALITIKUS ATTITÚD A SZUPERVÍZIÓBAN

A résztvevő-megfigyelő beállítódás hasonlóan működhet, amikor egy páciens narratívája közvetítő segítségével jut el a másik félhez. Az esetet hallgató társ, csoporttag vagy szupervizor beállítódása az analitikuséhoz hasonlóan kettős lehet: résztvevőként érzelmileg bevonódik és megfigyelőként értékeli, ráadásul az analitikus helyzetnél is összetettebb kapcsolati rendszerben. Ezt a folyamatot egy ana-

litikusan orientált pszichoterápiás óra szupervíziójának bemutatásával illusztrálom. (Ezen a helyen szeretném megköszönni a terapeutának, hogy hozzájárult az eset közléséhez.

A páciens nevét megváltoztattam.)

A terapeuta (férfi) elmondja, hogy nagyon jó óra volt Istvánnal, aki hosszan beszélt az utóbbi időben csökkenő szorongásáról, tünete javulásáról, ami sokkal kevésbé gátolja szociális helyzetekben, mint korábban. Lassan belátja, hogy a tünete önmagában nem teszi a többi embertől eltérővé, hiszen minden ember különbözik a többitől, azaz mindenki „más”. Eszébe jut egy könyvélménye is, MP író története, akit megtámadtak az utcán, s miután elhárította a támadást, szeretettel és megbocsátással megölelte támadóját. Ez a magatartás az ő ideálja is. A terapeuta olyan fontosnak érezte mindazt, amit István elmondott, hogy minden szabályismerete és szokása ellenére nem fejezte be időben az órát, hanem jelentősen meghosszabbította. Most a szupervízióban azonban büntudata van emiatt, tudja, hogy ez hiba volt. Azt kérem a terapeutától, próbáljuk megérteni, milyen viszontáttételi háttere lehetett ennek a megoldásnak.

A terapeuta újra felidézi az ülés légkörét: a páciens nagyon hálásnak látszott, a jelek arra mutattak, hogy idealizálni kezdte a terápiát és a terapeutát. Úgy érezte, kikerült a betegszerepből, amikor a terapeuta segítségével rájött arra, hogy „minden ember más”. Az elbeszélést hallgatva nekem ekkor két, egymást kiegészítő gondolatom támad: egyrészt eszembe ötlük a páciens asszociációja az írórt ért utcai támadásról, amely nem illeszkedett az óra korábbi hálás légköréhez, másrészt egy elméleti megfontolás arról, hogy az idealizálás mögött gyakran rejtőznek haragérzések. Majd eszembe jut – és ezt meg is osztom a terapeutával – egy korábbi órán elhangzott történet arról, hogy a páciens meglátta az édesapja autóját az utcán, és indulatosan leköpte azt. A terapeuta erre megemlít egy másik utcai történetet, amikor István és az édesapja köszönés nélkül mentek el egymás mellett. Bennem felmerül egy eddig még nem tisztázott kérdés: a terapeuta tud-e valamit arról, hogy egy kezdeti szoros kapcsolat után mikor és miért romlott meg ennyire az apa és fiú viszonya (azt már ismerjük István korábbi elbeszéléséből, hogy a szülei korai válását követően az apa „ellopta” a kisfiát az óvodából és attól kezdve éveken át a hétköznapiakon ő nevelte). A terapeuta válaszként elmond egy közöttünk eddig még el nem hangzott eseményt, amely egy évvel korábban történt. István és az apa, annak autójával együtt utaztak, és eltérő politikai nézeteik miatt kiabáltak egymással, csúnyán összevesztek. Azóta nem találkoznak. Ez újabb történetet juttat a terapeuta eszébe: egy eddig nem említett epizódot a szóban forgó – meghosszabbított – terápiás óra előtti ülésről. István sértődötten azt mesélte, hogy az apai nagymama nem szereti őt. Egy régi családi ünnepen nem ajándékot, hanem pénzt kapott tőle, amit az ünnepi asztal fölött „csak úgy odadobott” neki egy borítékban. Az elbeszélés közben, ennek a jelenetnek az illusztrálásaként, István a keze ügyébe eső újságot dübösen a rendelő padlójára dobta.

A terapeuta beszámolója alatt egyszerre az a kellemetlen érzésem támad, hogy a terapeuta és én nem azonos oldalon állunk. Megvizsgálva ezt a homá-

lyos érzésemet, gyanakodni kezdek, hogy talán túl erőteljesen szorgalmazom a páciens indulatos magatartásának feltárását, miközben a terapeuta csak tartózkodóan követ ebben és nem szívesen veszi észre és osztja meg velem a páciens el-lenséges érzéseire utaló történeteket. Mintha védeni akarná őt. Mintha védő-burkot akarna vonni köré, amivel átöleli. Talán ugyanúgy, mint az író az utcai támadóját. A terapeuta vajon ezért tartotta hosszabban az órát, még sa-ját büntudata árán is? Lehetséges, hogy a páciens is büntudattal érkezett az órára, hiszen az előző ülésen, amikor eldobta az újságot, megmutatta, milyen indulatos tud lenni? Javuló állapotának ecsetelésével el akarta nyerni a terape-uta-apa bocsánatát: "Szeress akkor is, ha dühös vagyok, ha csalódást okozok, ölelj meg akkor is, ha én megtámadlak téged"? A terapeuta eleinte omnipotens fantáziával és „küldetéstudatával” magyarázta az óra meghosszabbítását, de végül megértette, hogy a fenti, szűkebb értelemben vett viszontáttételi érzései is nagyon fontosak lehetnek az ülés alakításában. Valószínűleg nem merte észre-venni önmagában a páciens indulatos magatartása miatti nehezítését, a páci-ens rávetített agresszióját, hanem a büntudatával azonosult. Ezt részben elhoz-ta a szupervízióba, mint sajátját, részben bocsánatáról biztosította a páciens-t, amikor megjutalmazta egy csaknem dupla hosszúságú órával. Együttal tudat-talan haragját is sikerült jóvátennie.

A PSZICHOANALITIKUS MUNKA MINT KREATIV TEVÉKENYSÉG?

A terapeuta őszinte és nyitott részvétele a szupervíziós kapcsolatban lehetővé tette, hogy szupervizorként a pszichoanalitikus kettős beállítódásával vegyek részt a folya-matban. Feltételeztem, hogy saját, „rámenősnek” tűnő és ezért kényelmetlen (bűn-tudatos?) érzésem valószínűleg ismétlése, megjelenítője István indulatainak és a te-rapeuta tudattalan haragérzéseinek a terápiás kapcsolatban. Szupervizor-terapeuta párosként így megismételtük az üldöző és üldözött viszonyát, mely eredetileg István és az édesapja kapcsolatára volt jellemző. István ezt csak közvetve, részben az utcai támadó és az író története segítségével tudta elmondani, részben „megcselekedte” a terápiás kapcsolatban. A tudattalan összefüggések megértése a terapeuta és az én szá-momra is az indulati feszültség és a büntudatos érzések nyomása alóli felszabadulás-sal, a megértés örömeivel, egy új tudás megszerzésével és az eredményes munka, a „jó óra” élményének átélésével járt.

Az analitikus és a szupervizor aktivitására jellemző résztvevő-megfigyelő beállító-dás sajátosságainak megértésében segítséget nyújthatnak a kreatív tevékenységet megalapozó agyi struktúrák, a két félteke affektív és kognitív funkcióinak integrált működésével kapcsolatos idegéletteni kutatási tapasztalatok. A pszichoanalízis és a kognitív idegtudomány eredményeinek összehangolása természetesen ma még bo-nyolult feladat és sokszor spekulatívnek látszik, azonban számomra izgalmas kísérlet volt „elspekulálni” azon, hogy a mindennapi pszichoanalitikus tevékenységünk sok kreatív elemet tartalmazhat és hatásának, hatékonyságának az általa kiváltott elége-dettségerzés, öröm, nevetés is a mértékjegysége lehet.

PSYCHOANALYTIC ATTITUDE AND CREATIVITY

The starting point of the present study is the observation that case discussions and supervisory sessions often seem very vivid and lively to participants. This experience, which, according to Freud, accompanies the moment when something unconscious becomes conscious, and is related to the creative mechanism to be found in jokes, dreams and neurotic symptoms, is also familiar from psychoanalytic sessions. Research results in personality psychology and cognitive neuroscience are enumerated which prove that a prerequisite of creative activity is the temporary suspension of lateralization, that is, of the separate – affective and cognitive – functioning of the two hemispheres. It is assumed that a psychoanalyst also operates such creative mechanisms, when, with an attitude of ‘participant-observer’, he is trying to understand the interconnection of his own and the patient’s affective and cognitive processes. The ‘participant-observer’ attitude can also be desirable at supervisory sessions, as it makes the creative cooperation of the supervisor and the analyst possible. This will be illustrated by the supervision of a session in psychoanalytic psychotherapy.

Key words: jokes, dreams, neurosis – creative personality traits – models of psychoanalytic attitude – supervision

IRODALOM

- Csikszentmihályi, M. (1996): Creativity. Flow and the psychology of discovery and invention. New York, Harper.
- Freud, S. (1905/1982): A vicc és viszonya a tudattalanhoz. In: Esszék. Budapest, Gondolat.
- Kulcsár, Zs. (2001): Az alkotói lét csapdái. In: Pléh Cs. és mtsai.: Tanulás, kezdeményezés, alkotás. ELTE, Eötvös Kiadó.
- Nemes, L. (1998): Alkotó és alkotás. Budapest, Animula.
- Pally, R. (2000): The Mind-Brain Relationship. H.Karnac Books. magyarul: Az agy-lélek kapcsolat. Animula.
- Tuckett, D.A. (2003): Does anything go? Towards a framework for the more transparent assessment of psychoanalytic competence. Submitted for the IPA Training Award Today.

KI LAKIK AZ ANALITIKUSBAN? MAGZATI JELENLÉT A TERAPEUTA TERHESSÉGE KAPCSÁN ÉS ANNAK HATÁSAI AZ ANALITIKUS FOLYAMATBAN

Pszichoterápiás munkánk során előfordulhat, hogy a páciens terhes lesz, és a magzat jelenléte, jelzései átszövik a terápiás munkát. De mi történik akkor, amikor a terapeuta terhessége folytán változik meg a pszichoterápiás helyzet? Tanulmányomban egy ilyen időszakot kívánok bemutatni, amikor a pszichoanalitikus, pszichoterápiás tér váratlanul megváltozik, s a páciens „mögött” megjelenő magzat, mint nem látható harmadik, folyamatos jelenlétével meghatározó részévé válik a páciens-terapeuta kapcsolatnak, a terápiás munkának. A terapeuta megújult „tartalma”, mely konténer funkcióját is érinti, fantáziák, indulatok, vágyak és szorongások forrásául szolgál, tudattalan élményeket mozgat meg és hoz felszínre, páciensben, terapeutában egyaránt.

Kulcsszavak: pszichoterápia – terhesség – konténer funkció – tükrözés

A pszichoanalitikus szakirodalom keveset foglalkozik a pszichoterapeuta terhességének kérdésével, noha ez egy különleges helyzet, amely jelentősen befolyásolja a terápiában megjelenő áttételi-viszontáttételi folyamatokat, kihat a páciens fantáziavilágára, tudatos és tudattalan vágyaira és a terapeuta reakcióira egyaránt. Ellenállások és torzítások jöhetnek létre mindkét fél részéről, s mivel a terapeuta egy olyan átmeneti időszakba kerül, ahol saját belső folyamatai a megszokottnál jobban előtérbe kerülhetnek, indulati szabályozása bizonytalanabbá válhat, így a helyzet nagyobb önreflexiót és az értelmezések finomabb átgondolását igényli.

A terapeuta graviditásának témájával foglalkozó tanulmányokban két kérdésben mutatkozik általános egyetértés: a terapeuta terhessége megzavarja az analitikus technikát, azáltal, hogy a terapeuta neutralitását egy aktívabb, én-bevonódást eredményező működés felé tereli (Fenster 1983), illetve, hogy a terhesség intenzív áttételi és viszontáttételi helyzetet hoz létre (Clemental-Jones 1985); (Fenster et al. 1986); (Gottlieb 1989).

Ugyanakkor Alicia Etchegoyen (1983), saját tapasztalatait felhasználva, úgy látja, hogy a terapeuta graviditása alapvetően nincs hatással sem a pszichoanalitikus folyamatra, sem annak technikai vonatkozásaira. A terhességet inkább egy *különleges helyzetnek* tekinti, amely kihívást jelent az analitikus azon képességére nézve, hogy mennyire sikerül az analitikus üléseket megvédeni a helyzet által facilitált acting-out reakcióktól. A graviditást mint a terapeuta szakmai életének egyik lehangsúlyosabb pszichológiai krízisét írja le, ami hatásában sokban hasonlít olyan egyéb krízisekhez, mint váratlan traumák vagy gyászeseemények. Szupervízió igénybevételét alapvető-

nek tartja ebben az időszakban, hogy a terapeuta képes legyen fenntartani személyiségének analitikus funkcióját, működését, (Bion 1962) különösen gyermekterápiák esetén, ahol lényegesen nagyobb esélye van arra, hogy az analitikusban tudattalan azonosulási folyamatok indulnak el akár a gyerekekkel, akár a szülők valamelyikével. (Bick 1962).

A terapeuta terhességével előálló helyzet sokban hasonlít ahhoz, mikor a terapeuta váratlanul, akár hosszabb időre megbetegszik (Lax 1969), és a további közös munka veszélybe kerül, a kapcsolat bizonytalanná válik. Megjelenhet a félelem, hogy a terapeuta elvesztésével elvész az egész múlt, a páciens története, s életének és érzéseinek tartalmazó részével együtt maga a megértő és az élményeket feldolgozni képes ágens is eltűnik, akár egy időre, akár végleg. A veszteségélmény mindenképpen jelentős.

A következőkben azokat a pszichoterápiás munkám során szerzett megfigyeléseimet és tapasztalataimat fogom bemutatni, melyek rávilágítanak arra, hogy a terapeuta graviditása milyen speciális helyzetet, technikai és módszertani *sérüléseket* hozhat létre a terápiás munkában, majd a későbbiekben rátérek azokra a pozitív vonatkozásokra, melyek ugyanennek a helyzetnek addig hozzáférhetetlen élményeket előmozdító hatását bizonyítják.

MÓDSZERTANI SÉRÜLÉSEK ÉS TECHNIKAI MEGFONTOLÁSOK:

A bejelentés nehézsége, időzítése

Az első alapvető probléma akkor jelentkezik, mikor a terapeutának el kell döntenie, hogy mikor és milyen formában közölje pácienseivel terhességének tényét, és azt, hogy a terápiát belátható időn belül meg kell szakítani. Már ezen a ponton érdemes látni, hogy minek definiáljuk ezt a megszakítást: lezárásnak, szüneteltetésnek vagy felfüggesztésnek, és milyen lehetőségeket vagy biztosítékot tudunk a páciensek adni a folytatásra vagy újratekérésre nézve. A terapeutának mérlegelnie kell, mennyi időt szeretne a továbbiakban terápiás munkával tölteni; ez az idő hogyan illeszkedik a páciensek egyéni állapotához és problematikájához; melyek azok a reakciók, melyek felerősödése várható az egyes páciensek kórtörténetét és diagnózisát figyelembe véve; és hova irányítja szükség esetén páciensét, amennyiben fontos, hogy a terápia folytonossága megmaradjon.

A terhesség bejelentése nehézséget jelenthet, mivel a közlés mozzanatával bizonyos mértékű traumatikus élménysorozat veszi kezdetét. Ami a terapeuta számára pozitív fordulat, a páciens számára inkább negatív változást jelent; a terápia vége a terapeutának gyarapodást és örömet, a páciensnek magányt és félelmet hoz, ennek megfelelően további negatív érzések és indulatok sorozatát kelti életre. Ezen a ponton páciens és terapeuta addig jobbra közösnek nevezhető útján egy olyan leágazás, érdekellentét jön létre, ami egészen a terápia végéig megmaradhat, sőt erősödhet, és nagy erőfeszítéseket igényelhet a terápia egyensúlyban tartása.

Ez az egyensúly a terapeuta részéről megjelenő félelmek és elhárítások miatt is megbillenhet. Lax (1969) számol be olyan, terhességük bejelentésével küszködő analitikusokról, akik pácienseik előtt hosszú ideig eltitkolták terhességüket, és állapotu-

kat nagyobb, lazább öltözékük mögé rejtették. Lax fejtegetései szerint a terapeuták egyrészt tudattalan kirablásos, megfosztásos infantilis fantáziáikkal küzdve, illetve azok félelmében kényszerültek rejtőzködéssre, másrészt azon bűntudat által, hogy megszegve anonimitásukat és neutralitásukat, rombolják az analitikus alapszabályt.

Pácienseimnek én igen korán, már a tizedik héten elmondtam, hogy gyermeket várok. Fontosnak tartottam a korai közlést, hogy legyen elég idő a várható elszakadás feldolgozására, az indulatok és érzések minél teljesebb megjelenésére, és a lezárás előkészítésére. A bejelentést követő időszakban nagyon különféle reakciókat tapasztaltam pácienseim részéről, az egyéni problematikáktól és az élettörténeti előzményektől, illetve aktualitásoktól függően. Az első és leghangsúlyosabb kérdés, ami a legtöbb páciensben felmerült: „mi lesz velem, mi lesz a terápiával?”. Ez a kérdés ugyanúgy felmerült bennem is, és megjelent egy bűntudattal vegyes érzés, hogy pácienseimet elhagyom. Egyik páciens meglepően szótlan és visszafogott lett a bejelentés után, mint amikor valakit magára hagytak. Amikor megbeszéltük, mi zajlik benne, elmondta: nem tudja, mit kell mostantól tennie, úgy érzi, hogy kímélnie kell, szelektálni az élményeit, nehogy engem és a magzatot túlságosan megterheljen. Azt élte meg, hogy a komolyabb problémáival ezentúl egyedül kell megküzdenie. A páciensben egy *méregtelenítési* folyamat indult el, ami a terapeuta kímélésén túl erős indulatok meglétét is jelzi, félelmet, hogy ezek megjelenítésével toxikus folyamatok lepnék el a terápiát, amely megsemmisítően hatna terapeutára és magzatra egyaránt. A páciens fantáziájában a terapeuta tartó és tartalmazó funkciója meggyengült vagy elveszett, így a terapeutát biztonságba kellett helyezni a megindult destruktív tendenciák ellen.

Miközben próbáltam pácienseimet továbbra is a legszabadabb élménykezelésre biztatni, egyúttal megértettem, nem alaptalan a biztonságba helyezés gondolata. Egy-egy impulzívabb és agresszívebb megnyilvánulásnál én is azt éltem meg, hogy védem a magzatot, próbálom őt biztonságos távolságba helyezni. Ezzel magamat is távolítottam a páciensztől, megerősítve kimondatlan félelmét, hogy érzéseivel magára marad. A terápiás térbe bekerült magzat védelme egy új élményt és szokatlan feladatot hozott számomra, több figyelmet kellett fordítanom arra, hogy fenntartsam megszokott működésemet, s hogy a kiváltott indulatokat ne hátrítással, hanem a vizontáttételnek megfelelően tudjam kezelni, illetve hasznosítani.

A páciensek egyéni reakciói nagymértékben tükrözték a személyiségük háttérén mozgó konfliktusok természetét, megemelték az azokkal összefüggésben álló élmények érzékenységét, és felszínre hozták a sérülékenyebbnek mutatózó intrapszichés tartalmakat. Elhárítási és megküzdési stratégiáik is ezen egyéni jellegzetességeik mentén alakultak. Megjelent a rivalizáció, tagadás; homoszexuális és lesbikus pácienseknél nemi identitással kapcsolatos bizonytalanságok és újraértékelések; gyermek iránti heves vágy, félelem a testi torzulásoktól, felerősödő szomatikus tünetek, szeparációs szorongások, aktív kíváncsiság a terapeuta személyes világa iránt, és ezek megismerésére tett vizsgálódások; csalódás és visszautasítás érzése depressziós tünetekkel, agresszió és a terápia megszakításának gondolata, öndestruktív tendenciák, túlevés és hanyás. A teljesség igénye nélkül mutatok be néhányat ezek közül, rövid példákon keresztül:

RIVALIZÁCIÓ ELKERÜLÉSE, AZONOSULÁS A TERAPEUTÁVAL

Fiatal nő páciens terápiájának első időszakában jártunk, mikor bejelentettem terhességemet. Nem lepte meg a hír, ami viszont engem lepett meg. Elmondása szerint tudta, érezte, és családjának már meg is említette sejtését, már csak arra várt, hogy mikor szólok. Külső jelek alapján mindez nem jöhetett létre, így mélyebb összefüggések után néztünk. Mint kiderült, hosszú ideje attól rettegett, nehogy testvére essen előbb teherbe, haragot és nagy indulatokat élt át már csak a lehetőség említése kapcsán is. Nem szerette volna, ha nővére lekörözné, termékenyebbnek bizonyulna nála, ő akart az első helyen állni, ha már annyi másban alul maradt. Szenzitivitása a témára extrém módon felerősödött, így képes volt az én másodlagos jelzéseim, tudattalan gesztusaim alapján megérezni azt, amit nővérétől annyira féltett. A rivális érzések megélését és feldolgozását ezen a ponton alkalmunk lett volna mélységeiben is átélni és megérteni, ha a páciens hagy rá időt és teret. Az áttételi élményeken keresztül aktivizálódott irigységet azonban versengésbe majd azonosulásba fordítva elhárította, és nem sokkal ezután bejelentette: ő is terhes lett.

A MAGZATTAL VALÓ RIVALIZÁLÁS, TESTVÉRFÉLTÉKENYSÉG

Nem csak a terapeuta jelenthet rivális felet a páciensek számára, a magzat is előhozhat hasonló érzéseket. Példa erre az a páciens, aki a bejelentésre először érzelmi eltávolodással reagált, majd később a terápia és a terapeuta devalválásába kezdett, és felvetette, hogy esetleg más terapeutával nem lennének elakadásai, a váltás foglalkoztatja. Acting-out reakciói egyre sűrűbbek lettek, másoktól kért tanácsot, megszólíthatatlan haragját és intenzív agresszióját pedig egy ideig nagy szorongások mellett hozta be a terápiás térbe. Ez egészen addig ült rajtunk, amíg egy értelmezés kapcsán ki nem mondtam helyette: a magzatra haragszik, ahogy annak idején születendő testvére, aki túl korán lépett be az életébe és szakította meg az anyjával megélt intim közösséget, túl korán ahhoz, hogy anyját képes legyen megosztani mással, és elveszíteni azt az érzelmi kizárólagosságot, amit addig megélték. A páciens ráismert haragjára és megkönnyebbült, bennem azonban sokáig motoszkált a kérdés: meddig lehet ilyen állapotban beengedni és megélni a páciens negatív érzéseit, ez esetben a magzat felé érzett heves agresszióját anélkül, hogy a magzat mindezt ne úgy érzékelje – a terapeuta viszontáttételi azonosulása által megváltozott belső anyai, fiziológiai és érzelmi miliő mentén –, mint anyja saját, felé irányuló indulatát. Vagyis honnan, hogyan és mikortól kezdődik az a bizonyos mentalizáció?

A TERHESSÉG TAGADÁSA, NEGLIGÁLÁS

Ez a reakció általában rövid ideig tart, és az élményvilágból kiszorított tartalmak a terápia folyamán jó eséllyel hozzáférhetővé és értelmezhetővé válhatnak. Egyetlen esetben fordult elő, egy kényszeres személyiségű, depressziós férfi páciens terápiájában, hogy ez a tendencia nem volt látványosan kimozdítható, noha egyéb

területeken mutatkozott fejlődés a kezelés során. A páciens alap-problémáját azok a kényszerűen megjelenő és kontrollálhatatlannak megélt gondolatfolyamok jelentették, melyek tartósan megnehezítették, és sok esetben megakadályozták, hogy a páciens emberi kapcsolataiban jelen legyen, érzelmi igényeit megismerje, és azokban kölcsönösséget éljen meg. Mindehhez „sivatagi” érzések társultak, melyek csak nagyon lassan kezdtek enyhülni. Kiszáradás élményét a terápia végére egy párkapcsolat oldotta fel. Azok a terapeuta terhességéhez kapcsolható érzések, melyeket a terápiában még betörő és fenyegető élményként élt meg, és feldolgozásukra a terápiában nem került sor, a lezárást követő kontroll időpontjáig eltelt hat hónap során csöndesen átdolgozódtak. A páciens és párja addigra gyermeküket vártak.

NEUTRALITÁS

A terápiás kettős, vagyis a terapeuta-páciens addigi intimitása megbomlik azáltal, hogy a terapeuta saját terhességével behoz a kezelésbe egy személyes információt. Ezzel a hangsúlyos és folyton jelenlévő realitáselemmel, amit a terápiába emelt, sérül a terapeuta neutralitása, absztinenciája. Élesebben jelenik meg a terapeuta anyasága, szexualitása, kapcsolati élete, megbillentve ezzel azt az érzékeny „mintha” mezőt, ami addig szabadon biztosította az áttételi élmények megjelenését, és egyensúlyban tartotta a teret a fantázia és a valóság között. Ennek hatása nem feltétlenül kedvezőtlen, ugyanakkor megterhelő lehet nem csak súlyosabb patológiák esetén, de olyan páciensek számára is, akik belső változásait egy egészen más fantáziált realitásokkal rendelkező terapeutával élték meg. Ha a terapeuta jelentősen eltér a rávetített áttételi személytől, az komoly indulatokat, ellenállást és szorongásokat kelthet, s az indulatáttételi érzéseket intenzívebbé teheti. Az addig pozitív áttétel könnyen negatívvá válhat, hárítások jelenhetnek meg, a páciens haragja és félelme acting out-hoz, agresszióhoz, illetve önagresszióhoz vezethet, a terapeutában pedig a fokozódó büntudatérzés megnövelheti ellenállásait.

STANDARDITÁS

Másik sérülési pont a terápia standard jellegét érinti, ami részben egyfajta terápiás biztonságot is jelent; ehhez hozzátartozik, hogy a páciens bízhat abban, hogy változásai ellenére a terapeuta viszonylag állandó és változatlan marad, nem csak az órákon való jelenlétében, de minőségében is. Ebben a helyzetben a páciens mellett a terapeuta is folyamatos változásba kezd. A terhesség előrehaladtával külseje lassú, ám látványos változáson megy át, az analitikus teste csendesesen átformálódik a páciens háta mögött, mondhatni kilép medréből. Mindez szorongást, bizonytalanságot keltethet a páciensben. Példa erre Rita, aki a nyári szünet utáni első alkalommal már az ajtóban megkönnyebbülten megjegyezte: „jé, nem is hízott meg annyira, azt hittem sokkal nagyobbra fog nőni.” A páciens szorongása nyilvánvaló, nem tudhatja, kit kap vissza, mennyire torzulok el, ugyanaz vagyok-e még, akitől a nyár elején elköszönt, vagy esetleg hatalmas és fenyegető leszek.

TÜKRÖZÉS

A kívülről nyomon követhető átalakulás mellett az intrauterin változások is beszűrődnek a terápiás munkába. A magzat folyamatos növekedésével a terapeuta befelé forduló kommunikációja megerősödik, figyelme egyre inkább kétirányúvá válik. Ezzel létrejön egy többszálú jelenlét, melynek következtében a terapeuta szabadon lebegő figyelme s ezzel együtt tükröző funkciója is megbillenhet. Az analitikus tükrözésnek, mint tudjuk, nagy jelentősége van a terápiában, amely folyamat sokféleképpen megközelíthető és értelmezhető. Tapasztalatom szerint van azonban két, a terapeuta terhességének helyzetét is érintő vetülete: amikor a tükör nem szabad, illetve ha nem illeszkedik.

A szabad tükrökhöz Loenwald (1980) gondolatát emelném ki, aki a tükrözésnek az analitikus folyamatban egy jövőre utaló dimenzióját hangsúlyozza, azaz, hogy az analitikus azt tükrözi vissza, amit a páciens saját énjének tudattalan képeként keres. Minél szabadabb a tükröfelület, a páciensnek annál zavartalanabb keresést és önábrázolást tesz lehetővé. Ez a *szabad önábrázolási lehetőség* szenved zavart, ha a terapeuta saját személyes és konkrét vonatkozásaival, azaz idegen képekkel terheli meg páciensét. Ebben a helyzetben a terhesség reális mozzanataival olyan kötött tükröfelületek jönnek létre, amik képekkel provokálhatják a páciens belső folyamatait, ahelyett, hogy szabadon mozgósítanák az esetleges ödipális, szexuális, anyai vagy női vonatkozású fantáziákat.

RÁHANGOLÓDÁS

A tükrözés nem csak szabad felületet, de ráhangolódást is igényel, ahogy azt Stern (1985) fogalmazza meg csecsemő megfigyelései kapcsán. Ez a ráhangolódó anyai tükrözés teszi képessé az anyát, a terapeutát, hogy a hangolás vagy tuningolás révén a csecsemőt megnyugtassa, érzelmi állapotairól visszajelezzon, és segítse őt saját érzéseinek felismerésében. Az érzelmi ráhangolódást megnehezíti a terapeuta vagy az anya büntudata, szorongása és háritásai, de tapasztalatom szerint nehézséget okozhat egy, a terapeuta terhességével szorosan összefüggő jelenség is: mikor a magzat is ráhangolódást kér.

A terápia szempontjából érdekes helyzetet jelentett, mikor a magzat megmozdult, majd az órákon egyre több és hevesebb mozgásokkal vett részt. Teret és figyelmet kért, amit nem lehetett visszautasítani. Ez egyre jobban befolyásolta a terápiában való jelenlétemet, és nehézséget okozott figyelmem folyamatos fenntartásában. Jelenlétem a páciens érzelmi és gondolati folyamában szekvenciális lett, a kint és bent, azaz a páciens és a magzat mozgásai között oszcillálva próbáltam egyszerre mindenütt jelen lenni. Ezt a figyelmi és érzelmi leágazást a páciensek tudattalanul érzékelhették, bár konkrét következményét nehéz volt azonosítani, én azonban ráhangolódó terapeutai jelenlétemben hiányosságokat éltem meg.

Ha a ráhangolódó anyai tükrözés hiányt szenved, hirtelen megváltozik, vagy félrehangolás megy végbe, az a csecsemő reakciójában azonnali hatást vált ki: az érzelmi kommunikáció leáll, a baba megmerevedik, ijedtté válik (Tronik 1978). Ennek je-

leit leghatározottabban egyik analitikus páciensemnél fedeztem fel. Ijedtségét már jó ideje megérthettem volna, ha érzéseit, illetve saját érzéseimet az „itt és most”-ban jobban beazonosítom, de büntudatom, hogy a páciens elhagyom, és másik gyereket vállalok helyette, késleltette ezt a felismerést.

Míg a magzat egyre intenzívebben kereste velem a kontaktust, tapogatta belső hátaramat, Bea mozgékonyága már egy ideje megváltozott az órákon, gesztusai szegényesebbé váltak, valahogy belesüppedt a díványba. Az órák témáját egy kapcsolati konfliktus töltötte be, mely Beának nagy szenvedéseket és reménytelenséget okozott. Az érzés folyamatos és elárasztó volt, miközben nehezen tudtuk megszólítani az „itt és most”-ban zajló érzéseket, a várható elszakadást. Büntudatom, hogy hamarosan elhagyom a páciens, fokozta háritásomat, és megakadályozott annak felismerésében, hogy a szóban forgó kapcsolati válságot, az értelmezés szintjén, a mi kapcsolatunkra vonatkoztassam, és megfordítsam a páciens regresszív tendenciáját. Egyik alkalommal, mikor Bea szenvedéseit ecsetelte, történt valami, érzései mégis megértésre találtak, és a számomra legérzékenyebb területen csaptak le: hirtelen egész testre kiterjedő, fizikainak megélt tompa, de igen mély fájdalmat éreztem. Mikor viszontátvételi élményeimet felhasználva felvettem, hogy a sok szenvedésre és keserűségre, amiket mostanában átél, nyilvánvalóan a teste is reagál, váratlanul élénk lett. Elmondta, hogy soha nem volt még ilyen rossz fizikai állapotban, reménytelensége felemészti, nem eszik, sokat fogyott, testétől idegenkedik. Ami legjobban aggasztja, hogy testhatárainak érzése eltűnik lötyögő ruhái alatt, hiába húzza az övet beljebb, nem érzi magát, olyan, mintha elveszne.

A hátrében zajló folyamat többszintű. A veszteség a terápiás idő határa felé haladva egyre nő, a terápiás idő határa mentén elfogy a kapcsolat, s az elfogyó terápiás kapcsolat mentén elfogy a test. Az elfogyó test ölelésért és megtartásért kiált, hogy helyezték biztonságba. Ez volt a páciens szavak nélküli üzenete.

Ezen a fizikai áttételi élményen keresztül értettem meg igazán azt a mély elkese-redettséget, magárahagyottságot, amit a páciens átélt, és mivel testem visszavonhatatlanul reagált, képessé váltam visszatükrözni saját érzéseit, és a terápiában megélt elszakadástól való félelmét ismétlődő élményeivel, mélyebb összefüggésben láttatni. Úgy tűnik, mikor a szavak és az érzelmi ráhangolódás szintjén valami elakad, és a párbeszéd leáll, az illeszkedő tükröző folyamat testi szintekre terelődik, az érzelmi kommunikáció ott, elemibb szinteken folytatódik.

A TERAPEUTA TERHESSÉGÉNEK, MINT TERÁPIÁS TÖBBLETNEK POZITÍV VONATKOZÁSAI:

A magzat terápiában való megjelenésével (a realitás-elem mégis hallucinatórikus, mert jelenléte vélt és láthatatlan), ősi szimbólumok kelnek életre, és örök témákat mozgatnak meg: az anyaság – termékenység – nemzőképesség – szexualitás – magzati lét – születés, és nem utolsó sorban, az újjászületés témáit. Az ebből fakadó terápiás többletet, mondhatjuk úgy is, hogy a jelenlévő „életerő” jelenti, amely a páciens-t a terápiás téren belül egyfajta alkotó munkára készíti.

Úgy gondolom, hogy a magzat, mint részben önálló entitás, nem csak egy új kapcsolatot, de új projekciós felületet is jelent a terápiában. Egy olyan felületet, ami sza-

bad, nincs megterhelve idegen képekkel, így tükröző funkcióját oly módon képes el látni, hogy a páciens rávetítheti, majd élményeinek megjelenítésén keresztül felismerheti általa azt, amit énjének tudattalan képeként keres. A hangsúly itt is a keresésen van. Festmények és műalkotások képesek hasonló projektív identifikációs helyzetet teremteni, hermeneutikai egységet alkotva szemlélőjükkel, s az alkotó ugyanígy részesül saját művéből, fantáziájának visszavetülő termékéből. Természetesen a terapeutát sem kell kihagyni a helyzetből, mint tartalmazó és egyben közvetítő ágens, aki saját tartalmán keresztül képes tartalmazni és érthetővé tenni páciense érzéseit. Így a kérdést, hogy „ki lakik az analitikusban”, itt abban az értelemben célszerű feltenni, hogy ki az a terapeutában lévő nem látható harmadik, akit a páciens saját tartalmaként kelt életre.

KLINIKAI PÉLDÁK:

Réka fiatal nő páciens, analizésének második évében jártunk, mikor bejelentettem, hogy állapotos vagyok. Ekkor derült ki, hogy meglepte nem csak a hír, de mindaz, ami ebből sejthető. Hogy férjnél vagyok, esetleg már van gyerekem, hogy anya vagyok, feltehetően biztos családi háttérrel rendelkezem, és vélhetően elkötelezett párkapcsolatban élek. Mindez szöges ellentétben állt az ő akkori élethelyzetével. Ebben az időszakban épp egy reménytelennek tűnő szerelmi élménnyel küzdött. Gyötrődései közepette érte terhességem híre, amit látszólag nagy elfogadással vett tudomásul.

Lassan az órák témái kezdtek megtelni az anyaság és a kisgyermekkel kapcsolatos élményekkel, fantáziákkal, és ezzel párhuzamosan az elkeseredés is óráról órára hangsúlyosabb lett. Kapcsolati reménytelensége kiegészült egy teljes nőiséget és anyai kilátásait érintő pánik-érzessel, amely lehetőséget adott arra, hogy addig érintetlen élmények és emlékek kerüljenek a terápiába. Elmondta, hogy sosem érzett semmit csecsemők, kisgyerekek láttán, rá nincsenek hatással úgy, mint más nőkre, akiket ismer. Ezért gyakran lelkiismeretfurdalása van, mert hidegnek érezi magát, sőt ellenséges érzéseket is átélt már velük szemben. Neki a kutya az, ami másnak a gyerek, egy kis eb láttán sírni tud a gyönyörűségtől, szenvedésüket látva pedig heves aggodalmakat él át. Sérült és kóbor ebeket szokott megmenteni, állatorvoshoz cipelni.

Réka szülei korán elváltak, és a gyerek láthatása bizonyos értelemben a kutya láthatását jelentette. Az apa meghatározott napokon vitte el Rékát és a kutyát is, majd egy idő múlva csak a kutyát, akiről egyik szülő sem tudott lemondani. Ez a kutyacsere a mai napig megvan a családban.

Ebben az időszakban történt, hogy Réka anyja elutazott, s tőle szokatlan módon, anyja dolgai között turkálva megtalálta naplóját, amit olvasgatni kezdett, még nem tudva, mit keres. A feljegyzésekben az anya egy magzatról ír, akit nagy szeretettel és gyengédséggel vár. Réka ellágyul a sorok olvasásakor, megéli önmagát, mint szeretve várt gyereket. Majd a következő oldalak láttán mélyen megrendül. Nem róla van szó. Az anya előtte terhes volt, de a magzatot, akihez a szülők mindketten ragaszkodtak, családi nyomás hatására el kellett vetetni. A kérdéses évben, mikor Réka született, az anya naplója csak utalást tesz a gyerek születéséről.

Nem véletlen, hogy Réka pont ebben az időszakban megy bele a családi mitológiába, és titkokat fed fel, melynek mentén ki is derül, hogy tulajdonképpen két gyerek van a családban, s jogosan merül fel a gondolat, hogy a kutya képviseli a közösen akart és elvesztett, a szülők által a mai napig is közösen gyászolt gyereket.

Réka érdeklődése a kisbabák iránt lassan elindult, és óráról órára hozta ezzel kapcsolatos pozitív élményeit, amit ő maga is meglepődéssel vett tudomásul. Felismerte magában, hogy irigységgel néz a babakocsis anyákra, majd lassú kíváncsisággal a kicsikre. Fantáziálni kezdett saját anyaságáról és leendő gyermekéről. Egyik alkalommal a következő álmot hozta: Helyszín egy játszótér. Ő egy mászóka tetején ül és nézi, ahogy lentről egy kisbaba kezd felmászni. Nézi a gyereket, eleinte távolról, majd egyre nagyobb kíváncsisággal. Az anya, fiatal nő, lent áll és figyeli a gyerek mozgását. A gyerek, egy kislány, egy ponton megáll, elakad, nem tudja, merre menjen: tovább vagy vissza az anyához. Végül felmászik Rékához, nagy mosollyal átöleli őt. Réka az álomban meglepődik azon, hogy a gyerek akarja őt, örül, olyan mintha saját gyereke volna. Ébredés után csodálkozik azon a mély anyai érzésen, amit átélt, s hogy mindezt képes volt ilyen valóságosként megélni.

A terápiában megjelenő magzat olyan érzéseket mozgósított benne, melyet addig sosem érzett. Énjének addig tudattalanul őrzött lehetőségei kerültek elő, s miként az álombéli gyerek akarta őt, úgy formálódott meg önmagában a gyerek akarata. Lassan, de egyértelműen elkezdte megélni addig letiltott vágyait. A kutya-képből egy saját, önmagához tartozóként megélt csecsemő-kép jött létre.

A magzat növekedésével a test egyre transzparensbébbé válik a fantázia számára, és valamilyen azonosítás felé húz: fiú vagy lány? Egy példa az azonosulásra.

Tamás középkorú férfi, súlyos narcisztikus személyiségzavarral. Évek óta jár analízisbe. Nem sokkal terhességem bejelentése előtt született kislánya. Előzőleg is lányai születtek. Most végre kislányt szeretett volna, aki rá hasonlít, aki továbbviszi nevét, énjének tehetséges, jobbik részét. Problémájának egyik központi eleme a domináns anya volt, aki művein keresztül ismeretlen gyerekek ezreit szeretgette, simogatta, míg ő, ahogy gyerekként sem, úgy felnőttként sem tudott egyenrangú és szeretetteljes kapcsolatot kialakítani sem anyjával, sem partnereivel. Legintimebb kapcsolatai is megteltek paranoid szorongással, és a nők szélsőséges leértékelésével. A terápiában hasonló devalválásnak voltam kitéve, az áttételben megélt, sokszor erős szorongásaim és kétségbeesett próbálkozásaim egy-egy értelmezés kapcsán világos képet adtak a benne élő kisgyerek anyja felé megélt élményeiről, félelmeiről. A terhességem időszakában az analízisben fordulatok mutatkoztak. Élénk kíváncsiságot mutatott születendő gyermekem neve iránt, fantáziájában fiúgyermek jelent meg, ahogy mondta, csak fiút szülhetek. Az anya-fiú téma hosszasan átszötte az órákat. Szorongásai csökkenni kezdtek, a terhességgel az áttétel is módosulni látszott. A nőből, akit le kell győzni és ártalmatlanná kell tenni ahhoz, hogy biztonságot nyújtson, és mellette erős férfinak érezhesse magát, az az idealizált női figura lettem, aki neki fiút szül. Ez a fantázia átvezetett egy új anya-élményhez, aki őt, mint fiúmagzatot burokba, biztonságba helyezi. Lecsendesült indulataim mellett önmagához fűzött kritikai észrevételeim egyre gyakoribbak lettek,

ahogy analitikusa a fantáziált fiú magzatot hordozta, úgy ő is képes volt énjének nem csak jó, de ellentétes részeit is tartalmazni, elfogadni, és az önreflektivitás biztonságát megélni. Hazudnék, ha azt mondanám, nem lepett meg ez a változás, amit páciensem mutatott, különösen, hogy nehéz eset lévén már-már képességem határát súrolta sokszor. Ahhoz a biztonsághoz, amit a páciens végre egyenletesen megélt a terápiában, hozzájárult a magzat azonosulást biztosító ereje; illetve törekvésem, hogy a magzatot védelembe helyezzem, paradox módon stabilitás-élményt nyújtott páciensem számára is. Az analízis utolsó nyolc hónapja az egyik legkreatívabb időszaka volt a terápiának.

A terhesség átrajzolja a test élményeit, vonalai megszólítják a másik testét is. A testi jelzések, és az azokkal való kommunikáció jelentősége megnő, főleg olyan pácienseknél, akik valamilyen testképzavarral küszködnek.

Nóri, fiatal borderline személyiségű lány, második éve jár terápiába terhességem bejelentésekor. Tünetei a kezelés kezdetén szerteágazók: öngyilkossági kísérletek, kényszeres megnyilvánulások, evészavar, depresszió. Ezek a tünetek a terápia első éve alatt sokat változtak. Nőiségét, szexuális vágyait azonban továbbra is igyekszik elfojtani, testképzavara jelentős, ami leginkább a hasára összpontosul, amivel igen sokat foglalkozik, paranoid élményei leginkább ehhez kötődnek. Aránytalanul és nagyon érzi, szinte folyamatosan behúzott hassal jár.

Ahogy várható volt, a terápia során hasi körtérfogatom jelentős növekedésnek indult, és méreteim jócskán meghaladták az övét. A hasi témák kapcsán újra megjelentek az anyjával való konfliktusának élményei, aki domináns, nőiségében exhibicionista alkat. Mellette kicsinek és szürkének kell maradnia, saját női tendenciáinak megélése az anyjával való rivalizálás érzését hozzák elő, és büntudatot keltenek. Meglepetésemre, amit hasunk látványos különbsége láttán megél, az az irigység. Azt mondja, ellentétben velem, nekem jó, és egyik alkalommal kiszakadó indulattal, szinte felkiált: „igen, de Önnek legálisan nagy a hasa!”.

Ami a terápia addigi történetében kibillenthetetlen maradt, az ezzel a felkiáltással egy másik szinten élményközelivé, így átdolgozhatóbbá vált. Ehhez úgy tűnik, sokban hozzásegített állapotváltozásomból fakadó alakváltozásom. Külsőre szinte karikatúrájává váltam a páciens problémájának, ami őbenne viszont nagy indulattal törte át hárításainak jól kiépített falait.

Nem sokkal ezután, saját hasát és nőiségét is legálissá téve, Nóri megtalálta magának az egyetlen helyet, ahol büntudat nélkül szembesülhetett saját testének vonalaival, saját nemének mélységeivel: beiratkozott egy hastánc-iskolába, ahol a has az érték.

Úgy tűnik, akadnak nem várt helyzetek, fordulatok a terápiában, melyek gyöngítik vagy feldűlják a terápiás munkát, mégis képesek formát adni olyan tudattalan elemeknek, érzéseknek, melyek addig csak sodródtak a terápiás téren belül. S ami ebben a helyzetben külön érdekes, hogy a terhesség megjelenésével a terapeuta egy „acting out”-tal járult hozzá terápián belüli megoldásokhoz.

WHO RESIDES IN THE ANALYST? THE IMPACT OF THE THERAPIST'S PREGNANCY ON THE ANALYTIC PROCESS

It sometimes happens during psychotherapy that the patient becomes pregnant. Then, the presence of the foetus has an impact on the therapy. But what happens when the therapeutic situation is changed by the pregnancy of the therapist? In the following work, I wish to introduce a period like this, when the analytic space changes and the foetus like an invisible third person „behind” the patient becomes an important part of the relationship of the therapist and the patient and that of the therapy itself. The therapist's „new content” has an impact on her container function as well as it supplies with fantasies, emotions, desires and anxieties. This „new situation” works within the subconscious of the patient and that of the therapist as well. In the following, I will show some of the characteristics of this interesting but hard period.

Keywords: pregnancy – psychotherapy – container function – mirroring

---

IRODALOM

- Fenster, S. (1983): Intrusion in the analytic space: the pregnancy of the psychoanalytic therapist. Dissertation Abstracts International. Univ. M.
- Clementel-Jones (1985): The pregnant psychotherapist's experience. *British J. Psychother* 2 2:79-94
- Fenster et al. (1986): The therapist's pregnancy intrusion in the analytic space. Hillsdale, NJ: Analytic Press.
- Gottlieb, S. (1989): The pregnant pschotherapist: a potent transference stimulus. *British J. Psychoter.* 5:287-299.
- Etchegoyen, A. (1983): The Analyst's Pregnancy and its Cosequences on her Work. *Int J Psychoanal* 74:141-149
- Bion, W.D. (1962): Learning from Experiences. In: *Seven Servants* New York: Jason Aronson, 1977, 1-111
- Bick, E. (1962): Child analysis today. *Int. J. Psychoanal.* 43:328-332
- Lax, R. (1969): Some consideration of transference and countertransference manifestations evoked by the analyst's pregnancy. *Int. J. Psychoanal.* 50: 353-372
- Loewald, H.W. (1960): On the therapeutic action of psychoanalysis. *Int J Psychoanal* 41:16-33.
- Stern, D.N. (1985): *The interpersonal world of the infant.* Basic Books, New York
- Tronick, E.Z. (1978): The infant's responses to entrapment between contradictory messages in face to face interaction. *J. Amer. Acad. Child Psichiat.* 16: 1-13

„MIT ADHATUNK BETEGEINKNEK?”

Konkrét viselkedésmódok, akciók és a szimbolikus megnyilvánulások kölcsönhatásai a pszichoanalitikus térben és szerepük az érzelmi állapotok szabályozásában. A nárcisztikus zavarokra jellemző érzelmi-gondolati korlátozottság.

A modern pszichoanalitikus elméletekben hangsúlyeltolódás látható a mentális tartalmak feltárásának eddigi hangsúlyáról a mentális organizáció és funkciómódok vizsgálata felé. A kezelés célja, hogy hozzáférést biztosítson a gátolt és megtagadott mentalizációhoz. A tanulmány megvizsgálja a konkrét viselkedésmódok, akciók szerepét az érzelemszabályozásban, a szelf szerveződésében és a kommunikációban. Olyan technikai hozzáállást mutat be a terapeuta részéről, amely nagyobb bevonódást enged meg a cselekvéses módokba a megértés igényével, és aktív akció-interpretációkat kíván meg tőle. A súlyos személyiségzavarral küzdő páciensek esetében gyakran megjelenő extrém cselekvéses kontroll a belső törékeny világ védelmét szolgálja. Hozzáférhetetlen érzéseiket a másokban szeretnék megjeleníteni és kipróbálni.

Kulcsszavak: megcselekvések – érzelemszabályozás – mentális organizáció – cselekvéses kontroll – akció-interpretáció

Mit kér tőlünk a beteg, ha pl. vizet kér, vagy szeretne betakarózni, esetleg nálunk feltölteni a lemerült akkumulátorát? Váltunk-e telefonos-üzenetet, hogyan gondolkodjunk a testi történésekről, a különféle „megcselekvésekről” az analitikus téren belül és kívül?

Azt tapasztalom, hogy a szervezetlen, korai hiányokat átélt betegekkel való munka során meghatározóbban jelennek meg a nem szimbolikus, nem verbális, regreszív élménymódok, akciók, megcselekvések (enactment).

Ezeket a konkrét cselekvési megnyilvánulásokat korábban ellenállásként is tekinthettük, amennyiben a páciens ezzel megszegte az alapszabályt, nem beszélt.

De képes-e mindig beszélni?

A mai pszichoanalitikus szemlélet a cselekvéseket, az áttételi megnyilvánulásokat is úgy tekinti, mint az elemzés tárgyát. A korai traumatizációk, a gondoskodás érzéketlensége olyan strukturális változásokat okoz a személyiség szerveződésében, ami a pszichés működés egészére kihat, beleértve a gondolkodás, a beszéd, az érzelmen kifejezés minőségét, hatékonyságát is. Sőt a korai zavarok a fiziológiai folyamatok szabályozására is hosszútávú hatással vannak. (Hofer 1995)

Az elméleti változásokkal a technika hangsúlyai is átrendeződtek (Flaskay 2007). A terápia célja többek között a fejlődést gátló disszociatív működések lebontása, a projektív tendenciák dominanciájának csökkentése, a reflektív szelf-funkciók fejlődésének elősegítése. Leegyszerűsítve azt is mondhatjuk, ha hiányos a mentalizáció, a lelki tartalmak, affektusok gyakran a cselekvésben jelennek meg. A terápiás gyakorlatban gyakran egy akció, vagy egy praktikusnak tűnő kérés háttérben megfogalmazatlan affektusok, érzelmek és vágyak rejtőzhetnek.

MENTÁLIS ORGANIZÁCIÓ

Mivel a lélek testi tapasztalásból ered, a mentális működés mindig váltakozik olyan akciómódok között, mint tapasztalás és megjelenítés, illetve a verbális, szimbolikus mód. A lélek folyamatai és funkciói progresszíven szervezettek a fejlődés mentén, írja Sugarman (2006). A lélek korai proprioceptív, fiziológiai és kinesztetikus folyamatokból ered, a testi cselekvés központi szerepet foglal el a pszichés struktúra korai formációjában. Az idézett szerző szerint a mentális organizáció legérettebb és leghatékonyabb formája a szimbolikus szint. A mentális szerveződés fejlődésének útja a szomatikustól a szimbolizációs folyamat irányában halad. Minden mentális funkció (érzelmekek szabályozása, narcisztikus reguláció, szelf összeszervezésével kapcsolatos funkciók) jobban működik, ha absztrakt-szimbolikus szinten valósul meg.

ÉRZELEMSZABÁLYOZÁS ÉS ZAVARAI

A *pszichopatológia* ebben az értelmezésben a nem optimálisan működő mentális funkciókból ered. Fonagy és mtsai (2002) szerint a koragyermekkori érzelm-szabályozó interakciók nem empatikus kötődési környezetben azt eredményezhetik, hogy a gyerekeknek nem lesz kapacitása arra, hogy a differenciálatlan érzelmi állapotoknak megfelelő pontos másodlagos reprezentációkat alakítson ki. A mentális állapotok és a cselekvés közötti kapcsolat a szelfen belül megsérülhet az érzéketlen és korlátozó szülői bánásmód miatt.

Az érzelemszabályozás fejlődését mutatja, ahogy valaki elmozdul a pszichoszomatikus megjelenés formáitól vagy a cselekvéses módoktól a verbális szimbolizáció felé: ami az élményátélés, modulálás-csillapítás és érzelmkifejezés érettebb eszköze. A fejlődés során a szelfstruktúra hézagai a mentális állapotokról való gondolkodással feltöltődnek. A személynek lesznek narratívái arra vonatkozólag, hogy ki is ő, mit érez és gondol.

Az érzelmekeket, ahogy Fonagy és Target (1996, 2007) írja, a fizikai szelf is hordozhatja, tartalmazhatja. Ha az érzelmekek nem reprezentálhatók, nem szimbolizálhatók, akkor túlságosan valóságosak és ijesztőek maradhatnak. A lélek kiterjesztésével nő a kapacitás az elárasztó érzések modulálására és tolerálására.

Zavarok esetén a kulcsfontosságú pszichológiai működések aktív gátlása (pl. észlelés, gondolkodás, reflektív érzelemszabályozás, szelf összeszervezésével kapcsolatos funkciók) vagy ezen működések fejlődési kudarcra valószínűsíthető:

1. korai konfliktus, trauma, alkati korlátok (szorongástűrés alacsonyabb szintje) vagy pl. a kötődési biztonság hiánya, disszociatív epizódok esetén.
2. konfliktusos tartalom is okozhat zavart, az egyébként megfelelően fejlődő működésekben.

A kezelés során meg kell értenünk a cselekvés, illetve a megcselekvés okait és a reflektív belátás elősegítésével alá kell rendelni ezt a tendenciát a verbális (szimbolikus) módnak. Ez a technikai hozzáállás (Sugarman 2006, Jacobs 1986, Gabbard 2003, Renik 1993) nagyobb bevonódást enged meg az analitikusnak és aktív akcióinterpretációkat kíván meg tőle. Megfigyeli a beteg működésének összes szintjét és közbeavatkozik (értelmez), hogy szimbolikus szintre emelje őket.

TECHNIKAI VONATKOZÁSOK:

Terápiás gyakorlatomban egyik páciensem, aki gyerekkorában többször is hosszas szeparációt szenvedett el, és a szülői gondoskodás érzéketlenségét és kiszámíthatatlanságát élte át, később is minden helyzetben értéktelenséget és megfosztottságot érzett a környezete részéről. A terápia kezdetén arra kért, hogy kedvezményes díjat állapítsak meg részére. Meg tudtuk fogalmazni, hogy ez az „akció” lenne az ő fontosságának és az én gondoskodásomnak a konkrét jele. A terápia során interpretálhatóvá vált, hogy a szavak nem elég „jók” és nem bizonyítják az ő fontosságát, illetve elköteleződésemet. A kiszámíthatóság iránti igénye „látványosan” jelent meg a terápiában. Mindig jóval az óra előtt érkezett, és a ház előtt várta, hogy melyik irányból érkezik a terapeuta. Meg is jegyezte, hogy megzavarom őt azzal, hogy különböző irányból jövök. Értelmezhetővé vált bizalmatlansága és a kontroll iránti erőteljes igénye. Egyik órára egy pohár kávéval jött be, egy idő után hadonászni kezdett, és a kávé ráborult a ruhájára és a bútorra.

A kávé behozásáról többek között azt gondolta, hogy szeretne otthonosan berendezkedni nálam, és egy olyan helyet teremteni, ahol megengedheti magának, hogy akár ki is boríthat valamit. És ezt kibírják. Visszajeleztem neki, hogy mindezt talán a belső tartalmai, érzelmi vonatkozásában is szeretné megélni és kipróbálni.

Látható, hogy a gondolatok mentén még nehezen hozható létre egy közös szubjektív tér, egyelőre csak a cselekvés által egy közös történetben. A gondolatokat és érzéseket egy szeparált és biztonságos belső szubjektivitás védi, az idézett páciens esetében egy omnipotens fantáziavilág: nappali ábrándozásaiban az elképzelései szerint alakulnak a dolgok. Gyerekkorában még elképzelt játszópартnerek is benépesítették világát.

Az akció kontextus-hangsúlya az értelmezésben különösen hasznos lehet erotizált átételi helyzetekben, amikor maga a vágyott szexuális akció, testi kontaktus vagy a tényleges cselekvéses megélés igazolná a beteg számára a vonzerejét és a szerethetőségét.

Emellett a páciens egy cselekvéses kontrollt is próbál kialakítani, amiről részletesen lesz még szó az alábbiakban. Gyakran tapasztalhatjuk még, hogy a páciensek érzelmeik elfogadhatóságára és határaik átélésére konkrét cselekvéses akciókat indítanak el.

A testi kontaktus iránti vágy megjelenése a terápiában kifejezheti a tényleges fizikai hozzáférés igényét, ami a gyermek fejlődésének korai szakaszában kiemelt fontosságú, ahol a gondozó személye még elsődleges az érzelmszabályozásban.

A terapeutával is megtörténnek „megcselekvések”, amiket ideális esetben elkerülni igyekeznek. A történet megértésével mégis sok információt kaphatunk a páciens működéséről, fontos ezekre figyelniük és az elemzés tárgyává tennünk. Egy nárcisztikus személyiségű, mazochisztikus jellegű szexuális deviációkkal, illetve fantáziákkal küzdő férfi egyik óráján azon vettem észre magam, hogy kissé leértékelő, sadisztikus színezetű „vicces” megjegyzést tettem a páciens felé. A dolog sajnos megtörtént, de segített annak a folyamatnak a megértésében, ahogy a páciens kiveti és megjeleníti a másikban nyers, integrálatlan sadisztikus felettes-én részeit. A kínzó sadisztikus tartalmak kívül kerülésével továbbra is szenved tőlük.

A CSELEKVÉSES KONTROLL SZÜKSÉGESSÉGE A KAPCSOLÓDÁS IRÁNTI NÁRCISZTIKUS ELLENÁLLÁS SORÁN

Az *interszubsztívitás elmélete* alapján úgy gondoljuk, mind a belső, mind a külső realitás nem egy függetlenül létező világ, hanem az anya-gyerek kapcsolatban tanulunk róla, egy kapcsolati mátrixban, ami magába foglalja a belső és a külső világot egyaránt. Az egyéni fejlődési dimenzió nem egyéni és nem szubsztív, hanem megosztott, írja Fonagy és Target (2007).

Gondozóink szubsztíven értelmező szűrőjén keresztül tanuljuk meg, hogy mi a veszélyes, a kellemetlen, a dolgok minőségét és jelentését. Tükrözve a gyerek érzelmi megnyilvánulásait az anya jelzi, hogy ugyan az állapot nem a sajátja, de tudatában van a gyerek állapotának. Ez olyan másodlagos reprezentációt tud kialakítani, ami-ben benne van az érzelmek intenzitásának csillapítása is. A pontos tükrözés megakadályozza az összekapcsolt lelkek kialakulását, állítja Fónagy; a gyerek ennek következtében éretlenül fogja megélni érzéseit, külsőként és nem egy megosztott „itt” ként. Ijesztőnek, ragályosnak érzékeli őket.

A *pókerarc* kísérletek (az anyák nem reagáltak gyermekeik megnyilvánulásaira) szenzációsan bizonyítják, hogy a világ kiszámíthatóságának tönkretétele katasztrofális hatású a gyermek számára. Az egész együtt felépített világot veszti el a gyerek. A kísérlet során, ha az anya nem volt kontingens, a csecsemők saját testükre vagy tükröképükre néztek, bizonytalan kötődésűek inkább a tükröképük felé. Dezorganizált kötődésűek nem voltak képesek visszaállítani a kontingens interakciót később sem. Koós és mtsai (2000) vizsgálatukban kimutatták, hogy az újraegyesülő epizód során ezeknél a csecsemőknél gyakori volt a megmerevedés, elszökés, önbántalmazás, öszszeomlás, halottnak-tettetés jelensége.

AZ ÚJ TUDÁSRA VALÓ NYITOTTSÁG HIÁNYA: AZ ÉRZELMI-GONDOLATI-KAPCSOLATI SZABADSÁG KORLÁTOZOTTSÁGA SÚLYOS NÁRCISZTIKUS ZAVAROK ESETÉN.

A nárcisztikus állapotokat pontosan az új tudásra való nyitottság hiánya jellemzi. Kialakul az a vágy, hogy csak önmagában találja meg, amire számít, és önmagában találja meg a kontingenciát: dezorganizált kötődés, félelmetes szülőkép, disszociatív epizódok, elhangolt érzelmek elősegítik a kialakulását.

A biztonságosan kötődő gyerek felfedezési folyamatokon megy keresztül, ahol megjósolható reakciókat indít el másokban, válaszokat generál, próbákat küld, és várja a reakciókat. Egyre több ismeretet szerez arról, hogy mi van a lelkekben.

A dezorientált kötődésűek a kontingencia elvesztése után a nagyon megjósolható élmény kialakításával reagáltak: önmagukra néztek, a fizikai szelfre való fókuszálás nyújtott számukra biztonságot. Esetükben a normális projektív identifikációs folyamatok nehézségekbe ütköznek, a megjósolhatatlan válasz az elővételező képesség hiányában ijesztő lehet. Náluk inkább a masszív, kontrolláló és manipulatív viselkedés lesz domináns, ezzel a reakciók megjósolhatóak és kezelhetőek lesznek. Bár korlátolt lesz a tanulás lehetősége.

A TERÁPIÁS MUNKA ÉRZELMI LÉGKÖRE

Ezen a ponton mindenkiben könnyen felidéződhet egy erőteljesen kontrolláló, érzelmileg távolságtartó, valódi kapcsolódást kerülő beteggel való terápiás munka légköre. A súlyosan nárcisztikus személyeket jellemzi, hogy a mások lelkének megismerése konfliktusban van a másságtól való félelmükkel. Ezért ellenállást alakítanak ki a mentális világhoz való kapcsolódással szemben.

Ami még jellemző rájuk, az a privát világ elidegenítése, a megosztott tudatosság hiánya és a mások lelkétől való félelem. A terápiában folyamatos manipulációs nyomás jelenhet meg, hogy az analitikus különböző szerepkapcsolatokat játsszon el. Ezt a jelenséget elemzi részletesen Fonagy és Target (2007) egy esettanulmányában: betege különböző órai és órán kívüli akciókat indított, többek között egyszer gyerekkori babáit fektette maga mellé a díványra, hogy ők is kontrollálják az eseményeket, „elmondják” élményeiket a beteg múltjával és a terápiával kapcsolatban.

Elsősorban a beteg szeretné megtapasztalni azt, hogy az ő projektív próbái mit tesznek az analitikussal, ahogy szeretné megtalálni magát a külső személy szubjektivitásában. Szeretné, ha az analitikus megmutatná a lelkét, és ezen keresztül a beteg a sajátjára is rátalálna. Gyakran a belső érzések hozzáférhetetlenek a mentalizációs deficit miatt, a külsőben szeretné kipróbálni és megjelteni saját érzelmeit.

Erőteljes, gyakran extrém cselekvéses akciókat is tapasztalhatunk a terápián kívül és belül: pl. ülések kihagyása, tárgyak behozatala: szélsőséges esetben hangfelvevőgép vagy jegyzetelés, órák közötti levélírás, a rendelőhöz való visszatérés, az órák alatti betakarozás, ami fokozódhat a dívány mögé való elbújásig, nyílt erotizált akció, testi kontaktus kezdeményezése, ölelés. Mindezek során gyakran a beteg nem a saját érzéseit kommunikálja, hanem mindenáron érzéseket próbál az analitikusban kialakítani. Mindamellet, hogy a nyomás rombolja az analitikus független, szabad akaratát, hogy a betegről gondolkodjon, mégis segít a betegnek abban, hogy egy olyan külső realitást alakítson ki ezekkel a dramatikus viselkedésekkel, amit megosztva élhet meg. Bár nagyon kontrolláló módon, de amit legalább cselekvés által tud kezelni. Hiszen a belső törekeny szubjektivitás, a belső világ van védve.

Például erős, bénító nyomásként lehet átélni, amikor a páciens az óra végén megkér, hogy adjak neki egy időpontot, mert telefonon keresztül szeretne még egy kérdést megbeszélni. A közvetlen válasz hiányában megkérdezi kissé dühösen, hogy nehezemre esik-e teljesíteni a kérését. Az említett páciens elmeséli, hogy szereti sokkolni az embereket, érzések nélkül közli mindenkivel, hogy például nemrég infarktust kapott, várja, hogy milyen elképedt választ vált ki ezzel az emberekből.

Ez a páciens az első interjú során kért egy pohár vizet, követett a konyhába és közölte, hogy mindig fog vizet kérni, hogy kortyolhasson egyet. Nála is érezhető volt, hogy érzéseiből hiányzik a mélység, el is mondta, hogy teljes bevonódás nélkül és önmagától eltávolítva tud beszélni a legintimebb dolgokról („megjátászi mód” – a szubjektív elidegenítése látható).

Az akciók értelmezés nélküli visszautasítása traumaként hathat a súlyosabb személyiségzavarral küzdő páciensekre. Egyik páciensem a nyári szünet előtt megölelt; nem védekeztem, nem löktem el. Éreztem, hogy az ölelés tudja csak megnyugtatni szoron-

gásában, hogy analitikusa nem vész el a szünet alatt, és „érzékszervi lenyomatban” tudja csak őrizni a kapcsolatot stabil jó belső reprezentációk hiányában. Ezt az akciót a reflektív kapacitás érésevel, hosszú idő után lehetett csak értelmezni. A páciens elmondta, hogy csak így tudta csillapítani dühét, amit a veszteségérzés keltett. Meg kellett jelenítenie azt, hogy kapcsolatban van velem, amíg nem tudta biztonságosan beleengedni és megélnie magát, izolált lelki tartalmait, egy közös szubjektív térben.

A mentalizációs deficitet figyelembe vevő technikai hozzáállás megengedi az analitikusnak, hogy jobban bevonódjon a cselekvésbe egy beteggel, amelyet aztán egy verbális, szimbolikus szinten újra feldolgozhat.

Ezek nem korrektív élmények, hanem interpretációi és konfrontációi a beteg átételi mentális szerveződésének olyan szinten, ami mind érzelmileg, mind kognitív tekintetben konzisztens a kommunikáció szintjével.

ESETRÉSZLET

Egy több éve analízisbe járó nárcisztikus problémákkal küzdő páciensem erőteljes védekezést épített fel a függőség ellen, 8 éve nincs partnerkapcsolata.

A páciensre erős kontrolláló működés jellemző, analízise légkörét sokáig az akció szintű cselekvési módok és kevésbé a verbalitás határozta meg. A szünetekkel kapcsolatban folyamatosan ellenkezett: szeretné ő megszabni, hogy mikor legyen szüneten. Panaszkodott, hogy változtatgatom a bútorok helyét, ezzel is őt próbálom megzavarni. Az analízisen kívül is acting-out jelenségek történtek: többször karambolozott, egyszer „magára hagyva” a nyári szünetben, több szabálysértést követett el. Negatív érzelmi elárasztottságában mindig elvágyódott az analízisből, szeretett volna elutazni, kilépni mindenből. Folyamatosan arra panaszkodott, hogy mennyire nem számíthat az emberekre, magára hagyják, „cserbenhagyják”. Félévesen bölcsödébe került, később is folyamatosan szenvedett attól, hogy sokat kellett egyedül lennie. Anyját kiszámíthatatlannak és hozzáférhetetlennek látta, aki vagy a főzéssel, takarítással vagy a saját problémáival volt elfoglalva. Érzései szerint soha senki sem volt elég érzékeny a szükségleteire, vágyaira.

Az idézett órán is panaszkodott, hogy nem kapott meg időben egy várt anyagot, és neki kell rohangálnia az éjszakában, hogy internetről hozzájusson, de nincs nála még egy cd sem. Ami feltárult: a rossz gondoskodók világa, akik mind érzéketlenek és arra kényszerítik a páciens, hogy gondoskodjon önmagáról. Úgy tűnt számomra, hogy valóban szenved ettől. De vajon tényleg mindenki önző és rossz? Azt éreztem, hogy senki nem tud adni, értéktelenné válik a páciens számára. Falakat éreztem, ami mögé a páciens száműzte önmagát. Távolságot és tehetetlenséget éltem meg, amikor tele voltam adni vágyással. Lassan ráébredtem, hogy valószínűleg a páciens korai megfosztottság és elhagyatottság érzései „telítenek meg”.

A megoszthatatlan és izolált lelki tér biztonságot nyújt a páciensnek, nincs kiszolgáltatva.

Azt gondoltam, hogy szembenézhetünk együtt a problémával, a terápia közös pszichés realitása segíthet ebben: ami itt történik, kettőnkkel történik, és az élmény megoszthatóvá válhat.

Kissé eltávolodva megfigyelői pozíciómól, saját szubjektívitasomban megkérdeztem tőle, hogy mit szólna ahhoz, ha odaadnám neki saját pendrive-omat. Ugyan azt mondta, hogy örülne, mégis megriasztotta ez a lehetőség, és egész órán igyekezett más megoldást találni.

Engem is megijesztett az akció lehetősége: akkor jöttem rá, hogy magamból is felkínáltam valamit, személyes anyagaimat, a belépés lehetőségét. Szerettem volna megmutatni, hogy tényleg befogadtam és elbírom őt, hogy a közelség nem veszélyes? Valószínűleg saját rossz érzéseimtől is szerettem volna megszabadulni.

Az akció interpretációja segített abban, hogy sok mindent meg tudtunk fogalmazni. Elsősorban azt, hogy a páciens nem mer és nem is tud elfogadni. Megértettem: a másikat nem láthatja jónak, lehetőségekkel telítettnek. Ha átéli, hogy szüksége lehet a másakra, kiszolgáltatottá válhat, csalódhat. Korai éveiben azt élte meg, hogy a függőség frusztráló, és csak magára számíthat. Bármennyire is vágyik rá, a másik lelkének megismerése konfliktusban van a másságtól való félelmével.

Megértettem: amit adhatok az, hogy segítem tudatosítani és ezzel enyhíteni a félelmét és az erős védekezést a függőségtől, a valódi kapcsolódásoktól. Megélheti saját elfogadhatóságát. Mindez kimozdíthatja őt passzív, áldozati pozíciójából.

A másik világának feltárulása – amire szavakban mindig vágyott, szeretett volna többet tudni rólam – a másság megijesztette őt. Megközelíthetővé váltak félelmei. Beindulhattak projektív fantáziái: felmerült benne, hogy ha megnézné személyes anyagaimat, a behatolással kárt tenne bennem, és így önmagában is. Tudja, mondta, hogy mennyit kérhet tőlem, maximum egy pohár vizet, amit szokott is.

Egyszer nálam hagyott néhány almát, hogy gyógyuljak meg a náthámból. Megcselekedve, hogy ő az, aki ad, aki nekem segít és nincs kiszolgáltatva.

Egy későbbi történés során még nyilvánvalóbbá váltak félelmei: megkért, hogy én számoljam ki a havi fizetések értékét. Dühös volt rám, hogy bizonytalanságban tartom, nem védem eléggé az értékeimet, becsaphat, meglophat engem. Nem tartom erősen a határait. A pszichés egyenértékűség módban a fantáziák valódi destruktivitásként jelentek meg számára. Nehezen is asszociált, annyira szorongatónak és valóságosnak érezte a fantáziáit. Feltételezhetjük, hogy a fejlődés során nem volt lehetősége megjósolható folyamatokat elindítania másokban, a normális projektív identifikációs folyamatok legátlódtak. A korai izoláció, elfordulás anyjától, a belső szubjektív világba menekülés („könyvekben éltem”) elzárta az utat attól, hogy beleengedje magát a kapcsolatokba.

Évekkel később sikerült párkapcsolatot kialakítania. Legnagyobb problémáját visszatérően az jelentette, hogy azt érezte, a fiú elárasztja őt: telerakja a hűtőszekrényét, gondoskodni szeretne róla, meglepetést készít a születésnapjára, sőt még figyel arra is, hogy mit szeretne. Ezzel nem tud mit kezdeni, elutasítja az ajándékokat, elkésik az ünneplésről. Az átdolgozás időszakában fel lehetett idézni korábbi áttételi akciónkat, az értelmezéseket elfogadási nehézségei háttéréről. Összekapcsoltuk jelenlegi kapcsolati félelmeivel és korai, anyjával kapcsolatos ambivalenciáival. Fel tudta fedezni magában, hogy mennyire be van zárulva, már az észlelés szintjén is: gyakran nem is hallja meg, ha valaki segíteni akar vagy tanácsot adna.

MIT ADHATUNK BETEGEINKNEK?

A terápiás munka során a nagyobb bevonódás a cselekvési módokba a megértés szándékával segít abban, hogy azokat később a megfelelő verbális kontextusban értelmezni lehessen, de mindig a kommunikáció szintjével összefüggően. Lehetőséget adhatunk az érzések megjelenítésére és megfogalmazására. A lélek kiterjesztésével optimálisabb érzelmszabályozás érhető el. Az áttételben a mentális struktúra „interperszonalizálódik”, a mentalizáció különböző szintjei áttevéődnek az analitikus interakciókra: így az analitikus megfigyelheti betege mentális működésének összes szintjét, és értelmezve a történéseket, szimbolikus szintre emelheti őket. Segíti a reflektív funkciók fejlődését.

Segíthetünk a páciens számára egy új külső világ megteremtésében a terápiás térben, ami megoszthatóvá válik. Tudunk együtt gondolkodni róla és mindez egyszerre kiindulópontja lehet a differenciálódásnak, a személyiség fejlődésének. Segíthet lebontani a szeparált belső világ kapcsolódásokat korlátozó dominanciáját. A lelkek megosztottságának pillanatai a terapeutát is valódi mély érzelmi élménnyel ajándékozzák meg.

“WHAT CAN WE GIVE OUR PATIENTS?”

The interaction of concrete behaviour, action and symbolic phenomena in the psychoanalytic space and their role in emotion regulation. Limited emotional and cognitive capacities characteristic of narcissistic disorders.

Modern psychoanalytical theories shift emphasis towards the examination of the patient's mental organization and mental functioning from the previously emphasized exploration of mental contents. The aim of the treatment is to provide access to the hampered and denied mentalisation. The paper examines the role of actions in emotion regulation, in the organization of the self and in communication. It presents a therapeutic stance which allows greater involvement in action with the need of understanding, and requires active action-interpretations. In the case of patients with serious personality disorder an extreme wish to control through action often appears which protects the patient's inner fragile world. They would like to evoke and test their own inaccessible feelings in the other's mind. Keywords: enactment – emotion regulation – mental organization – control through action – action-interpretation

IRODALOM

- Flaskay, G. (2007): Az értelmezéstől a terápiás kapcsolatig. Hogyan működik, hogyan hat a pszichoanalitikus terápia? I. rész. *Pszichoterápia*, 16: 381- 388.
- Fonagy P., Target M. (1996): Playing with reality: I. Theory of mind and the normal development of psychic reality. *Int J Psychoanal*, 77: 217-33.

- Fonagy P., Gergely G., Jurist E. L., & Target M. (2002): Affect regulation, mentalization, and the development of the self. New York, Other Press.
- Fonagy P., Target M. (2007): Playing with reality: IV. *Int J Psychoanal*, 88: 917-937.
- Fonagy P., Target M. (2007): The rooting of the mind in the body: New links between attachment theory and psychoanalytic thought. *J Am Psychoanal Assoc*, 55: 411-56.
- Gabbard G.O. (2003): Rethinking therapeutic action. *Int J Psychoanal*, 84: 823-41.
- Hofer M.A. (1995). Hidden regulators: Implications for a new understanding of attachment, separation, and loss. In: S. Goldberg, R. Muir & J. Kerr (eds.). *Attachment theory: Social, developmental, and clinical perspectives* (pp. 203–230). Hillsdale, NJ: Analytic Press.
- Jacobs T.J. (1986): On countertransference enactments. *J Am Psychoanal Assoc*. 34: 289-307.
- Jacobsen T., Huss M., Fendrich M., Kruesi M.J.P., Ziegenhain U. (1997). Children's ability to delay gratification: Longitudinal relations to mother-child attachment. *Dev Psychol*, 30:112-24.
- Koós O., Gergely G., Gervai J., Tóth I. (2000): The role of infant-generated stimulus contingencies in affect regulation and the development of attachment security. Paper presented at the 12th Biennial International Conference on Infant Studies, Brighton, 16-9 July
- Lemche E., Klann-Delius G., Koch R., & Joraschky P. (2004): Mentalizing language development in a longitudinal attachment sample: Implications for alexithymia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 73, 366–374.
- Renik O.(1993): Countertransference enactment and the psychoanalytic process. In: Horowitz M.J., Kernberg O., Weinshel E.M., (editors). *Psychic structure and psychic change*, p. 135-58. Madison, CT: International UP, 373 p.
- Sugarman A. (2006): Mentalization, insightfulness, and therapeutic action. *The International Journal of Psychoanalysis*, 87: 965-989.

PSZICHOANALÍZIS MÁS KULTÚRÁKBAN

SZENVEDÉLY, VERSENGÉS, SZÉGYEN ÉS BÜNTUDAT JAPÁN MÓDRA NACUME SZÓSZEKI „KOKORO” CÍMŰ MŰVÉBEN

NEMES LÍVIA EMLÉKÉRE²

„Azoknak, akik vágnak arra, hogy megértsék a saját szívüket, ajánlom ezt a könyvet, a könyvet, amelynek sikerült az emberek szívét megértenie.”

(Nacume Szószeki ajánlása a Kokoro első kiadásához, 1914, Tokyo: Iwanami Books)

A pszichológián belül az utóbbi két évtizedben kulturális forradalomról beszélnek, vagyis arról, hogy a pszichológiai jelenségek nem általánosíthatóak az emberiség egészére, mert olyan alapvető kulturális különbségek vannak, a pszichés működésben, hogy azok tekintet-bevétele nélkül lehetetlen a mélyebb megértés különböző kultúrájú emberek között. Ez hatványozottan vonatkozik mind a pszichoanalitikus elméletre, mind a pszichoanalitikus gyakorlatra, hiszen a pszichoanalízis a nyugati individualizmus szülötte és ezeket az értékeket képviseli (Fülöp 1998; Fülöp 2004).

A jelen tanulmány egyrészt arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja mennyiben érthetőek meg és elemezhetőek Nacume Szószeki japán író „Kokoro” című regénye karakterei a versengésre, irigységre, féltékenységre, szégyenre, büntudatra vonatkozó nyugati pszichoanalitikus elméletek alapján. Másrészt választ keresett arra a kérdésre, hogy vajon találunk-e olyan működésmódokat ebben a regényben, amelyek kulturálisan eltérő reakciómódokra utalnak, és amelyek a japán kulturális háttér ismerete nélkül, pusztán a „nyugati” pszichoanalitikus gondolatrendszer alkalmazva nem érthetőek meg megfelelő mélységben. A tanulmány a „Kokoro” szereplőinek sorsát példaként használva mutatja be mind a lélek univerzális, mind kulturálisan specifikus működésmódját.

Kulcsszavak: irigység – féltékenység – versengés – szégyen – büntudat – Japán – amae – kulturális különbségek

Nacume Szószekit (1867-1916) az úgynevezett Meidzsi-korszak legnagyobb regényírójának tekintik Japánban. A Meidzsi kifejezés "felvilágosult kormányzat"-ot jelent. 1868-ban a nyugati hatalmak nyomására, a több mint kétszáz évig világtól elzárt Japán megnyitotta a kapuit, és teljes modernizációba kezdett. Ehhez arra volt szükség, hogy

1 Fülöp Márta itt szeretne köszöntet mondani a Japán Alapítványnak, amiért lehetővé tette számára, hogy 1996-1997-ben Japánban folytathasson kutatásokat. Az itt bemutatott tanulmány elkészítése során Fülöp Márta az OTKA A konstruktív versengés családi és intézményes szocializációja a kisgyerekkortól a fiatal felnőttkorig különös tekintettel a győzelem és vereség kezelésére című (T46603) kutatási pályázat támogatásában részesült.

2 A jelen írás előadás formájában először Nemes Lívia „Irodalom és pszichoanalízis” szemináriumán hangzott el.

minél többen ismerjék meg a nyugati világ tudományos-technikai és kulturális vívmányait, és Japánt a legmodernebb nagyhatalmakkal egyenrangúvá tegyék. A Meidzsi-korszakot az intenzív nyugatiasodás jellemezte, és az újonnan beáramló nyugati kultúra keveredni kezdett a tradicionális japán kultúrával. Szószeki ezt a modern Japánt képviselte, és a modern, nyugatias japán irodalom megteremtőjének tartják. Népszerűsége oly nagy volt a japán olvasók körében, hogy a tizenegy évet, amelyben alkotott, „Nacume-éveknek” nevezték. Akutagava (*A vihar kapujában* írója) az ő tanítványának tekintette magát. Szószeki arca szerepel az 1000 Yen-es bankjegyen is. A „Kokoró” (*A Szív*) című regényét 1914-ben írta, két évvel a Meidzsi császár halála után és két évvel saját halála előtt. Ez az időszak volt karrierje csúcsa. A japánok a „Kokoro-t”, amely két fiatal férfi barát tragédiában végződő versengéséről szól, a világirodalomban Dosztojevskij *Bűn és bűnbódés* című regényéhez hasonlítják. A versengésben győztes a győzelemhez csak annak árán juthatott el, hogy „elárulta” barátját, a barát öngyilkos lett, és az életben maradt férfi egész további életét a szégyen és a bűntudat alakította.

Az első pszichoanalitikus témájú cikk 1912-ben jelent meg Japánban (Fülöp, 1999), de a pszichoanalitikus gondolatok csak Szószeki halála után váltak komolyabban ismertté. Ezért Szószeki munkásságát nem befolyásolhatták a pszichoanalitikus tanítások, mint sok más európai íróét a huszadik században. A jelen tanulmány célja kettős: egyrészt meg kívánja vizsgálni, hogy a regényben leírt karakterek, emberi viszonyrendszerek és érzelmi és viselkedéses reakciók mennyiben követhetőek pszichoanalitikus szempontból, másrészt választ keres arra a kérdésre, hogy vajon talá-lunk-e olyan működésmódokat ebben a regényben, amelyek kulturálisan eltérő reakciómódokra utalnak, és amelyek a japán kulturális háttér ismerete nélkül, pusztán a „nyugati” pszichoanalitikus gondolatrendszert alkalmazva nem érthetőek meg megfelelő mélységben. Ez utóbbi kérdés annak a tágabb és nagyobb jelentőségű elméleti kérdésnek a megválaszolásához is hozzá kíván járulni, hogy vajon a nyugati és kelet-ázsiai szelf-felfogás (Markus és Kitayama 1991) alapvető különbségei eltérő intrapszichés működésmódot eredményeznek-e, és ha igen, akkor vajon a nyugati pszichoanalízis megállja-e helyét az európai-amerikai kultúrkörön kívül is? Az elemzést megzavarhatja ugyanakkor az, hogy Nacume Szószekit a japán irodalomtörténet úgy tartja számon, mint aki a nyugati és a japán kultúra határmezsgyéjén mozgott, és azok a karakterek, akiket ábrázolt, nyugatias problémákkal foglalkoztak, és inkább nyugatias módon küzdöttek meg velük.

A pszichoanalitikus elmélet egyre inkább felismeri, hogy a pszichés működés univerzáléi mellett számos kulturálisan specifikus folyamattal és megnyilvánulással is számolni kell az egyre inkább interkulturális terepen dolgozó pszichoanalitikusoknak. A regény elemzése lehetővé teszi, hogy megvizsgáljuk, melyek azok az intrapszichés folyamatok, amelyek a japán kultúra eltérő szelf- és emberkoncepcióját tükrözik.

SZÓSZEKI RÖVID ÉLETTÖRTÉNETE

Szószeki 1867-ben született, egy évvel a Meidzsi-restauráció előtt – mielőtt Japán kényszerből megnyitotta kapuit a „Nyugat” előtt. Idős szülők gyereke volt, apja 53 éves, anyja 40 éves volt születésekor. Ő a nyolcadik, későn született, nem kívánt gye-

rek volt. Szülei két éves korában örökbe adták. Az örökbefogadó szülők között konfliktus volt, és ezért hol visszaadták az igazi szüleinek, hol újra magukhoz vették. Ilyenkor azt hitte, hogy igazi szülei a nagyszülei, egészen addig, amíg egy szolgáló el nem árulta neki a titkot, hogy azok, akiket nagyszüleinek gondol, valójában a saját szülei. Anyja meghalt, amikor 14 éves volt.

(http://en.wikipedia.org/wiki/Natsume_Soseki)

(<http://www.kirjasto.sci.fi/natsume.htm>)

1888-ban iratkozott be a tokiói Császári Egyetemre, ahol angol nyelvet és irodalmat hallgatott. Ő volt a második japán, aki angol nyelvből diplomát kapott. Egyetemi éve alatt jól megtanult angolul, alaposan megismerte az angol – és általában a nyugati – irodalmat. 1900-ban londoni tanulmányútra ment: két és fél évet töltött ott, ám nem tudta megszokni a rá irányuló faji előítéleteket és a nyugati életformát, nagyon zárkózottan, magányosan élt. Nagyon szenvedett attól, hogy folyamatosan átélte, mennyire különbözik az angoloktól, és elképzelte, hogy milyenek látják őt. A fordulópont akkor következett be, amikor elhatározta, hogy nem másoktól kell, hogy függjön a saját megítélése, hanem én-központúnak kell lenni, és felállítani a saját világát. Ez segített neki, és „új kezdetet” jelentett. Szószeki válsága a kétféle szelf-felfogás ütközésének válságát mutatta meg. A kelet-ázsiai úgynevezett kapcsolati vagy kölcsönösen függő szelf-felfogás szerint (Markus és Kitayama 1991) az egyén nem létezik önmagában, hanem csak másokkal való kölcsönös kapcsolatában határozható meg. Amíg Szószeki a japán szocializációnak megfelelően az angol közegtől tette függővé magát, szenvedett. Amikor felismerte, hogy ebben a közegben az egyetlen lehetséges „túlélési mód” a nyugati kultúrára jellemző autonóm, független szelf, amely önmagában vett (Markus és Kitayama 1991), akkor alkalmazkodott az őt körülvevő kulturális közeghez, kultúra kompatibilis lett, és eltűnt a szenvedése és szorongása. Paradox módon ez egyben azt is jelentette, hogy megerősödött japán identitása, nem akart az angolokhoz hasonlulni, és önmagát nem az ő viszonyrendszerükben, hozzájuk képest akarta megítélni.

1903-ban tért haza, a Tokió Egyetemen az angol irodalom tanárának nevezték ki. 1904-ben kezdődött írói pályafutása. 1907-ben abbahagyta a tanítást, hogy kizárólag az írásra koncentrálhasson. A nyugati világot megtapasztalt és ahhoz átmenetileg alkalmazkodni kénytelen író regényei tükrözik az ambivalenciát a külföldi kultúra elsajátítása és elutasítása között, amely az egész korszak japán társadalmát is jellemezte. Egyes életrajzírók szerint fiatal felnőtt korától kezdve depressziós volt. Az első depresszióját sógornője halálának tulajdonítják, akit titkos szerelmének tartanak. Sokan ezzel magyarázzák, hogy Szószeki regényeiben gyakran szerepel a szerelmi háromszög és a „megcsalás” témája. Novellái, regényei tele vannak árulásokkal, a bizalom megtörésével és a szerelmes regényei alapját képező rivalizációval.

Nagyon magas ambíciókkal rendelkezett, nagyon sikeres akart lenni. Az első gyomorfekélyt 19 éves korában diagnosztizálták nála, miután egy vizsgája nem sikerült az egyetemen. A vizsga kudarca után olyan erővel tanult, hogy az egyetem befejezéséig a legjobb volt az évfolyamán. Egész életét végigkísérte a depresszió és a gyomorfekély váltakozása: amikor a mentális állapota jobb volt, akkor a gyomorra rosszbodott, és megfordítva. 1916-ban, gyomorvérzés miatt bekövetkezett korai haláláig, megfeszített ütemben dolgozott.

A „KOKORO” TARTALMA

A „Kokoro” (Szív) cím metaforikusán a szubjektivitásra és a mély ösztönösségre utal, vagyis a rejtett motívumok világára. A „szív” a japán nyelvben gyakran használt kifejezés, amely a szelfnek azokra a működéseire utal, amelyek nem rögtön nyilvánvalóak a külső szemlélő számára, csak intuícióval vagy dedukcióval megfejthetőek (Johnson 1993). Doi (1986) a „kokorot” a belső magánéleti szférához kötődő titokkal kapcsolja össze. A köznap nyelvben a „kokoro” kifejezés a valós érzésekre és az őszinteségre való törekvést jelenti. A „kokoro” a belső szelf-nek felel meg, míg az, amit a külvilág felé mutatunk csupán a „homlokzat”, az „arc”. Amikor zavar áll be a személyes működésben vagy a szociális kapcsolatokban, akkor arra van szükség, hogy az egyén újra felfedezze a „szívét”, és a külső zavarok és stressz ellenére ahhoz térjen vissza. A legnagyobb áruháznak az tekinthető, ha valaki úgy tesz, mintha valami jelen lenne a szívében, amely valójában nincs ott, vagy úgy tesz, mintha valami nem lenne ott, de az mégis ott van (Doi 1986). Ezért a „szív” az autentikusság, az integritás és az őszinteség belső irányítójáé.

A regény egyes szám első személyben íródott. A mesélő, Hioki, egyetemi hallgató, aki egy nyári tengerparti nyaraláson ismerkedik meg Nobuchi-val, a „Szenszei”-el.³ Először csak figyelte őt, és azt látta rajta, hogy *„van benne valami aszociális,..... teljes közömbösség a külvilág iránt”* (5. o.). Amikor megismerkednek, Hioki erősen kötődni kezd a „Szenszei”-hez, de az tartózkodó marad. Hioki később megérti: ez figyelmeztetés, hogy ne akarja a Szenszei-t barátjának. Később megtudja, hogy a Szenszei megvetette önmagát, és nem akart másokkal intim kapcsolatba kerülni.

Számos, a professzornál tett látogatás után Hioki egyre inkább valami nyomasztót érzékel Nobuchi és felesége otthonában. Egyszer, amikor tokiói otthonukban felkeresi őket, csak a Szenszei gyönyörű feleségét találja otthon. Az elmondja, hogy a Szenszei minden hónap meghatározott napján a temetőbe megy, és virágot visz egy sírra.

– 1997 *„Elmondta a feleségem, hogy kinek a sírját látogatom?– kérdezte a Szenszei.*

– 1998 *„Nem”*

– 1999 *„Egy barátom van ott eltemetve. Minden hónapban meglátogatom a sírját.”* (10. o.)⁴

A diák érzékeli, hogy súlyos titok veszi körül a Szenszei életét. Mialatt Hioki a beteg édesapját látogatja vidéken, Nobuchi öngyilkos lesz. Az öngyilkossága előtt levelet ír Hiokinak, amelyben feltárja előtte saját és felesége múltjának sötét titkait.

„Amikor meg akarta ismerni az életemet, akkor a szívemet akarta felválni és látni, ahogy a vérem kifolyik. Akkor még éltem és nem akartam meghalni. Most viszont én vágom fel a szívemet és fröcskölöm be véremmel az arcát.” – írja a Szenszei leveleiben (129. o.)

NOBUCHI ÉLETE

Nobuchi apja és anyja egyszerre haltak meg tífuszban. A 14 éves fiú gyámja az apai nagybátyja lesz. A nagybácsi kiforgatja őt az öröksége nagy részéből, vagyis akiben

³ A „szenszei” japánul tanárt, professzort jelent. A kifejezés tiszteletet fejez ki az idősebb és nagyobb tudással rendelkező személy irányába.

⁴ A „Kokoro” nem jelent meg magyarul, a szövegben szereplő fordítás mindegyike az angol nyelvű kiadás alapján készült, és Fülöp Mártától származik.

bízik, „kifosztja”. A megfosztottság és árulás gyanakvóvá, bizalmatlanná teszi az emberek iránt.

„Kezdtem a mélyen gyanakvó természet jeleit mutatni, semmit nem tudtam elfogadni anélkül, hogy közelebbről megvizsgáltam, elemeztem volna.”(130. o.)

A fiatal férfi egyetemre jár Tokióban, és beköltözik egy katona özvegyéhez és annak nagyon szép lányához. A lány iránt nagyon erős vágyakozást érez, de megfosztja magát attól, hogy ezt ki is fejezve boldog lehessen. Amikor először bemutatják a lánynak, hirtelen eltölti az ellenkező nem létének és szépségének felismerése. Kijelenti, hogy a „*feje tele van Ojosannal*” és elismeri, hogy nagyon féltékeny a szerelmében. Bár erősen vágyakozik Ojosanra, nem tesz semmit, hogy vágyait kielégítse. Azt mondja, hogy két okból nem él a lehetőséggel, hogy megvallja Ojosannak az érzéseit: ez nemcsak „megtörné a japán szokásokat”, hanem attól is fél, hogy Ojosan visszautasítaná. Nem bízik azonban az anya és a lány igazi érzéseiben sem. Gyanakvása és bizalmatlansága is akadályozza érzései kinyilvánításában. Borzalmasan szenved attól a gondolattól, hogy talán csak a pénzért tesznek mindent.

Van egy gyerekkori jó barátja K, aki filozófiát tanul az egyetemen. K papi családból származik, anyját korán elvesztette – egy gazdag orvos-család fogadta örökbe. A család azt akarta, hogy orvos legyen, és ezt támogatta anyagilag, de ő titokban filozófiát kezdett tanulni. Nobuchi egyetértett azzal, hogy a szülők akarata ellenére a saját vágyait kövesse. Amikor K családja megtudta a „csalást”, akkor kitagadta őt. Nobuchi, aki felelősséget érzett K iránt, hiszen megtámogatta a döntését, úgy érezte, segítenie kell az anyagi támogatástól megfosztott barátját, és meggyőzte arról, hogy költözzön vele egy házba. Titokban ő fizette a szegény barát szobáját is. Ráadásul mindent megtett, hogy K-t a két nő (anya és lánya) szeresse, és a kapcsolatuk jó legyen. Humanizálni akarta K-t, mert az nagyon okos volt, de nem elég emberi, túlságosan énközpontú. Ezért azt akarta, hogy töltsön minél több időt a két nővel. A terv azonban túl jól sikerült. K barátságos kapcsolatot alakított ki a lánnyal és az anyával is. A fiatal nő, Ojosan, egyre többet beszélgetett K-val, és láthatólag kifejezetten élvezte a társaságát.

FÉLTÉKENYSÉG

Nobuchiban felébredt a féltékenység, barátja hirtelen a riválisa lett. Sok példa van a rejtett féltékenységre a regényben. Amikor Ojosanról ábrándozik, felöltlik benne, talán barátja is ezt teszi éppen. Előfordul, hogy arra érkezik haza, hogy K és Ojosan együtt ülnek és beszélgetnek K szobájában. Nagyon kellemetlenül érinti és felzaklatja, hogy az anya egyedül hagyta őket, hiszen vele soha nem hagyta egyedül a lányát. Legszívesebben kérdőre vonná mindkettőjüket, de úgy gondolja ehhez nincs joga, hiszen csak egy bérlő a házban. Egy másik alkalommal a saját szobája fűtetlen, de K-é be van fűtve, Ojosan gondoskodott róla. A közös kártyázások során Ojosan és K állnak párba, és játszanak ellene és az anya ellen. Egy alkalommal összetalálkozik velük az utcán, amint azok sétálva és nevetgélve jönnek haza.

„Az, hogy K az utóbbi időben magabiztosabbá vált, csak kevésé tett megelégedetté. Meg akartam találni a változás igazi okát. Talán csak egyszerűen derűlátóbb lett a tanulmányával és a jövőbeni karrierjével kapcsolatban? Ha így lenne, akkor nem kéne rivalizációnak

lenni kettőnk között. Valójában elégedett lennék, hogy a segítségére tett erőfeszítéseim nem lettek volna hiábavalóak. Ha azonban az új belső békéje az Ojosannal való kapcsolatának tulajdonítható, akkor lehetetlen számomra a megbocsátás. (187. o.)

IRIGYSÉG

K és Nobuchi életében számos párhuzam volt. Mindketten egyetemista fiatal férfiak voltak, akik korán elveszítették a családjukat. Mindketten ellenálltak bizonyos családi elvárásoknak: Nobuchit nagybátyja arra szerette volna rávenni, hogy vegye el az unokatestvérét feleségül, de Nobuchi ezt visszautasította, és elmenekült a nagybácsi házából. K pedig az orvostudományi tanulmányokat hagyta abba nevelőszülei akarta ellenére.

Ugyanakkor, amikor Nobuchi összehasonlítja magát K-val, ebből az összehasonlításból mindig negatívan kerül ki, az egyetlen, amiben előnyben van K-val szemben, az anyagi helyzete. *„Ebben a tekintetben – mondja – nem volt okom irigyelni az osztálytársaimat. Amikor erre gondolok, valójában éppen fordítva, nagyon sokan közülük irigyeltek engem ezért”*(132. o.)

Az összehasonlításból minden más tekintetben viszont negatívan került ki. Szinte mindenben jobbnak tartotta barátját önmagánál, vagyis bizonyos értelemben idealizálta. *„Kettőnk közül ő volt az értékesebb.”* (228. o.) K intelligensebb volt, Nobuchi mindig lemaradt tanulásban K-val szemben. *„Magasabb volt nálam, fel kellett rá néznem.”* (216. o.) K-t erősebb karakternek, elkötelezettebbnek látta, olyannak, akinek vannak céljai, nagyobb akaraterejűnek tartotta, aki mindig meg tudta győzni Nobuchit.

„Összehasonlítottam magam K-val, mindig kedvezőtlenül, természetesen, hiszen az összehasonlítás vágya a kétségből táplálkozott. Természetesen azt mondtam magamnak, hogy jobb külsejű, mint én, és a természete ugyancsak sokkal kevésbé körülményes volt, mint az enyém és sokkal vonzóbb a másik nem számára. A szórakozottsága? Erre nem azt mondanák a nők, hogy a férfias erő jele? Igaz különböző dolgokat tanultunk, mégis nagyon jól tudtam, hogy intellektuális képességeiben ugyancsak nem voltam egyenlő vele.” (189. o.)

„Irigyeltem K-t, aki sokkal nyugodtabb volt, mint én. Gyűlöltem őt. Ami a leginkább zavart, hogy nem vett tudomást rólam. Ezt a magabiztosságának tulajdonítottam.” (187. o.)

HARAG

A féltékenység és irigység komoly indulatokat kelt Nobuchiban riválisa, vagyis a barátja iránt. Nobuchi dühöt érzett K iránt, aki beavatkozott az életébe és akadályává vált a saját céljai elérésének: *„Úgy éreztem, legszívesebben lyukat kalapálnék a fejébe”* (188. o.)

Egy kirándulás alkalmával a barátok a tengerparton ültek és hallgattak. Nobuchiban felötlött, hogy talán mindketten Ojosan-ra gondolnak. Hirtelen megragadta barátja nyakát.

„Mit csinálnál, ha hirtelen a tengerbe löknélek?” K nem mozdult. Anélkül, hogy hátranézett volna, azt mondta: *”Az jó volna. Kérlek, tégy úgy.”* Hirtelen elvettem a kezemet, amellyel addig a nyakát szorongattam.” (186. o.)

A VALLOMÁS

Végül K meglepi Nobuchit azzal, hogy megvallja neki a szerelmét Ojosan iránt. A vallomás hatására Nobuchi úgy érezte, „...*hogyan tetőtől talpig megmerevedek, mintha egy darab kő vagy vas lennék*”. (204. o.).

Úgy érezte, legyőzték:

„*Amit éreztem, nemcsak a kín volt, hanem a félelem is. Ez annak a férfinak a félelme volt, aki egy nála erősebb ellenfelet lát maga előtt.*” (205. o.)

A hatalmas érzelmi megrázkódtatás ellenére nem vallotta meg barátjának, hogy ő is szerelmes Ojosanba, és nem árulta el K iránti negatív érzéseit sem. Megoldása a távolodás volt. A barátok napokig nem beszéltek egymással.

DESTRUKTÍV VERSENGÉS

Eközben Nobuchi elhatározza, hogy megelőzi és kijátssza barátját, és megszerzi az áhított nőt.

„*Hallani véltem egy hangot, amely a fülemben suttogja ‘Soha nem fogsz tőle megszabadulni...’ Úgy kezdtem rá gondolni, mint az ördögre. Egyszer úgy éreztem, hogy kísérteni fog egész életemben.*” (207. o.)

Miközben K-t teljes őszinteségre biztatta, saját érzéseit nem tárta fel, és önmagát, mint szövetségest tüntette fel, valójában terveket szőtt K megelőzésére. K közben nyilvánvalóan nem számított arra, hogy Nobuchi visszaél a titkával, gyanútlan volt:

„*Gondosan megfigyeltem, mint egy ellenfelet a vívásban. ....Ártatlanságában teljesen az én kegyelmemre bízta magát. Nyugodtan meg tudtam figyelni őt, és gondosan megjegyezni a gyenge pontjait. Csak egyetlen dologra tudtam gondolni, és az K védtelensége.*” (214. o.)

Végül Nobuchi elszánta magát a destruktív lépésre, meg akarta alázni, és el akarta távolítani a riválist.

„*Itt az ideje, gondoltam, hogy elpusztítsam az ellenfeletemet. Nem vártam tovább, hogy kiélegítsem a vérszomjamat.*”.... „*El akartam pusztítani minden reményt az Ojosan iránti szerelmében.*” (214. o.)

„*A farkas nekiugrott a bárány torkának*” (216. o.)

Először elmondta az anyának, hogy barátját kitagadták és szegény, majd megkérte Ojosan kezét. Nobuchi az egyetlen előnyére, a vagyonára támaszkodott, mivel minden kifosztottságával együtt egy életre szóló vagyoni háttérrel rendelkezett. Az anya természetesen neki adta a lányát. A győzelem természetesen diadalittassá tette.

„*Túlságosan feszült voltam ahhoz, hogy bármi komikus, vagy szégyenteljest láttam volna abban, amit tettem....Ha egy hang a fülemben suttogta volna ‘gyáva vagy’, akkor talán visszatértem volna a normál énemhez. Ha ez a hang K-é lett volna, biztosan elpirultam volna szégyenemben....Először életemben úgy éreztem, hogy ha másban nem, de egy dologban megnyertem a meccset K-val szemben.*”

Bár Nobuchi diadalérzése nagyon hamar büntudattal és szégyennel keveredik, mégsem képes arra, hogy feltárja barátja előtt, amit történt.

„*Kétségbeesetten titokban akartam tartani a szégyenemet.*” (227. o.)

„Csalással nyertem, de mint ember vesztettem....Amikor elképzeltem, mennyire megvethet engem K, elpirultam szégyenemben.” (228. o.)

AZ ÖNGYILKOSSÁG

Végül a lány anyja mondta el K-nak, hogy barátja feleségül veszi Ojosan-t. K gratulált az anyának, majd mielőtt szobájába vonult, megkérdezte:

„*Mikor lesz az esküvő? Szeretnék ajándékot adni, de mivel nincs pénzem, attól tartok, nem fogok tudni.*” (228. o.)

K nem szólt a beszélgetésről Nobuchinak, nem alakult ki nyílt konfliktus közöttük, nem fejezte ki haragját az őt kijátszó barát iránt, mindketten kerültek a beszélgetést, viszont néhány nap múlva éjszaka K megölte magát. Búcsúlevelében sem utalt a köztük történetekre, megköszönte Nobuchinak az iránta tanúsított jóságát, és azt kérte, hogy viselje gondját mindennek a halála után.

ÉLET A BARÁT HALÁLA UTÁN

Nobuchi ugyan feleségül vette Ojosan-t, de élete a szégyen, a bűntudat és a vezeklés körül telik.

„*Miért nem vagy őszinte magadhoz és ismered el, hogy te ölted meg?*”- kérdezte magától. (235. o.) „*Féltem attól a szenvedéstől, amelyet a bűntudat okoz.*” (236. o.)

„*Nincs jogom abhoz, hogy bármit is várjak a világtól.*” (22. o.)

„*Nagyon erősen éreztem az emberi bűnösséget. Ez volt az érzés, amely minden bónapban elvitt K sírjához.*” (242. o.)

Gyerekek nem születtek: „*Soha nem lesz saját gyerekiünk.... Isteni büntetés!*” (17. o.)

Paradox módon a bűntudatra pont az a személy, a felesége, emlékeztette folyamatosan, akiért az árulást elkövette. Ha meg akart volna szabadulni az érzéstől, a szeretett személytől kellett volna megszabadulnia.

„*Hogyan tudtam volna továbbra is reménykedni bármiben, akármilyen apróságban is, amikor az arca (Ojosan arca, megj. Fülöp) kísértő emlékeket hozott vissza? Néha az a gondolat jutott az eszembe, hogy olyan volt, mint egy lánc, amely örökre K-hoz láncol engem a hátralévő életemben.*” (237. o.)

A feleségnek soha nem árulta el, hogy mi is történt valójában.

„*Gyakran voltam a szélén annak, hogy mindent elmondjak neki, de minden alkalommal a döntő pillanatban valami megállított, amely a tudatos kontrollomon túl volt.*”.... „*Úgy gondoltam, megbocsáthatatlan bűn lenne a legkisebb tintafoltot is ejteni egy tiszta és makulátlan dologra.*” (237. old)

A titok örökre elválasztja őket, falat emel közöttük, és pont attól a személytől választja el Nobuchit, akinek érdekében mindazt tette, amit tett.

„*Mindig volt köztünk egy árnyék, amely elválasztott minket egymástól,*” (243. o.)

A titok, valamint a szégyen és a bűntudat az egész világtól izolálja.

„*Magamban sem bízom. Hogyan bízhatnék másokban?*” .... „*Az, amit tettem, okozza, hogy azt érzem, amit. Először a saját tettem sokkolt. Aztán borzalmasan féltem*” (30. o.)

„*Gondoltam a halálra. Önmagam megölése a megfelelő büntetés volt a bűneimért. Végül elhatároztam, hogy úgy fogok élni, mintha megbaltam volna.*” (243. o.)

„Nagyon magányos voltam. Voltak időszakok, amikor úgy éreztem, hogy teljesen egyedül állok a világban, elvágyva minden más élőlénytől.” (240. o.)

Az így kialakított egyensúlyt a fiatal diák megjelenése töri meg, akit izgat a „Szenszei” titokzatossága, csodálja őt, és közel akar hozzá kerülni, meg akarja ismereni a valódi énjét. Ez nagyon komoly szorongást okoz az évtizedek óta „hamis énnel” élő Nobuchi számára.

„Ne bízson bennem! Meg fogja később bánni! Nem akarom, hogy csodáljon!” .....„Maga olyan, mint aki lázas. Amikor a láz elmúlik, a lelkesedése undorrá változik majd.” (30. o.)

Az így keletkezett feszültséget nem tudja tovább viselni, inkább a halált választja, de egy búcsúlevélben feltárja a diák előtt élete titkát.

– „mindenkiben kételkedek, magában is, de valamilyen okból magában nem akarok kételkedni..... Mielőtt meghalok, szeretnék egy barátot, akiben igazán megbízhatok. Vajon lehet-e maga az a barát? Maga igazán őszinte?”

– „Én mindig őszinte voltam magával Szenszei”- mondtam. Ha nem így lenne, az egész életem hazugság volna”...

– „Akkor nagyon jó. – mondta Szenszei. Akkor majd elmondom. Mindent elmondok magának a múltamról. ....De hadd figyelmeztessenem, hogy ha tudni fog a múltamról, az nem fog magának jót tenni. Lehet, hogy jobb lenne, ha nem tudna róla.” (68. o.)

SZÓSZEKI ÉS A PSZICHOANALÍZIS

Takeo Doi, japán pszichoanalitikus egyik legfőbb törekvése az volt, hogy a pszichoanalízisben elkülönítse az univerzálisan emberit a kulturálisan specifikustól. Írt egy könyvet Szószeki munkájáról „Nacume Szószeki pszichológiai világa”, címmel, amely 1976-ban jelent meg az USA-ban. Doi Szószekit a pszichés jelenségek nagyon érzékeny megfigyelőjének tekintette. Munkáit azért találta különösen érdekesnek, mert egész élete a nyugati kulturális hatások és a japán kultúra határmezsgyéjén telt. Kísérletet tett arra, hogy a japán hagyományokat a nyugati, pszichológiaiabb megközelítéssel kombinálja, és azok a pszichés mintázatok, amelyeket leír, összetéveszthetetlenül japánok és egyben univerzálisan emberiek. A nyugati értékekkel szembesülő meidzsi-korszak japán értelmiségének pszichológiai problémáit ábrázolja. A hősök a régi és az új, az ázsiai és a nyugati értékek összecsapásában élnek. Az egyén gyakran összezavarodott és ijedt. Az egyik legnyilvánvalóbb konfliktus, amelyet műveiben ábrázol, a csoport-orientált viselkedés és a nyugati individualisztikus magatartás között áll fenn. Szószeki művei nem kínálnak megoldást erre a dilemmára. Az író nem akarja elhagyni a hagyományos japán viselkedést, de látja az egyéni függetlenségre és szabadságra törekvés előnyeit is. Hősei tönkremennek, amikor nem képesek egyensúlyt találni a társas felelősség és az egyéni szabadság között, a passzivitást vagy az öngyilkosságot választják. Doi szerint, ahogy nyugaton Nietzsche előkészítette a talajt Freud és a pszichoanalízis számára, úgy készítik elő Szószeki művei az utat a japán pszichoanalízis számára (Doi 1976).

A következőkben megvizsgáljuk, hogy Szószeki ábrázolása a versengésről, az irigységről, féltékenységről, szégyenről és büntudatról mennyiben felel meg annak,

ahogyan a „nyugati” pszichoanalízis gondolkodik ezekről a jelenségekről, és lehet-e olyan pszichés reakciókat azonosítani a regényben, amelyek nem univerzálisak, hanem kulturálisan eltérnek, jellegzetesen japánok.

IRIGYSÉG

Az irigység keletkezését Melanie Klein a legkorábbi anya-gyerek kapcsolatban értelmezi. Ez a pre-ödipális érzelem lesz az alapja minden későbbi irigységnek. A csecsemő felett hatalmat gyakoroló és mindenható anyamell iránti irigység éled újra abban a dühben *„... amit akkor érzünk, amikor úgy gondoljuk, hogy egy másik ember birtokol vagy élvez valami olyat, ami a számunkra is kívánatos. Az irigység arra készítet ilyenkor, hogy a másikat megfosszuk ebbéli tulajdonától, vagy elpusztítsuk azt, amivel rendelkezik.”* - írja Klein 1957-ben (181. o.). Az irigységre való hajlam felnőttkorban természetesen egyénileg erősen különböző lehet. Azok a gyerekek, akik túl sok frusztrációt éltek át az anya-gyerek kapcsolatban, nem tudnak kialakítani hálát az anya iránt, és a nem megfelelő anya-gyerek kapcsolat következtében kialakuló kínzó irigység érzése fenntartja a rivális iránti agressziót és pusztító vágyakat. Az egyén az irigység tárgya és önmaga közötti különbséget nem én-építéssel, hanem a másik destruálásával próbálja meg enyhíteni. A pusztítás mind fantáziaszinten, mind cselekvéses szinten történhet.

Kohut (1977) az irigységet a nácisztikus én-sérelem következményének tartja. Az agresszióval kísért intenzív irigységérzés, amely az orális időszakban kialakuló tárgykapcsolati konfliktusokhoz kötött, Kernberg (1985) felfogásában is a nácisztikus személyiség egyik alapvető karaktervonása.

A „Kokoro” főszereplője, Nobuchi korán elvesztette szüleit, majd a nagybátyja megfosztotta vagyona nagy részétől. A kifosztottság érzés irigyebbé teszi.

„Nem tudok mit tenni, úgy érzem, ha a szüleim, vagy legalább az egyikük nem halt volna meg, akkor megtarthattam volna a nagylelkűségemet. Egyedül maradtam, tehetetlenül, mint egy elveszett gyerek”

Nemcsak barátja tulajdonságaira irigy, hanem arra is, hogy szemben vele, K képes volt arra, hogy kapcsolatot alakítson ki azzal a nővel, aki szerelme tárgya lett. Nobuchit előnti a nácisztikus düh, amikor megtudja, hogy K nála sikeresebb volt. Az irigység ugyanakkor szégyent is kelt benne. Mind az irigység, mind a szégyen az összehasonlítást foglalja magában (Berke 1987). Az irigység érzés felismerése önmagunkban ugyanis annak az elismerése, hogy valamilyen kevesebbek vagyunk, mint a másik.

„Mindent összevetve, arra a következtetésre jutottam, hogy hozzá képest kevésbé vagyok megnyerő fiatal férfi.” – mondja Nobuchi. (187. o.)

Ilyenkor nem annyira az irigységet, mint az alacsonyabbrendűséget nehéz elfogadni. Berke (1987) azt hangsúlyozza, hogy szoros kapcsolat van a szégyen és az irigy feszültség, mint mély, fájdalmas, kínzóan tűrhetetlen állapot között. Az irigység által keltett szégyen haragot ébreszt, és az irigység tárgyának az elpusztítására irányul, mint azt Nobuchi szinte szó szerint leírja utolsó levelében.

FÉLTÉKENYSÉG ÉS SZÉGYEN

A szerelmi féltékenység a kirekesztődés érzésével jár. Amikor Nobuchi meglátja K-t Ojosannal, az analóg azzal a pre-ödipális és ödipális élménnyel, amikor a gyerek felismeri, hogy a számára fontos két másik, vagyis a szülei, élvezik egymás társaságát, amikor ő nincsen jelen. Nobuchi valójában nem tudott kapcsolatot teremteni a nővel, akibe szerelmes volt, miközben a barátja képesnek bizonyult erre. Az irigység alapú féltékenység abban rejlik, hogy a másiknak sikerül az a kapcsolódás, amire az egyén képtelen. A másik emberhez való kapcsolódni nem tudás (eredetileg az anyához kapcsolódni nem tudás fájdalma) és a belőle fakadó féltékenység egyaránt szégyenteljes. Ez a szégyenérzet pedig akár halálos lehet (Mollon 2002).

Rizzuto (1991) szerint a szégyen akkor keletkezik, ha az egyénnek nem sikerül egy másik embertől akár a valóságban, akár elképzelt jelenetekben az elvárt hasonló érzelmet vagy viszont-üzenetet megkapnia. Ekkor az énértékelés átalakul úgy, hogy az egyén úgy érzi, nem érdemli meg a vágyott reakciót. Ebben az értelemben a visszautasított szerelem felett érzett szégyen nárcisztikus komponensű.

DESTRUKTÍV VERSENGÉS

A versengés alapja a társas összehasonlítás. Ha az összehasonlításból az egyén a negatív oldalon kerül ki, akkor irigység vagy féltékenység keletkezik benne, és ezek az érzések megindítják a versengés folyamatát (Fülöp 1995). Attól függően, hogy a versengésnek mi a célja és funkciója, hogy a rivális milyen szerepet kap benne, és a versengés eszközei mire irányulnak, konstruktív és destruktív versengést különíthetünk el (Fülöp 2002).

Annak a felismerése, hogy a másik jobb valamiben, vagy a másikat jobban szeretik, készíthet arra, hogy a riválist megfosszuk mindezeketől, de arra is, hogy magunkat vagy a kapcsolatunkat az áhított személlyel fejlesztve igyekezzünk megszerezni az áhított célt. Az irigységre a korai frusztrációk miatt diszpozíciósan erősebben reagáló személyt az irigység és csodálat inkább az agresszív megoldások felé tereli, a rivális leértékelésének, megfosztásának és elpusztításának a vágya alakulhat ki benne. A Szenszei ezt a következőképpen magyarázza a diáknak:

„Ne vess belém túl sok bizalmat. Ha ezt teszed, akkor majd meg fogod bántani. És ha valaha is lehetővé teszed, hogy megcsaljanak, akkor hirtelen kegyetlenül bosszúszomjasnak fogod érezni magad.” ... „Az emlékem, hogy egyszer a lábamnál ültél, kísértetni kezd majd, és a keserűség és szégyen arra fog készíteni, hogy engem lekicsinyelj. Nem akarom, hogy most csodáld engem, mert nem akarom a jövőbeni támadásaidat sem.” (30. o.)

SZÉGYEN ÉS BÚNTUDAT

A szégyent és bűntudatot komplex morális érzelemnek tekinti a szakirodalom (Emde, Oppenheim 1995). A morális érzelmek csak interperszonális kapcsolatban értelmezhetőek. A szégyen például nem jöhet létre egy másik személy „jelenléte” nélkül, egy olyan személy nélkül, aki „látja” az egyént (Rizzuto 1991)

A szégyent és a bűntudatot öt dimenzió mentén különítik el a különböző szerzők:

1. Belső/külső-irányultság (pl. Ausubel 1955). Eszerint a bűntudat esetében az egyén belső standardokat hágott át, és ezért lelkiismeret-furdalása van, rágódik a dolgon és önbüntetést alkalmaz. Ezzel szemben a szégyen egy valódi vagy elképzelt külső elutasító közönségnek való kitettséget jelent, amelyet az elbűjás vagy eltűnés igénye követ. A szégyen külső szankció, a bűntudat belső szankció.
2. Felettes én/Én-ideál. Freud (1930) 'A rossz közérzet a kultúrában' című művében felteszi a kérdést, hogy milyen módszert használ a civilizáció arra, hogy csökkente vagy elpusztítsa az egyén agresszivitását, amely ellentétben áll a közösségi élet alapvető késztetésével. A társadalom olyan szabályokat alkalmaz, amelyek azokat a viselkedéseket engedik meg, amelyek hasznosak a csoport számára is. Az ösztönös agresszióknak, amely az énen keresztül nyilvánulna meg, a társadalom nem enged utat, ezért az internalizálódik, elválik az én-től, és a felettes-énbe helyeződik. Amikor az agresszív késztetés megjelenik, a felettes-én reagál, és bűntudat formájában akadályozza vagy bünteti azt. A bűntudatot tehát valamilyen agresszív természetű, ártalmas vagy tiltott tett váltja ki (Mollon 2002).

A pszichodinamikus felfogás szerint (Piers és Singer 1955) a bűntudat a morális normák áthágásához és a felettes énhez kötött (ezért szoros kapcsolatban van az Ödipusz-komplexussal), a szégyen viszont az én-ideállal áll kapcsolatban, és az én-ideálnak való meg-nem-felelést jelenti. Szégyen származhat abból, hogy valaki felismeri, hogy alacsonyabbrendű az én-ideál által kijelölt referencia csoportban, vagyis másokkal összehasonlítva alulmarad. A kedvezőtlen összehasonlítás intenzív szégyent ébreszthet, amely aztán haragossá teszi az egyént, és azt a vágyat kelti, hogy az egyén bosszúból kiegyenlítse a különbséget. (Morrison 1987). A szégyen a kisebbségi kényszerű érzése, nárcisztikus megalázás. Annak a szubjektív vagy objektív percepciója, hogy az illető gyenge, hibás, abnormális, bármilyen tekintetben kevesebb, mint mások. A szégyen az arc elvesztését jelenti, társas alkalmatlanságot és morális degenerációt. Az egyén értéktelenségnek érzi magát önmaga és mások előtt (Berke 1987). A szégyenkező ember úgy érzi, hogy megfosztódott minden jótól, megveti önmagát, és ez a személyes integráció hirtelen megsemmisülését jelentheti. Az én-ideál és a valódi én közötti eltérés, vagyis a szégyen amiatt, hogy az egyén nem éri el a kívánt szintet, egyben a szeretet elvesztésétől való félelem is, hiszen nem felel meg, és ezért nem érdemel meg egy meghatározott érzelmi reakciót. (Rizzuto 1991).

A tárgykapcsolat-elmélet szerint a szégyen az internalizált gyerekkori drámával áll kapcsolatban, amely egy ideális szelf kialakítását eredményezte, az „ilyen né akarok válni” szelf-et. A szégyen akkor keletkezik, amikor az ideális szelf bizonyos céljai nem elégülnek ki (Rizzuto 1991).

3. A bűntudat inkább a versengésbeli győzelemhez, a szégyen inkább a veszteséghez kötődik. A regényben is a szégyen a versengésben való alulmaradáshoz, a bűntudat a győzelemhez, vagyis a tisztességtelen versengés pozitív eredményéhez kötődik. Nobuchi nem lehet büszke arra, hogy elnyerte a nőt, egyrészt azért, mert a szeretett személyt a legjobb barátjától nyerte el (amely természetesen az ödipális versengésre emlékeztető helyzet) másrészt, mert nem fair és tisztességes

- módon tette ezt, hanem hazug és őszintétlen módon. Amikor a versengést egy általunk szeretett személlyel szemben nyerjük meg és még csak nem is tisztességes módon a győzelem nem büszkeséget, hanem büntudatot vált ki.
4. Vannak szerzők, akik a globális/specifikus dimenzióban tesznek különbséget a szégyen és a büntudat között. A szégyen az én-t a maga globalitásában helyezi a fókuszba („Én alacsonyabbrendű vagyok, alkalmatlan, értéktelen, rossz, immorális...”) a büntudat viszont egy meghatározott, körülírt viselkedésre, tette vonatkozik („Rosszat, immorális dolgot tettem....”) (Lewis 1971; Harter 1999; Tangney és Dearing 2002).
  5. Társasan összekötő (socially engaging)/társasan leválasztó (socially disengaging) érzelmek (Kitayama és mtsi 2006). A büntudat közösség orientált érzelem, amely arra készíti az egyént, hogy az elkövetett hiba után visszaállítsa az egyensúlyt az interperszonális kapcsolatokon belül (Baumeister és mtsi 1994). A szégyen hátterében a szeretet elvesztésétől való félelem áll. Társasan leválasztó érzelem, mert a szégyenkező személy el akar tűnni a társas közegből, el akar tűnni mások szeme elől. Azért, hogy elkerülje mások kritikus pillantását, izolálja önmagát.
  6. Cselekvés megléte/cselekvés elmaradása. Bokor (1999) szerint a szégyen akkor alakul ki, ha nem teszünk meg valamit, amit meg kellene tennünk, a büntudat akkor, ha megteszünk valamit, amit nem kéne megtennünk. Miután K megvallotta szerelmét barátjának, Nobuchi hallgatott és nem tárta fel saját érzéseit. Bár folyamatosan érezte ennek szükségességét és szégyellte magát, hogy nem teszi meg, és nem őszinte a barátjával, végül mégis elhallgatta azt. *Elhatároztam, hogy elárulom a titkomat K-nak. Valójában már régóta meg akartam tenni. De valahányszor beszéltem vele, rájöttem, hogy képtelen vagyok rá. ... Bár jó barátok voltunk, volt egyfajta rigid formalitás a barátságunkban, és nehéz volt nekem ezt a formalitást megtörni.* (188. o.) Miközben barátjától teljes őszinteséget követelt, amely egyben lehetővé tette, hogy kontroll alatt tartsa az eseményeket, a saját valódi érzéseit és bosszúra irányuló gondolatait, valamint riválisa legyőzésére kigondolt lépéseit titokban tartotta. Nobuchi tehát egyszerre nem tett meg valamit, amit meg kellett volna tennie, és tett olyanokat, amiket nem kellett volna megtennie. A szégyen és a büntudat egymásra épülő dinamikája szétválaszthatatlanul keveredett össze benne, és nem volt képes felülrni az irigységből, féltékenységből, a kívánt tárgy megszerzésére irányuló vágyból, a nácisztikus dühből és bosszúvágyból összeálló destruktív versengésre irányuló készletést.
  7. Az érzelem fókusza az én vagy mások. A büntudat az áldozatra koncentráll, az a lényeg, hogy az egyén viselkedése milyen hatással van másokra, a szégyen esetében viszont a fókusz az egyénen saját magán van, a saját viselkedés önmagára kifejtett hatásán (Fontaine és mtsi 2006)

A SZÉGYENRE ÉS BÜNTUDATRA ADOTT REAKCIÓ

Mind a büntudat, mind a szégyen mentális fájdalmat okoz, és felkelti a vágyat arra, hogy valamit tegyünk, ami megszünteti a fájdalmat.

A szégyen inkompetencia- és hatalomnélküliség-érzéssel jár, csökkent önértékeléssel, és védekező agresszív reakcióhoz vezethet. A szégyen elhárítása a nárcisztikus düh (Rizzuto 1991), amelynek a következménye lehet a másik megsemmisítésére irányuló agresszió (Ajkay 1999) és bosszú (Bokor 1999). Nobuchi esetében a legyőzve lenni érzés helyébe az „én győzöm le” és „neki kell elviselni a vesztes fájalmát” lép. Ennek egyik eszköze a másik megszegényítése. Nobuchi is ezt teszi K-val. Felhívja a figyelmét arra, hogy az addig hangoztatott és élete központi vezérelvének tekintett magasztosabb ideálok követése helyett, azokat veszélyeztetve, egy nővel foglalkozik. K ugyanis mindig az „elme koncentrációját” és a „szenvedélyek kontrollálását” hangsúlyozta, és azt vallotta, hogy mindent fel kell áldozni az „igaz útért” és ez teljes absztinenciát követel. Nobuchi, aki már szerelmes volt Ojosanba, sokszor vitatkozott vele, de K ilyenkor megvető és lesajnáló képet vágott. Ezért, miután K megvallotta Ojosan iránti szerelmét, Nobuchi egyik legnagyobb bosszúja az ezen a téren történő visszavágás volt. „Mindenki, akinek nincsenek spirituális céljai, idióta.” –mondta kegyetlenül K-nak (214. o.)

A bűnös cselekedet maga is kiválthat szégyent, hiszen az egyén nem felelt meg az önmagáról kialakított képnek, mely szerint ő egy jó ember. A szégyen ekkor a cselekedet felett ítéletet alkotó szociális közegtől való visszahúzódotást vált ki.

A szégyennel szembeni védekezéseket Levin (1971) öt nagy csoportba sorolja: 1. az én-feltárás korlátozásai, az izoláció, aszketizmus; 2. az elfojtás ; 3. az ideál fejlesztése, és az arra való törekvés, hogy az egyén többet ne legyen kritika stb. tárgya; 4. a libidinális befektetés visszavonása – nem számít, hogy mit gondol róla egy meghatározott egyén vagy csoport; 5. agresszió – mások okolása a szégyenteli kudarcért. Ezek közül Nobuchi az elsőt választotta, az én-feltárás korlátozását és az izolációt.

Winnicott (1979) a szégyenre adott válaszképpen a hamis én kialakításáról beszél. A Szenszei ezt a hamis szelfet mutatja a diák és a felesége számára. Folyamatosan fél, hogy az eltérés a külső én és a belső között kiderül, szégyenkeznie kell. A valódi belső én nem szeretetreméltó, és rejtve kell, hogy maradjon. Ha ugyanis kiderül, hogy az egyén csaló, hogy olyan egyéniséget vett magára, amely nem is ő, az újabb szégyen forrása, amely különböző önpusztító tevékenységekben nyilvánulhat meg. A Szenszei végül a hamis énből az öngyilkosság segítségével tört ki.

A bűntudat kétféle cselekvéses választ válthat ki: vagy azt a vágyat kelti fel, hogy az egyén jóvátegye azt a szituációt, amelyben megsértett valakit, vagy az önbüntetés vágyát foglalja magába. Nobuchi például tudattalanul és tudatosan is igyekszik jóvátenni azt, amit tett. Nem alakít ki boldog és felhőtlen kapcsolatot a barátjától megszerzett feleségével, nem lesz vele családja, nem születik gyereke, és havonta tesz látogatást a temetőbe, barátja sírjához.

Az önbüntetés motívuma végighúzódik a regényen. Nobuchi azzal kezdi a történetét, hogy azért kell szenvednie, mert gyáva, és nem tudja eldönteni, hogy éljen-e úgy, mint egy halott, vagy fizikailag is vessen véget az életének.

„Amikor a büntetés iránti vágy különösen felerősödött, akkor azt kezdtem érezni, hogy tőlem kéne származnia és nem másoktól. Aztán a halálra gondoltam. Önmagam megölése igazságos büntetésnek tűnt a bűneimért. De végül elhatároztam, hogy úgy fogok élni, mintha meghaltam volna.” (243. o.)

JAPÁN KULTURÁLIS JELLEGZETESSÉGEK

AZ AMAE

Takeo Doi japán pszichoanalitikus „A függőség anatómiája” (japánul: „Az amae struktúrája”) (1971) című könyvében írta le először az „amae” (megengedő szeretet, dependens rátámaszkodás stb.) fogalmát, amellyel egy jellegzetes japán interperszonális és kommunikációs mintázatot igyekezett megragadni. A Sapir-Whorf hipotézis szerint, ha egy szó egy adott nyelvben létezik, míg másokban nem, akkor alapvetően fontos kulturális jelentést hordoz, amely egy másik kultúrában nem olyan jelentőséggű. Az amae a preödipális, pre-verbális anya-gyerek kapcsolatban gyökerezik, de más intim és szoros kapcsolatra, mint a házassági és baráti kapcsolat, a tanár és diák, a főnök és beosztott, a fiatalabb és az idősebb közötti kapcsolat is értelmezett.

„Az amae az újszülött vágyakozása az anyával való szoros kapcsolatra, és szélesebb értelemben az emberi létezés elkerülhetetlen velejárójának, a szeparáció tényének a tagadási vágya és annak a fájdalomnak a legyőzése, amelyet ez a szeparáció magába foglal” (Doi 1973, 167. o.).

Az amae tehát a másikkal való „egy-nek levés” vágya, a függetlenség tagadása. Az amae szükséglet, vágy és elvárás arra, hogy a másik feltétel nélkül elfogadja. Az amae egyfajta dependencia is, vagyis azt is kifejezi, hogy az egyén elvárja, hogy mások segítsék az egyént minden olyan esetben, amikor az ezt szeretné. Beletartozik az is, hogy az egyént akkor is elfogadják, ha kudarcot vallott, sérülékeny vagy képtelen valamire (Miike 2003). Passzív szeretetnek is nevezik, mert az egyén arra vár, hogy szeressék, anélkül, hogy ő maga aktívan tenne érte.

Az amae fogalma szorosan összefügg egy ugyancsak a japánokra jellemző kommunikációs mintázattal, az Ishii (1984) által leírt „enryo-sasshi” kommunikációval. Az „enryo” visszafogott, távolságtartó, implicit, hezitáló, homályos kommunikációt jelent. A „sasshi” pedig azt, hogy ezt a kevésbé konkrét kommunikációt a másik fél a lehető legkevesebb explicit jelzés alapján igyekszik empátiásan megfejteni. A japánok az explicit verbális megnyilvánulásokkal szemben a visszafogott kommunikációt, vagyis az enryo-t tartják érettnak, és magasra értékelik a sasshi-t, vagyis ezeknek az indirekt tartalmaknak a figyelmes megértését. Ha valaki megfelelő módon alkalmazza a sasshi-t, akkor kitalálja azt, amit a másik szeretne, és kérés nélkül teljesíti azt.

Az amae egyik lényege, hogy az egyént úgy értik meg, hogy nem kell szóban megfogalmaznia az érzéseit és a szükségleteit, vagyis ha valaki amae viszonyba kerül a másikkal, akkor azt várja, hogy az sasshi-t gyakoroljon. Maynard (1997) szerint az amae-viszony nemcsak az indirekt kommunikációt, hanem a direkt és konfrontálódó kommunikációt is lehetővé teszi. Valójában az amae viszony az egyetlen, amely súlyos következmények nélkül megengedi azt, hogy valaki nyíltan és asszertíven fejezze ki a vágyait a másik irányába. Például családtagok mondhatnak nyíltan nemet egymásnak, mert közöttük fennáll az amae kapcsolat. A meleg és megbocsátó kapcsolatokban az önzés is feltétel nélkül elfogadott. Az amae kapcsolaton belüli asszertivitásnak és konfliktusnak azonban nem az a célja, mint a nyugati kultúrában, hogy az egyén függetlenedését segítse elő, hanem épp ellenkezőleg, az én-érvénye-

sítés motívuma a mások általi elfogadásra és a velük való összeolvadásra irányul. Miike (2003) végülis kétféle amae-t különböztet meg: az empátiás enryo-sasshi-ra készített és a nyílt én-érvényesítésre és annak elfogadására vonatkozót. Az amae mindkét formája a pre-ödipális időszak kapcsolati szintjét mintázza, a pre-verbális időszakot és a vágyakat gátlás nélkül képviselő „akaratos” kisgyermekkorot.

A „Kokoro”-ban a barátok között kötelező érvényű amae viszonyokat mindkét fél súlyosan megsérti, és kölcsönösen frusztrálják egymás amae igényét. Ha Nobuchi és K kapcsolatát és kommunikációs-kapcsolati félreértéseit elemezzük, akkor láthatjuk, hogy kétféle amae-koncepciót és elvárásrendszert alkalmaznak.

Amikor K elvesztette nevelőszülei anyagi támogatását, Nobuchi odahívta a házba, ahol ő lakik. Ezt azzal magyarázta, hogy felelősséget érzett K iránt, hiszen ő támogatta abban a döntésében, hogy nevelőszüleit becsapva abba hagyja orvosi tanulmányait, és filozófiát kezdjen tanulni.

„Bár csak gyerek voltam, többé kevésbé tudatában voltam a jövőbeni felelősségemnek mindazért, amely e döntése hatására történhet velem, hiszen én bátorítottam K-t.” (166. o.)

K azzal, hogy elfogadja a meghívást, kijelöl kettejük között egy olyan hierarchikus kapcsolatot, amely a szülő-gyermek, szempai-kohai (idősebb-fiatalabb) viszonyrendszerre emlékeztet, és amely a japán kultúrában az alárendelt számára lehetővé teszi, hogy amae-val támaszkodjon a domináns személyre, ugyanakkor az amae-t fogadó személyt „kötelezi” arra, hogy ezt az igényt támogatóan és elfogadóan elégítse ki. K ezért Nobuchi-ra amae jellegűen támaszkodik, és megengedi magának a nyíltságot, feltárja előtte érzéseit, és feltétel nélküli elfogadásra számít. Okonogi (1992) szerint az amae elvárása azt jelenti, hogy valaki azt kívánja, hogy a másik ember kielégítse és megbocsássa az önzését, az én-központú és igazságtalan követeléseit. A kapcsolat jellegéből következően Nobuchi-nak tehát altruisztikusan háttérbe kéne szorítani az énjét, de nem ezt teszi. Az asszertív „amae”-ra adandó kulturálisan elvárt normát töri meg Nobuchi, amikor visszaél K bizalmával és árulást követ el ellene.

Nobuchi kommunikációját K-val viszont az amae „enryo-sasshi”-ra készített változata jellemzi. Nem fejezi ki az érzéseit explicit formában, de ha K érzékenyen figyelne az ő kimondatlan érzéseit, akkor tudhatná, hogy mit jelent számára Ojosan. A barátságából és a domináns helyzetből fakadóan jogosan várhatná el K-tól, hogy ő viszont ezeket a jelzéseket megfelelően olvassa és tapintatosan kezelje.

„K-nak fogalma sem volt Ojosan iránti szerelemről. Természetesen vigyáztam, hogy ez nem legyen nyilvánvaló számára. De ezekben a kérdésekben K meglehetősen érzéketlennek bizonyult, és be kell vallanom, hogy ez az érzéketlensége tette azt, hogy nem vonakodtam odahívni a házba, ahol éltem.” (187. o.)

K önző és éretlen volt, nem figyelt kellőképpen azokra a jelzésekre, amelyeket Nobuchi, minden igyekezete ellenére nyilvánvalóan le kellett, hogy adjon, az Ojosan-hoz fűződő érzelmeiről. Nobuchi perspektívájában tehát K sérti meg az amae-ra vonatkozó iratlan normákat, nem tartja tiszteletben az ő érzéseit és a „territoriális” előnyét, hiszen Nobuchi hívta meg őt abba a házba, ahol ő már lakott, és tette lehetővé K számára, hogy Ojosan-nal megismerkedjen.

Nobuchi és K kölcsönösen megszegik a japán emberi kapcsolatok egyik legfontosabb, iratlan, de mint úgynevezett „kötött” kultúrában, nagyon szigorú normáját, az

amae-t. Miike (2003) leírja az úgynevezett „meta-sasshi” képességét, amely valójában az arra való képesség, hogy az egymással kapcsolatban lévő felek azonosítani tudják, hogy milyen jellegű és milyen mértékű amae-t vár el a másik fél. Ez nem más, mint az amae olvasásának, mint „elme-olvasásnak” a képessége. Ha ez a meta-sasshi nem működik jól, akkor beáll a kommunikációs zavar. Ahhoz, hogy a meta-sasshi jól működjön, szükség van arra, hogy mindkét fél abban legyen érdekelt, és energiát tudjon fordítani arra, hogy megértse a másik törekvéseit és akarja azokat teljesíteni. A Nobuchi és K között kialakult rivalizáció azonban olyan érdekellentétet hozott létre, a szexuális vágy és a szerelem olyan ösztönerőt képviselt, amely felülírta az egyébként kötelező érvényű interperszonális normákat, és egyben megzavarta az „elme-olvasás” képességét. A pre-ödipális szintű amae kapcsolatot megzavarta az ödipális szintű versengés.

NON-VERBALITÁS

Az amae enryo-sasshi-ra készítő változatával szorosan összefügg a non-verbalitás is. A nyugati kommunikáció sokkal inkább támaszkodik a verbális tartalomra, és kevesebb figyelmet fordít a kontextuális információkra (ún. alacsony-kontextus kultúra; Hall 1976), a kelet-ázsiaiak viszont nagyobb figyelmet fordítanak a kontextuális információra és az egyéb metakommunikatív jelzésekre, mint a verbális tartalomra, pl. beszéd tónusa stb. (magas-kontextus kultúra; Hall 1976). Az alapvetően nyugati „termék”, a pszichoanalitikus technika és kezelés ugyancsak a legnagyobb jelentőséget a verbálisan elhangzott tartalmaknak tulajdonítja. Az enryo-sasshi-t gyakoroló japán kultúrában viszont nagy jelentőséget tulajdonítanak a metakommunikatív érzékenységnek és a nem amae-ra épülő szorosabb kapcsolatokon kívül éretlennek tartják a vágyak és az akarat nyílt kifejezését. Nagyon sok üzenet ezért non-verbálisan kódolódik (Ishii és mtsi 2003).

Bár a „Kokoro” erősen nyugatias, mégis nincsen egyetlen nyílt konfrontáció sem a szereplők között. Minden komolyabb érzelmi vihar, szerelem, harag, csalódottság, bűntudat, szégyen kimondatlan marad. K az egyedüli, aki kimondja az érzéseit, és ő az, aki végül az első vesztese is ennek. Megfizet azért, hogy nem olvasta megfelelően Nobuchi jelzéseit. Hiszen, ha megfelelően figyelt volna, akkor reakcióiból, amelyek Nobuchi szerint is árulkodóak kellett, hogy legyenek, meg kellett volna értenie, hogy ő is azonos érzéseket táplál Ojosan iránt. Amikor K számára kiderül, hogy barátja anélkül, hogy érzéseit megosztotta volna vele, megkérte és megkapta Ojosa kezét, a barátok nem beszélnek erről. Egymás mellett élnek még néhány napot a házban, mielőtt K öngyilkosságot követ el, de senki nem beszél a háromszög-helyzetről, annak megoldásáról és érzelmi implikációjáról, nincs nyílt agresszió. K még a búcsúlevelében sem utal semmire. Nem veszi el barátja arcát. Arról ír, hogy azért kellett meghalnia, mert nem tudta megvalósítani az én-ideálját.

HOMOSZEXUALITÁS

Nobuchi, amikor meghívja K-t, arra számít, hogy az tiszteletben tartja az ő „territóriumát” és nem mutat majd érdeklődést a lány iránt. Amikor ezt az implicit normát

K áthágja, akkor úgy érzi, hogy elárulták. Az árulás kettős: barátja beleszeret a saját-nak tekintett nőbe, és így riválissá válik, de egyben el is hagyja őt, mint barátot, és nagyobb érdeklődést mutat egy nő iránt, mint a saját barátja iránt.

A homoszexuális jellegű érzelmek végigvonulnak a regényen, megjelennek Nobuchi K-hoz fűződő viszonyában és a diák és Nobuchi (mint Szenszei) viszonyában is. A regény első fele a fiatal diák és az enigmatikus Szenszei között kialakult viszonyt tárgyalja. Doi (1971) azt írja, hogy homoszexuális érzés van a diák és Szenszei között abban az értelemben, hogy a saját nem iránt érzett érzések lesznek dominánssak az ellenkező nemmel kapcsolatos érzésekkel szemben. Ezt lehetne barátságnak is nevezni, de kialakulhat más viszonyrendszerekben is, tanár és diák, idősebb és fiatalabb, azonos nemű szülő és gyereke között. Ezek a homoszexuális érzések nem alakulnak át az esetek nagy részében homoszexuális kapcsolattá, és mindenki többé-kevésbé átéli őket. Japánban nagyon elfogadott, hogy az azonos neműek sok időt töltsenek együtt, sok közös programjuk legyen stb., még akkor is, ha már van partner kapcsolatuk vagy házások. Általában is sokkal kevesebb korlát veszi körül az azonos neműek szerelmét, illetve szoros kapcsolatát.

Doi (1971) szerint a „Kokoro” a lehető legjobban mutatja be a homoszexuális érzelmek természetét a japán társadalomban. Az első perctől kezdve, hogy a diák, vagyis a narrátor, meglátja a Szenszei-t a kamakurai tengerparton, vonzódik hozzá, és nagyon erős készletet érez arra, hogy megismerje. Amikor a Szenszei elejti a szemüvegét, azonnal ugrik, hogy felvegye, csaknem zavarba ejtő az igyekezete, és erősen emlékeztet arra, amikor egy fiatal férfi egy neki tetsző nővel szeretne megismerkedni. Később, amikor már kialakult közöttük a kapcsolat, Szenszei azt mondja, hogy a fiú látogatásai a „szerelemből fakadnak”. A következő párbeszéd jól tükrözi a „csábítást”.

– *„Nem azért jött hozzám, mert úgy érezte valami hiányzik az életéből?”* – kérdezte a Szenszei a diákot.

– *„De igen. De az, hogy magához jöttem nem azonos azzal, hogy szeretnék szerelmes lenni.”* – válaszolta a diák.

– *„De ez egy lépés volt az életében a szerelem felé. A barátság, amit bennem keres, valójában előkészület arra a szerelemre, amelyet egy nő iránt fog érezni.”*

– *„Szerintem ez a két dolog nagyon különbözik egymástól.”*

– *„Nem, nem különböznek. De amilyen ember én vagyok, én nem tudok a segítségére lenni abban, hogy megszabaduljon az akarástól. Ezen kívül, különös körülmények még annál is baszontalanabbá tettek engem, mint barátot, mint amilyen lehetnék. Nagyon sajnálom. Végül máshoz fog fordulni vigasztalásért és nekem ezt a tényt el kell majd fogadnom.”*

– *„Ha azt hiszi, hogy elhagyom... Soba nem jutott ez az eszembe. (26-27. o.)*

Nobuchi belső válságát a fiatal diák iránt érzett „szerelem” idézi elő. Halála előtt neki tárja fel a titkát, ez a bizalmának, a szerelmének a kifejezése. Ahogy Doi (1986) fogalmaz, a szerelem alapvetően a szív titka, és egy titok megvallása lényegében azonos a szerelem megvallásával (Doi 1986). Szenszei így kezdi az öngyilkossága előtt a diáknak írott levelét.

„Amikor meg akarta ismerni az életemet, akkor a szívemet akarta felvágni és látni, ahogy a vérem kifolyik. Akkor még éltem és nem akartam meghalni. Most viszont én vágom fel a szívemet és fröcskölöm be véremmel az arcát.” (129. o.)

Doi (1986) szerint a homoszexuális érzelem alapja az amae, és a megsértett amae bosszúért kiált. A Szenszei nehezen tűri a diák amae-jét, mert saját életéből tudja, hogy a frusztrált amae milyen könnyen fordul gyűlöletbe. Azt reméli, hogy a diák tanul az élete történetéből, felébred a saját amae-jéből és egy új szelf születik meg. A metafora, amely a diák arcába fröcskölt vérről és a nyomán a diákban induló új élet-ről szól, erősen homoerotikus jellegű.

A K-val való kapcsolat is homoszexuális színezetű volt. Nobuchi csaknem erőszakosan intézte el, hogy barátja K beköltözzön oda, ahol ő lakik. A féltékenység, amely felébredt benne, amikor kiderült, hogy K barátságot alakított ki a lánnyal és az anyjával is, csak részben fakadt abból, hogy a lány szerelmét elveszítheti, másrészt viszont azzal függött össze, hogy barátja jobban kezdett érdeklődni a nők iránt, mint ő iránta. Nobuchi azt remélte, hogy K aszketikus idealizmusa, az „igaz út” iránti vágya érdektelenné teszi őt a másik nem iránt, és ezen az alapon ajánlotta K-nak a szenvedélyes barátságát. A barátságra súlyos csapást mért, amikor K bevallotta Ojosan iránti szerelmét. Amikor Nobuchi a vallomásra adott reakcióként, barátja tudta nélkül megkérte a lány kezét és elintézte az anyával a házasságot, egyszerre két nárcisztikus sérelemért állt bosszút: nemcsak a nőt nyerte el, hanem azt is megakadályozta, hogy barátja a nőt választhassa.

Bár további életében ott van vele az áhított nő, nem tud vele igazán bensőséges kapcsolatot kialakítani, nem tárja fel előtte a titkát, nem tud boldog lenni a szerelmével.

„Csak ez a nő tud érdekelni, megmozgatni. A feleségem pedig engem tart az egyetlen férfinak. Ebből a szempontból mi kéne, hogy legyünk a legboldogabb pár.” (21. o.)

K szelleme ugyanakkor folyamatosan jelen van az életében, saját felesége emlékeztet rá leginkább. A feleség szerepe pusztán „átmeneti tárgy”, amely a barátjához köti, majd végül őt követi, amikor öngyilkos lesz.

AZ ÖNGYILKOSSÁG

Az öngyilkosságot leginkább a depresszió megnyilvánulásának tekinti a szakirodalom. A depresszió lehet a szégyen eredménye, de a szégyen is lehet a depresszió eredménye. Lansky (1987) szerint az öngyilkosság nem feltétlenül magából a depresszióból, hanem a depresszió szégyenéből származhat. Szószeki idejében az öngyilkosság Japánban szorosán összekapcsolódott a szégyennel. Az öngyilkosság elvárt és adekvát válasz volt a megszégyenülésre.

A Kokoro-ban mindkét főszereplő öngyilkosságot követ el. Mindkettejük tettét irányíthatta a szégyen. K öngyilkossága mögött számos szégyent kiváltó történés rejlik. Szégyen amiatt, hogy egy nő iránti szerelem képes volt arra, hogy elvonja őt a magasabb célok megvalósításától. Szégyen amiatt, hogy nem tudta a „sashi-t”, megfelelően gyakorolni, és nem ismerte fel Nobuchi valódi érzéseit. Szégyen amiatt, hogy áthágta a territorialitás íratlan szabályait, és meg akarta szerezni azt a személyt, akit az őt befogadó Nobuchi sajátjának tekintett. Végül szégyen az alulmaradásban, vagyis, hogy Nobuchi ki tudta játszani őt, nem ismerte fel a taktikáját, gyengébbnek bizonyult. Természetesen K öngyilkossága a tárgyvesztésre adott re-

akció is, hiszen egyszerre veszítette el a barátját, aki elárulta őt és a reményt arra, hogy szerelme beteljesülhessen.

K öngyilkossága egyben agresszív bosszú is Nobuchival szemben. Miyake és Yamazaki (1995) „morális mazochizmus”-ról beszélnek. Ezt azt jelenti, hogy az egyén a másik ember viselkedését önbántalmazással vagy öngyilkossággal próbálja kontrollálni, úgy, hogy ezzel a tettel a másikban büntudatot kelt, és ezen keresztül változtatja meg a viselkedését. Például a TAT tesztben a japánok nagyon gyakran mondanak a következőhöz hasonló történetet: „Egy fiú törvénytelen és helytelen dolgokat csinál. Bajt okoz a szomszédságban. Hiába beszélnek vele erről. Az anya fogyni kezd az aggodalom miatt, megbetegszik, és végül meghal. A fiú ekkor sírva bűnbánatot gyakorol, megváltozik, keményen dolgozik, és hasznos tagja lesz a társadalomnak.” A morális mazochizmus olyan büntudatot kelt (az öngyilkosság lélektani funkciója), hogy az a túlélő egyén egész életét befolyásolja. Ezt teszi Nobuchival K. K öngyilkossága után Nobuchi egész életét a büntudat, a szégyen, a bűnbánat és az önbüntetés vezérli.

Nobuchi öngyilkossága, aki egy igaz érzelem elárulása miatt izolációban és frusztrált csendben él, ugyancsak számos tényező eredménye. Közvetlen kiváltó oka a Szenszei és a diák között kialakult kapcsolat. A Szenszei hamis szelffel él, szégyenteljes titkát senki előtt nem tárja fel. Erre csak úgy képes, hogy izolálja magát, nem enged magához közel senkit. Lansky (1987) azt írja, hogy a szégyenre hajlamos személyeket, ha az optimális távolságot nem tudják fenntartani önmaguk és mások között, akkor elárasztja a szégyen. Amikor a diák túl közel kerül a Szenszei-hez, és meg akarja tudni a titkát, akkor az elnyomott és kontroll alatt tartott szégyen felszínre tör. Ez azzal a veszéllyel is fenyeget és egyben azzal csábít, hogy a felépített „hamis szelf” helyett felszínre kerülhet a valódi szelf is. Az öngyilkosság ennek a kettős dilemmának, vagyis a valódi szelf felszínre kerülése csábító és fenyegető voltának a megoldása. A meghalt személynek nem kell szembesülnie a külvilág reakciójával, egyben az őszinte én-feltárás – paradox módon a halál segítségével – visszaadja az autentikus létet. A titok feltárása helyreállítja a kapcsolatot a külvilággal, lebontja a falakat.

A VERSENGÉS KÉRDÉSE JAPÁNBAN

A nyugati versengés-koncepcióban a rivális általában ellenség, és ahhoz, hogy az egyén elérje a célját, el kell távolítani a versengési folyamatból. A japánok ezzel szemben a riválist tipikusan az énjük egy részének tekintik, akit lehetőleg nem szabad elveszíteni, hanem meg kell őrizni, hiszen a rivális biztosítja az állandó önfejlesztésre készítő motivációt (Fülöp 2002). A versengésben a rivális valójában eszköze a szelf fejlődésének. Természetesen a rivális felfogása attól függően is változik, hogy milyen típusú versengésről van szó. A szerelmi versengések általában úgynevezett 0-összegű játszmák, amelyekben, ha az egyik fél nyer, akkor a másik szükségképpen veszít. Ezekben az esetekben nagyon nehéz a riválisra nem mint legyőzendő ellenfélre vagy ellenségre tekinteni. Akárcsak az ödipális versengés esetén, ha barátok válnak egymás riválisává, akkor a szeretetkapcsolat, illetve az amae-viszony és az ellenséges versengés egymással konfliktusba kerül.

Az irigység, a nárcizmus, a korai megfosztottság élmények erősebben hajlamosítanak az ellenséges, agresszív, a másik morális vagy fizikai elpusztítására törő versengésre, mint az egészséges én-fejlődés. Ez utóbbi esetben a versengés önfejlesztő jelleget ölt, vagy célra irányuló, pragmatikus, és nem az agresszió, hanem a célelés motiválja. Nobuchi lehetett volna nyílt a barátjával, elmondhatta volna neki, hogy ő is szerelmes a lányba, és szeretné feleségül venni. K nyilván nagyon szomorú lett volna, talán szégyellte is volna magát, de lehetett volna arra számítani, hogy a barátság érdekében kivonul a helyzetből, elköltözik, és lemond a szerelméről. Ez mindenkinek számára lehetővé tette volna a tiszta lappal indulást, és nem kellett volna se K-nak, se Nobuchinak meghalnia. Nobuchi K-t, a riválist azonban elpusztítandó ellenségként kezelte és kijátszotta, mert a benne keletkező irigység és szégyen gyenge és nárcisztikus énjét dűhre és bosszúra készítette.

Mennyiben tekinthető Nobuchi versengést kiváltó helyzetben tanúsított viselkedése „japánosnak”? A japánok nem törekszenek a konfliktus nyílt és verbális feldolgozására, csak akkor, ha annak nagyon kidolgozott, rituális szabályai vannak, és nem az indulat, hanem a szituáció normarendszere készíteti őket a megütközésre, mint a samurájok esetében. A Kokoro riválisai között talán azért nem került sor őszinte beszélgetésre, mert az nyílttá tette volna a versengési konfliktust, amely a kultúra szabályai szerint megengedhetetlen. Bár Nobuchiban erős agresszív indulatok keletkeznek, nem engedhette meg magának, hogy ezt kinyilvánítsa. Legszívesebben megkérte volna K-t, hogy menjen el, de az ‘fegyelmetlenség’ lett volna. El kellett tehát rejtenie a gyűlöletét, azért, hogy ne sértse meg a saját csoporton belüli nyílt agresszió gátlásának normáját.

Az én-fejlesztő versengés egyik alapfeltétele az, hogy a felek betartják a szabályokat, és ez különösen elvárható akkor, ha barátokról van szó. A barátok közötti versengés implicit szabályait először K törte meg. Az amae alapján Nobuchi joggal várhatta volna, hogy K érzékenyen figyeli őt, észreveszi, hogy miként reagál azokra a helyzetekre, amikor Ojosan-nal találja őt kettesben, és visszavonul, hiszen a barátja hívta meg a házba, ő mutatta be neki a lányt, ő rendelkezett a helyzetben előjogokkal. A sérülékeny énnel rendelkező, nárcisztikusnak bizonyuló Nobuchi a kimondatlan versengési normák áthágásra pusztító agresszióval reagál, és ebben az értelemben reakciója univerzálisan emberi, ugyanakkor ezt nem direkt ütközés formájában teszi, hanem a kultúra elvárásaival összhangban indirekt módon.

A SZÉGYEN ÉS BÜNTUDAT KÉRDÉSE JAPÁNBAN

Ruth Benedict, kultúranropológus „A krizantém és kard” (1946) című művében amellet érvelt, hogy a szégyen alkotja a japán „etoszt”. A japán kultúrában a választásokat nem a „bűn”, hanem a „szégyen” (hogy mások mit gondolnak) dönti el. A zsidó-keresztény kultúrában az Isten egyedüli, abszolút lény, és a büntudat ebben a viszonyrendszerben értelmeződik, kulturálisan beépített. Az európai kultúra azt vallja, hogy az embereknek felelősséget kell vállalniuk a tetteikért Isten előtt, és ez mindenkiben erősen tudatosítja a bűneit. Japánban azonban számos isten van (sintó vallás), nincs egyetlen abszolút lény, ezért a mások előtti szégyen a legerősebb irányító erő.

A japán kultúra a szégyenre szocializál. A közösség mindig figyelő, normatív jelenléte a japánok alapvető pszichés élménye.

Ha megszámloljuk a szégyen és büntudat szavak számát a regényben, akkor közel azonos számban fordulnak elő. A szégyen 15-ször, a büntudat 12-szer. Szószeki ugyanakkor nem moralizál a regényében, és Nobuchi szégyennel és büntudattal teli érzelmi és gondolati világában egyszer sem merül fel egy külső, transzcendens hatalom, amely valamilyen módon viszonyulna a tetteihez. Az ítékezés belül történik, a nem keresztény japán kultúrában nem lehet meggyónni a bűnöket és kívülről feloldozást kapni, mindenkinek önmagával és a számára fontossággal bíró közvetlen környezetét alkotó emberekkel kell elszámolnia a tetteit. Nobuchi számára „nincs bocsánat”, nincs aki megbocsásson, mert az, aki ellen „bűnözött” meghalt, és nincs magasabb feloldozó hatalom. Emiatt az elkövetett bűntől soha nem lehet megszabadulni. Az egyetlen élő szeretett személy megítélése a legfélelmetesebb, ezért Ojosan nem tudhat arról, ami történt.

Caudill (1962) hangsúlyozza, hogy a japán karakter alapvonása, a kölcsönös kapcsolatok hangsúlyozása az individualisztikus autonómiával szemben. Markus és Kitayama (1991) független és kölcsönösen függő én-ről beszélnek. A nyugati emberkép a mahler-i szeparáció-individuáció folyamatán keresztül autonóm, független, önmagában-való egyént posztulál. A kelet-ázsiai szelf-felfogás szerint az egyén nem autonóm, hanem kölcsönös függésben áll, és minden esetben csak szociális viszonyrendszerében értelmezhető. A lelki problémák ezért mindig kapcsolati problémák, és a kapcsolatok szintjén értelmezendők. A japán én-ideál szerint a barátok és csoporttagok iránti kötelesség nagy jelentőségű, és a köztük lévő kapcsolat sikeres fenntartása a megfelelő magatartás.

A nyugati pszichológiai felfogás szerint a szégyenre adott egyik legfőbb reakció a visszahúzódás, a mások elől való elbújás igénye, az izoláció. A szégyen szociális kizárás, kiközösítés, a kapcsolati hidak összeomlása (Bokor 1998). Ez a japán kultúrában – a kölcsönösen függő szelf miatt – sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint a nyugati kultúrában.

A szégyen érzése ezért még sokkal kínzóbb, mint a független és autonóm szelfet tételező nyugati individualisztikus kultúrákban. A kölcsönösen függő szelffel rendelkező egyén erősebben kötődik a másokkal való kapcsolathoz, és számára a legfőbb félelem, a legnagyobb büntetés a kirekesztődés. Ha valaki szégyenre okot adó tettet követ el, és ezért el kell, hogy távolodjon az őt megítélő közösségtől, az egyben önmaga elvesztésével is jár, hiszen kizárja az őt meghatározó szociális közeget. A távolkeleti kultúrákban szégyen esetén az „arc elvesztése”, vagyis az identitásvesztés a legnagyobb félelem, olyan mintha az egyén meghalt volna. Van erre egy japán kifejezés: „Úgy él mintha már halott lenne” – vagyis kizárja a tudatot, a „figyelő ént”, a „zavaró ént”, az egyén tetteit megítélő cenzort (Szadahiko 2006).

„Azon gondolkodtam, éljek-e tovább úgy, ahogyan eddig tettem, mint egy múmia, akit az élő emberek között felejtettek, vagy....” (125. o.) – írja a Szenszei a diáknak.

Nobuchi, amikor K öngyilkosságáról gondolkodik, akkor nem a csalódott szerelemnek, nem a barát árulásának, hanem a magánynak tulajdonítja azt.

„Időről időre elgondolkodtam azon, hogy vajon mi volt az oka annak, hogy K öngyilkosságot követett el. Először arra gondoltam, hogy a szerelmi csalódás. ....Végül tudatosodott

bennem az a lehetőség, hogy K pont olyan borzalmas magányt élt át, amelyet én és ettől gyorsan el akart menekülni azzal, hogy megölte magát.” (240. o.)

A kultúrák konfliktusa a Kokoro-ban

Nacume Szószeki írói munkásságának egyik fő kérdése az volt, hogy Japánt hogyan lehetne modernizálni, anélkül, hogy vakon követné a nyugatot. Szószeki értelmezésében a nyugati individualizmusra jellemző egyéni szabadság megnyilvánulásai az önzésen keresztül vezetnek. Az individualista magatartás lényegében minden emberi kapcsolatot lerombol az ember életében. Regényei tanulsága, hogy a nyugati világ tönkreteszi a hagyományos kapcsolatokat.

A „Kokoro” tragikus története is ezt példázza. Mindkét főhős megtöri a japán hagyományokat. Nobuchi nem volt hajlandó feleségül venni az idősebb rokon, a gyámja lányát. K pedig nem követte örökbefogadó szülei akaratát, nem az orvosi egyetemre ment, hanem filozófiát tanult. Ezzel mindketten az idősek tiszteletét és akaratának követését előíró konfuciánus értékek ellenében viselkedtek, és elszakítva magukat a családi és rokoni kötelekektől, nyugati módra saját vágyaikat és céljaikat követték. A japán kulturális elvárás az alkalmazkodás és az, hogy az egyén belesimuljon a fontos kapcsolatokba, hogy elfoglalja a neki szánt helyet, és kövesse az idősebbek céljait. Ezzel szemben áll a nyugati autonóm szelfre jellemző személyes választás szabadsága. Mivel mindkét fiatalember ez utóbbit követi, a saját kultúrája szempontjából bűnt követ el, megsérti az ősök tiszteletének a szabályát. Önzésük és individualizmusuk az, ami miatt zavar áll be az amae kommunikációjukban is, és amely megakadályozza őket abban, hogy kellő érzékenységgel reagáljanak egymás érzelmeire. Valójában a barátok között ábrázolt agresszív, ellenséges és immorális versengés is az individualista önzés eredménye. „Ebben a korban az amaeből származó szolidaritás nem több mint illúzió, amelyet csak csalódás követhet.” – írja Takeo Doi (1973).

„Látja, a magány az az ár, amelyet fizetniünk kell azért, mert ebben a modern korban születünk, amely tele van szabadsággal, függetlenséggel és a saját egoista éniünkkel.” – mondja a Szenszei a diáknak. (30. o.)

Szószeki tartott egy híres beszédet az „Az én individualizmusomról” címmel, amely arról szól, hogy milyen egyéniségnek lenni egy modern társadalomban. Ebben igyekszik az individualizmus és a közösségiség között harmóniát teremteni: „Csak, ha valaki morálisan megfelelő, lehet individualista. A szabadsága kötelezettségérzés nélkül nem igazi szabadság, mert az önmagára figyelő szabadság nem létezhet egy társadalomban. Mindaddig azt tehetjük, amit akarunk, amíg annak nincs hatása másokra.” (idézi Doi 1973)

ÖSSZEFOGLALÁS

Ha végigkövetjük a regény lélektanát, akkor arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az tökéletesen megfelel a „nyugati” pszichoanalízis értelmezéseinek, vagyis Szószeki emberábrázolása és a lélektani motívumok bemutatása jól követhető anélkül, hogy a japán kultúra jellegzetességeit tekintetbe kéne vennünk. Egyet kell tehát értenünk Doi-val, aki azt vallotta, hogy Szószeki az emberi lélek kiváló ismerője volt.

Ugyanakkor az univerzálisan emberi érzelmi reakciók hangsúlyában, intenzitásában, megnyilvánulási és megoldási módjában találhatók a japán kultúrára jellemző

jellegetességek is. A „Kokoro” tehát egyszerre mutatja be a lélek univerzális és kulturálisan specifikus működését. A kulturálisan specifikus vonások ismerete és megértése nélkül nem lehetetlen követni a „Kokoro” lélektani folyamatait, de nem is lehet annak minden rétegét a maga jelentőségében feltárni. Ezért a gyakorló pszichoanalitikusok esetében, ha más kultúrából érkező pácienset kezelnek, nagyon lényeges az, hogy megismerjék annak a kultúrának a specifikumait is, mert csak így tudnak kellően árnyalt és a pszichoanalízis által kínált és ígért mély strukturális feldolgozást létrehozni.

PASSION, RIVALRY, SHAME AND GUILT IN JAPANESE STYLE IN NATSUME SOSEKI'S „KOKORO”

During the last two decades there has been a cultural revolution within psychology. It's main message is, that psychological phenomena cannot be generalized to the whole humankind, because there are basic cultural differences in the psychological functioning of diverse cultural groups and without taking them into consideration it is impossible to get to deeper understanding between people of different cultures. This applies to psychoanalytic theory and practice even more, because psychoanalysis was born within the western individualist tradition and represents its values (Fülöp 1998; Fülöp 2004).

The goals of the present paper are twofold. By analyzing the Japanese writer, Natsume Soseki's novel „Kokoro” it attempts to reveal the extent to which the characters' behaviour, their rivalry, envy, jealousy, shame and guilt can be understood by using the western psychoanalytic theories. It also looks for those specific psychological reactions that refer to culturally distinctive functioning and that cannot be understood in their whole depth by applying only the western psychoanalytic system of thoughts, without being familiar with the Japanese cultural background. By analyzing the rivalry between two young male friends, the main characters in „Kokoro” it demonstrates both the universal and the culturally specific nature of our psyche.

Keywords: rivalry – envy – jealousy – shame – guilt – Japan – amae – cultural differences

IRODALOM

- Ajkay, K. (1999) „Nincs bocsánat” – korai szégyen-élmények hatása a személyiségfejlődésre. In: Lust Iván (szerk.) Pszichoanalízis és Kultúra. Budapest: Animula, 118-123
- Ausubel, D.P. (1955) Relationships between shame and guilt in the socializing process. *Psychological Review*, 62, 378-390
- Baumeister, R.F., Stillwell, A.M., Heatherton, T.F. (1995) Interpersonal aspects of guilt: evidence from narrative studies. In J.P. Tangney, K.W.Fischer (Eds.) *Self-Conscious Emotions*. New York: The Guilford Press. 225-273
- Berke, J.H. (1987) Shame and Envy. In: D.L. Nathanson (eds) *The Many Faces of Shame*. New York: Guilford Press

- Bokor, L. (1999) A tárgyak hatalma: kulturális szankciók és terápiás korlátok. In: Luszt, I szerk. Pszichoanalízis és kultúra. Budapest: Animula. 57-71
- Caudill, W., Scarr, H.A. (1962) Japanese Value Orientations and Culture Change. *Ethnology*, Vol. 1, No. 1 53-91
- Doi, T. (1973) *The Anatomy of Dependence: The Key Analysis of Japanese Behaviour*. Tokyo: Kodansha International.
- Doi, T. (1976) *The Psychological World of Natsume Soseki*. Harvard University Press.
- Doi, T. (1986) *The Anatomy of Self: The Individual versus Society*. Tokyo: Kodansha
- Emde, R.N., Oppenheim, D. (1995) Shame, guilt and the Oedipal Drama: Developmental considerations concerning morality and the referencing of critical others. In: J.P. Tangney, K.W.Fischer. (Eds.) *Self-Conscious Emotions*. New York: The Guilford Press. 413-436
- Fontaine, R.J., Luyten, P., De Boeck, P., Corveleyn, J., Fernandez, M., Herrera, D., Itzész, A., Tomcsányi, T. (2006) Untying the Gordian Knot of Guilt and Shame. The Structure of Guilt and Shame Reactions Based on Situation and Person Variation in Belgium, Hungary, and Peru. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 37, No. 3, 273-292
- Freud, S. (1930/1982) Rossz közérzet a kultúrában. In: Sigmund Ferud: *Esszék*. Budapest: Gondolat
- Fülöp, M. (1999) A pszichoanalízis alkalmazhatósága különböző kultúrákban, In: *Pszichoanalízis és Kultúra*, (szerk.) Lust Iván, Budapest: Animula, 37- 51
- Fülöp, M. (2002) A versengés kulturális tükörben. In: Halász L., Marton, M., Czigler, I.(szerk.) *Az általánostól a különösíg*. Books-in-Print. 337-356
- Fülöp, M. (2004) A Pszichoanalízis története és alkalmazhatósága a japán és kínai kultúrában. *Thalassa*. 15.2. 3-25
- Harter, S. (1999): *The construction of the self*. New York: The Guilford Press.
- Ishii, K., Reyes, J.A., Kitayama, S. (2003) Spontaneous attention to word content versus emotional tone: differences among three cultures. *Psychological Science*. Vol. 14. No.1. 39-46
- Isshii, S. (1984) Enryo-sasshi communication: A key to understanding Japanese Interpersonal Relations. *Cross Currents*, 11 (1), 49-58
- Johnson, F.A. (1993) *Dependency and Japanese Socialization: Psychological and Anthropological Characterisation of Amae*. New York: New York University Press.
- Kernberg, O.F. (1985) *Borderline szindróma és patológiás narcizmus*. Kapocs.
- Kitayama, S., Mesquita, B., Karasawa, M. (2006) Cultural Affordances and Emotional Experience: Socially Engaging and Disengaging Emotions in Japan and the United States. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 91. No.5. 890-903
- Klein, M. (1957) *Envy and Gratitude*. London:Tavistock
- Kohut, H. (1977) *The Restoration of the Self*. New York:International Universities Press
- Levin, S. (1971) The psychoanalysis of shame. *International Journal of Psychoanalysis*. 52, 355-362
- Lewis, H.B. (1971) *Shame and Guilt in Neurosis*. New York: International Universities Press
- Markus, H., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Maynard, S.K. (1997) *Japanese Communication: Language and Thought in Context*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press
- Miike, Y. (2003) Japanese enryo-sasshi communication and the psychology of amae: reconsideration and reconceptualization. *Keio Communication Review*. No. 25. 93-115
- Miyake, K., Yamazaki, K. (1995) Self-conscious Emotions, Child rearing, and child psychopathology in Japanese Culture In: J.P. Tangney, K.W.Fischer. *Self-Conscious Emotions*. New York: The Guilford Press. 488-503
- Mollon, P. (2002) *Szégyen és féltékenység*. Budapest: Lélekben Otthon Könyvkiadó.
- Morrison, A. (1983) Shame, ideal self, and narcissism. *Contemporary Psychoanalysis*, 18, 295-318
- Morrison, A. (1987) The eye turned inward: shame and the self. In: D.L. Nathanson eds. *The Many Faces of Shame*. New York: Guilford Press
- Nathanson, D.L. (1987) *The Many Faces of Shame*. New York: Guilford.
- Okonogi, K. (1992) Amae as seen in diverse interpersonal interactions. *Infant Mental Health Journal*, 13, (1), 18-25

- Piers, G., Singer, M.D. (1953) Shame and guilt. Springfield, IL: Charles C Thomas
- Rizzuto, A. (1991) Shame in psychoanalysis: the function of unconscious fantasies. *International Journal of Psychoanalysis*, 72, 297-312
- Szadahiko, M. (2006) *A krizantém és kard újrafelfedezése*. Budapest: Nyitott Világ Műhelys
- Szószekei, N. (1995) *Kokoro*. Tokyo. Charles E. Tuttle Company.
- Tangney, J.P., Dearing, R.L. (2002) *Shame and Guilt*. New York: Guilford.
- Winnicott, D.W. (1979) Ego distortion in terms of true and false self. In: *Maturational processes and the facilitating environment*. London: Hogarth

PSZICHOANALÍZIS JAPÁNBAN: SINTÓISTA, BUDDHISTA MÍTOSZOK ÉS AZ ÁLMOK MÉLYSTRUKTÚRÁJA

Jelen tanulmányban Kazushige Shingu-nak, a Kiotó Egyetem kereteiben működő Pszichoanalitikus tanszék vezetőjének a pszichoanalitikus kutatási paradigmája kerül bemutatásra, mely Claude Lévi-Strauss strukturális mítoszelemzésére, illetve Freud és Karl Abraham álomteóriájára épül, és melynek alkalmazása során a módszer kidolgozója azt találta, hogy a művi vetéléshez köthető, fel nem dolgozott veszteségek nyomán evészavarral küzdő pácienseinek álom-narratíva foszlányaiból, a gyászolás témája köré szerveződő japán buddhista és sintóista mítoszokhoz hasonló történet-struktúrák körvonalazódtak.

Kulcsszavak: sintóizmus – buddhizmus – álomelemzés – evészavarok

A mélylélektan hermeneutikus tudománya a japán kulturális közegben is rátalált a kibontakozás lehetőségeire, minek nyomán megszületett a japán kultúráspecifikus mélypszichológia, melynek elméleti konstrukciói gyakorta épülnek a Felkelő Nap országának mítoszaira, legendáira és meséire. Jelen tanulmányban Kazushige Shingunak, a Kiotó Egyetem kereteiben működő Pszichoanalitikus tanszék vezetőjének Claude Lévi-Strauss strukturális mítoszelemzésére, illetve Freud és Karl Abraham álomteóriájára épülő pszichoanalitikus-antropológiai kutatási paradigmája kerül bemutatásra, melynek alkalmazása során a módszer kidolgozója azt találta, hogy az analizáltjai álmainak narratíva-foszlányaiból olyan történet-struktúrák körvonalazódtak, amelyek a gyászolás témája köré szerveződő, japán buddhista és sintóista mítoszokhoz hasonlatosak.

A módszert Shingu „strukturális álomelemzésnek” nevezte el, aminek a lényege az, hogy a pszichoanalitikus az analizált álomsorozatában a jellegzetes, esetenként visszatérő motívumok, alapvető alkotóegységek (oneirhémák)¹ mintázatát vizsgálja, hasonlóan Lévi-Strauss strukturális mítoszelemzési módszeréhez, melynek alkalmazása során a francia antropológus a mitikus történetek alapegységeit (mithémáit) tárta fel.

STRUKTURÁLIS MÍTOSZ ÉS ÁLOMELEMZÉS

Claude Lévi-Strauss, francia strukturalista antropológus, Ferdinand de Saussure – a beszédet a nyelvtől megkülönböztető nyelvész – nyelvelméletét alkalmazta a mító-

¹ Jelen tanulmány szerzője Kazushige Shingu jóváhagyásával az „oneirhéma” kifejezést javasolta az álomtörténet egységének a megnevezésére. Ez megfeleltethető Claude Lévi-Strauss „mythème” kifejezésének, amit az általa a nyelvi struktúráknak tekintett mítoszok ismétlődő alapegységeinek a jelölésére alkotott meg, a francia phonème (fónéma), azaz a nyelv alapvető egységének analógiájaként.

szok vizsgálatára. Felfogásában maguk a mitikus történetek is nyelvi struktúrák, amelyek a nyelvhez hasonlóan alapvető alkotóegységekből épülnek fel, mely egységek megnevezésére megalkotta a „mythème” neologizmust, a francia phonème (fonéma), azaz a nyelv alapegységének az analógiájára (Lévi-Strauss (2001[1958])).

Lévi-Strauss strukturális mítoszselezési módszere alkalmazásakor először feltárta a mítoszban fellelhető polarizálható történet-tengelyeket (bináris oppozíciókat), és a mithémákat úgy csoportosította egy táblázatban, hogy ezek az elemek valamely oppozíció egyik tagja alá legyenek besorolva (az Ödipusz-mítoszban például a túlértékelt rokon kapcsolat, amikor Ödipusz feleségül veszi anyját, vagy Antigoné a tiltás ellenére eltemeti bátyját, versus az elértéktelenedett rokon kapcsolattal, amikor Ödipusz megöli az atyját, vagy Eteoklész megöli a bátyját Polüneikészt, de ilyen párhuzam található az autokthón (önnemző) tengely mentén a nevek jelentése szintjén is, amelyek egymás alá kerülnek a táblázatban (Labdakosz, Laiosz király atyja, akinek a neve sántát jelent, ugyanakkor Laiosznak – Ödipusz apja – nevének a jelentése ugyancsak bicegő, illetve az Ödipusz név is dagadt lábút jelent, hiszen csecsemőkorában átszúrták, hogy elveszejtsék). A mythémák – a mítoszok alapegységei – a fonémáktól eltérően nem értelem nélküliek, hanem egy-egy eseményt jelölnek, amelyeket Lévi-Strauss táblázatba foglalt, és a saussure-i parole-nak megfeleltethető diakrónikus értelmezésen túl (a narratíva történeti/hosszmetszeti dimenzióját vizsgálva lineárisan, egyazon mítoszon belül, a táblázatában fentről lefelé haladva), szinkronikus elemzést is végzett, azaz a saussure-i langue, vagyis a kapcsolódások, azaz a nyelv rendszerének szintjén (a táblázatban horizontálisan haladva, a keresztmetszeti síkban, az újra és újra visszatérő, homológ struktúrákat vizsgálva).

Shingu meglátásában az álomsorozatok, hasonlóan a mítoszokhoz, megfejtésre váró, rétegszerűen egymásra épülő álomszöveget képeznek, amelyben a különböző motívumok (oneirhémák) a mítoszok esetében is alkalmazott táblázatban csoportosíthatóak. A strukturális álomelemezés lényege az egy éjszaka alatt, illetve a terápia során több éjszakán át álmódott álomsorozat hosszsmetszeti, illetve keresztmetszeti vizsgálata, amelynek célja a tudattalanban aktíválódott témák (struktúrák) azonosítása.

Freud interpretációs irányelvének értelmében az egy éjszaka során álmódott álomsorozat ugyanahhoz az elfojtott tartalomhoz köthető (Freud, 1999 [1933]); illetve az elfojtott vágyimpulzus, vagy egyéb feldolgozatlan téma mindaddig visszatér más és más képsorokban, amíg az álmódó képessé nem válik tudatosítani a mögöttes rejtőző tartalmat (Freud 1997 [1917]). Például, ha az Ödipusz-komplexus aktíválódik valakinek a tudattalanában, akkor az erre utaló álomtörténet-foszlányok (oneirhémák) több éjszakán keresztül megjelenhetnek az álomszövegben.

A kiotói pszichoanalitikus kutató, Kazushige Shingu feltevése szerint az álomsorozatoknak a strukturális álomelemezés módszerével való vizsgálata során bizonyos esetekben strukturális homológia mutatható ki a hasonló témák köré szerveződő mítoszok narratívájának szerkezetével. Shingu a strukturális álomelemezés módszerével a témájukban a gyászoláshoz köthető buddhista és sintoista mítoszok, illetve a veszteségek feldolgozásának mélylélektani folyamatait történetesítő álmok szerkezetében „homológ narratív struktúrákat” talált, illetve pszichodinamikus összefüg-

gést mutatott ki ezen álmok álmodóinak evési zavarai, illetve olyan feldolgozatlan veszteségek között, melyek a magzat vetélés vagy halvaszülés miatti veszteséghez köthetőek.

Ahhoz, hogy követni tudjuk a japán pszichoanalitikus kutató gondolatmenetét, a következőkben ismertetek néhány buddhista mítoszt, melyeket Shingu a gyászolással kapcsolatos mélylélektani folyamatok mitikus (azaz álomszerű) ábrázolásaként elemzett, majd egy sintoista mítoszt, amely történetstruktúrájához hasonló történet-részleteket tárt fel a páciensei álmaiban, és aminek az egyik szereplőjéről nevezte el a fent említett speciális evészavart.

GYÁSZOLÁS A PSZICHOANALITIKUS ELMÉLETEK ÉS A BUDDHISTA MÍTOSZOK TÜKRÉBEN

A mitikus ábrázolás Shingu felfogásában az álom-narratívákhoz hasonlóan pszichoanalitikus-strukturalista keretben, a szerző „szabad asszociációi” nélkül is értelmezhető. A japán buddhizmusban számos olyan mitikus történet létezik, ami a gyászolás témája köré szerveződik, és amelyeket a gyászolók vigasztalása végett meséltek, ezáltal mintegy segítő a veszteség feldolgozását. Ilyen, a gyászolás témáját tárgyaló mítosz a tizenhetedik században íródott, az Udzi Súi Monogatari tekerceken szereplő Szeitoku szerzetes története (Mills 1970), mely történet mélystruktúrájában Shingu meglátásában kimutathatók a Freud és Abraham által leírt tudattalan gyászolási folyamatok.

Szeitoku buddhista szerzetes, miután meghalt az édesanyja, a kőkoporsóba helyezett holttesttel elvonult az Aitagojama hegyre, ahol három éven keresztül szútrákat szavalt, és ez idő alatt nem vett magához sem ételt sem vizet. Egy tavaszi napon az anyja hangját hallotta, aki elmondta, hogy „a szútrák által megtisztult, előbb férfit, majd Buddhává vált”, minekutána Szeitoku szerzetes elhamvasztotta a holttestet, eltemette a hamvakat, és sírkövet állított neki, majd elindult lefelé a hegyről Kiotó felé. A császári város felé mentében falásrohamok törtek rá, és megette az összes zöldséget, amit talált az út menti földeken. A földek tulajdonosai felfigyeltek a zöldségfaló tolvajra, és elcsípték a szerzetest, de amikor meglátták, hogy milyen előkelő és tanult külseje van, tiszteletből megvendégelték ebédre. Az előkelő megjelenésű szerzetes hírére hallván egy magas rangú buddhista egyházi képviselő is eljött, aki látta, hogy a szerzetest megszámlálhatatlan éhező gaki² követi – akik közemberek számára nem voltak láthatóak –, ami mindenképpen arra utal, hogy a szerzetes kivételes szent ember lehet... A magas rangú buddhista egyházi képviselő elvitte a szerzetest a császárhoz, viszont a császári palota felé menet útközben a szerzetesre a hasmenés-roham tört, és a széket (ami valójában a gakitől származott) teljesen beborította a szűk utcát, minekutána az ott lakók ezt „Szar utcának” nevezték el, amit a császár nem tartott helyénvalónak, hanem helyette a Brokát utca elnevezést javasolta. A Brokát utca napjainkban is létezik, most is Nisiki, azaz „brokát” síkátornak hívják, de ezt az utcát Kiotó éléskamrájának is szokták nevezni, ugyanis itt vannak a császári város legjobb élelmiszerboltjai és a legjobb élelmiszerpiac.

---

2 A gaki (szanszkritül préta lelkek) a japán Dzsódú sinsú buddhizmusban testtel nem rendelkező, de kínzó éhségtől vagy szomjúságtól szenvedő holtak szellemei, amelyek közül egyesek arra vannak ítélve, hogy csakis széket lehetnek éhségük csillapítására, a víz pedig, amikor inni akarnak, tűzzé válik.

Mielőtt bemutatnám Shingu elemzését a Szeitoku szerzetes mítoszával kapcsolatosan, előbb vázolnám Karl Abrahamnak a gyászolás tudattalan folyamatait konceptualizáló mélylélektani teóriáját, minek értelmében a tudattalan gyászfolyamatok szintjén az elveszett tárgy orális introjekciója/bekebelezése egyszerre koprofág illetve nekrofág jellegű folyamat, vagyis a gyászoló az „általa elpusztított”, halott, elveszett, elhagyott, elértéktelenített szerelem tárgyát tudattalanul a székklettel azonosítja, amittől előbb megszabadul (anális expulzió), és amit majd később újra orálisan introjektál (Abraham 1988[1924], 443-444. o.). Abraham a mániát is összefüggésbe hozza a gyászfolyamatokkal: a mániás megszabadul „az elveszett tárgy egóra vetett árnyékától”, így kifelé, a világ felé fordulhat, miközben habzsolja az impressziókat, a tárgyak rövid idő alatt átmennek a pszichoszexuális metabolizmus folyamatán, és gyorsan kiürítésre kerülnek, így a mániás szabad asszociációja során megjelenő gondolatok az exkrementumnak feleltethető meg (Abraham 1988[1924], 472. o.) és valószínű az sem véletlen, hogy a mánia egyik tünetét logorrhoeának, azaz szófosásnak nevezik.

Shingu interpretációjában a klinikai gyakorlat szempontjából kiemelt jelentőségű a mítosznak a gyászolás és a székkletürítés, illetve az evés összefüggéseire való utalásai: pl. a gyászoló szerzetes, aki nem hamvasztja el a holttestet és nem vesz ételt magához (pszichodinamikusan értelmezésben mondhatnánk, hogy megrekedtek a gyászfolyamatok, nem történt meg az orális bekebelezés), majd a temetés után, miután megtörtént a libidóeloldozás, és elengedte az édesanyját, valós falásroham tör a szerzetesre (pszichodinamikusan értelmezve a valós evésrohamok, a szeretett személy elengedésének, vagyis az orális bekebelezésnek a mitikus ábrázolása).

Freud és Abraham gyászelmélete értelmében az orális introjektálás (belsővé tétel) következményeképpen a veszteség nyomán a szubjektum azonosulhat az elveszett tárggyal, így a tárgy és az én közötti határok tudattalanul összefolynak, minek következményeképpen a gyászoló személy az introjektált tárgy iránti érzéseit úgy élheti meg, mintha azok saját magának szólnának, ami a melankólia esetében önvádak formájában nyilvánulhat meg (Abraham 1988[1924]; Freud 1997[1917]).

Az elveszett tárggyal való azonosulásra épül Shingu professzor másik fontos elmélete, melynek értelmében a veszteségek nyomán az én és a tárgy közötti határok öszszemosódásának következtében az objektum és a szubjektum felcserélhető a tudattalanban. Shingu szerint az álomnarratívában (de akár a mítoszokban is) az „objektum válhat a szubjektummá, és a szubjektum objektummá” (Shingu 2006), ami egyfajta fort/da játék, egyszerre hiány és jelenlét, és ami magyarázat lehet arra, hogy pl. a mítoszokban vagy akár az álmokban is miért jelenhet meg akár a gyászolóval vagy akár magával az elveszett tárggyal kapcsolatban az evés/orális bekebelezés/koprofágia motívum-együttese. Szeitoku szerzetes történetének mitikus fantáziaszövéseben Shingu szerint ugyancsak fontos elem a hasmenés termékének és az ételnek a felcserélése, mikoris a közemberek által „Szar utcának” nevezett sikátor Brokát utcává neveződik át, ami valójában Kiotó éléskamrája. Ez a japán analitikus értelmezésében a gyászolással kapcsolatosan az étel és a székklet (az elveszett és tudattalanban a székklettel azonosított tárgy) felcserélhetőségének az ábrázolása, mely abban a japán szóhasználatban is megjelenik, hogy „nem tudja mi a különbség a mizó³ és szar között”, amit

3 A mizó leves alapanyagául fermentált szójababból készült barnás pép szolgál.

arra szoktak mondani, ha valaki nem tudja a fontos dolgokat megkülönböztetni a lényegtelenektől; és talán az sem véletlen, állítja Shingu, hogy a Nishiki (Brokát) sikátor többek között mizó krémet áruló boltjairól is híres (Shingu 2006, illetve személyes közlés).⁴

Shingu szerint a szubjektum/objektum felcserélhetősége, az elakadt gyász munka és a koprofágia, illetve az evésről, az ételről való lemondás közötti összefüggés motívuma kimutatható abban japán buddhista vallásos hitben is, amely szerint a halottak szellemei, a gakik (szanszkritül préta lelkek), vagyis a testtel nem rendelkező, de kínzó éhségtől vagy szomjúságtól szenvedő lelkek, akik maguk sem tudják elengedni a földi vágyaikat, arra vannak ítéltetve, hogy széketet ehettek csak éhségük csillapítására, míg a víz, amikor inni akarnak, tűzzé válik, hacsak nem ajánlanak fel részükre ételt a „jó buddhista hívek”, akik gyakran maguk a gyászoló hozzátartozók (Shingu 2006, illetve személyes közlés), amiről az Urabon Szutrában (Urabon-kio), Mokuren szerzetes történetében olvashatunk.

Mokuren szerzetes, miután elvesztette az édesanyját, hosszú és fáradtságos gyakorlás nyomán képessé vált tisztánlátásra, különösen a gakik világának látására, ahol legnagyobb csalódására az édesanyja lelke is lakozott, akiről pedig azt hitte, hogy a Tiszta Földre⁵ jutott. Mokuren szerzetes ételt próbált adni édesanyja kínzó éhségtől szenvedő szellemének, de az elutasította ezt, mert akárhányszor ennivalót próbált magához venni, az mindannyiszor tűzzé alakult át... Mokuren szerzetes csak úgy tudta édesanyja szellemének a szenvedéseit enyhíteni, hogy Buddha tanácsára saját ételét áldozta a többi szerzetes és az édesanyja részére, aki így hét generációra felmenően megszabadult a szenvedéstől.⁶

GYÁSZOLÁS ÉS VESZTESÉGEK A SINTÓISTA TEREMTÉSMÍTOSZBAN

A Kodzsiki („Régi történetek feljegyzései“) i.sz. 712-ben keletkezett sintóista mítoszgyűjtemény, amely a Jamato klán származását tárgyalja; a klán őseit az istenekig, vagyis Amaterasu Omikami Napistennőig vezeti vissza, így legitimálva a transzcendens felmenőkkel a császári hatalmat. A Kodzsiki mítoszait a második világháború után évtizedekig tabunak tekintették, agyonhallgatták, egyáltalán nem oktatták az iskolákban és egyetemeken, reakcióképpen a második világháborús fasiszta időszakra, mikoris ezeket a mítoszokat – a nemzeti érzések és nacionalista onnipotencia felkorbácsolása végett – koragyermekkortól kezdve valós történetekként oktatta az akkori politikai propaganda. A Kodzsiki mítoszgyűjtemény egyik leghíresebb mítosza Izanami és Izanagi története, a japán teremtésmítosz, ami Kazushige Shingu értelmezésben ugyancsak a gyászolás narratív struktúrájára épül.

---

4 Jelen tanulmány szerzője két évig a Kyoto Egyetem pszichoanalitikus tanszékének ösztöndíjas kutatójaként betekintési lehetőséget kapott kiotói pszichoanalitikus muhelyek működésébe, így a tanulmányban a hivatkozásokban feltüntetett irodalmon túl számos személyesen közölt esettanulmány, interjúfelvétel-részlet és egyetemi előadások eddig nem publikált anyaga is szerepel.

5 A Dzsódó sinsú buddhizmusban a túlvilágon a megtisztulás után ide jutnak a szellemek, ahol Amithaba buddhával találkoznak.

6 Mokuren szerzetes története japánban közzismert, és ehhez a mítoszhoz köthető az Obon ünnep augusztusban, amikor is az ősök szellemeinek visszalátogatását ünneplik az összegyűlt családok.

A legenda szerint Izanagit, a teremtő férfi entitást és Izanamit, a teremtő női entitást megbízza az Istenek tanácsa, hogy szilárd földet teremtsenek az addig mocsárszerű szigetkezdemények helyén, amit szexuális egyesülésen keresztül tudnak megvalósítani. Mivel azonban Izanami, a női Istenség, a férfi Istenség, Izanagi előtt szólalt meg, így első gyermekük koraszülött és torzszülött lett (hiruko), akit csónakba helyeztek, és útjára bocsátottak, így Izanaminak csak a második nekifutásra sikerült szilárd földet, szigeteket és egyéb isteneket (kamikat) szülnie. Izanami a Tűz Isten szülése közben belehal a nemi szerveit ért égési sérüléseibe, és a halottak világába, azaz a Jomik földjére kerül. Izanami párja, a teremtő férfi Istenség, Izanagi, leereszkedik a Jomik földjére, hogy újratalálkozhasson Izanamival, és hogy visszahozza őt az élők közé (a mítosz ezen eleme hasonlatos Orfeusz történetéhez, aki alászáll Euridikéért a Hádeszbe). Izanami megköszöni, hogy eljött érte, de sajnálattal közli, hogy már késő, nem tud visszatérni, hiszen evett a Jomik táplálékából. Végül Izanagi könyörgése nyomán elhatározza, hogy megkeresi a Jomik uralkodóját, akinek hatalmában áll engedélyt adni neki, hogy visszatérhessen, viszont megkéri Izanagit, hogy amíg egyezkedik, addig ne nézze a testét (szemben Euridikével Orfeusz kedvesével, aki könyörög Orfeusznak, hogy tekintsen rá, aki pedig csak úgy tudta volna kedvesét visszahozni az alvilágból, hogy nem tekint rá...). Izanagi csak várt és várt, de túl sok idő telt el, türelmetlenné vált, belépett a palotába, és fényt gyűjtött a fésűjének egy fogával: így láthatta Izanami holttestét, amit férgek borítottak, és amitől olyannyira elborzadt, hogy elmenekült a helyszínről. Izanami szelleme, látván, hogy Izanagi az ő kérése ellenére ránézett a porladó testére, nagyon elszégyellte magát; de ugyanakkor haragra is gerjedt, és dühösen kérte számon a kedvesétől azt, hogy hogyan mérészelte őt így megalázni, és dühében meg akarta büntetni Izanagit. Először a Jomik szellemeit küldte Izanagi után, akik elől az csak úgy tudott menekülni, hogy a hajrögzítő fésűjét dobta maga mögé, ami szőlővé vált. Amíg a démonok falatoztak, ő kezeket oldott, majd amikor újra majdnem utolérték, akkor a másik hajrögzítő fésűjét dobta el, ami bambuszrüggyekké alakult, amit a Jomik szintén felfaltak. Amikor már majdnem a kijáráthoz ért, és újra nyomában voltak a démonok, akkor barackokat dobált feléjük, hogy időt nyerjen, amíg a Jomik esznek. Izanami látta, hogy a démonok kudarcot vallottak, így ő maga kezdte el üldözni Izanagit, aki egy hatalmas sziklát gördített a halottak birodalmának a bejárata elé. Izanagi ezután tisztálkodni kezdett, és a bal szemének mosása közben született Amaterasu Omikami Napistennő, jobb szemének mosása közben Cukijomi holdistennő, illetve az orra mosása közben Szuszánóó viharisten (a Kodzsiki nyomán, lásd még Philippi 1968).

Shingu a japán teremtésmítosz elemzésekor kiemeli, hogy a történetben újfent megjelenik a gyászolás és az evés kapcsolatának a motívuma (Izanami már nem tud visszatérni az élők közé, mert evett a Jomik ételéből; a menekülő Izanagi, aki maga is gyászol, étellel tartja fenn a holtak szellemeit); ugyanakkor azt is fontos elemnek tartja, hogy Izanami elengedte, mondhatni megölte az első csecsemőt, aminek életet adott, a torzszülött Hirukót, és hogy maga is szülés közben halt meg, ami a gyászolás mélystruktúrájára épülő történetekben szubjektum és objektum felcserélhetősége nyomán, akár egészen más értelmet is nyerhet (az elveszett, elpusztított objektummal történő identifikáció).

Shingu klinikusként a japán teremtménymítoszhoz hasonló mélystruktúrájú álomsorozatokot talált azoknál a pácienseinél, akiknél az evészavar etiológiájában magzatelhajtáshoz, spontán abortuszhoz, korai csecsemőhalálhoz vagy halvaszüléshez kötődő fel nem dolgozott veszteséglémény volt a meghatározó. Ezen pszichés zavarok (leginkább anorexia, diszfágia, de akár bulimia is) megnevezésére az Izanami szindróma elnevezést javasolja (Shingu 2006).

AZ IZANAMI SZINDRÓMA

Shingu esettanulmányai, illetve a jelen tanulmány szerzője által rögzített interjúk tanúsága szerint a japán pszichiáter klinikusként többször is találkozott olyan női kliensekkel, akik súlyos pszichogén eredetű evészavaroktól szenvedtek, és képtelenek voltak lenyelni a rizst vagy a kenyeret. Shingu pszichoanalitikus terápiában részesítette evészavaros pácienseit, akik a japán analitikus kifejezésével élve képtelenek voltak megenni a „fehér ételeket”. A pszichoanalitikus kezelés során kiderült, hogy a páciensek diszfágiája (ami gyakran anorexiával társult) magzatelhajtáshoz, halvaszüléshez köthető, fel nem dolgozott veszteségekkel volt kapcsolatos. Az egyik páciensnek az volt a visszatérő álma, hogy valamilyen, a tulajdonát képező tárgy a vízbe esett, majd a tárgy újra előbukkant a vízből, miközben étellé alakult át, amit azonban a páciens képtelen megenni; és olyan is volt, hogy az étel égett vagy tüzes volt (pl. megégett kenyér), így megégette az álmodó száját (akár a buddhista mítoszban, a gakik esetében, akik nem tudtak ételt venni magukhoz). A terápia során Shingu páciense egyszer azt álmodta, hogy elvesztett egy amulettet, amit a lábával kihalászott a vízből, de abban a pillanatban, ahogy az visszakerült hozzá, a kórházban, a pszichiátriai osztályon találta magát... Az álomhoz a páciens azt asszociálta, hogy előző nap a kórházban egy idős hölgy udon levest⁷ főzött neki, amit képtelen volt megenni, ugyanis az a tévképzete támadt, hogy a levesben benne van az amulett, és ha megenné a levest, akkor lenyelhetné az amulettet is... Shingu-nak az álomról Abrahamnak a gyászsal kapcsolatos írása jutott eszébe, amiben a gyászmunka során az introjektálandó tárgyat, „egy darab ételhez” hasonlította, amit, miután már megszabadult tőle (akár a széklettől), újra inkorporálnia kellene (Abraham 1924/1988). Shingu kleini mélyértelmezést alkalmazott, ami így szólt: „az amulett az elvetélt főtuszt szimbolizálja, amit képtelen megenni és lenyelni...”, mely interpretáció nyomán – az esettanulmány tanúsága szerint – szorongásos roham tört a páciensre, egy ideig nem evett, de végül megjött az étvágya, néhány kilóval gyarapodott a testsúlya, és a terápia folytatása során felismerte, hogy tudattalanul azonosult az elvetélt magzattal (Shingu 2006).⁸

Shingu az evészavaros női pácienseinek az álmaiban felfigyelt, gyászolás témája köré épülő és ugyanakkor az Izanagi és Izanami sintóista teremtménymítosz történetegységeihez hasonló elemekre (oneirhémákra), amelyek szétszóródva ugyan, de újból és újból előbukkantak az álomnarratívában, és amelyeket táblázatba foglalt (akár a Levi-Strauss féle strukturális mítoszelemzésben). Jelen tanulmány terjedelme nem

---

⁷ Udon: japán levesétel metélt tésztaival.

⁸ Az esettanulmányból kivonat lett csak publikálva, a további részletek személyes közlésből származnak.

teszi lehetővé az összes álom ismertetését, amiből néhány publikálva lett (Shingu 2006), így csak azokat a szemelvényeket sorolom fel, amelyekben a leginkább explicit a hasonlóság az álomnarratíva és a japán teremtésmítosz között:

„az álmodó csúszós terepre ért, a föld nem szilárd, mocsárszerű, ahol elejt egy csecsemőt” (akár Izanami mikor még nem szilárdultak meg a szigetek, első magzatát, ami torzszülött volt, vízre bocsátotta);

„képtelen voltam megállítani egy gyereket, aki beleesett a tóba, majd a tó vize sárrá változott... a gyerek véres sarat hányva meghalt...”;

„egy gyerek esik a csatornába, akit nem sikerül megmentenie”;

„gyerekek játszanak a tengerparton, és valamelyik közülük beleesik a tengerbe, meghal, és a gyerek cipője a víz tetején úszik”;

„megpróbáltam megmenteni egy gyereket, aki beleesett a szennyvízcsatornába, de nem sikerült... később a szülőfalujában az édesburgonya földeket látta, abonnan a nővére (aki épp várandós volt) néhány burgonyát be akart hozni a lakásba, de nem lebetett, mert a föld már el lett adva, és kenyérgyár épült a helyén” (a páciens képtelen volt a kenyér és más „fehér ételek” lenyelésére);

„egy ismeretlen férfi bámul be egy nagy házba, és benn van egy kísérteties arcú nő”;

„az álmodó az anyja által készített ebéd-dobozt ún. bentó-t a folyóba ejti, majd ezek után azt látja, hogy az utat férgek borítják” (ez a két utóbbi alomrészlet emlékeztet arra a jelentésre, amikor Izanagi meglátja Izanami férgekkel borított testét, de megjelenik az étel és az elveszett tárgy közötti kapcsolatra való utalás is);

„az álmodó már majdnem hazaérkezett, már csak egy meredek lejtőt kellett volna megmászson, miközben egy férfi visszatartotta” (akár Izanami, akit Izanagi visszatartott, mielőtt visszatérhetett volna az élők közé).

Shingu az idézett álomrészletek alapján, amelyekben több elem emlékeztet az Izanami és Izanagi mítosz történetegységeire, egy új tünetegyüttes, az Izanami szindróma jegyzését javasolja, amivel az olyan evészavarokat jelöli, amelyek a magzatelhajtás, spontán abortusz, korai csecsemőhalál vagy halvaszüléshez kötődő elakadt gyászfolyamatokkal kapcsolatosak.

VETÉLÉS, HALVASZÜLÉS ÉS CSECSEMŐHALÁL JAPÁN KULTURÁLIS REFERENCIÁK

Japánban a magzat elgyászolásának évszázados tradíciója van, az ún. Mizuko kujo (azaz vízgyermek rituálé), bár maga az abortusz a japán kultúrában teljesen elfogadott (sőt egészen a XIX. századig, főleg az eldugott falvakban, ahol nagy szegénység volt, a csecsemőgyilkosság is bevett születésszám szabályozó szokás volt), hiszen úgy tartották, hogy a nem kívánt vagy a korán meghalt gyermek egy nap majd egy másik testben, úgymint megszületik. Ugyanakkor valószínű, hogy bizonyos esetekben a meghalt magzat vagy csecsemő anyja üldöztetési fantáziákat élhetett át; ez kulturálisan is megerősítést nyert, hiszen Japánban sokan (még manapság is) hisznek a szellemekben, és félnek az erőszakosan meghaltak haragjától és bosszújától, ami az ősi, alapvetően animista sinto vallásból eredeztethető, mely hiedelemrendszer a japán szinkretikus jellegű buddhizmusban is tovább él. A napjainkban is népszerű „uranai”

jósok a szerencsétlen eseményeket gyakran egy megbékéletlen lelkű mizuko⁹ szellemének a rosszindulatú praktikáival (tatari) magyarázzák, sőt halála után minden elhunyt „kaimyot”, akit a buddhista ceremóniák szerint temettek el új nevet kap, hogy az eredeti neve említésekor ne térjen vissza.

A Mizuko kuyo (vízgyermek rituálé) során, az asszonyok Dzsizó szobrot állítanak a meg nem született vagy holtan született magzatuk emlékére, a buddhista szentélyek udvarán az erre a célra elkülönített helyen, majd ráírják az ún. kaimyo-t, vagyis azt a nevet, amit a halála után kapott. A kevésbé tehetősek egy már meglévő Dzsizóhoz vizet, virágot, gyerekjátékot vagy ételt visznek, vagy csak egyszerűen meghajolnak előttük, és bocsánatot kérnek a meg nem született szellemétől. Mások ún. ema-táblácskát akasztanak ki a buddhista szentélyek környékén speciálisan kijelölt helyeken, amelyekre üzeneteket vagy imákat szoktak felírni a meg nem született magzatnak: „aludj békében”, „bocsáss meg” (általában az anya írja alá, de olyan is van, hogy az apa is, vagy az egész család üzen a meg nem született léleknek). Maguk a Dzsizó szobrocskák átlényegült buddha-mosolyú, gyerekarcú és gyerekalkatú szerzetest ábrázolnak, előkével.

Az evés és a gyászolás kapcsolatához kulturális referenciaként megemlíthető, hogy a japán temetkezési szokásokban a hamvasztás során a család körbeveszi a holttestet tartalmazó koporsót, majd miután elégett a holttest, a családtagok, barátok, beleértve a gyerekeket is, a hamvakból pálcikákkal (hasonlóakkal, mint amivel étkeznek) összeszedik a csontokat és behelyezik az urnába, olyan módon, hogy egy csontot két ember fog meg a pálcikával; ezért van az, hogy nem illik, vagy legalábbis szerencsétlen dolog étkezés közben egy darab ételt két embernek egyszerre evő-pálcikával fognia.

A STRUKTURÁLIS ÁLOM ÉS MÍTOSZELEMZÉS MÓDSZERTANÁNAK AZ ÉRTÉKELÉSE

A Kazushige Shingu által kidolgozott strukturális álomsorozat-elemző módszer párhuzamokat próbál feltárni az álom-narratívák és a mítoszok szerkezete között, mely megközelítés nem idegen a pszichoanalízis értelmező tudományától, hiszen a nyugati kultúra klasszikus mítoszait már Freud is allegóriaként használta fel a páciensei lelki történéseire vonatkozó pszichológiai elméletalkotáshoz; kapcsolatot villantva fel pl. a görög Ödipusz történet és a gyermeki fantáziák, illetve a neurotikus szorongás között, mely sajátos, „művészien tudományos” interpretációs megközelítés manapság a pszichoterápiás klinikum keretein túlmutatva, a humán tudományok, a filozófia, az irodalom vagy az antropológia hermeneutikus szemléletétfázisát képezi.

A strukturális álomelemzés módszerének egyik ihletője a kiváló francia strukturalista antropológus Claude Lévi-Strauss, aki a mítoszok mélyszerkezetében a mithémák kombinálódását vizsgálta, illetve Karl Abraham, aki az álmokat „személyes mítoszoknak” nevezte, míg a pszichoanalízist egyenesen a „mítoszok lélektanának” tartotta (Abraham 1970[1913]). Abraham érvelése szerint a tudattalan folyamatokat, vágyakat, fantáziákat történetesítő kollektív mítoszok az álmodáshoz hasonló reprezentációs módot alkalmaznak (sűrítés, eltolás, narrativizálás). Hasonlóképpen a pszichoanalit-

---

⁹ A mizuko szó jelentése szó szerint „vízgyermek”: így nevezik az elvetélt magzatot.

kus tudásbázis fontos forrásaként tekintett a mítoszok elemzésére Róheim Géza is, akinek a feltételezése szerint a mítoszok, mesék részben álomtapszlatatok nyomán keletkezettek, és adódtak tovább szájról szájra (Róheim 1992[1953]).

Jóllehet az álomsorozatok vizsgálata a jungiánus analízisben is a tudattalan konfliktusok és komplexusok, akár a „kulturális tudattalan” feltárására is alkalmazott módszer (Koronkai 1999; Henderson 1990), azonban a strukturális álomelemzés különbözik ettől, hiszen a kutató a terápiás térben megmarad a pszichoanalitikus értelmező keretben, nem keres archetípusokat, nem alkalmazza az amplifikáció módszerét, nem is javasolja a homológ struktúrájú mítosz tanulmányozását az analízisnek, sőt nem feltétlenül említi meg az analitikus számára körvonalazódó mítosz-struktúrákat a pácienseknek; módszerére inkább úgy tekint, mint egy pszichoanalitikus-antropológiai kutatási eszközre, aminek alkalmazása által új mitikus történeteket lehet bevonni a mélylélektan diskurzusába, melyekre építve akár új „szindrómákat” lehet felfedezni.

Shingu evészavaros páciensei álomtörténet-foszlányaiból a Kodzsiki egyik mítoszt, Izanagi és Izanami történetét véli kirajzolódnia, majd megfigyeléseire alapozva egy új diagnosztikai kategóriát javasol, az Izanami szindrómát az olyan evészavarok jelölésére, amelyek etiológiájában a magzatelhajtáshoz, spontán abortuszhoz, korai csecsemőhalálhoz vagy halvaszüléshez kötődő elakadt gyszfolyamtok állnak, amikor is a páciens Shingu értelmezését idézve az analízis „képtelen megenni a főtust”, azaz nem jutott túl a veszteség feldolgozásnak az orális bekebelezés stációján.

Az Izanami szindróma, túl azon, hogy tetszetős pszichopatológiai teória, a japán kultúra egyik legjelentősebb mítoszt is bevonja a pszichoanalitikus elméletekbe, így a görög Ödipusz, Pán isten (pánik zavar), vagy Narcisszus (nárcizmus) mellé a japán teremtő sintó istenséget (kamit) is becsempészi a pszichopatológia diskurzusába, ami már csak azért sem meglepő, mert a japán értelmiség körében meghatározó tendencia a „nyugati domináns kultúra” ellensúlyozása „a japán kultúra produktumaival”.

A pszichoanalízis recepciója felől nézve a japán kultúrközegbe a „nyugati kultúrából” származó idegen mélylélektani fogalmak buddhista vallásos történeteken keresztül lettek felvezetve (gondoljunk az Ajase mítosza, mint az Ödipusz komplexus japán megfelelőjére). Moscovici nyomán ezt a lépést a pszichoanalízis szociális reprezentációjának a kialakulásában az ún. lehorgonyzás fázisának feleltethetnénk meg, amikor is az új fogalmat az ismerős kategóriák és képzetek kontextusába illesztik, ezáltal lehetővé téve a reprezentált fogalom integrációját a gondolatok előzetesen létező rendszerébe (Moscovici 2002)¹⁰. Ugyanakkor a Felkelő Nap országának a (mély)pszichológiájában volt és van is egy olyan tendencia, ami azt hangsúlyozza, hogy „a japán lelki működések” az univerzális tendenciák ellenére, sok szempontból mások mint „a nyugati emberé”, így japán emberek tudattalanjában is más mítoszok lennének a meghatározóak. Kosawa Heiku már a japán pszichoanalízis kezdetekor a Japánban közsímt, Kanmurjodzsukio szentírásokban le-

¹⁰ Moscovici a szociális reprezentációról azt is mondja, hogy azok a „mai társadalomban egyenértékűek a hagyományos társadalmak mítoszaival vagy hiedelemrendszereivel”

írt Ajase mítoszt javasolta Freud számára az Ödipusz mítosz japán kulturális alternatívájaként; ez a történet egy jól ismert példázata a legnépszerűbb és a legtöbb hívet számláló Dzsódó sinsú buddhista irányzatnak. Ajase mítoszának több változata is létezik, melyekben az egyik leglényegesebb történés az, hogy Ajase herceg az anyjára kardot emel, hogy megölje, mely tette végül is megbocsájtatik, úgy az édesanyja, mint Buddha által.¹¹ Ami a magzathalált illeti, az Ajaséről szóló mítoszban is megtalálható, a születendő gyermeke iránti ambivalencia motívuma, sőt Idaieke (Ajase anyja) az újszülött csecsemőt megpróbálta elveszejteni, úgy, hogy ledobta egy toronyból, de magzatelhajrással is próbálkozott (Kosawa 1931/2007).

Ajase herceg történetének az integrálása a pszichoanalízis rendszerébe, túl a közismertségén Japánban (szemben az idegen görög Ödipusz mítosszal), egyben előkészíthette a „nyugati pszichológiai nyelvezet” kedvező fogadtatását a japán értelmiség körében, és ugyanakkor felvetett egy kultúrspecifikus, a nyugati mélylélektan számára is előremutató fejlődéslélektani allegóriát is, aminek központi történései kevésbé az anya-apa-gyerek triádban, mint inkább az anya-gyerek diádban zajlanak; ez pedig Kosawa szerint jobban alkalmazható a japán kultúrában szocializálódó emberek lelki történéseinek a teoretizálására (Kosawa 2007[1931]).

Shingu szerint a második világháború után az anya szerepének a hangsúlyozása (Ajase mítosz) összefüggésbe hozható azzal a politikai diskurzussal, amivel megpróbálták elfedni Hirohito császár felelősségét a háborús bűnök miatt (személyes közlés). Shingu továbbá – bár hevesen kritizálja a főleg IPA analitikusok által képviselt „japán kultúrspecifikus mítoszok által strukturált tudattalan” koncepcióját (ami beilleszthető a nyugati kultúrával, illetve Ázsia más kultúráival szembeni japán öndefiniálási tendenciába, az ún. nihondzsinron antropológiai irányzat „önorientalista” trendjébe) – az Izanami sintó istenségnek a pszichopatológiai diskurzusba történő beemelése, a pszichoanalízis recepciójának a „diplomatajéneként” kielégíti a japán értelmiség nacionalista igényét, így szimpatikussá téve a pszichoanalízis (szeisinbunszeki) gondolati rendszerét. Mindezen kulturális-politikai és társadalmi kontextuális megfontolások nem vesznek el a Shingu által kidolgozott strukturális álemelemzés módszerének az értékéből, ami tulajdonképpen egy pszichoanalitikus-antropológiai kutatási paradigmának is tekinthető, melynek alkalmazásával azonosíthatóak az analizáltak álmaiból kirajzolódó mítosz-töredékek. Maguk a japán mítoszok, akár más népek mítoszai, a kultúra olyan narratívái, amelyek megmozgatnak valamit a tudattalan mélységeiben, összekötik az elsődleges és a másodlagos folyamatokat, vágyakat és fantáziákat, tudattalan folyamatokat történetesítenek, és melyeknek a tanulmányozása akár a nyugati pszichoanalitikusok számára is kínálhatnak új szempontokat. Ugyanakkor a pszichoanalízis értelmező keretének az alkalmazása keleti mítoszok mélypszichológiai strukturájának és a „kulturális tudattalannak” a feltárására új perspektívákat nyithat meg az orientológusok, és japanológusok számára is.

---

¹¹ Az Ajase történet Shingu szerint azért is válik fontos példabeszéddé, mert azt üzeni a konfucianizmus követőinek, mely rendszer híveit próbálta megnyerni a Dzsódó sinsú vallásnak, hogy a buddhizmusban még a konfuciánus erkölcs szerinti egyik legnagyobb bűn, a szülő elleni lázadás, netán gyilkosság gondolata/szándéka is megbocsájtatik).

PSYCHOANALYSIS IN JAPAN: THE DEEP STRUCTURE OF SOME SHINTOIST AND BUDDHIST MYTHS AND THEIR RELATION TO PSYCHOPATHOLOGY AND DREAM PROCESSES

The present paper offers an insight in the clinical and theoretical work of a prominent figure of Japanese psychoanalysis, Kazushige Shingu, who developed the structural dream analysis method, based on Freud's and Karl Abraham's dream theory and on Claude Lévi-Strauss's structural myth analysis. Using this method in psychoanalytic research, Shingu found structural homologies within the narrative structure of some shintoist and buddhist myths and in the storylines of the dreams of his patients with eating disorder psychodynamically related to the mourning process following an abortion.

Key words: shintoism – buddhism – dream analysis – eating disorders

IRODALOM

- Abraham, K. (1970 [1913]) *Dreams and Myths (a Study in Race Psychology)* Nervous and Mental Disease Monograph Series No. 15. (reprinted)
- Abraham, K. (1988 [1924]) *Notes on the psycho-analytical investigation and treatment of manic-depressive insanity and allied conditions.* In: *Selected Papers on Psychoanalysis.* London: Maresfield Library,
- Abraham, K. (1988 [1924]) *A short study of the development of the libido, viewed in the light of mental disorder.* In: *Selected Papers on Psychoanalysis.* London: Maresfield Library
- Freud, S. (1911). *The Handling of Dream-Interpretation in Psycho-Analysis.* The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XII (1911-1913)
- Freud S. (1986 [1900]) *Álomfejtés,* Ford. Hollós István. Helikon, Budapest
- Freud S. (1999 [1933]), *Újabb előadások a lélekelemzésről.* Ford. Lengyel József - Erős Ferenc. SFM VIII
- Freud, S. (1997 [1917]) *Gyász és melankólia.* In: *Freud, Sigmund: Ösztönök és ösztönsorsok* Filum Kiadó, Budapest, 129-143
- Fülöp, M. (1999), *Pszichoanalízis a különböző kultúrákban,* In: *Lust Iván (szerk.) Pszichoanalízis és kultúra* 37-51, Animula, Budapest.
- Glassman, H. (1999) *Mokuren no sōshi: The Tale of Mokuren,* *Buddhist Literature,* vol. 1
- Henderson, J.L. (1990): *The Cultural Unconscious,* In: *Shadow and Self: Selected Papers in Analytical Psychology,* Wilmette, IL: Chiron Publications, pp. 103-13.
- Koronkai, B (1999): *A jungi pszichoterápia;* in: *Szakács, F. (szerk.): Pszichoterápiai vademecum,* Animula Könyvkiadó, Budapest, 93 - 110. old.
- Kosawa, H. (2007 [1931]) *Two kinds of guilt feeling: the Ajase complex.* In: *Japanese contributions to Psychoanalysis. Volume.2.,* The Japan Psychoanalytic Society
- Lévi-Strauss, C. (2001[1958]): *Strukturális antropológia I-II.* ford. Saly Noémi, Osiris, Budapest
- Lévi-Strauss, C. 1971 [1963] *A mítoszok struktúrája.* In: *Strukturalizmus.* Budapest, Szerk.: Hankiss Elemér. Bp., Európa Kiadó
- Mills, D. E.(1970) *A Collection of Tales from Uji: A Study and Translation of Uji shui monogatari.* Cambridge University Oriental Publications

- Moscovici, S. (2002) Társadalom-lélektan. Válogatott tanulmányok, László János szerkesztésében, Osiris kiadó
- Okonogi, K. (1995). A history of psychoanalysis in Japan. In Peter Kutter (Ed.), *Psychoanalysis international: a guide to psychoanalysis throughout the world* (Vol. 2). Stuttgart-Bad Cannstatt, Germany: Frommann-Holzboog.
- Philippi, D. L. (1968): *Kojiki*, Translated with an Introduction and Notes. Tokyo: University of Tokyo Press
- Róheim, G., (1992 [1953]). *Fire in the Dragon and Other Psychoanalytic Essays on Folklore*. Princeton: Princeton University Press,
- Shingu, K. (2006), *Japanese Myth, Buddhist Legend, and the Structural Analysis of Clinical Dreams in relation to the Mourning Process*, Summer 2006 - Issue 37

PSZICHOANALÍZIS ÉS MŰALKOTÁS

INGMAR BERGMAN *PERSONA* CÍMŰ FILMJE A PSZICHOANALÍZIS TÜKRÉBEN

Ingmar Bergman 1966-os Persona című filmje mind a pszichoanalitikus szemléletű film-elemzésben, mind a modern film történetében kiemelkedő jelentőségű. Bergman alkotása a modern film klasszicizálódásának idejében született. A filmkorszak sajátosságának tekintett önreflexivitás radikális foka mutatkozik meg benne, ami hozzájárul ahhoz, hogy a segítő-páciens kapcsolat érzelmi komplexitása ilyen mély kifejező erővel jelenhessen meg. Írásom első felében Gabbard (2004) pszichoanalitikus filmelemzési kategóriába beillesztve mutatom be Bergman filmjének pszichoanalitikus szemléletű elemzéseit. Röviden utalok ezen módszertani kategóriák művészetelméleti történetére, és ezzel párhuzamosan szeretném bemutatni azt, ahogyan a Persona újabb és újabb interpretációiban tükröződnek a pszichoterápiás kapcsolatról és az áttételi viszonyokról vallott gondolatok. Tanulmányom második felében csatlakozom az egymással dialógusban álló értelmezések sorához, bemutatva, hogy a Personában megjelenő preverbális élményvilág filmes rétegeinek felfejtésével az alkotás milyen újabb értelmezési tartományaihoz érhetünk el.

Kulcsszavak: pszichoanalitikus filmelemzés – Ingmar Bergman – Persona – preverbalitás

BEVEZETÉS

Az 1966-os év a modern film klasszicizálódásának éve volt, amikor egyszerre három kiemelkedő jelentőségű film is elkészült: Bergman *Personája*, Tarkovszkij *Andrej Rubjlovja* és Antonioni *Nagyítása*. A három alkotás ugyanarra a témára – a szerző végső magányára – reflektálva ad hasonló válaszokat, a modern filmet megkülönböztető önreflexiót és az önreflexió lehetetlenségét állítva művészete középpontjába (Kovács 2005). Az önreflexivitás pszichoanalitikus szemléletű vizsgálata mindhárom alkotás esetében fontos gondolatokkal szolgálhat a művészet és a pszichoanalízis számára egyaránt. Választásom azért esett mégis a *Personára*, mert azt gondolom, hogy a modern film önmagának feltett kérdéseire Bergmantól fejlődéslelektani élményeinket érintő univerzális válaszokat kaphatunk. Önreferenciális gesztusaival nemcsak a filmnek mint médiumnak az önkifejezési lehetőségeire reflektál, de mérhetetlen empátiával és egyben kíméletlen őszinteséggel dolgozza fel saját személyes tartalmait is. Ezért tud a *Persona* több évtized után is ilyen nagy intenzitással hatni a befogadóra, rendkívüli kifejező erővel mutatva be a film-ben tematizálódó segítő-páciens kapcsolat érzelmi komplexitását.

A *Persona* két főhőse Elisabet és Alma. Elisabet híres színésznő, aki egyik Elektra-előadás közben elnémul, és többé nem szólal meg. Kórházba kerül, ahol három hónapnyi kezelés után sem változik az állapota, bár a vizsgálatok szerint testileg-lelki-

leg teljesen egészséges. A pszichiáter felajánlja neki tengerparti nyaralóját, hogy a fiatal és cserfes Alma nővér társaságában ott folytathassa a terápiát. A rendező egy, a végtelékig redukált, zárt szituációs drámában, olykor radikális vizuális megoldásokkal mutatja be a két szereplő kapcsolatában kibomló lelki egymásrahatásokat. Mivel a két nő viszonya a történet felszíni rétege szerint megfeleltethető egy terapeuta-páciens viszonyának is, ezért ha végigtekintünk a mű pszichoanalitikus recepciójának történetén, megfigyelhetjük azt is, ahogyan az újabb és újabb értelmezésekben tükröződnek, változnak a pszichoterápiás kapcsolatról és az áttételi viszonyról megfogalmazott gondolatok.

A film struktúrája két eltérő minőségű egységből áll: a többnyire hagyományos narrációs eszközöket működtető drámai részt – melyhez Strindberg *Alomjáték* és *Erősebb* című drámái adták a kristályosodási pontokat – egy nem-narratív montázs-szekvencia keretezi. A filmet bevezető nem-narratív prológosban Bergman korábbi filmjeiből villannak fel egymással logikus kapcsolatban nem álló, erőteljes képi szimbólumok, melyek a narratív rész drámai csúcspontjain és a film befejezésekor néhány képtöredék erejéig újra megjelennek.

A pszichoanalitikus filmelemzések leginkább a film narratív részét értelmezik, esettanulmányként kezelve a két nő között lezajló lélektani dinamikát. Elemzésemben szeretném bemutatni azt, hogy a két elkülönült látszó filmes egység között, a filmi rétegekben megjelenő preverbális jegyek feltárásával hogyan teremthető jelentéstartó kontinuitás.

A *PERSONA* MINT A PSZICHOANALITIKUS FILMELEMZÉS TÁRGYA

A pszichoanalitikus szemléletű irodalom- és filmkritika tárgyát tekintve három nagyobb kategóriára bontható: *a szerző*, *a fiktív szereplő* és *a befogadó* vizsgálatára (Brooks 1998, részletesebben: Gabbard 2004). Tanulmányom első felében ezt a felosztást követve szeretném bemutatni a *Personának* a filmelméleti és a terápiás szakirodalomban fellelhető pszichoanalitikus szemléletű elemzéseit.

AZ ALKOTÓ ANALÍZISE

Az alkotó szubjektív élményvilágán történő műértelmezés tekinthető a legrégebbre visszanyúló interpretációs hagyománynak a pszichoanalitikus művészetelméletben. Eredete Freud 1908-as *A költő és a fantáziaműködés* című írásáig vezethető vissza. Ez azon írások egyike, amelyben Freud a művészi kreativitás problémájával foglalkozik, párhuzamba állítva a tudatos és tudattalan folyamatokat, az alkotó gyerekkorából eredő élményeit és a befogadóban keletkező érzéseket. A befogadás folyamatait klinikai tapasztalatainak segítségével igyekszik magyarázni.

„Amennyiben az alkalmazott pszichoanalízis hatalmas irodalma valóban a klinikai esetekre vezet vissza a költészet eredetét, vagyis a poézist egy rajta kívül eső 'ok' okozatává *redukálja*, akkor ennek a redukciónak a korlátja az, hogy ez az ok ugyan *szükséges*, de nem *elégséges* feltétele a költészet létrejöttének.” – foglalja össze a posztmodern pszichoanalitikus irodalomtudomány egyik legjelentősebb képviselője Shoshana

Felman (1998, 425. o.) a módszerrel kapcsolatos kritikáját. Az alkotó lelki működését feltárni igyekvő elemzési irány a műalkotást úgymond alárendeli a pszichoanalízis eszközeinek, melynek következtében az alkotó óhatatlanul pácienssé, az alkotás pedig tünetté redukálódik. Ez az egyik oka annak, hogy az 1970-es években kibontakozó dekonstrukciós irodalomkritika alapjaiban utasít el minden olyan elemzési szándékot, mely a szövegben lévő személyes tartalmak rekonstrukciójára irányul (Brooks 1998). Ettől függetlenül a filmkritikában a pszicho-biográfiai megközelítés elterjedt elemzési irány maradt (ld. például Fernandez 1975-ös Eisenstein-monográfiáját, ahol az orosz rendező filmjeit apjával való viszonya és homoszexualitása tükrében értelmezi).

A bergmani életmű a rendező folyamatosan dokumentált öndefiníciója folytán valóban szinte kínálja magát az alkotó személyiségét középpontba állító „vad analízisnek”. Szakmai írásaiban (pl. *Képek*) bemutatja filmjeinek keletkezéstörténetét, és vall művészetének személyes aspektusairól; önéletrajzi ihletettséggű szövegeiből (*Laterna magica, Vasárnapi gyerekek, Fanny és Alexander, Öt vallomás, Három napló*) pedig részletesen megismerhetjük életét, családját, szüleihez fűződő ambivalens viszonyát, anyja házasságon kívüli kapcsolatának és felesége betegségének történetét. Bergman több helyen azt is megjelöli, hogy az önéletrajzi motívumok hogyan dolgozódnak át különböző filmjeiben, kész értelmezési kulcsokat kínálva ezzel művei megértéséhez. A többrétegű önreferencialitást látva az elemzőben felmerülhet a kérdés, hogy ezek a szövegek valóban a filmtényeket alátámasztó önéletrajzi dokumentumokként, vagy inkább párhuzamos fikciókként, a folyamatos önmeghatározás és önértelmezés intenzív vágyát kifejező alkotásokként tekintendők-e.

A szelf-pszichológus Schulz (2003) szerint a XX. századi nyugati művészetben, Bergman filmjeiben pedig kifejezetten, a kohuti értelemben vett ‘tragikus ember’ problémái – az elvesztegetett életambíciók, a narcisztikus zavar üressége és töredezettsége – jelennek meg. A szerző Bergman hatvanas évekbeli filmjeiben vizsgálja ezek különböző reprezentációit: ilyen például a *Nap vége* (1957) című filmben a narcisztikus zavarral, az empátia és a bölcsesség hiányával szembesülő Isak Borg, vagy *A betedik pecsétben* (1957) az istenkeresés sikertelenségét, a dezidealizáció traumáját átélő lovag, *A csend* (1963) című film belső ürességgel küzdő alakjai, és a személyiségének széttöredezettségét megélő Elisabet a *Personában* (1966). „A művészi alkotókedv nálam mindig mint éhség jelenik meg” – idézi Schulz Bergmant (1992, 41. o.) és rámutat arra, hogy a történetek háttérében a rendező gyermekkori elhanyagoltsága, érzelmi elutasítottsága áll, és hogy a filmalkotás folyamatában a rendező hogyan találta meg saját idealizáló szelf-tárgyát.

A *Persona* önreferencialitása több szinten is megragadható. Bergman aktuálisan megélt és a főszereplő Elisabet fikciójában megírt életérzése erősen rímelnék egymásra. „Rendkívül nehéz időszak volt ez. Az volt az érzésem, hogy veszélyben van az életem. Hogyan lehetne ebből belső folyamatot csinálni?” (Bergman 1992, 45. o.) – emlékszik vissza a rendező arra az időszakra, amikor a Sophia kórházban, ahol színházigazgatói tevékenységétől kimerülve feküdt, *Kígyóbőr* címmel elkezdte írni a *Persona* novellájának előszavát. További önéletrajzi adalék, hogy a film expozíciójában ábrázolt halottasház jelenet a filmalkotó saját, 10 éves kori emlékén alapul. A filmben megjelenő fiút a rendező egyrészt azonosítja előző, *A csend* című filmjének hő-

sével: hiszen a két figurát ugyanaz a színész játssza (1., 2. kép), és mindkét filmben ugyanazt a könyvet, Lermontov *Korunk bőse* című regényét olvassa. Másrészt a Bergman-önéletírásokban jártas néző az önazonosítás szándékára is ráismerhet, hiszen ezt a könyvet a rendező kedvenceként emlegeti a *Laterna magicában* (1988). Az önreflexió legösszetettebb rétegét szintén a filmet bevezető poétikus szekvenciában fedezhetjük fel. A „szabad asszociációként” felvillanó képek Bergman korábbi filmjeiből vett idézetek, szimbólumok, melyek sajátos módon emelik be a *Persona* értelmezési terébe a rendező eddigi életművét, *A csend* című filmjében megteremtett szemantikus mezőt és saját életének lelki tartalmait.

1. kép: A csend (1963)

2. kép: Persona (1966)

A SZEREPLŐK ANALÍZISE

A pszichoanalitikus művészetelméleti tanulmányok másik csoportját a szereplők és a közöttük fennálló viszonyok értelmezése képezi. A kitalált szereplők valódiként felfogott tudattalanjának pszichoanalitikus elemzése csak bizonyos korlátok között lehet legitim módszere a művészetelméletnek (Brooks 1998, Kovács 2006). Egyrészt nem minden filmhez ad kulcsot a pszichoanalitikus eszköztár, másrészt a szakavatott értelmezőnek mind az alkalmazott pszichoanalitikus elmélet, mind a filmi tények iránt alázatot kell tanúsítania, amikor egy fiktív szereplőt a freudi díványra fektet. Bergman legismertebb filmalakjai testi-lelki fájdalomtól szenvedő, krízisben lévő, magányos emberek. Lelki mélyrétegeik és szövevényes kapcsolati rendszereik megértéséhez sok esetben érzékeny eszköznek bizonyul a pszichoanalitikus tudást mozgó elemzés.

Otto Kernberg (1970) tanulmányát tekinthetjük a *Persona* első pszichoanalitikus szemléletű értelmezésének. A szerző írásában Elisabet karakterének bemutatásával illusztrálja nárcisztikus személyiségzavar-koncepcióját és a projektív identifikáció mechanizmusát. Kernberg szerint Elisabet a nárcisztikus személyiség jellegzetes jegeit hordozza, és a film eseményei megfelelnek annak az áttételi-viszontáttételi helyzetnek és szenvedésnek, amit a nárcisztikus személyiségzavarral élő páciens kezelése során a pszichoterapeuta átél. Elisabet tudattalan vágya, hogy lerombolja Al-mát és jelentéktelenítse kapcsolatukat.

Kernberg Persona-elemzése kapcsán több analitikus szerző évtizedeket átívelő izgalmas dialógusa bontakozik ki. Stolorow és Atwood (2001) az interszubjektivitást hangsúlyozó két szelf-pszichológus szerző kritizálják Kernberget, amiért csak Elisabethről Alma felé zajló, egyirányú folyamatot feltételez. A Kernberg filmértelmezésében megjelenő szemlélet szerintük az izolált elme karteziánus felfogásának jeleként értelmezhető, a projektív identifikációról szóló gondolataiból pedig a terapeuta autoritását és elhárítását olvassák ki. A szerzőpáros saját *Persona-interpretációjában* fogalmazza meg a terápiás interszubjektivitással kapcsolatos gondolatait: a terapeuta nem üres konténer, a terápiás helyzetben a páciens és a terapeuta érzései korrelálnak, azaz a dinamika Alma nárcisztikus vulnerabilitása, és Elisabeth nárcisztikus patológiája közötti játék terében értelmezhető.

Mermelstein (2000) Kernberg és Stolorow dialógusára reagálva állítja, hogy minden interperszonális kapcsolatunk a hasonlóság és a különbözőség mentén fejlődik ki, más szavakkal a konkordancia és a komplementaritás adja kapcsolati élményünk alapját, így a projektív identifikáció komplex interakcióját is. A filmben ez a két aspektus megjelenik abban, ahogy Alma hasonlítani, közeledni akar: „Hiszen mi hasonlítunk egymásra. És még át is változhatnék beléd, belebújhatnék a bőrödbe, belsőleg is azzá lehetnék, ami te vagy” – mondja (Bergman 1979, 320. o.), Elisabeth pedig különbözni és távolodni akar. Mermelstein Elisabeth hallgatásában a kibomló passzív-agresszív attitűd nyomait fedezi fel. Elisabeth először elhitei Almával, hogy valóban érdeklődik iránta, majd az intimitástól való félelmében eltávolítja őt magától.

Daniel Shaw (2002) gyakorló pszichoanalitikus Kernberghez hasonlóan diagnosztizálható esetekként kezeli a *Persona* szereplőit. Elisabethet Freud (1914) *A nárcizmus bevezetése* című írására hivatkozva paraphreniás személyiségként írja le, aki képtelen a szeretetre, libidóját visszavonja annak természetes tárgyairól, nem válaszol férje levelére, eltépi fia fényképét, anyaként sem tud túllépni nárcizmusán, Almát eszközként használja, lelkét felemészte, a nővért az öngyilkosságig sodorva tér vissza színészi munkájához. A szerző Almát a dialógusokból kinyert adatok alapján pre-ödipális áttételt kifejlesztő kényszerneurotikusnak diagnosztizálja, és összeveti Freudnak (1920) *A női homoszexualitás egy esetének pszichogenezisééről* című tanulmányában elemzett páciensével.

A szereplők személyiségét és viszonyait középpontba állító műértelmezések kapcsán írja – talán nem jogtalanul – a pszichoanalitikus irodalomkritika egyik legjelentősebb alakja, Peter Brooks (1998), hogy bennük a pszichoanalízis sokszor elvétí elemzése tárgyát. A freudi analitikus eszközök tematikus alkalmazása inkább a pszichoanalitikus elméletet erősíti, nem pedig a műértelmezést mélyíti el.

Brooks észrevételei nyomán a Yale French Studies dekonstrukcionista képviselői a formalizmuson alapuló elemzés érvényességét hangsúlyozva a szereplők által ábrázolt pszichés struktúrák pszichoanalitikus fogalmakkal való feltárását célozzák meg.

A Bergman-filmek alakjainak értelmezésekor különösen indokoltnak tartom a brooks-i felvetések figyelembe vételét. A tünetek, diagnózisok talán nem annyira a maguk konkrétságában, hanem a személyiség felszínére rajzolódó, létélményeiket összesűrítő és felerősítő jelölökként értelmezhetőek.

Adam Sitney (1986) amerikai filmtörténész pszichoanalitikus szemléletű *Persona-elemzése* szintén Kernberg értelmezésének kritikájából indul ki, interpretációjában azonban sikerül meghaladnia a film illusztratív bemutatását. Írásában a pszichoanalitikus látásmód és a *Persona* formai-szerkezeti elemzése termékeny párbeszédbe kerül egymással. Sitney szerint a filmen egy pszichoanalitikus terápia dramatizált folyamata bontakozik ki. Eddig a megállapításig Kernberg is eljutott, ám ő a terapeuta élményeit ragadta meg, a terapeutát pedig a film szüzséjének megfelelően Almával azonosította. Sitney a pszichoanalízis analógiáját továbbépítve azt állítja, hogy a filmben a beteg és a gyógyító szerepének konfúziója történik: valójában Alma a páciens és Elisabet az analitikus, és minden, amit a filmen látunk, az nem a terapeuta, hanem a páciens terápiás élményeinek kivételéseként ábrázolódik. A *Persona* terapeuta nem interpretál, ő az, aki nem mond semmit, és a film egy drámai pillanatában kiszívja a páciens véréét. Az Elisabet egyre nyomasztóbb hallgatásában formálódó negatív analitikuskép Sitney vélekedése szerint Bergmannak a pszichoterápiával kapcsolatos masszív ellenállásából fakad, melyre más filmjeiben is ráismerhetünk. Ez jelenik meg a *Színről színre* (1976) című filmben szereplő pszichiáter mondatában is: „Húsz évvel ezelőtt rádöbentem, hogy módszereink felfoghatatlanul brutálisak, és hogy a pszichoanalízis tökéletesen csődöt mondott. Nem hiszem, hogy bárkit is valóban meggyógyíthanánk” (Bergman 1979, 648. o.).

Sitney szerint a film narratívájában az áttétel-vizsontáttétel lineáris kifejlődése figyelhető meg, ami az első interjútól a pozitív majd a negatív áttétel kifejlődéséig és a terápiás folyamat lezárásáig tart. A filmet bevezető poétikus keret képeinek elemzéséből a szerző arra a következtetésre jut, hogy Alma és a fiatal fiú azonosíthatóak egymással, és Alma páciensként megélt élményei a fiú serdülőkori ambivalenciáit jelenítik meg. Mivel a *Persona* és *A csend* című film fiúalakjai könnyen megfeleltethetőek egymásnak, ezért Sitney indokoltnak tartja *A csend* kapcsán felmerülő asszociációk rávetítését a *Personára*. Az ott megjelenő élményvilág egyértelműen a fiatal fiúnak az ősjelenettel való traumatikus szembesülése köré szerveződik, így a *Persona* erőteljes szexuális felhangjai miatt a szerző ebben a filmben is ezt tekinti Alma fő konfliktusának.

A BEFOGADÓ ANALÍZISE

A pszichoanalitikus műelemzés harmadik hagyományosnak számító területe a befogadó elemzése. Az irodalomelméletben ezt az irányt például Norman Holland képviseli. A filmbefogadás pszichoanalitikus vizsgálata a 70-es évek közepén a filmszemiotika kifulladásával jelent meg, és a lacani szubjektíváció vált az elméletek fogalmi középpontjává. A nézőszerep két legnagyobb hatású pszichoanalitikai szellemben íródott szövege Metz 1977-es *A képzeletbeli jelentő* című írása és Laura Mulvey 1975-ös *A vizuális élvezet és az elbeszélő film* című tanulmánya. A befogadóban előfeltevésként megjelenő konstruktumok és a film vizuális-narratív szövege közötti interakció vizsgálata a mai napig kitüntetett tárgya a pszichoanalitikus elemzésnek.

Befogadóként és elemzőként a *Personában* újra meg újra szembesülnünk kell a ki-fejezhetőség korlátaival. Susan Sontag (1969) egyenesen a film interpretálhatatlan-

ságáról beszél. A film kapcsán megélhető intenzív érzélem és az élményhez való hozzáférés korlátozottsága feszültséget teremt a befogadóban. Ebből a sajátos nézői tapasztalatból kiindulva gondolom azt, hogy a preverbalitás vizsgálatán keresztül a *Persona* újabb értelmezési tartományai nyílhatnak meg előttünk. A *Persona* a határok és átmeneti terek, a határátlépések és a határvesztések filmje, amiben Bergman túljutott a szavak tartományán, a tudás és nem-tudás, a kifejezhetőség és kimondhatatlanság határán, a szavak által teljességében nem megragadható élményekhez ért el.

A FILM PREVERBÁLIS RÉTEGEI

„Ma úgy gondolom, hogy a *Personában* – és később a *Suttogások és sikolyok*-ban – a legmesszebb jutottam, ameddig csak juthattam. Szabadon mozoghattam a néma rejtelmeknek abban a világában, mely csak a filmművészet számára nyílik néha meg.” – írja Bergman (1992, 55. o.). Mindannyian ezekkel a néma, de megszólalni vágyó rejtelmekkel találjuk szemben magunkat a film megfejtése közben. Vajon szóra lehet-e bírni Elisabet némaságát?

A csecsemői létforma szavaktól való elzártága mindannyiunk által megtapasztalt közös élmény. Életünk korai időszakát, bár a verbális interakcióra előhangoltan, de az önkifejezés szóbeli aktusától elzárva éljük. A beszéd megjelenése előtti fejlődés-
lélektani fázisban az események leginkább a testi érzetek nem tudatos szintjén raktározódnak, és tudattalan modalitással ruházódnak fel. Az itt szerzett kapcsolati élményeink, bár nehezen tudatosíthatóak, mégis alapvetően meghatározzák felnőtt kötődéseinket. A csecsemőkori preverbális létforma tudattalan tartalmai a traumás élményekhez hasonló működéssel bírnak: a szavak rendjéhez nem igazodva, a tudatos kontroll nélkül hatnak, és olykor váratlanul törnek elő.

Hipotézisem szerint a szavak előtti tartomány a film több rétegében is megragadható, és felfejtésével a mű sajátos jelentéstöbblettel ruházódik fel. Tanulmányom további részeiben ezeket a réteget tekintem végig.

A NARRATÍV SZERKEZET

A preverbális modalitás nyomai, a befogadói élményen túl, a *Persona* narratív felépítésében is felfedezhetőek. A film szerkezetét és értelmezési irányait alapvetően meghatározza az, hogy a két nő drámáját bemutató részben az álom és ébrenlét, vágy és realitás határai alig jelöltek. Csak találgatni lehet, hogy Elisabet éjszakai látogatása, férjének megjelenése Alma álma volt-e vajon, vagy a valóságban is megtörtént. Nézőként megtapasztalhatjuk, ahogy a mentális állapotok átjárhatóvá, a valóság és a fantázia határai elmosódottá válnak. Sitney (1986) is hangsúlyozza, hogy ahogy a pszichoanalitikus terápiában, úgy a filmben is egyforma jelentőséget kell tulajdonítanunk a páciens-Alma reális és nem reális tartalmainak. A befogadó pozíciójával azonosulva ez a szubjektív élmény pedig erősen emlékeztethet minket a csecsemői állapotra, ahol az álom és az ébrenlét, vágy és realitás határai egybefolytak.

A SZEREPLŐK KÖZÖTTI DINAMIKA

A szó előttiség Bergmannál legevidensebben a *Persona* tematikájában jelenik meg. Elisabet hallgat, kivonja a verbalitást a jelenidejű intim kapcsolatokból, Ábrahám Miklós szavával élve kilép a „szavakkal teli szájak közösségéből”. A színész nő a szimbolizáció visszavonásával a szavak előtti, szavakon túli direkt kommunikációra lesz csak képes. Az érettebb kapcsolatteremtési formáktól elszigetelődve, nagyon primer és mégis nagyon komplex preverbális interakcióhoz tér vissza, érzéseit nem szavakkal mondja el, hanem kiváltja a másokban azt a szenvedést és ürességet, amit ő maga megél.

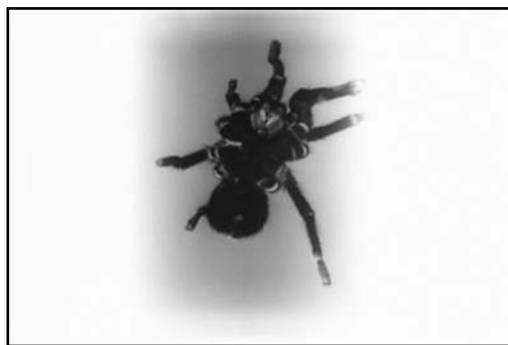
A pszichoterapeuták számára nem ismeretlen az a helyzet, amikor a páciens legfontosabb mondanivalója túl van a szavakon. Amikor a páciens nem elmondja, hanem átéreztetni a másikkal azt, amit ő maga nem képes tudatosan átérezni. Ez a ráhatásos kommunikáció nem csak elméleti, nemcsak terápiás, hanem univerzális kapcsolati jelenség. Az érzelmi kommunikációnak ez a primer formája, a projektív identifikáció természetes módon jelenik meg az anya és a csecsemője közötti egymásra hangolódásban. A csecsemő így igyekszik megszabadulni szelfjének nem kívánatos részeitől, azzal a tudattalan reménnyel, hogy elviselhetetlennek megélt érzelmeit a befogadó anya tartalmazni fogja, és átdolgozva, kibírhatóvá téve jelzi vissza számára (Casement 1999). Ha a terapeuta képes megérteni a ráhatás valódi célját, értelmezni tudja, és képes értelmet adni neki, akkor a páciens azt érzi, hogy valódi kapcsolatba kerültek vele. Ha a páciens/csecsemő azt látja, hogy a másik/anya/terapeuta átveszi, de nem bírja tolerálni érzelmeit, akkor azt éli át, hogy az ő lelki tartalmai a befogadó számára sem viselhetőek el. Ilyenkor a szorongás felerősödik, és a reménytelenség új szintje jelenik meg (Ogden 2004).

A terapeutának fel kell ismernie az ilyen eseteket, és el kell tudnia viselni az érzések intenzitását, anélkül, hogy megcselekedné őket. Sokszor maga ez az intenzitás válik a kommunikáció lényegévé, aminek tartalmazására Alma, saját sérülékenysége okán, kevésnek bizonyul. „Neked nem volna nehéz, hogy belebújaj az én bőrömbe. Neked az semmiség volna. Persze a lelked kitüremkedne mindenütt, mert nem férne el bennem” – mondja Elisabetnek azon a vallomásos éjszakán (Bergman 1979, 320. o.).

Honnan lehet felismerni azt, hogy amit átélünk, az valójában nem a sajátunk, hanem a másik érzelme? Az ilyen típusú kommunikáció esetében a páciens saját érzése hordozására kényszeríti a terapeutát, akinek így meghatározó tapasztalata lesz az, hogy amit érez, az nem önmaga. A filmben érzékletesen jelenik meg a személyes tartalmak összefolyásának intenzív tapasztalata: „Én nem úgy érzek, mint te, én nem úgy gondolkodom, mint te, én nem te vagyok..... Én Alma nővér vagyok, ápolónő. Én nem Elisabet Vogler vagyok. Te vagy Elisabet Vogler.” (Bergman 1979, 339. o.). A filmnovella alapját képező Strindberg-drámában Mme X él át hasonló kétségbeesést, belezuhanva Mme Y hallgatásába: „A lelked belemászott az enyéembe, mint egy kukac az almába, ette és ette, fúrta és fúrta, végül semmi sem maradt, csak a héj és benne a kis fekete kosz. Meg akartam szabadulni tőled, de képtelen voltam rá.” („Your soul crept into mine, like a worm into an apple, ate and ate, bored and bored, until nothing was left but the rind and a little black dust within. I wanted to get away from you, but I couldn't.”) (Strindberg 1960, 178. o.).

A PROLÓGUS KÉPI SZERVEZŐDÉSE

A preverbális modalitás sűrítetten van jelen a *Persona* exozicijójában. A filmet bevezető prológus emlékezetes képei (3. kép) nem logikusan, nem kauzálisan következnek egymásra, hasonlóan ahhoz, ahogy az álomban és a szabad asszociációs folyamatban a tartalmak követik egymást. A szekvencia szubliminális, az érzékelhetőség határait feszegető képsorozata a tudattalan tartalmak, illetve traumás élményeink nem koherens szerveződését idézik. A villódzó képekben Bergman korábbi filmjeinek élménytöredékeire ismerhetünk rá. A lüktetés, a hangfoszlányok, a történet még össze nem álló képsorok a születni vágyó csecsemő élményvilágára emlékeztetnek. A villanások itt nem állnak össze történeté, inkább arról a helyzetről, állapotról üzennek, amiből a film maga is megszületett: a személyes és a filmi narratívumban helyüket kereső fragmentumokként hullanak elénk.

Képek a filmet bevezető szekvenciából

A FILMALKOTÓ SZUBJEKTÍV ÉLMÉNYE

Korábban már említésre került, hogy az exozicijóban ábrázolt halottasház-jelenet a filmalkotó saját 10 éves kori emlékének alapul. A konkrét önéletrajzi elem mögött a szeparált létezés univerzális élményének rétegei formálódnak képpé: „Tíz éves koromban egyszer bezártak a Sophia-kórház halottasházába. (...) A külső ajtó becsapódott, és én magamra maradtam a halottakkal. (...) Zúgott a vér a fü-

lebenben, alig bírtam levegőt venni, és fáztam, kívül és belül egyformán. Hirtelen égő és csiklandozó vágy támadt bennem, és szinte önkéntelenül sodródtam a halottaszoba felé. (..) Lehúztam róla a lepedőt, teljesen kitakartam. (..) Most észrevettem, hogy szempillája csak félig van lehunyva, és néz engem. Minden összekuszálódott, az idő véget ért, az erős fény felerősödött. ...ugyanígy fogok megőrülni. Az ajtóra vettem magam, mely magától kinyílt. A fiatal nő futni hagyott. (...) Már a *Farkasok órájában* megpróbáltam ábrázolni, de nem sikerült, és kivágtam a filmből az egészet. Aztán visszatért a *Persona* prológosában, végső formáját pedig a *Suttogások és sikolyok*-ban nyerte el, ahol a halott nem tud meghalni, hanem arra kényszerül, hogy nyugtalanítsa az élőket” (Bergman 1988, 201-202. o.). Az idézetben egyszerre ismerhetünk rá a trauma kimondhatatlan, szótlan rettenetére, a kimondás erős szándékára és lehetetlenségére, valamint az önreflexivitás megélt korlátaira.

A KÉPI KOMPOZÍCIÓ

4-5. kép: A film emblematikus beállításai

A film két nagyobb egységet – a nem narratív prologust és a narratív drámai részt – összekötő emblematikus beállításokban (4-5. kép) egy fiút látunk, ahogy a kamera, azaz a néző felé fordul, belenéz a kamerába, kezével a lencsét érinti, mintha simogatná. Majd képváltás, hátulról látjuk őt, ahogy a vászonra kivetített nő/anya képe felé nyújtja a kezét. A két egymást követő kép egységet teremt a néző és a gyerek, a néző és a vászon, a vászon és az anya között. A kép belső arányai, az elhomályosuló majd kiélesedő, pulzálva változó, hatalmas női arc és a tapogatózó apró gyermekkéz által teremtett perceptuális tér az újszülött csecsemő pozíciójából megélhető élményvilágot idézi.

A szekvencia rárimel Winnicott interperszonális dialektikájára: a csecsemő teremti meg a tárgyat, de a tárgy éppen arra várt, hogy megteremtsék. Egyik sem létezik a másik nélkül. A néző megteremti a filmet, a film pedig épp a befogadásra vár. A beállítás és ellenbeállítás egymásmellettiségének hatására egyszerre azonosulhatunk az

anya tekintetével, és nézhetünk a gyermek nézőpontjából az anya kivetített képére, azaz így a saját kivetített képünkre. Amit látunk, azt a bennünk lévő gyerek nézi, amit érzünk, az a bennünk lévő, belőlünk kivetülő anyánkról üzen.

Ide kapcsolható Gilles Deleuze-nek (2001) a *Personával* kapcsolatban megfogalmazott állítása, mely szerint a filmen az arcnak három funkciója van: az egyénítés, a szocializálás és a kapcsolatteremtés. Az arcközeliben – azaz a premier plánban – mindhárom funkció megszűnik – teszi hozzá. Ez a fiú – a film feljebb elemzett emblematikus beállításában – egy olyan nárcisztikus anya képébe próbál megkapaszkodni, aki nem tud vele kapcsolatot teremteni, nem szocializálja, nem tükrözi vissza az egyéniségét. Így számára csak a megszűnéstől való félelem marad. A félelemben megélt kapcsolat a hiánnyal.

INTEGRÁCIÓ

Hipotézisem szerint a *Persona* kinematografikus szintjeinek elemzésével a preverbális jelleg számos aspektusa megragadhatóvá válik. Ráismerhetünk a csecsemői lét szubjektív perceptuális élményére, a kommunikáció szimbólumok előtti formájára, a tudattalan szerveződésének leképeződésére, a megfogalmazódni vágyó (és a szavakat elvető) traumatikus élményre és a szeparációs szorongásra. A filmi jegyek és a pszichoanalitikus tudás integrálásával a gyógyító-páciens kapcsolat értelmezése felruházódik a szavak előtti tartomány jelentéstöbbletével, és folytonosságot teremt a film különállónak tűnő narratív és nem-narratív egységei között.

Sitney (1986) Alma és Elisabet szerepkonfúziójára utaló értelmezését továbbgondolva, a film vizuális jegyeiben megragadható preverbalitás arra enged következtetni, hogy a felszínen megjelenő páciens-nővér kapcsolat komplementereként a szereplők által megélt élmények egy mélyebb rétegében a Sitney által felfedezett pszichoanalitikus folyamaton túl, vagy annak mélyén, az anya-csecsemő kapcsolat bontakozik ki. A film tudatos szintjén Alma a gyógyító, Elisabet a páciens. Az áttételi helyzet során pedig Alma a beléhelyezett szorongásban ráismer az elutasított, szimbiotikus vágyaiban frusztrált csecsemő érzéseire, és megéli Elisabet elutasító anyai részét. A két réteg egymástól szétválaszthatatlanul van jelen.

Ide kapcsolható Stark András (2006) *Persona-interpretációja*, melynek középpontjában a prologusban megjelenő kisfiú nézőpontja áll. Stark a két nő között lejátszódó drámát a fiú internalizált – a szimbiózistól, a szeparáción keresztül az autonómia felé tartó – anya-csecsemő kapcsolatának kivetüléseként értelmezi. Az Almában ábrázolt csecsemői elhagyatottság és az Elisabet által megformált elhagyó anya drámájának vászonra projiciálásával a fiúnak a prologusban felvillanó traumatikus, inkoherens, tudattalan tartalmait akarja szavakká, történetté formálni, és ezen keresztül megérteni a saját történetét.

A *Persona* tétje Bergman számára az, hogy ábrázolhatóvá tudja tenni az önmegismerés folyamatát, bebizonyítva, hogy a film eszközeivel képes a hallgatást szavakká, a töredékeket történetté formálni. El kell jutnia odáig, hogy ki bírja mondani a Semmit, különben a Semmi fogja újra meg újra kimondani őt.

ÖSSZEFOGLALÁS

A *Persona* a filmművészet egyik legzavarbaejtőbb alkotása. Talán ez az oka annak, hogy számos értelmezés született, és fog még születni róla a pszichoanalitikai, és az azon kívüli térben egyaránt. Úgy tűnik, hogy ez a film újra meg újra értelmezésre, a hozzá fűződő viszony megfogalmazására kényszeríti a befogadót. Egyaránt csábít valami ismertnek a felfedezésére, arra, hogy meglévő pszichoanalitikus fogalmak alá rendelve találjunk válaszokat általa, illetve arra, hogy az ismeretlent, a filmképek szerveződéséből előbukkanó kérdést keressünk benne.

Dolgozatomban Ingmar Bergman *Persona* című filmjének pszichoanalitikus térben megjelent olvasatait igyekeztem bemutatni, elhelyezve őket a pszichoanalitikus film-elemzés módszertani kategóriáiban. Tanulmányomból kitűnik, hogy nem csupán egy mód van a pszichoanalízis és egy adott film kapcsolatának megtalálására. Sőt, a különböző olvasatok egymás mellé helyezésével sokat megtudhatunk magáról az elmélet-ről, illetve a pszichoanalízis és a művészet viszonyáról egyaránt. A *Personának* a filmes szakirodalomban megjelent pszichológizáló-filmesztétikai értelmezéseivel összevetve feltűnik, hogy ott, ahol a filmesztéták életidegen kitalációt, pszichotrillert, vámpírfilmet, skizofrén hallucinációt vagy a személyiségek kicserélődésével játszó doppelgänger-filmet látnak, ott a pszichoanalitikus fogalmak és a terápiás tudás segítségével az intim kapcsolatok alapvető, életközeli működéseit fedezhetjük fel.

BERGMAN'S PERSONA SEEN FROM THE PROSPECT OF PSYCHOANALYSIS

Bergman's film, Persona is important for modern film history as well as for psychoanalytic film theory. Self-reflexivity, that is featuring modern cinematic art, is most radically present in Bergman's pieces, and it is most typical in Persona (1966). There is no other film where the emotional complexity of the relationship between healer and patient is represented in such a powerful way. In the first part of my paper, I classify analyses of Persona based on the psychoanalytic approach, following Gabbard's (2004) methodology of psychoanalytic film theory. I shortly refer to the history of psychoanalytic art theory dealing with these methodological categories. By reviewing these studies it appears that in the history of the film's psychoanalytic interpretations, current ideas on the psychotherapeutic and the transference relationship are reflected and shifted in the actual readings. In the second part of my essay I would like to join in the discourse on the psychoanalytic interpretation of Persona. My hypothesis is that the filmic-visual world of Persona contains different elements of preverbal. Through the investigation of the preverbal aspect hidden in the different cinematographic-visual levels of Persona, beyond the surface of the evolving nurse-patient relationship deeper levels of meaning can be grasped.
 Key words: psychoanalytic film theory – Ingmar Bergman – Persona – preverbal

IRODALOM

- Bergman, I. (1979): Színről színre. Forgatókönyvek. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Bergman, I. (1988): *Laterna magica*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Bergman, I. (1992): *Képek*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Brooks, P. (1998): A pszichoanalitikus kritika eszméje. In: Bókay A., Erős F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Filum, 42-58.
- Casement, P. (1999): *Páciensektől tanulva*. Budapest, Animula Kiadó.
- Deleuze, G. (2001): *A mozgás-kép*. Budapest, Osiris.
- Felman, S. (1998): A költészet olvasása: megjegyzések a pszichoanalitikus megközelítések korlátairól és lehetőségeiről. In: Bókay A., Erős F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Filum, 413-431.
- Freud, S. (1908) A költő és a fantáziaműködés. In: Bókay A., Erős F. (1998, szerk.) *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Filum, 59-64.
- Freud, S. (1914) A nárcizmus bevezetése. In: Erős F. (1997, szerk.) *Sigmund Freud művei. Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Budapest, Filum, 15-39.
- Freud, S. (1920) A női homoszexualitás egy esetének pszichogenezisééről. In: Erős F. (1998, szerk.) *A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* Budapest, Filum, 219-249.
- Gabbard, G. O. (2004): *Pszichoanalízis és film*. *Thalassa*, 15:5-16.
- Kernberg, O. F. (1970): Factors in the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personalities. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 18:51-85.
- Kovács A. B. (2005): *A modern film irányzatai*. Budapest, Palatinus.
- Kovács A. B. (2006): „Ez csak egy szivar”. A pszichoanalitikus módszer alkalmazásáról a filmelméletben. I. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia, Pécs.
- Mermelstein, J. J. (2000): The Role of Concordance and Complementarity in Psychoanalytic Treatment. *Psychoanalytic Psychology*, 17:706-729.
- Ogden, T. (2004): A potenciális tér. In: Péley B. (szerk.) *D. W. Winnicott: A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum.
- Schulz, G.A. (2003): Tragic man and narcissistic disturbance in the films of Ingmar Bergman. *Progress in Self Psychology*, 19:309-330.
- Shaw, D. (2002): Woman as vampire. *Ingmar Bergman's Persona (1966)*. *Kinoeye*, 2:15.
- Sitney, P. A. (1986): Kinematography and the Analytic Text: A Reading of "Persona". *October*, 38:112-130.
- Sontag, S. (1969): *Bergman's Persona*. In: Michaels, L. (2000, szerk.) *Ingmar Bergman's Persona*, Cambridge, University Press.
- Stark A. (2006): *Persona-kerekasztal*. I. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia, Pécs.
- Stolorow, R. D., Orange, D. M., Atwood, G. E. (2001): Cartesian and Post-Cartesian Trends in Relational Psychoanalysis. *Psychoanalytic Psychology*, 18:468-484.
- Strindberg, A. (1960): The stronger. In: *Seven plays by August Strindberg*. New York, Bantam, 178-179.

ALKOTÁS ÉS PSZICHOANALÍZIS BABITS PSYCHOANALYSIS CHRISTIANA CÍMŰ VERSÉBEN

A tanulmány tárgya Babits Mihály Psychoanalysis Christiana c. verse. Babits az emberi műveltet félkész jelenségként értelmezi. A tanulmány arra keresi a választ, hogy Babits hogyan gondolkodott az emberről, továbbá azt vizsgálja, hogy a költemény milyen pszichoanalitikus kérdéseket vet fel.

Kulcsszavak: Babits – Freud – pszichoanalízis – alkotás – szobrászat

Babits Mihály:

PSYCHOANALYSIS CHRISTIANA

Mint a bókos szentek állnak a fülkében
kívülről a szemnek kifaragva szépen,
de befelé, hol a falnak fordul hátok,
csak darabos szikla s durva törés tátog:

ilyen szentek vagyunk mi!

Micsoda ős szirtből vágták ki lelkünket,
hogy bús darabjai még érdesen csüngnek,
érdesen, szennyesen s félig születetlen,
hova nem süt a nap, hova nem fér a szem?

Krisztus urunk, segíts meg!

Hallottunk ájtatós, régi faragókat,
kik mindent egyforma türelemmel róttak,
nem törődve, ki mit lát belőle s mit nem:
tudva, hogy mindent lát gazdájuk, az Isten.

Bár ilyenek lennénk mi!

Úgyis csak az Úr lát mindenki szemével,
s hamit temagadból szégyenkezve nézel,
tudd meg, lelkem, s borzadj, mert szemedem által
az Isten is nézi, az Isten is látja!

Krisztus urunk, segíts meg!

Óh jaj, hova bujhatsz, te magadnak-réme,
amikor magad vagy az Itélő kéme?!
Strucc-mód fur a percek vak fövénye alá
balga fejünk, – s így ér a félig-kész Halál,
s akkor mivé leszünk mi?

Gyónatlan és vakon, az évek szennyével
löknék egy szemétre a hibás cseréppel,
melynek nincs csörgője, s íze mindörökre
elrontva, mosatlan hull vissza a rögbe.

Krisztus urunk, segíts meg!

Ki farag valaha bennünket egészre,
ha nincs kemény vésőnk, hogy magunkat vésne,
ha nincs kalapácsunk, szüntelenül dúló,
legfájóbb mélyünkbe belefűrő fűrő?

Szenvedésre lettünk mi.

Szenvedni annyi, mint diadalt aratni:
Óh hány éles vasnak kell rajtunk faragni,
míg méltók nem leszünk, hogy az Ég királya
beállítson majdan szobros csarnokába.

Krisztus urunk, segíts meg!

Babits Mihály 1927. október 2-án írta meg *Psychoanalysis Christiana* című versét. A költemény *Az istenek balnak, az ember él* (1925-27) kötetben jelent meg 1929-ben. E kötetéről József Attila is írt bírálatot. Babits szóban forgó versét elsősorban a kereszténység kontextusában szokás elemezni. Másodsorban a pszichoanalízis kontextusában. A történeti kontextus, amit tudtommal az eddigi elemzések figyelmen kívül hagytak, ezen belül is kijelölhet egy értelmezési mezőt: Freud 1926. május 6-án ünnepelte 70. születésnapját, 1926-ban megjelent Ferenczi „Sigmund Freud 70. születésnapjára” írott cikke, emellett ugyanebben az évben *A kedvezőtlen mozzanatok elfogadásának problémája* című tanulmánya, majd 1927-ben a *Gulliver-fantáziák*. Freudtól magyarul éppen 1927-ben jelent meg az *Utóirat a Michelangelo Mózeséről szóló tanulmányhoz* és az *Egy illúzió jövője*.

A vers eddigi értelmezéseinek, a címből kiindulva, ki nem mondott előföltevése, hogy a „psychoanalysis christiana” létező vagy létezhető jelenség. Ugyanakkor, éppen a vers alapján, már most le kell szögeznünk néhány dolgot: (1) ez a vers nem keresztény szellemiségű – a szó hagyományos értelmében; (2) a vers(cím)béli pszichoanalízisnek vajmi kevés köze van ahhoz, amit pszichoanalízisen általában érteni szokás; (3) a „keresztény pszichoanalízis” kifejezés azt sugallja, hogy van *a pszichoanalízis*, és ezen belül vagy e mellett van annak egy keresztény változata is. Tehát van nem-keresztény pszichoanalízis. Olyan ez, mintha valaki például azt állítaná, hogy van keresztény és nem-keresztény urológia. Babits védelmében el kell mondanunk, hogy számára – legalábbis e vers tanúsága szerint – az összekötő kapocs pszichoanalízis és vallás között az a mozzanat, amit művészetnek vagy tágabb értelemben alkotásnak nevezhetünk. Az analógia a világot al-

kotó istenség, a művét alkotó művész és az önmagát (vagy egy másikat?) megalkotó ember között húzódik. Háromféle alkotóval és háromféle alkotással, és ezek viszonyaival is kell tehát számolnunk, ha a „psychoanalysis christiana”-t akarjuk megérteni.

BABITS ALLEGÓRIÁJA ÉS EGY METAFORA PSZICHOANALITIKUS ELŐTÖRTÉNETE

A szobrászat mint a pszichoanalízis allegóriája – ez az értelmezés Babits verse kapcsán elfogadott. Babits egy valóban keresztény konnotációkat ébresztő metaforából indul, pontosabban abból az összehasonlíthatóságból, ami a középkori templomi szobrászat egy bizonyos jellegzetessége és az emberi mivolt között tételezhető. Ezzel az emberi mivoltot beemeli a szakrális szférába. Ugyanakkor észre kell venni, hogy ez a metafora nem képes szabályos allegóriává válni. Azért nem, mert a hatodik versszakban közbeékelődik egy másik kép, a cserép(edények)é, amelynek üzenete ugyan a rejtett értelem síkján következik az addig elmondottakból, és tovább viszi azokat, vizuálisan és ikonográfiailag viszont megdöbbenő ugrást, kiugrást és beugrást – pszichoanalitikusan nézve egyfajta interpolációt – jelent. Fogadjuk el munkahipotézisként, hogy a szobrászat és a fazekasság egyazon tőről táplálkozik. Ugyanakkor az agyagból teremtés asszociációi az újszövetségi keresztény kultúrkörből többszörösen is az ószövetségi zsidó hagyományba vezetnek vissza: a teremtéstörténetől kezdve Mózes tábláin át (amelyek viszont megint csak egy szoborral álltak kapcsolatban) a Gólemig és Benjamin messianisztikus alapú elgondolásáig nyelvről és értelemről: „Ahogy tudniillik egy edény cserepeinek ahhoz, hogy összeilleszthetők legyenek, a legparányibb peremvonal-részletükkel is illeszkedniük kell egymás vonalához, ám azonosnak lenniök korántsem szükséges, így kell a fordításnak, az eredeti mű értelméhez való mindenképpen hasonulás helyett, szeretettel s az eredeti elgondolás-módot saját nyelvi közegében a legapróbb részletekig kidolgozva, olyképp alakulnia, hogy a kettő együtt, mint egyetlen edény töredéke, töredéke egyetlen nagyobb nyelvnek, jelenjék meg.” (Benjamin 1980, 82. o.) Ha ezt a benjamini képet lecsupaszítjuk eredeti és (kép)mása viszonyára, akkor az isten–ember viszonyhoz jutunk, ahol is Isten és a képmására általa teremtett ember értelmes egységként csak együtt jelenhet meg, így alkotva meg azt a bizonyos egységet, amelyet két külön létmód alkot, s amely megadja ennek a két külön létmódnak a jogosultságát. A cserép-metaforára ebben a kontextusban még visszatérünk a vers részletes elemzésekor.

Ezt a feszültséget a keresztény szobrok és a cserepek között korábbi elemzők is próbálták föloldani. Vadai István például azzal érvel, hogy a „törékeny cserép szokásos mulandóság-metafora, olyan, mint a füst, buborék, elhulló virág, elszáradó fű, jégre metszett betű. [...] A cserép-metafora annyiban igazodik a vers legelejéhez, hogy itt is törésről, csorbaságról, hiányról van szó. Ez ugyanúgy a lélek tökéletlenségét fejezi ki, azzal megtoldva, hogy az emberi lét gyorsan mulandó.” (Vadai 2002, 10. o.)¹ Véleményem szerint másról és ennél többről van szó. Szó van egyrészt szakrális és – keresztény szempontból – nem szakrális szembeállításáról, amelyeknek vi-

¹ Vadai így folytatja a cserép-kép magyarázatát: "Miféle csörgőről van szó? Az ívőedények egyik alkatrészéről. A fazekasok egyik népszerű terméke a bugyogakorsó volt. Ez egyfülű, kerekszájú vizeskorsó, a száján rostállyal, fülén ivónyílással, belsejében csörgőkavicsokkal készült - ezek a kavicsok tartották tisztán a korsó belsejét, és csörgésük jelezte, ha kiürült a korsó. A hibás cserépedény ugyanúgy a szemétre kerül, mint az a cserépedény, amelyikben rossz ízt kap az étel. A régi közmondás szerint: Az új fazék megtartja az első étel szagát." (Vadai 2002, 10. o.)

szont közös sors jut. Másrészt, a szobor-én van itt a cseréppel hasonlítva, a faragott vagy faragandó egy széttörttel. Harmadrészt a cserép(edény) forma, arra való üreg, hogy tartalmazzon valamit, ezzel szemben a szobor – ebben az értelemben – nem „tartalmaz” semmit, hanem forma és tartalom egysége.

Mielőtt megpróbálnánk belátni ennek a viszonyrendszernek a jelentőségét, térjünk ki röviden a szobor/szobrászat metafora pszichoanalitikus előtörténetére. Babits – tudatosan vagy sem – kétségtelenül olyan metaforát választott, ami a pszichoanalízisben önálló karriert futott be. Szem előtt kell azonban tartanunk, hogy a „szobor” – pillanatnyilag – metaforaként, allegóriaként és szimbólumként is értelmezésre ajánlja magát. Másutt már kitértem arra², hogy milyen értelemben vezette be és használta Freud ezt a képet a pszichoanalízissel kapcsolatban mint gyakori és kedvelt metaforái egyikét. A másik három az archeológia, a történetírás és a sebészi beavatkozás. Ezeket a párhuzamokat és ellentéteket a konstrukció és rekonstrukció szempontjából Thomä és Kächele behatóan elemzik (Thomä – Kächele 1987, 240–241. o.). Freud gondolataiban a szobrászat a sebészettel áll rokonságban, amennyiben, szemben a történetírással, a régészettel és a festészettel, e két tevékenységet alapvetően nem a kiegészítés, a pótlás, a rétegek fokozatos fölhordása jellemzi, hanem éppen ellenkezőleg, a vésés, a vágás, a faragás. Foglalkozunk most csupán a szobrászattal és a sebészettel, elsősorban „anyaguk” és az azzal való bánás tekintetében. Nyilvánvaló különbség, hogy a szobrász életelen, a sebész élő anyaggal dolgozik. Ebből adódik az is, hogy míg a szobrász nem okoz tárgyának fájdalmat, addig a sebész – legalábbis potenciálisan – igen.³

A freudi életműben a szobrászat egy másik kontextusban is fontossá válik: a *Michelangelo Mózeséről* szóló (művészet)történeti tanulmányban. Itt, bár Freud többször említi, hogy az elemzett szobor síremlék, egyszer sem tér ki e tény jelentőségére. A későbbi analitikus kutatások fényében azonban úgy tűnik, Freud önkéntelenül is ráérezett egy olyan összefüggésre, ami a szobrászat és a szobrok tudattalan értelmét jellemzi: „a márványból készült Mózes-szobor, amelyet Michelangelo állított fel [...] tudvalevően része csupán annak az óriási síremléknek, amit a művésznek a nagy hatalmú II. Gyula pápa részére kellett volna emelnie [...] nem akadt még szobor, amely ennél nagyobb hatást gyakorolt volna rám” (Freud 1987, 216. o. - H.GY.P. kiemelése). Megelőlegezem, a sírkő, a síremlék és a halotti maszk a szobor-funkció kvintesszenciájának megtestesülései. A megmintázott és a megmintázó alapvető azonosságának a fölismerésére utal, hogy Freud tanulmánya vége felé erre a következtetésre jut: „A művész tudatában volt saját törekvéseiben hasonlóan heves indulatosságának, és mint a dolgok mélyére látó, megsejtette a sikertelenséget, amelyre mindketten kárhozottva voltak. Így helyezte el Mózesét a pápa emlékművén, nem minden szemrehányás nélkül az elhunyt iránt; és intelmül önmagának is, a saját természete fölé emelkedve e kritikával.” (Freud 1987, 249. o.)

A FREUDI ÉS A BABITSI METAFORA KÜLÖNBSÉGEI

Ha egyik első problémánk a Babits-vers címe volt, amely elsőre *contradictio in adjecto*-nak tűnik, akkor önként adódik a kérdés, vajon nem a szobrászat-metafora eltérő föl-

2 Hárs 2005, 18–22. o.

3 Tegyük itt most zárójelbe az érzéstelenítés lehetőségét, amelyből további következtetések adódnak. Vö. Hárs 2005, 18–22. o.

fogása ad-e magyarázatot a freudi és a babitsi analízis eltéréseire, pontosabban az, hogy más dolog metaforája a szobrászat Freudnál, és másé Babitsnál. Ezért érdemes komolyan venni mindkettejük metaforájának ágbogait, azaz megvizsgálni, hogy (1) minek is feleltethető meg ezekben a képekben maga a szobrászat mint tevékenység; (2) ennek elvégzője, a szobrász vagy alkotó; (3) a tevékenység tárgya, az anyag, amivel szobrászunk dolgozik; (4) a létrejött mű, a szobor; (5) a modell, aminek alapján a szobrász dolgozik; (6) a funkciók, amit a szobrászati tevékenység és a létrejött szobor a szobrász és közönsége életében betöltenek; (7) a közönség, aki a szobrot befogadja, és, ha van, a megrendelő, és végül (8) a szobrászkodás eszközei.

Haladjunk sorban. Freudnál a szobrászat az értelmezés metaforája. Babits versében viszont magáé a terápiaé, a terápiás folyamaté. Ennek megfelelően Freudnál a szobrász az értelmező analitikus, vagy – terápiás helyzetben – együttműködve az analitikus és az analizált. Babitsnál ezzel szemben, mintha a Biblia kettős teremtés-elméletének illusztrációját látnánk, úgy tűnik, van egy eredeti alkotó, az Isten, s emellett a félbehagyott mű befejezésére rajta kívül potenciális alkotóként ott találjuk a szubjektumot, önmagát. Miféle anyagon is kell a szobrászoknak dolgozni? Mi az a kőtömb, amelynek formát (tartalmat?) kell nyernie? Babitsnál ez maga az ember, a lélektani személyiség *mint ember*, valami, ami félbehagyott, magárahagyatott *az eredeti* alkotótól, Istentől. Freud szobrásza is félkész termékkel dolgozik. Ezt a befejezetlen szobrot vagy kőtömbbé értelmetlenülült szobrot a szubjektum személyes tapasztalatai és interakciói és reakciói alakították. Freud a követ, amely számára szervesetlen vagy rosszul szervezett egység, föl akarja törni, mert mögötte szerves alakulatot sejt. Babits a szerves, de nem egységes szoborkőből letörni, lecsiszolni akarja, ami érdes vagy fölösleg. Ha egy a föld méhébe visszatért őskori leletet vizsgálnánk, amely éppúgy lehet készített tárgy, mint természeti objektum, és fölmerülne a kérdés, hogy mi is az, és mit lehet vele kezdeni, Freud valószínűleg ki akarná deríteni az eredetét, hogy ehhez képest ítélje meg funkcióját, Babits viszont a borzongató kétértelműségtől vezérelve vissza szeretné állítani föltételezett szakrális funkciójába, így adván jövőt neki. Akárhogyan is, mindketten szobrot kívánnak készíteni: az egyik úgy, hogy értelmet ad a talált tárgynak (ready made), a másik úgy, hogy hozzáigazítja azt egy külső értelemhez. Ebben a tevékenységükben mást és mást hoz létre és eltérő modellek alapján dolgozik Freud (analitikus) és Babits (isteni vagy istenhívó) szobrásza. Freudnál a létrejött szobor az értelmezéssel kibontott latens tartalom, amit eddig elfedtek a manifeszt, rákövesült rétegek. Babitsnál a szobor – a soha el nem érhető, végleges, új szobor – az Én, a megtisztult, megkönnyebbedett szubsztanciális emberi szubjektum. De, hangsúlyozzuk, Babitsnál az alapanyag már eleve szobor, igaz, *az általános* szobra; Freudnál kőtömb, „természeti formáció” – de *egyedi* formáció. Érthető ezért az is, ha a két szobrász különböző modellek alapján dolgozik. Babits szobrászának, szobrászainak a modellje az én-ideál, akár az elsődleges alkotót, Istent nézzük, aki önmagához hasonlatossá kívánja teremteni az embert, akár a szubjektumot, aki hasonlatossá kíván válni hozzá. *A jövőbe helyezett tökéletes modell* ez, amihez képest a műnek is befejezettnek, teljesnek, tökéletesnek kellene lennie. De mi szolgálhat modellül a freudi szobrászatban? Freud szobrásza nem a jövőt kívánja megformálni, hanem a *múltat*. A múlt azonban közvetlenül nem látható. A freudi szobrász-analitikusnak tehát úgy kell dolgoznia, mint annak a művésznek, aki

„belelátja a szobrot a kőbe”, azaz hagyja az anyagot érvényesülni, abból indul ki, és nem pedig az eszmé(ny)ből. Ennyiben a freudi szobrász tevékenysége megfelel annak, ahogyan Székács írja le a kreativitást⁴: az átlátszatlan átlátszóvá alakításának. Ez persze, összefügg a szobrászat és a szobor szerteágazó funkcióival, amit alkotójuk és befogadjuk lelki dinamikájában betölthetnek. Egyelőre maradjunk meg annál a szembeállításnál, hogy a freudi szobrászkodás és szobor elsődleges funkciójának a *megértés* (terápiás esetben a gyógyítás-gyógyulás), Babitsnál viszont a *megváltás-megváltódás* tekinthető; egy tudományos-klinikai célkitűzés áll itt tehát szemben egy etikai-vallásival. Kinek tesz eleget a szobrász és szobra, amikor betöltik ezeket a funkciókat? Más szóval, ki a befogadjuk, a közönségük, a megrendelőjük? Freud analitikus szobrásza, túl azon, hogy saját készítéseit kielégíti, terápiás helyzetben eleget tesz elsősorban munkatársá, elsődleges közönsége és megrendelője, az analizált igényeinek. Másodsorban – a terápiás helyzettől elszakadva – eleget tehet másodlagos közönsége és megrendelője, a tudomány és az azt képviselő tudományos közösség igényeinek is. Babits szobrászának elsődleges közönsége és megrendelője az Isten.

Az utolsó szempont, amit még figyelembe kell vennünk, az, hogy miféle eszközökkel dolgozik a szobrász. Freud metaforája nem terjed ki erre az analógiára, Babits viszont részletes felsorolást és leírást ad. Elelmélkedhetnénk persze azon, hogy a szobrászat eszközei minnek feleltethetők meg az értelmezés analitikus eszköztárában, mégsem fogunk csábító találgatásokra hagyatkozni. Mert lényegesebbnek s egyben magyarázóan ellenkező előjelűnek tartjuk azt, amit Babits a saját „pszichoanalízisének” tulajdonít. Babits „vésőt”, „kalapácsot”, „fúrót” és „vasat” emleget, s a jelzők (kemény, dúló, éles) csak fölerősítik a szenttelen – és fémesen metsző – jelentésárnyalatokat. Láttuk, Babitsnál a szobrászat a terápia metaforája – de miféle terápia az, amely ilyen fájdalomkeltő eszközökkel dolgozik? Babitsnál, úgy tűnik, új értelmet kap az az összefüggés, amelyet metaforikus szinten Freud a pszichoanalízis mint szobrászat és a pszichoanalízis mint sebészet között fölfedezett: az értelmezés metaforájából a sebészet is a terápia metaforájává válik. A megváltódáshoz a szenvedésen át vezet az út - Babits terápiája az ön-inkvizíció kínzókamrájában folyik.

A SZOBOR MINT SZIMBÓLUM. A SZOBOR-PARADOXON – EGY METAFORA PSZICHOANALITIKUS ÉS MŰVÉSZETPSZICHOLOGIAI UTÓÉLETE

Mindamellet nem tekinthetünk el attól a ténytől, hogy a szobor képzetkőre másfajta, szimbolikus értelmet is hordoz. A pszichoanalízisben, elsősorban Freud, Ferenczi, Abraham és Melanie Klein nyomán, a pszichoszexuális fejlődés anális fázisával kapcsolatban szokás emlegetni a szobrászást, mint az „ösztönsorsok” egy lehetséges kimenetelét. Róheim például így foglalja össze a vonatkozó analitikus ismereteket: „Az élvezet, mit a gyermek az ürülékével való játékban talál, tovább él a felnőtt életben, mint anális karakter, kényszerneurózis vagy mint a szobrászművészet alapja.” (Róheim 2001, 98. o.) Persze, és ezzel minden analitikus tisztában van, a szobrászás ennél jóval tágabb reprezentációs teret vés ki magának a lélek üregeiben. A szobor háromdimenziós vizuális-taktilis jellege miatt ellentétben áll minden más

---

⁴ Székács István 1991b.

művészeti ág produktumával, az „élethűség” fogalma jóformán csak itt vethető föl, itt viszont szükségszerűen fölvetődik, nem csupán a létrejött alkotás és „mintája” hasonlósága miatt, hanem azért is, mert a többi – zenei, verbális és vizuális – művel szemben olyasmi teremődik meg, függetlenül a szobor figuratív vagy nonfiguratív voltától, ami élet-szerű, ami olyan, hogy a természet is létrehozhatta volna, ami bizarr módon egyensúlyoz két szféra, a hétköznapi élet és a művészet határán. Emellett szól, hogy vannak köztéri szobrok, míg tudtommal köztéri epigrammák vagy fűgák nincsenek, hogy makacs fizikai maradandósága törekeny létünknek (már megint egy szobrászati jelző) állandó kihívást és figyelmeztetést jelent, hogy a szobrok otthonosan rég beköltöztek temetőinkbe, templomainkba, otthonainkba, ha nem éppen onnan indultak el. Odázzuk el egyelőre az analitikus következtetéseket, és lássuk, mit gondol a szobrászat szimbolikus jelentéstartományáról a vele egyébként olyannyira szűkkeblűen bánó művészetpszichológia.

„A szobrászat mint emlékmű az ember számára a fennmaradás, a halál utáni megmaradás és így az örökkévalóság problémája megoldására szolgáló eszköz. Mint ilyen eszköz az ókor vallásaival áll szoros kapcsolatban. A primitív ember szobrai könnyen kultikus tárgyakká alakulnak”. (Mezei 1984, 57. o.) Elsőre úgy tűnik, a művészetpszichológus egészen más szempontot vet föl, mint a pszichoanalitikus: míg az egyik a kreativitást, addig a másik az ember transzcendens szükségletét hangsúlyozza. Ez az elmentmondás azonban könnyen föloldható, ha meggondoljuk, hogy a maradandó alkotás megmaradásunkat szolgálja. A művészetpszichológia viszont túllép ezen a gondolatmeneten. „A szobrászatról annyit mondtunk, hogy az mint emlékmű az örökkévalóság problematikájának valamilyen megoldását szolgálja. Az ember ismeri az egyén halálát, az egyed mulandóságát, és valamilyen megoldást keres az időbeli korlátjainak nyomasztó érzéséből származó problémáira. Ilyen megoldásnak látszik az, hogy az ember valamilyen elpusztíthatatlannak tűnő, tartós jelet állít önmagának. A tartóságot az az anyag biztosítja, amely a barlang szilárdságát és tartóságát is megteremti, a kő. [...] Kérdés, milyen legyen azonban a jel, amelyet a szobrász a kőbe vés. [...] A szobrászat a barlangi helyzetben keletkezett, és a szobrász a barlang lényegét emeli ki, amikor jeleit megteremti. Ugyanis a szobrász az üres és a tömör ellentétével operál, mint az építész, de a fontossági sorrend nála fordított. A barlangot az áthatolható űr teszi alkalmassá építészeti célokra, a szobrászat viszont az áthatolhatatlan tömörségre támaszkodik, amelyet az áthatolható üreg csak határol. Az épület tehát fallal határolt üregrendszer, a szobor üreggel határolt tömör alakzatrendszer.” (Mezei 1984, 69-70. o.) Ez az okfejtés elvezet bennünket egyrészt ahhoz a problémához, amit a pszichoanalitikus Székács István „átlátszóságként” tematizált (Székács 1991b), másrészt a szobor és fizikai környezete kérdéséhez, harmadrészt pedig megnyitja a határok és a határolás birodalmába nyíló átkelőt. Valóban, határ-probléma a szobor problémája, a halál, a szexualitás és a kreativitás szempontjából is. Még egyszer Mezei Árpádot idézve: „az épületnek két fő tényezője van: az üres és a tömör. Ezek külön-külön, önmagukban tekintve topológiai értelemben vett alakzatoknak foghatók fel, azonban mindkettőnek vannak a topológiai tulajdonságokon kívül fizikai tulajdonságai is, amelyek közül tulajdonképpen az áthatolhatóság, illetve az áthatolhatatlanság a lényegesek. Azonkívül a topológiai alakzatoknak saját, hozzájuk tartozó határuk, limesük van, míg az üres és a

tömör kölcsönösen egymást határolják; az egyiknek lime se ott van, ahol a másik kezdődik, és így a határ mindig közös.” (Mezei 1984, 59-60. o.)

Semmi sem mutatja meg olyan élesen a művészet és a műalkotás paradoxonát mint a szobor. Ha el is fogadjuk, hogy a művészi tevékenység libidinózus vágyaink szublimálása, és azt az újabban megint megfogalmazott fölismerést is, hogy talán a gyászmunkának is lehet ehhez némi köze, és a világ megismerésének és formálásának paradigmájaként rábólintunk az anális szakaszra, akkor is be kell látni: a szobrászat minden művészeti ágától különbözik abban, hogy a szobor-lét egy léthelyzetet jelenít meg, hiszen szoborrá merevedhetünk (libido?), de ritkán válunk poémává vagy föstménnyé. A szobor arra a határra utal, ami élő és élettelen, mozgó és mozdulatlan, saját és idegen között húzódik, s ebben áll misztikus hatalma. Éppúgy le is rombolja ezeket a határokat, ahogyan átlépi az idő határait is: a létezés tragikus időbeniségét merevíti elénk, mintázzon akár egy holtat, azért, hogy az továbbéljen, akár egy élő, akit így kissé meghalaszt – mindkét esetben arról van szó, hogy moccsatlanná dermedjen a pillanatnyi állapot – vagy gondoljunk a megelevenített/megelevenedett szobrokra, ahol éppenhogy tovább kell ömölnie a befagyasztott időnek, legyen az a szobor akár egy gölem, akár a művünk, amibe beleszerettünk. Persze, a szobor funkciója ebben az utóbbi esetben sem változik. Mindig is az a lényeg, hogy örökre ugyanolyan – számunkra kedves – legyen. A mozdulás és a mozdulatlan, az élet és a halál, a szülés és a nemzés, végső soron az átláthatóság és az átláthatatlanság miatt érezzük úgy, hogy határon mozgunk, hogy ami előttünk áll, az maga a határ. Megkockáztatom, ez az, ami miatt a tragédia és a szobor egy töről fakad. Az ókori tragédiák maszkja mindig is halotti maszk. És a szobornak is megvan a maga kórusa; nem más ez, mint a „talapzat”, ami a szobrot a hétköznapi élet szférájával összeköti, ami egyszerre a belső és a külső tér része is. A talapzat, vagy a funkciójában azt helyettesítő/kiegészítő fizikai (elsősorban vizuális) háttér és környezet, ami a szobrot, ezt az átmeneti tárgyat egy másik világ felé átlátszóvá és átjárhatóvá teszi, s egyben a magányos egyedülállósággal és kitettséggel való szembesüléssel szemben, vagy azt enyhítendő, garantálja a közösséget is.

Noha alapvetően úgy látjuk, az anális szakasz az, amihez a pszichoanalízis a szobrászat szimbólumát kapcsolja, mégis tudatában vagyunk annak, hogy mint minden szimbólum, ez is túldeterminált. Hogy az új értelemmozgások jobban elkülönüljenek, röviden összefoglalom eddigi – néhol ki nem bontott – állításaimat. Az első szobor a fécesz, amely önmagában is szimbolikus: egyszerre jelenti *pars pro toto* alapon az azt létrehozó Ént és analógiás alapon a megszült gyermekeket. Egyben ez az első átmeneti tárgy is, az átmeneti tárgyak mintája: saját és idegen, kinti és benti, élő és élettelen, reális és szimbolikus. A fécesz a kutatás mintatárgya is, mert határokat tagadó vagy határolt létmódja megoldást kíván, s az átlátszatlan egynemű anyag tika csak átláthatóvá tételével érhető el. Az átlátszóvá tétel vagy értelemadás módja a fizikai vagy pszichikai formázás. Ugyanakkor a fécesz ajándék is, amivel a rajtunk kívül álló hatalmaknak, szüleinknek és a bennük testet öltő evilági és túlvilági közösségnek kedveskedhetünk. Teremtünk, hogy adózzunk a teremtőnknek. Mégis mint ha halottat teremtenénk, engesztelő áldozatot – végső soron önmagunk fölláldozása helyett. Két analízisből fogok idézni, hogy kiegészítsem ezt a gondolatmenetet. „Az

analízis folyamán fölfedeztük a kővé változás fantáziáival való kapcsolatot: a lidérc a kővé vált anya volt. Ez a motívum a szépirodalomból közismert. Mikor Don Juan egyik gáláns kalandja után tivornyázik, megjelenik előtte apjának, a meggyilkolt kormányzónak a kőszobra, és a halálra rémült Don Juant magával viszi a túlvilágra. Otto Rank, a Don Juan problémának szentelt dolgozatában arra a következtetésre jutott, hogy a 'kővendég' nem más, mint egy kannibalisztikus haláldémon, mely a felszínen az apát, a mélyebb rétegekben azonban az anyát reprezentálja. [...] Rank a 'kővendég' fantáziáját a sírkőből eredezteti. [...] A holtak kőbeli megjelenítésében az orál-szadisztikus fejlődési korszak primitív gondolkodásmódjának maradványait kell látnunk." (Székács István 1991a, 178. o.) Szadisztikus készütségek, halál és szexualitás, a teremtés és a teremtő homályos női (anyai) vonásai jelennek meg a másik eseteírás részletben is. „Egy helyre értem, ahol élőhalottak feküdtek, téglalapszerű keretben. Főleg nők, valami 25. [...] Nekem érzékileg tetszett a fiatal, bár borzalmas volt, hogy egy halotthoz nyúljak, azonkívül, mikor mégis feléje nyúltam, a mellette fekvő vénasszony mintegy segélykérés okából a fiatal fele nyújtotta a karjait, én félttem, hogy hozzám ér, és nem nyúltam a fiatal felé. [...] Rodin-nek van egy vénasszonyszobra, csontos száraz kezekkel, mint egy boszorkány. [...] A szobrokhoz való viszonyomban tényleg sok nekrofilia mutatkozik. Engem hét év előtt egy szobrász lemintázott, mert tökéletes termetem van. Szerettem a szobromat [...]. Ő azt akarta, hogy egy nővel együtt valami szerelmi jelenetben megmintázhasson, de ebbe nem mentem bele, mert attól félttem, hogy folyton erekcióm lesz. A nő szobrokhoz nagyon vonzódtam. Egész kollekción van belőlük. Fiatal koromban ilyen képeket nézve csináltam az onániát. Csodálatos, most látom csak, hogy az álomban lévő téglalapkeret ugyanaz, amit a szobrásznál láttam.” (Feldmann 1935, 207-208. o.)

Ez a két idézet talán közelebb vitt bennünket a szobrászás mögött munkálkodó tárgylibidó irányultságaihoz: a szobor az anyai szereppel való azonosulás révén készül az anyáról az anyának. Babits versének a címe, a *Psychoanalysis Christiana* nyelvileg is föl hívja a figyelmet arra, amit el szoktunk felejteni: a pszichoanalízis nőnemű. Aki pszichoanalízist „csinál”, az anyán dolgozik. A halál, a gyász és az örökkévalóság jelentésköre mellett, de azzal szoros összefüggésben tehát van a szobrászásnak egy másik szimbolikus értelme is, s ebben a tárgylibidó összefonódik a narcisztikussal. Megintcsak Róheim szavaival: „Ha a szobrász szobrot készít, e folyamat narcisztikus, mert ő az, aki készítette, mert csodálja magát mint alkotót. És tárgy-erotikus is, mert a szobor végül is olyasvalakit jelenít meg, akit szeret, és azért is, mert a 'csinálása' a koituszt helyettesíti. A genitális törekvés jelen van, csak elfojtva.” (Róheim 2001, 82. o.)

VERSELEMZÉS HELYETT

Babits versének egyik szembe tűnő jellegzetessége vagy többlete az elmondottakkal szemben, hogy befejezetlen, félig kész szobrokról szól. Olyan szobrokról, amiket alapvetően a „törés” fogalmával írhatunk körül. Paradox módon a törés, aminek egy eljárást jelölő igeiként a szoborkészítés folyamatát kellene jellemeznie, itt inkább főnévi alakjában, mégpedig egy létállapotot leíró értelemben jelenik meg, mint hasadás - egyrészt az Énen belül, másrészt az Én és a közösség, harmadrészt az Én és a transzcen-

dencia között. Az elemzőknek, természetesen módon, föltűntek a vers különös formai jegyei, én csak arra hívnám föl a figyelmet, hogy miként ismétlik meg és erősítik föl ezek a strófaszervezeti, nyelvi és rímeltetési sajátosságok a félig-kész mivolt és a törések fő-témáját. A négysoros strófák közé ékelt „refrénsorok”, amelyek közül a szó szoros értelmében csupán minden második minősíthető refrénnek, „éppen a rímtelenségükkel zökkentik meg a verset. Sem az előttük olvasható versszak soraival, sem egymással nem rímelenek. A 12 szótagos strófáktól eltérően 7 szótagból állnak, tehát metrikailag is különbözőek. A különállást a vers írásképe is kiemeli, a refrénsorok bekezdéssel vannak szedve, és előttük, utánuk egy-egy sorköz áll.” (Vadai 2002, 7. o.) Ezek a verset megtörő sorok a tragédiák kórusának hangjai, a közösségé, amely talapatát alkothatná az individuum szobrának. Azonban a szobrok mindenképpen elkülönülten állnak saját fülkéikben, s magányosságuk, ami azzal vette kezdetét, hogy a közös „ős szirtből” durván kivágták lelküket, egészen addig tart, míg faragásuk egyszer befejeződik, s beállhatnak a közös szoborcsarnokba. Leegyszerűsítve azt mondhatnánk: a születéstől a halálig. Ezt a fájdalmas és magányos befejezetlenséget, torz(ó)ságot és „(el)rontottságot” támogatják meg a középkori karneválok maszkjaiban nyelvet öltő szóalakok és rímek is. Babits úgy és ott hágja át a helyesírás és a lexika szabályait, hogy azt nem indokolja sem metrika, sem tradicionális stiliztika. Gyöngye mulatság az archaizálással érvelni az olyan durva és direkt formákkal kapcsolatban, mint a „hátok”, „ájtatos”, „fur”, „hamit”, „temagadból”, „bujhatsz”, „Itélő”. Vannak köztük szóalkotások, mint a „hamit”, az „ájtatos”, a „temagadból”. Vannak látszólag megrövidített magánhangzóval írt formák: „fur”, „bujhatsz”, „Itélő”. De alaposabb olvasat után nem lehet nem észrevenni, hogy a „psychoanalysis christiana” vallás, vallomás, kibeszélés az elírások szintjén is. A kettősség, a latens és a manifeszt egyalakú kettőssége, a kettősség tagjainak viszonya sűrítődik együvé ezekben a szavakban. Az „ájtatos”: áztatva áhíthatos; a „hamit” elválaszthatatlan a „hamis”-tól; a „fur”, továbbolvasva, „fur a”: fura. Ugyanígy – s megmaradva ez utóbbi képzetkörben – a „Mint a bókos szentek”: mint habókos szentek. De visszailleszthetjük a versszövegbe e másik olvasat mentén az „Itélő”: itt élő és a „hátok”: hát ok kifejezéseket is. Babits analitikus kódot ad az olvasáshoz.

A „faragatlanság” harmadik formai területe a rímeltetés. „A 8 strófás költemény tehát 16 rímpárt sorakoztat fel. Ebből a 16 rímpárból egy toldalékrím (szennyével – cseréppel), egy pedig töves toldalékrím, azaz olyan rím, ahol az egyébként tisztán rímelő szavakon azonos toldalék van (réme – kéme). A fennmaradó 14 rímpár mind asszonánc.” (Vadai 2002, 7. o.) Az irodalomtudós ezt úgy értékeli, hogy Babits ezzel „letompítja a költeményt”, hogy a formáról a figyelmet a tartalomra terelje. Nem érthetünk egyet. A rímek formája, esetleges befejezetlensége, megtörtsége, a félig-kész rímfaragás ugyanazt az értelmet hordozza, mint a vers egésze. A legnyilvánvalóbb ez talán az olyan rímpárok esetében, mint az „által – látja” vagy az „alá – halál”. Nem mellékes, hogy e két rímpár éppen a vers középső versszakaiban jelenik meg két nagybetűs „szereplőhöz” kapcsolva: Istenhez és a Halálhoz. És igen, ki kell mondani, Babits pszichoanalízise olyan egész életen át tartó terápia, amelyben csak a halál hozhatja meg a gyógyulást jelentő egészsé válást. De nem akármilyen halál. A babitsi szobrok létállapota, a félig-elkészültség a Halál jelzője lesz, jelezve ezzel a szükségszerű többszörös megfelelést a meghaló és halála között: a létállapot

magával vonja a halálállapotot, viszont a félig-kész szobrok létállapota maga is fél-halál-állapot. A szobrot be kellene fejezni, életre kellene kelteni ahhoz, hogy halála – és halálában a szobor is – teljes legyen. A félig-kész halál paradoxona a félig kész étellel szemben az, hogy ennek a terápiának a vége a teljes halál, ami viszont az örök életet is jelenti. A befejezett szobor elnyerheti szobor létének esszenciáját: az örök-kévalóságot.

Ez a transzcendens időszik, amely manifeszten csak a vers végén jelenik meg, végig ott vibrál a „refrénsorok” játékában, felelgetve az emberi időnek. A „Krisztus urunk, segíts meg!” ismétlődése már önmagában is az állandóságot képviseli a változással szemben. Az ember múlt és mulandó idejét jellemző változás, annak szükségessége és az elmaradásától való szorongás fogalmazódik meg a másik négy „refrénsorban”, amelyekben a kórus nem könyörög, hanem egy-egy tömör mondatba foglalja a félig-kész szobor-lét aspektusait. Bár az elemzők szeretik egyfajta múlt-jelen-jövő kontinuumra fölfűzni ezeket a sorokat, én úgy látom, hogy – a szobor-létnek megfelelően – az idő egy kimerevített pillanatával van dolgunk, amelynek persze vannak megelőző és lehetnek következő pillanatai. Babits mintha Freudhoz hasonlóan járna el, aki a Mózes szobor kapcsán azt írja, „hogyan az alak ábrázolt tartása csakis úgy tisztázható, ha egy korábbi, nem ábrázolt pillanatra vezetjük vissza”. (Freud 1987, 250. o.) A babitsi szobor félkész jelenével először a vágyott én-ideál helyeződik szembe, mint pozitív jövő-lehetőség, majd a negatív jövő-lehetőség fenyegetése, hogy halálunkig minden így marad. Arra a bizonyos korábbi pillanatra az utolsó variáció utal: „szenvedésre *lettünk*”, azaz mozdulatlan félkész-létre lettünk ítélve. Olyanra lettünk faragva, hogy szenvedjünk és/vagy szenvedünk attól, amilyenre faragva lettünk.

Kérdés persze az is, hogy ki faragott bennünket ilyenre, és ki faraghat tovább? S ezzel szorosán összefügg, hogy mire is irányul a könyörgés, miben és hogyan segíthetne Krisztus a befejezetlen szobor-emberen? Azt feltételeztem, Babits három alkotói szereppel azonosul attól függően, hogy mit tekintünk műnek. Ez a három alkotói szerep: a hétköznapi ember, a művész és Isten. Ennek tükrében persze más a „végtermék” jellege, szerepe is. Ha a beszélő ént mindennapi emberként azonosítjuk, akkor egybeesik az alkotó és alkotás tárgya, tehát önanalízisről van szó, önmagunk megértő megalkotásáról, konstrukciójáról vagy rekonstrukciójáról, arról a tevékenységről, ami talán Augustinusszal kezdődött meg, s Freud Álomfejtésében nyerte el máig is érvényes alakját. Ugyanakkor, az emberi szobrok megalkotója Isten, s ami itt kérdésként fölvetődhet, az az, hogy miért is készít Isten valamit a maga képmására. Erre az egyik lehetséges magyarázatot megintcsak a Babits által átszűrt Nietzsche-nél találjuk, aki úgy vélte: „A világ létezése csak esztétikai jelenségként igazolt.” Itt a szenvedés és a szenvedő Istennel való azonosulás kérdéséhez jutunk el, nevezetesen a szenvedés problémájához, illetve a szublimációhoz. Babits így vélekedett egy helyütt erről: „Ki értené meg jobban a vallási misztikumot, mint a művész és író, hisz a művészet voltaképp egy verdrängolt vallás [...] valamint a vallás verdrängolt nemi ösztön.” (Babits 1982, 442. o.) S itt a harmadik azonosulás forrása, a művész, aki megismétli a szenvedést és megismétli az alkotást. A három alkotói tevékenységnek háromféle produktuma lehet. Isten – önmaga képére – megalkotja az ideális embert, a művész megalkotja művét, és az analitikus/analizált megal-

kotja az autonóm individuumot. Babits elvárása az volna, hogy ez a három essen egybe, vagy legalábbis feleljen meg egymásnak.

Ez a dilemma sűrűsödik össze a vers két utolsó előtti versszakában. Részben a mi-ből mit alkotni kérdésében. A „magunkat vésne” kifejezés többszörös értelme: vésni saját magunkat saját magunk, vájkálni magunkban és lefaragni a fölösleget; belevésni önmagunk képét valamibe, amik nem mi vagyunk, vagy valahová, valami másba; kivésni magunkból önmagunkat, igazi énünket; és belevésődni másokba, „magot vetni”, hogy átörökítődjünk fizikailag vagy elhintve magunkat az emlékezetben – megint csak azért, hogy átörökítődjünk. Akárhogyan is van, a „*produktum*”, *nem pedig annak megalkotója sorsára kérdez rá a vers, függetlenül attól, hogy ez a kettő egybeesik-e.* És most már a helyére tudjuk tenni a versbe látszólag idegen testként ékelődő cserép-metaforát is. Ahogyan Freud szerint az álomban sokszor a látszólag összefüggéstelen vagy értelmetlen részek vezetnek el a latens értelemhez, így van ez a műalkotások esetében is. Freud éppen a Mózes-szobor kapcsán írja a következőket: „Azt hiszem, hogy [Morelli – Ivan Lermolieff] eljárása közeli rokonságban áll az orvosi pszichoanalízis technikájával. Hisz e technikát is az jellemzi, hogy kevésre becsült vagy figyelmen kívül hagyott vonásokból, jellegzetességekből, a megfigyelés hulladékából – a *'refuse'*-ből – fejtsen meg rejtett titkokat” (Freud 1987, 230-231. o. - kiemelés az eredetiben).

Babits cserép-metaforája az emberi mivolt egy másik létmódjának – szintén tragikus – lehetőségét veti föl. Fogadjuk el, hogy amennyiben a szobor az örökkévalóság szimbóluma, úgy a cserép a mulandóságé. De mindkettő valakinek a műve, s mindkettő sorsa, a vers tanúsága szerint, ugyanaz, a szemétre kerülés. A mulandó tönkrement, az örökkévaló félkész marad. A cserép „hibás”, de mit jelent ez? Hibás, mert hibázott, azaz vétkes – vagy hibás, azaz elhibázott a készítője által? S ha így van, akkor szükségképpen pusztulnia kell? Látszólag mindkét esetben az alkotó a hibás, ő a szenvedés okozója. Hibás, mert nem fejezte be művét, és/vagy mert használhatatlanságában kidobta azt. Ebben a versszakban, véleményem szerint, az a kérdés van elrejtve, hogy vajon azért szenvedünk-e, mert befejezetlen (szobrok) vagyunk, vagy azért, mert összetörték bennünket?⁵ Összetörünk-e, mert befejezetlenek vagyunk, vagy befejezetlenek maradunk, mert összetörték bennünket? A cserép-létmód azé az emberé, akin áthaladt az emberi idő, keresztülhúzva Isten számításait. A traumatizált ember létmódja ez.

BABITS SZOBRAI

József Attila kritikájának befejezése ironikusan fölhívja a figyelmet arra is, hogy mi-féle összefüggés áll fenn a Psychoanalysis Christiana és az 1929-ben megjelent kötet címe között. „Az istenek halnak, az ember él”. Mintha a vers alapproblematikájának megfordítását látnánk itt, csakhogy sokkal többről van szó: azokról az azonosulásokról, amelyek által Babits önmagát három szerepben tünteti föl és emeli mások fölé. Babits az ember, Babits a művész, és Babits az Isten. Kosztolányi azt

⁵ Ne feledjük: a csörgő a bolondság metaforikus képe is egyben - v.ö. pl. udvari bolondok. Ez a képzetkör a vers azon síkjához tartozik, mint egybek közt a „Mint a bókos ['habókos'] szentek”, „fur a ['fura'] percek”, „balga fejünk” kifejezések (ld. előbb).

írta róla: „Halhatatlannak született.” (Kosztolányi Dezső 1958, 256. o.). Csakhogy ez a születés nem találta a maga helyét, idegennek látta környezetét és társait. A szobor, ami Babits volt, magányosan állt „a fülkében”, és vágyakozott a „szobros csarnok” után. S itt vissza kell kanyarodnunk egy utolsó pillanatra a szobor-szimbólumhoz. A szobor mindig valahol áll. Ami körülveszi, fülke, csarnok, üreg vagy épület, vagy a befogadó közösség tere. Ez a tér a versben csupán utalásszerűen van jelen, egyszer valós-jelenlegi (fülke), egyszer vágyott-jövőbeni (szobros csarnok) alakban. A szimbolikában általában az épület vagy a befoglaló tér lehet az anyai test, az anyaméh és lehet saját testünk. Mindkét lehetőségre igaz, hogy a babitsi szobor abban már vagy még idegen. Saját maga számára is. A befejezettség ebben az értelemben azt jelentené, hogy sajátját tudná válni önmaga számára, s ezáltal otthonossá tudja tenni a ridegnek tűnő környezetet. Újabb paradoxon: úgy lehetünk teljessé, ha a környezetünk teljes. Ha másképp nem, hát úgy, hogy ebben az ellenséges, mégis vágyott térben elhelyezzük „mag”-unkat. Gelléri Andor Endre erre érzett rá, még ha bántónak is tűnnek sorai: „Mindenkit a maga lábai előtt akart látni, az összes szobroktól azt kívánta, hogy menjenek el a parkjaikból, és nyíljon meg a kőből való szájuk, és azt mondják: – Babits-szobrot kérünk a magunk helyére is. Legyen Budapest tele Babits szobraival.” (Gelléri Andor Endre 1981, 597. o.)

CREATION AND PSYCHOANALYSIS IN THE POEM ENTITLED PSYCHOANALYSIS CHRISTIANA BY MIHÁLY BABITS.

The subject matter of this essay is the poem of Mihály Babits, „Psychoanalysis Christiana”. The Hungarian poet interprets the human condition as a half-perfected phenomenon. The essay strives to answer how Babits thought about the human and which are the psychoanalytic question, this poem asks from us.

Keywords: Babits – Freud – psychoanalysis – creation – sculpture

IRODALOM

- Babits Mihály (1982): Timár Virgil fia. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Balassa Péter (1987): Vagyunk – lennénk – leszünk – lettünk. Babits Mihály Psychoanalysis Christiana c. versének elemzése. Jelenits Istvánnak. In: A látvány és a szavak: Esszék, tanulmányok, 1981-1986. Magvető, Budapest., 73-89.
- Benjamin, W. (1980): A műfordító feladata. In.: Angelus Novus. Magyar Helikon, Budapest, 69-86.
- Feldmann Sándor (1935): A férfi ösztönélete. Mai Henrik és Fia, Budapest.
- Freud, S. (1983): A költő és a fantáziaműködés. In: Halász L. (szerk.): Művészetszociológia. Gondolat, Budapest.
- Freud, S. (1987): Michelangelo Mózes. In: Mózes. Európa Könyvkiadó, Budapest, 211-252.
- Freud, S. (2003): Ösztönök és ösztönsorsok. In: Sigmund Freud: Válogatás az életműből. Szerk. Erős Ferenc. Európa Könyvkiadó, Budapest, 398-419.
- Gelléri Andor Endre (1981): Válogatott művei. Egy önéletrajzi története. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Hárs György Péter (2005): Pszicho Ana Logosz. Dialóg Campus, Budapest.
- Kosztolányi Dezső (1958): Írók, festők, tudósok. I. köt., Szépirodalmi Kiadó, Budapest.

- Mezei Árpád (1984): Az építészet általános elmélete és kapcsolata a képzőművészetekkel. In: Elméletek és művészek. Gondolat, Budapest, 42-79.
- Róheim Géza (2001): A kultúra eredete és szerepe. Animula, Budapest.
- Székács István (1991a): Klinikai adalékok a lidércálm-szindróma értelmezéséhez. In: Pszichoanalízis és természettudomány. Párbeszéd Kiadó, Budapest, 151-180.
- Székács István (1991b): Átlátszóság, kreativitás és értelmezés. In: Pszichoanalízis és természettudomány. Párbeszéd Kiadó, Budapest, 85-114.
- Thomä, H. - Kächele, H. (1987): A pszichoanalitikus terápia tankönyve. MIET Pszichoterápiás Munkacsoport, Budapest.
- Vadai István (2002): „Szenvedni annyi, mint diadalt aratni”. Babits Mihály Psychoanalysis Christiana című verséről. Tiszatáj, 2002. október, 85. sz., A Tiszatáj Diákmelléklete.

A MESE ÉS A MOZI BŰVÖLETE – PIROSKA ESETE A XXI. SZÁZADBAN

Jelen tanulmányban a *Piroska és a farkas mese* pszichoanalitikus értelmezéseit – Róheim (1953), Fromm (1957), Berne (1972), Bettelheim (1976), Eifermann (1987), Cixous (1989) – és az ezredfordulót követő filmes adaptációk – Grimm (Terry Gilliam 2005) és *PiROSSZka – A jó, a rossz, a farkas MEGAnagyi* (Cory Edwards és mtsai. 2005) – által történő újraértelmezéseit mutatom be, és hasonlítom össze egymással. A Grimm című filmalkotást elsősorban a szülői abúzus szempontjából közelítem meg és a fallikus anya pszichoanalitikus elméletei alapján értelmezem, míg a *PiROSSZkát* a férfiasság komplexum szempontjából jellemzem és a péniszirigység pszichoanalitikus teóriái alapján interpretálom. Mindkét esetben célom annak felderítése, hogy az eredeti mese ödipális helyzettel és gyermeki nemiséggel illetve nőiséggel összefüggő motívumrendszere miként formálódik tovább a – kollektív mítoszok legújabb lerakataiként is értelmezhető – kortárs filmekben.

Kulcsszavak: *Piroska és a farkas – mese – film – gyermeki nemiség – ödipális konfliktus – fallikus anya – péniszirigység*

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban a *Piroska és a farkas* mese pszichoanalitikus értelmezéseit és az ezredfordulót követő filmes adaptációk – Grimm (Terry Gilliam 2005) és *PiROSSZka – A jó, a rossz, a farkas MEGAnagyi* (Cory Edwards és mtsai. 2005) – által történő újraértelmezéseit mutatom be, és hasonlítom össze egymással. Az eredeti mese populáris motívumainak sorsát követve elemzem a vonatkozó tudattalan tartalmak kortárs moziélménybe ágyazott továbbélését, változatosságát és változását. A nevezett filmalkotások pszichoanalitikus elemzése lehetőséget ad az ödipális helyzet, a gyermeki nemiség és nőiség kérdéseinek továbbgondolására és az ezredfordulós létformában rejlő intrapszichés és interperszonális patológiák felfedezésére. A vizuális ábrázolások felfejtése révén *Piroska* sorsa valódi kor- és körtünnetté válik.

A PIROSKA ÉS A FARKAS MESE PSZICHOANALITIKUS ÉRTELMEZÉSEI

RÓHEIM GÉZA: KULTURÁLIS VARIÁCIÓK ÉS ÁLOM-EREDET

A pszichoanalitikus értelmezések közül a kronológiai rendet követve Róheim Géza (1953) elemzése az első. Róheim a *Fairy Tale and Dream* [Tündérmese és álom] című tanulmányában etnológiai alapszemléletének megfelelően először a mese különböző kulturális változatait gyűjti össze és hasonlítja össze egymással.

A Grimm-testvérek által lejegyzett verzióhoz képest az alábbi alternatívákat mutatja be: egy másik germán megközelítés szerint a farkas nem nyel le senkit, de úgy tesz, mintha Piroska volna, és kéri a nagymamát, hogy engedje be, azonban a nagymama ellenáll. A farkas ezután felül a háztetőre, és ott várja Piroskát, de ekkor nagymama cselhez folyamodik: kitesz egy forró vízzel teli lábast, amiben korábban kolbászt főzött, a farkast odacsalogatja az illat, és beleesik. A francia mesék lényegileg különböznek a germánoktól abban, hogy elmarad a happy end. Piroska és a nagymama helyett a farkas válik a győztes szereplővé azáltal, hogy megeszi a kislányt. A francia adaptációkban szintén különbséget jelent, hogy gyakori motívum a férfi agresszivitás felfokozása, és ennek jegyében a farkas helyett vérfarkas, illetve az ördög szerepeltetése. Egy még szélsőséesebb bretagne-i verzióban pedig Piroska szinte maga alakul át farkassá azáltal, hogy ő lesz az, aki megeszi a nagymama melleit és megiszsa a vérét. A svéd verzió szintén pesszimista végkifejletet kínál: Piroska egész éjjel ébren marad, hogy őrködjön a teste felett; sír, és kéri a farkast, hogy ne egye meg, és cserébe felajánlja selyem szoknyáját, de a farkas hajthatatlan. Mire megérkezik a megmentő, addigra Piroskából már csak a véres karja marad meg.

Róheim idézi korábbi axiomatikus állítását, miszerint az álmok és a mitológiák nem egyszerűen hasonlóak egymáshoz, hanem a mitológia nagy része ténylegesen álmokból származik. Elgondolása szerint miután valaki megálmodja az álmát, az szájhagyomány útján elterjed, és ténylegesen mítosszá, illetve mesévé válik. A *Piroska és a farkas* meséjében az álom-eredet egyértelmű bizonyítékát a testi igények kifejeződésében látja, a mese cselekményét szerinte az éhség, a szomjúság és az alvás motívumai határozzák meg. Piroska *ételt* visz a nagymamának, a farkas *megeszi* a nagymamát és Piroskát, és aztán mély *álomba merül*. Nyugodt alvását azonban megzavarják a gyomrába helyezett kövek, ezért *inni megy* a folyóhoz, ahol beleesik és belefut a vízbe, és így tragikus sorsa beteljesül. Róheim szerint mindez egyértelműen utal arra, hogy a mese eredeti álmodója meglehetősen éhes, szomjas és álmos volt, ugyanakkor feltehetőleg bélpanaszokkal is rendelkezett (vö. „kövek a gyomorban”), amelyek megnehezítették az alvását.

Róheim értelmezése mára leginkább történeti jelentőséggel rendelkezik, kiemelkedő értéke, hogy viszonylag korán felhívja a figyelmet a mese pszichoanalitikus értelmezésének lehetőségére. Álom és mese egymásnak való közvetlen megfeleltetése azonban felettből kérdéses, a közöttük lévő kapcsolatra sokkal inkább az analógiás jelleg, semmint az eredet-kapcsolat és a feltételezett azonosság érvényes.

ERICH FROMM: SZEXUALITÁS ÉS FÉRFIGYÜLŐLET

Erich Fromm *The Forgotten Language* [Az elfelejtett nyelv] (1957) című kötetében elemzi a *Piroska és a farkas* meséjét, és hangsúlyozza a freudi elmélettel való szoros kapcsolatát. Fromm az első, aki a mese szexuális olvasatát emeli ki, és Piroska történetét a szexualitás veszélyeiről szóló morális tanításként értelmezi. Elgondolását az alábbi példákkal illusztrálja. A „piros sapka” szerinte a menstruáció szimbóluma, amely az érett nővé válásra és a szexualitás problémájával való konfrontációra utal. A „ne térj le az útról”, „ne törd össze az üveget” anyai figyelmeztetései pedig a szexu-

alítás veszélyeire hívják fel a figyelmet. Az „erdőben való elkalandozás” a csábításnak való engedést jelképezi, amit Piroska racionalizációval hárít el: „nincs semmi baj, legalább viszek virágot nagymamának”. Végül pedig Piroska elnyeri méltó büntetését az elcsábulásért azáltal, hogy a farkas a nagymamát és őt is megeszi.

A szexualitás mellett Fromm szerint a mese másik lényegi attribútuma a férfi-szerep negatív értékelése. A férfi könnyörtelen és dörzsölt állatként jelenik meg, akinek szexualitása egy kannibalisztikus aktus, és aki ráadásul még a terhes női szerepkört is igyekszik elbitorolni. A farkas nem egyszerűen egy ágyba kerül Piroskával, de fel is falja őt, majd kvázi Piroskával terhesen alszik el. Tettéért azonban megbűnhődik, amikor Piroska kiszabadul, és maga helyett a terméketlenséget jelképező kövekkel tölti meg a gyomrát.

Fromm szerint a férfi-nő konfliktus a férfigyűlölő nő győzelmével végződik. Elméletével kapcsolatban kérdésként merül azonban fel a vadász szerepkörének, s ily módon a férfi-szerep pozitív aspektusának az értelmezésből való teljes mellőzése. Továbbá elgondolkodtató a férfi szexualitás kannibalisztikus aktusként való meghatározását összevetni a vagina dentata népszerű motívumával, amellyel a pszichoanalízis a felfaló jelleget a női szexualitás attribútumaként definiálja (Mijolla 2005).

ERIC BERNE: ELCSÁBÍTOTT FARKAS

Eric Berne *Sorskönyvében* (1972) a meséket mint a sorskönyv archaikus változatait értelmezi, és a *Piroska és a farkas* történetben az elcsábítási jelenet attribútumait azonosítja. Piroska a „megerőszakolósdi játszmat” játssza (Berne 1964), amely során a nő csábítását a nő ellenszegülése követi, s ily módon a férfi időleges győzelmét pedig a férfi végső összeomlása váltja fel. Berne szerint szó sincs arról, hogy a farkas csábítaná Piroskát, hanem ezzel éppen ellenkezőleg – a freudi átdolgozott csábítás-elmélettel összhangban – Piroska csábítja a farkast, majd szegül ellen neki. A farkas pedig – mivel a Piroska játszmatját jól kiegészítő „Élj veszélyesen, halj meg dicsőségesen!” játszmatját játssza (Berne 1964) – szívesen vállalkozik az elcsábított és póruljárt férfi szerepére. Berne szerint a mese lényegében egy jól kitervelt akció a farkas átverésére, és legfontosabb tanulságként azt hangsúlyozza, hogy a farkasoknak kell óvakodni az ártatlan kinézetű kislányoktól.

A csábítás és megerőszakolás általa hangsúlyozott összefüggésének megfelelően, a Piroska-esetek való életbeli előfordulást igazolandó, Berne leír egy klinikai példát arról a 30 évesen terápiába járó „Piroskáról”, aki 6-10 éves kora között anyai nagypapjával játszott szexuális tartalmú játékokat, és ennek következtében pedig későbbi életében valamennyi vele kapcsolatba került férfival a megerőszakolósdi játszmatját. Berne az esettanulmányt egyértelműen a mese tranzakció-analitikus elemzésének az alátámasztására szánja, ugyanakkor pont az eset kapcsán hangsúlyozottan is felmerül a kérdés, hogy a gyermek (Piroska) - felnőtt (farkas) relációt szem előtt tartva mennyiben beszélhetünk ténylegesen a kalandkereső Piroskáról és a póruljárt farkasról, és mennyiben értelmezhető ennek éppen ellenkezőjeként – a kalandkereső farkas és a póruljárt Piroska történeteként – a mese.

BRUNO BETTELHEIM: ÖDIPÁLIS HELYZET

Bettelheim *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek* című könyvében (1976) abból a szempontból vizsgálja a meséket, hogy miként segítenek a gyermeki egzisztenciális problémák feldolgozásában azáltal, hogy támogatják a tudattalan tartalmak tudatos képzelődéssé alakítását, és példákat mutatnak az alapvető emberi létfeltételekkel való szembesülésre. A *Piroska és a farkas* mese szerinte az ödipális helyzetből eredő veszélyekkel való megküzdésben működhet közre.

Piroska a szexuális vonzerő még éretlen korú jelképe, aki a csábítással szembesül. Alapvetően erényes, de mégis kísértésbe esik, és küzd önmagával, hogy képes-e a valóságelv követésére vagy az örömevet részesíti inkább előnyben: „letérjen-e az útról a szép virágokért?”. Tudatosan szeretné a helyes dolgokat tenni, de tudattalanul enged a csábításnak, és legtitkosabb ödipális vágyakozása teljesül azáltal, hogy a Farkassal egy ágyba kerül. Tettéért azonban megbűnhődik, és miután a vadász, az erős, felelősségteljes apafigura megmenti őt, képessé válik a tanulság megfogalmazására: „soha többé nem térek le az útról, ha anyukám megtiltotta”. Felismeri, hogy a saját természete taszította válságba, és elfogadja, hogy csak akkor szembesül legközelebb a szexualitásával, ha már édesanyja is helyeselni és támogatni fogja.

A *Piroska és a farkas* mese pszichoanalitikus elemzése közül feltehetőleg Bettelheim klasszikus értelmezése a legismertebb, és egyúttal a legpontosabb is a klasszikus freudi pszichoanalízis elméletéhez való szoros kapcsolódása miatt.

RIVKA R. EIFERMANN: ENGEDELMESKEDÉS A NEM VÉDELMEZŐ ANYÁNAK

Eifermann értelmezésében (1987) a *Piroska és farkas* mese elemzését saját önelemzésével kapcsolja össze. A szöveg tudattalan rétegének megfejtésében két személyes gyermekkori emlékére támaszkodik.

Az első felidézett emléket „Tümmel [köménymag] mesének” nevezi. Kb. 3-4 éves korában történt vele, hogy óvodába induláskor megnézte, hogy anyukája aznapra milyen ételt csomagolt neki. Amikor kicsomagolta a szendvicset, akkor csalódásában sírni kezdett, ugyanis egy bogarat talált benne. Anyukája csak annyit mondott, hogy „It’s nothing, it’s just a caraway seed” [Ez semmi, csak egy köménymag], mire ő azt válaszolta, hogy „Mummy, mummy come quick, the caraway can run” [Anyu, anyu gyere gyorsan, a köménymag futni tud]. Szófogadó gyermekként az anya szemével köménymagnak látta a bogarat. A másik felidézett emléket „Körbchen [kis kosár] meseként” tartja számon: 6 éves korában, nem sokkal azután, hogy egy új faluba költözött a családjával, az iskolában Pentecost fesztivált tartottak. Az volt a szokás, hogy minden gyermek fehér ruhában, virágkoszorúval a fején és kosarában friss gyümölcsökkel és zöldségekkel megy aznap iskolába. Eifermann édesanyja nem ismerte teljesen a közösségi hagyományokat, és nagyon szép, de üres kosárral küldte lányát az iskolába. Amikor beért az osztályba, megszégyenülten szembesült azzal, hogy csak neki üres a kosara. Szomorúságában és csalódottságában alig tudta visszatartani a könnyeit.

A gyermekkori eseményeknek megfelelően Eifermann a mese két epizódját emeli ki és teszi elemzés tárgyává. Az első Piroskának a nagymama házába való megérkezéséről

szól, amikor – elvárásainkkal ellentétben – nagymamaként azonosítja az ágyban fekvő farkast. (Hasonlóan mint ahogy Eifermann is köménymagként azonosította a szendvicseben talált bogarat.) Mindezt az anyának való engedelmesség okán teszi, a neki való megfelelés igénye miatt ignorálja a tényleges látványt, tagadja le ellenérzéseit és – az anya tekintetével azonosulva – látja nagymamának a farkast. A másik jelenet Piroskának a veszélyekkel teli erdőbe való elküldésével kapcsolatos. Piroskát elindulásakor az anya számtalan jótanáccsal látja el, de ezek inkább vonatkoznak lánya udvarias viselkedésére, semmint a jólétével való tényleges törődésre. Piroska (és a gyermek Eifermann is) inadekvátnan felszerelve, felvértezetlenül vág neki az előtte álló útnak. A „mindenki által szeretett Piroska” éppen csak saját anyja által nem volt eléggé szeretve és védelve, és a gondatlan anyának való engedelmesség majdnem pusztulásba taszította őt.

Eifermann az eddig kevésbé elemzett anya szerepének hangsúlyozásával a mese lehetséges preödipális aspektusait emeli ki. Szelf-analitikus megközelítése pedig a mese és a befogadója közötti interaktív folyamatra hívja fel a figyelmet, amely potenciális magyarázatul is szolgál a korábbi meseelemzők szemléletmódjában tapasztalt eltérésekre és az idézett elméletek különbségeire.

HÉLÈNE CIXOUS: LEFEJEZÉSI KOMPLEXUS

Cixous (1989) megközelítése a mese feminista olvasatát adja. Értelmezésének szintén a szexualitás áll a középpontjában, de a korábbi populáris megközelítésektől eltérően már nem az ödipális, hanem a lefejezési komplexust helyezi a középpontba. A „piros sapka” szerinte is a szexuális érettség szimbóluma, és Piroska az ő értelmezésében is ugyanúgy „kis bajkeverő”, mint a korábbi elemzésekben, azonban bűne már nem a csábítás, hanem a világba való kilopózás. Annak ellenére, hogy egyik házból a másikba küldik, kerülőutat választ, és keresztülutazik az erdőn, amivel vét a szülők által képviselt társadalmi-kulturális szabályokkal szemben. Piroska megszegi „a nő nem fedezheti fel a világot” patriarchális alaptörvényét, és ezért megbűnhődik: nem egyszerűen egy másik házba, illetve ágyba záródik be, hanem magába a nagymama-farkas hasába. Cixous interpretációjában a farkas és a nagymama szerepe lényegében ugyanaz, együtt képviselik a „Nagy Rossz Farkast”, a gonosz szuperegót, aki mindig ott fekszik és vár ránk egy ágyban. Freud sokat idézett „mit akar a nő?” kérdését Cixous Piroskája könnyen meg tudná válaszolni, de a válasz már készen van: nem akar semmit, mert nem akarhat semmit. Piroskának rá kell döbennie, hogy tehetetlenségre és mozdulatlanságra van kárhóztatva – a feminizmus alapeszméinek megfelelően –, fogva van tartva a társadalmi-kulturális meghatározók által.

A PIROSKA ÉS A FARKAS MESE FILMES ADAPTÁCIÓINAK PSZICHOANALITIKUS ÉRTELMEZÉSEI

A *Piroska és a farkas* mese tudattalan élményvilágának felfejtése a pszichoanalízis mellett a filmművészetre is felettébb inspirálóan hatott. Az *Internet Movie Database* [Internetes Filmadatbázis] szerint 2007-ig az eredeti mese 45 filmadaptációja készül el (www.imdb.com 2007). A legkorábbi filmes feldolgozás egészen a filmgyártás hősko-

ráig nyúlik vissza: Georges Méliès már 1901-ben elkészítette a *Le Petit chaperon rouge* [Piroska] címmel az eredeti szöveg első fantasy-adaptációját, amelyet azóta számtalan további műfaji verzió követett. A kísérleti filmtől (*Piroska és a pszichoanalízis*, Horváth Edina, 2005), az animáción (*A szürke farkas és Piroska*, Garri Bardin, 1990), a vígjátékon (*Black XXX-Mas* [Fekete karácsony], Pieter Van Hees, 1999), musicalen (*The Trial of Red Riding Hood* [Piroska tárgyalása], Eric Till, 1992), thrilleren (Pokolsztráda, Matthew Bright, 1996) és horroron (Farkasok társasága, Neil Jordan, 1984) át egészen a pornóig (*Piroska és a farkak*, Mario Verger, é.n.) születtek alkotások.

A filmadaptációk közül jelen dolgozatban a következő két kortárs filmmel foglalkozom részletesebben: *Grimm* (Terry Gilliam 2005) és a *PiROSSZka – A jó, a rossz, a farkas MEGAnagyi* (Cory Edwards és mtsai. 2005). A választott alkotások érdekességére mindkét esetben filmszakmai ügy – a váratlanul megjelent korhatár-besorolási nehézség – hívta fel a figyelmemet. A korhatár-besorolási probléma abból adódott, hogy a filmek kritikus tartalma (lelki konfliktusok és torzulások explicit, illetve implicit megjelenítése) és sajátos formanyelve (thriller, illetve akciókrimi elemeket alkalmazó jellege) ellentmondott a filmek készítői és forgalmazói által javasolt gyermek korosztály célközönségként való megjelölésének. Az ellentmondások miatt a Korhatár Bizottság döntését mindkét film esetében heves szakmai vita övezte, amelyhez a *Grimm* esetében közéleti botrány is kapcsolódott (Csákvári 2005 és Varsányi 2005). A bizottsági tagként tapasztalt nehézségeket továbbgondolva és tágabb összefüggésbe helyezve úgy gondolom, hogy a probléma többek között abból is adódhatott, hogy mindkét film hitelesen emeli ki és jeleníti meg korunk egy-egy meghatározó pszichés konfliktusát és komplexusát. Reményeim szerint a vizuális ábrázolások pszichopatológiai tartalmának felfejtése révén értelmeződni tud, mi is okozta ténylegesen a korhatár-besorolás szakmai nehézségét.

A két film értelmezéséhez a pszichoanalitikus filmelemzési módszerek közül elsősorban a karakter-elemzéssel és a filmek által megjelenített univerzális fejlődési krízis elemzésével közelíték. A Gabbard (2002) által javasolt módszertanban a szereplők vizsgálatakor a cél a viselkedésük hátterében meghúzódó motivációk, tudattalan vágyak és szükségletek feltárása. Az értelmező lényegében a fiktív személyek személyiségvizsgálatát végzi el, s úgy viszonyul az egyes karakterekhez, mintha azok egy létező esettanulmányból léptek volna elő. A filmekben tükröződő univerzális krízisek elemzésekor pedig a cél a normatív fejlődés során átélt – és a filmbefogadás során feltehetőleg újraélt – alapvető élethelyzetek azonosítása és a hozzájuk kapcsolódó félelmek, szorongások feltárása. A két megközelítésnek megfelelően a megvitatásra kerülő filmek esetében a központi kérdésem az lesz, hogy milyen pszichológiai attribútumokkal rendelkezik a kortárs filmek Piroskája, és népszerű elődjével összehasonlítva hogyan éli meg és dolgozza fel az ödipális helyzetből eredő szexuális és agresszív késztetéseit.

GRIMM – THRILLER VÁLTOZAT:

AZ ÖDIPÁLIS KONFLIKTUS FELDOLGOZATLANSÁGA A SZÜLŐI ABÚZUS MIATT

A thriller műfaji meghatározása a következő: „pszichológiai igényességgel bonyolított bűnügyi film, melynek rendezői a bűnt, a gyilkosságot különös élességgel és kegyetlenséggel mutatják be” (Ábel 1971 556. o.). A *Grimm* – habár alkotói szándékát

tekintve mesefilmnek készült, s célcsoportját maga a rendező a 9-11 éves korosztályban határozta meg – tökéletesen megfelel a fenti definíciónak. A bűntényt fiatal lányok sorozatos eltűnése jelenti, melynek felfejtésére és az áldozatok megmentésére a Grimm-testvérpár kap megbízatást. A különös élesség és kegyetlenség a lányok eltűnésének horrorfilmes konvenciókra alapozódó képi ábrázolásában ragadható meg. (Talán nem véletlen választás a számos horrorfilmet jegyző Ehren Kruger forgatókönyvírói szerepköre.) A pszichológiai igényesség – amely jelen film esetében egy valóságos pszichológiai terror – megjelenik a bűntettek hátterében azonosítható lélektani folyamatok bemutatásában: az anya-figura, a megöregedett gonosz királynő, saját elvesztett életerejét és szexualitását fiatal lányok életének és szexuális potenciáljának az elrablásával kívánja visszaszerezni. Sötét tervének végrehajtásában pedig – miután lelkileg kasztrálja – az apát szegődött bűntársául. A lánygyermeknek nem-hogy gondozója és védelmezője lenne az anya és az apa, de legfőbb ellenségévé válik mindkettő, akik szexuális érettségének elérésekor rituálisan meggyilkolják őt. Társává és megmentőjévé a szülők helyett kortársai válnak, akik csak többszöri próbálkozásra – a szükséges személyiségfejlődés elérése után – válnak képessé a szülők elleni harc eredményes felvételére.

A *Grimm* film Piroskája hasonlít a klasszikus mesehőshöz abban, hogy ő is a szexuális vonzerő még éretlen korú jelképe, aki szintén az ödipális helyzetből eredő veszélyekkel küzd meg. A közösséget elhagyva egyedül megy be az ismeretlen veszélyekkel teli erdőbe, ahol megtapasztalja saját legbensőbb félelmeit és fenyegetettségét. Jelentős különbség mutatkozik viszont abban, hogy a filmes Piroška – a mesei főszereplővel ellentétben – bontakozó szexualitásáról nem önként mond le, hanem saját apja veszi el tőle, az anya-figura akaratának engedelmeskedve, egy szimbolikus vérvétel-aktus során. Mihelyt eléri a szexuális érettséget, szülei által halálra van kárhóztatva, újjászületésben csak a megmentő fivér-figurák révén bízhat. Ráadásul Piroška sorsának megmásíthatatlanságát, determinált jellegét tovább erősíti, hogy a mesével ellentétben a filmben nemcsak egy, hanem tizenkét gyermeklány hasonló elbukását követhetjük nyomon.

A bettelheimi elemzés (Bettelheim 1976) kétalakú apafigurája a filmben expliciten is megjelenik, egyszerre látjuk az apát farkasként és vadászként, illetve szemtanúja vagyunk a kétféle külső megjelenés egymásba való átalakulásának. Karaktere ugyanakkor már nem hordozza sem a farkas korábbi csábító attribútumait, sem a vadász megmentő szerepkörét. Az anyafigura kasztrációja az apa pénisz mellett a szíve ellen is árnyul – a gonosz királynő egy hegyes törrel átdöfi a szívét –, és így saját gyermekei iránt érzett szeretete is menthetetlenül elvész belőle. A gonosz királynő által irányított bábfiguraként képessé válik lányainak az anyai nőiség oltárán való feláldozására.

A mesei anyaszereplőtől alapjaiban különbözően a filmes anya az ártó boszorkány képében jelenik meg, aki az erdő száműzött és megöregedett úrnőjeként a fiatal lányok életére tör. A veszély és a vágy által övezett negatív anima figuraként az apa péniszét birtokló fallikus anyai imágó megtestesítője.

A fallikus anya pszichoanalitikus elméletei jól alkalmazhatóak a gonosz királynő szerepének értelmezésére, és segítik a Piroška-anya viszony lélektani motívumainak felfejtését. A pénisszel rendelkező nő fantázia- és álmképeiről Freud már az 1908-

as *Gyermekek szexuális elméleteiről* c. tanulmányában beszámol. Freud a fallikus anya képzetét a gyermeknek a nemek közti különbségekre vonatkozó ismeretei hiányával magyarázza, s az infantilis szexualitás kísérőtermékeként azonosítja. Freudtól eltérően Klein (1928) a fallikus anya elgondolását az „egyesülő szülő-imágó” gyermeki fantáziaképéből eredezteti. A szülők szexuális együttlétének elképzelésekor a gyermek azt éli meg, hogy a szülők bekebelezik egymást, összeolvadnak egymással, s az anya magába olvasztja az apai péniszt (Lukács 2004). Brunswick (1940) tovább lép a szexuális ismeretek hiányán, illetve az ősjelenet keltette fantáziákon, és a fallikus anyakép kialakulásáért a gyermek mindennapi élethelyzetét teszi felelőssé. Szerinte a fallikus anya képe a gyermek függősége miatt alakul ki – kiszolgáltatott helyzetének komplementereként értelmezhető –, és lényegében az anyai omnipotenciát jeleníti meg (Lukács 2004). Chasseguet-Smirgel szintén a gyermek függő helyzetéből indul ki, s azt hangsúlyozza, hogy a gyermek saját tehetetlenségéből fakadó negatív indulatait projektálja az anyára, és alkotja meg a gonosz, félelmetes anyaképet, a boszorkány anyai imágót. A rossz és mindenható anya képzele nárcisztikus sérülést okozhat mind a fiú-, mind a lánygyermek számára, amely a fiúknál gyakran későbbi ejakulációs problémákban, a lányoknál pedig erőteljes péniszirigységben mutatkozhat meg. A fiú tudattalanul attól szorong, hogy a nőnek mégis van pénisze, és ez szexuális zavart eredményez nála, a lány pedig küzd a mindenhatóságot jelképező pénisz eléréseért, hogy ily módon lázadhasson az anya ellen. (Lukács 2004)

A filmes események értelmezésekor felvetődhet az eredeti freudi elképzelés alkalmazhatósága a karakterek egy csoportját jellemző nemi dimorfizmus miatt. Szasa és Angelika, az eltűnő Piroskák közül kettő, számtalan férfias attribútummal rendelkeznek: Szasa fiús testalkatú, többen fiúnak is nézik, Angelika pedig vadász foglalkozásával és magányos vadember-szerepével illeszkedik jól a férfiakról alkotott hagyományos nemi sztereotípiába. Az „egyesülő szülő-imágó” kleini fogalma – az apai pénisz (és szív) anya általi bekebelezése – expliciten meg is jelenik a filmnek abban a – már korábban is idézett – jelentében, amely a szülők fúzióját szimbolikus módon ábrázolja. A film fallikus anyafigurája mégis leginkább Brunswick és Chasseguet-Smirgel elméleteivel magyarázható. A gonosz boszorkány totális hatalmának és a Piroskák végtelen kiszolgáltatottságának komplementer kettőssége a narratívum központi motívuma. Egyértelműen az anya azonosítható az események fő mozgatójaként, aki egymagában minden bűn és szenvedés kiinduló- és végpontja. Negatív előjelű omnipotenciája – ártó szelleme és mindent felforgató önző pusztítása – értelmezhető a függőségben lévő lánygyermek szorongásainak és félelmeinek projekciójaként.

Az eredeti meséhez képest a filmes adaptáció új, kulcsfontosságú szereplőkkel gazdagodik: a megmentő kortársakkal. Angelika, a legidősebb nővér nem véletlenül kapja az „angyal” nevet, mert ő az, aki szeretne segíteni testvéreinek, és megvédeni őket a szülői agressziótól, de a gyilkos apának ő is áldozatul esik. Karakterének legfontosabb sajátossága hermafrodita jellege: férfias (vadász) és nőies (képes a megmentő csókra) princípiumokkal egyaránt rendelkezik. A fallikus anyával csak a fallikus lány veheti fel a harcot. A kortársak másik csoportját a fivérek, a Grimm-testvérek alkotják. Ők a szakember hősfigurák, akiknek legfontosabb jellemzője, hogy kezdetben még éretlen személyiségű, de fejlődni képes szereplők, akiknek

fel kell nőniük a feladathoz. (Csak harmadik próbálkozásra sikerül a gonosz boszorkányt legyőzniük.) Kreatív megoldás a hős alakjának a testvérpár formájában való megkettőzése, s így módon a hősi attribútumok kettéválasztása: a valóságorientált, racionális Will és az álmodozó, irracionális Jacob egyszerre jelenítik meg a tudat-tudattalan illetve az ego-árnyék szétválasztottságát és összetartozását.

A képi szimbólumok és a narratívum által közvetített szülői abúzus megjelenítéséhez mindvégig kapcsolódik a film uralkodó sötét tónusa, mely alól csak a befejező néhány perc jelent kivételt. A világos tónusú képsorozat elkésett megjelenése és rövidsége miatt azonban már nem képes átfordítani a korábban mindvégig uralkodó pesszimiztikus alaphangulatot. Az „és éltek, amíg meg nem haltak” illetve a „vagy mégsem” egymásnak ellentmondó záró-feliratok közül az utóbbi üzenete válik meghatározóvá.

PIROSSZKA – AKCIÓKRIMI VÁLTOZAT: AZ ÖDIPÁLIS KONFLIKTUS ELTŰNÉSE PIROSKA FÉRFIVÁ VÁLÁSA MIATT

A *PiROSSZKA – A jó, a rossz, a farkas* MEGAnagyí akciókrimi, tipikus fordulatokban és látványban gazdag bűnügyi film a bűn fogalmának teljes átértelmezésével. Az eredeti mesére alapozódó elvárásainkkal ellentétben szó sem esik a csábítás bűnéről, hamar kiderül, hogy a *Piroska és a farkas* mese központi motívumát jelentő ödipális vágyakozás és szorongás pusztán látszat, melyet a körülmények véletlen egybeesése hamis módon sugall. A farkas nem vén gonosztevő, hanem pusztán oknyomozó újságíró, s Piroska sem a saját nőiségét felfedező, szexualitásának erejét és veszélyeit megtapasztaló ártatlan lánygyermek, hanem a világ megismerésére és megmentésére vállalkozó szuperhős. Személyiségfejlődése férfi-teljesítmények mentén válik megfoghatóvá, ahogy igazi Piroska 007 –ként küzd az erdőt/világot elpusztítani akaró főgonosz nyuszi ellen. A nemi szerepek további felforgatásaként kiderül, hogy ebben a küzdelemben nem az erős és felelősségteljes apafigura válik társává – mert hogy a vadász valójában egy erőtlen és ügyetlen pojáca –, hanem a sikereit titkoló szupernagy. A férfiak elvesztik a történések aktív befolyásolását jelentő kiemelt szerepüket, s a péniszirigy nagymama és unokája válnak a bűnügy megmentő hőseivé.

A péniszirigység pszichoanalitikus elméletei közül kiemelkedik Freud eredeti fallocentrikus magyarázata (1932), és a freudi teória feminista párjaként is értelmezhető Horney-től származó női megközelítés (1926). Freud a Nőiség-tanulmányában (33. előadás) azt hangsúlyozza, hogy a pszichoszexuális fejlődés első szakaszaiban a kislány valójában „kis férfinak” éli meg magát, a nemek lényegében megegyeznek: ahogy a fiú kéjes érzéseket vált ki a péniszéből, úgy vált ki a lány is kéjes érzéseket a klitoriszából. A fallikus fázisban azonban a lánygyermek – a fiúval ellentétben – két új feladattal szembesül: az erogén zóna váltásával (klitorisz átengedi az érzékenységet és jelentőségét a vaginának) és a tárgyváltással (az anya mint első szerelmi tárgy helyébe lép az apa mint második szerelmi tárgy). Az anyától való elfordulásnak a neveléssel természetes módon együtt járó csalódásokon túl a kasztrációs komplexum áll a háttérben. A kislány az anyát teszi felelőssé a hiányzó péniszéért, és a megkárosítást nem tudja neki megbocsátani, ezért elfordul tőle, s kinyilvánítja a pénisz iránti

vágyát (péniszirigység). Freud a kasztrált volt felfedezésére adott reakciók három csoportját különítette el: (1) szexuális gátlás és neurózis, (2) jellembeli elváltozás és férfiasági komplexum, (3) normális nőiesség. Az első esetben a péniszhiány felfedezése értéktelenné teszi a nőt: mivel a kislány szeretete a fallikus anyának szólt, ezért megvonja azt tőle, továbbá saját magát is értéktelenné érzi a pénisz hiánya miatt. A harmadik esetben, az egészséges fejlődés útján a pénisz iránti vágy a férj, illetve a gyerek iránti vágyba alakul át (a pénisszel rendelkező férfi, illetve a pénisszel rendelkező gyermek birtoklására). A második esetben viszont a kislány magát továbbra is a fallikus anyával vagy apával azonosítja, tiltakozik a pénisz hiányának elismerése ellen, s ellenszegülésében férfias viselkedését még inkább eltúlozza.

Horney (1926) szerint Freud a nők fejlődését férfiszempontok alapján ítélte meg, ezért a nők valódi természetéről hamis képet alakított ki. Nehezményezte, hogy a nemi különbségek tárgyalásakor Freud csak a nemi szervek anatómiai különbözőségével foglalkozott, és egyáltalán nem tulajdonított figyelmet a két nemnek a szaporodásban és az anyaságban betöltött szerepének a különbségére. Hangsúlyozta egyúttal, hogy a kislány nem éli meg magát kislányként (Freud elképzelésével ellentétben ugyanis nem a klitorális, hanem a vaginális maszturbáció jellemző rá), és hogy a péniszirigységen belül meg kell különböztetni az elsődleges és a másodlagos péniszirigységet. Az előbbi az anatómiai különbségekből fakadó irigység (Freud csak ezzel foglalkozott), az utóbbi viszont a társadalmi különbségekből fakadó irigység, vagyis nem a férfi anatómiai értelemben vett péniszre, hanem a társadalmi státusa iránti vágy (Freud ezzel nem foglalkozott). Horney szerint az ellenkező nem korai vonzása tereli a lánygyermek figyelmét a péniszre, és így az apa iránti tárgy szerelem megelőző szakaszaként azonosítható. Lényegében az ödipális szorongás és büntudat elől menekül a lány a fiktív férfi szerepbe, mert a férfilét fantáziája véd az apával kapcsolatos libidinális vágyak felszínre kerülésétől. Zárógondolatként Horney megemlíti még a lélektani és a társadalmi tényezők egymásra hatását: a női létből való menekülés tudattalan indítékait megerősítik a nők ténylegesen alárendelt társadalmi helyzetéből eredő hatások, amelyek egymást kölcsönösen facilitálva a nőiség eltűnését eredményezik.

A *PiROSSZka* férfias szuperhőssé váló Piroskája mind a freudi, mind a Horney-féle értelemben tagadja a saját nőiségét. Elutasítása egyaránt magyarázható az elsődleges és a másodlagos péniszirigységgel. A potenciális anya-figurák közül Piroska a kasztrációt tagadó, fallikus nagymamával azonosítja magát, és így interiorizálja a pénisszel rendelkezés illúzióját. Ugyanakkor Piroska nem pusztán az anatómiai megfelelésre vágyik, hanem alapvetően a férfi szerephez társuló pozitív szociális pozíciót irigyl. A mese sajátos happy end-je – Piroska és a nagymamája válnak az erdei közösség ünnepelelt hőseivé – egyértelműsíti a társadalmi státus jelentőségét hangsúlyozó Horney-olvasat alkalmazhatóságát. A választott fiktív férfiszerep a filmbeli Piroskánál is megakadályozza az apához kapcsolódó ödipális indulatok megélését és feldolgozását. Piroska megéri a világmegmentő vágyott szerepkörének betöltésére, ugyanakkor önmaga megmentése – saját szexuális késztetéseinek totális elfojtása révén – elmarad.

A meseadaptációval kapcsolatban a deszexualizáltságon túl további kérdés, hogy a film másik kiemelt attribútuma – a dekonstruktív jelleg – hogyan módosítja az eredeti gyermeki meseélményt. A flashback-dramaturgiát követő narratív szerkezet az

egy szereplők visszaemlékezései alapján mutatja be a történeteket, amelynek eredményeként egy mese helyett lényegében négy mesét kapunk: Pirooska, farkas, vadász és nagymama egymástól független meséit. A négy párhuzamos történet széttöri az eredeti mesében megfogalmazott egységes üzenetet, valamint relativizálja a korábban jól azonosítható értékeket. A jó és a rossz hagyományos kategóriái összemosódnak és az emberi élethelyzetek kaotikussá válnak: a boldogulás lehetőségének hangsúlyozása helyett a potenciális eltévedés veszélye erősödik fel. Megfogalmazódik a kérdés, hogy a tartalmi üzenettel kapcsolatos kételyeken túl, kizárólag a formai sajátosságokat elemezve, alkalmas-e film az eredeti meséhez hasonlóan a gyermekbefogadók tudattalan feszültségeinek az oldására, vagy – ezzel éppen ellenkezőleg – a létfeltételek közötti eligazodás reményében való elbizonytalanodással további pszichés terheket tesz a vállára.

BEFEJEZÉS

„A filmek valójában korunk pszichológiai kép(zet)einek lerakataivá [...] váltak” – írja Gabbard (2002, 7. o.) a *Psychoanalysis and Film* című kötetének bevezetőjében, felhívva arra a figyelmet, hogy a filmek által megjelenített pszichés tartalmak gyakran a valóság keretei között megoldhatatlannak bizonyuló, aktuális társadalmi–kulturális ellentmondások és konfliktusok transzformációi. Érdekes ebből a szempontból újból visszatekinteni az elemzett két filmre, és összefoglaló jelleggel megfogalmazni az általuk megjelenített pszichés ellentmondásokat és konfliktusokat. A *Grimm* eseményei a szülői abúzus szimbolikus története köré szerveződnek: a lánygyermek azzal szembesül, hogy szexuális érettségét elérve az anyja az életére tör, s ebben apja partner, kiszolgáltatja őt anyja gyilkos szándékának. Szülei rátamadnak, segítséget csak kortársaitól remélhet. A *PiROSSZka* uralkodó motívuma pedig a férfiaság-komplexus: a lánygyermek az ödipális helyzetből adódó büntudattal és szorongással teli női szerepből a fiktív férfi szerepbe menekül.

Gabbard idézett felvetésével némileg vitatkozik Beregi Tamás magyar filmkritikus, aki a következőket írja a *Grimm* filmről szóló tanulmányában: „A mese maga is varázseszköz, észrevétlenül segít eligazodni a félelmekkel, szorongásokkal teli világban. Ha rosszul mesélik, vége a varázserőnek” (2005, 4. o.) Vagyis míg Gabbard a létező társadalmi problémákat és kulturális mitológiákat teszi felelőssé a filmekben ábrázolt lélektani torzulásokért, addig Beregi a filmalkotók szerepét és felelősségét hangsúlyozza. Izgalmas kérdés, hogy kereshető-e a magyarázat az alkotók kicsiny táborában, és Beregi véleményének megfelelően állíthatjuk-e, hogy Terry Gilliam illetve Cory Edwards és munkatársaik használják rosszul a mese/film sajátos varázseszközét, és mutatnak elferdített képet a realitásról (felmentve ezáltal a társadalmi ellentmondásokat és konfliktusokat létrehozó többséget). Vagy inkább Gabbard alapján mégis azt gondoljuk, hogy a filmeknek a szülői abúzusra és férfiaság komplexusra vonatkozó valóságrepresentációi – korunk pszichológiai képzeletének lerakataiként – megbízhatónak és hitelesnek bizonyulnak, és ellenérzésünk, illetve felelőskeresésünk inkább abból adódik, hogy mi magunk félünk szembenézni az intrapszichés és interperszonális patológiák filmekben tükröződő képeivel.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretném megköszönni tanárain, munkatársaim és barátaim kutatásomhoz és a tanulmány elkészüléséhez nyújtott nélkülözhetetlen segítségét. Név szerint az alábbi személyeknek tartozom köszönettel: Bálint Katalin, Bókay Antal, Erős Ferenc, Lajtai László, Orbán Jolán, Piszker Ágnes, Rostás Rita, Szabó István.

THE ENCHANTMENT OF FAIRY TALES AND MOVIE TALES – THE CASE OF LITTLE RED RIDING HOOD IN THE 21ST CENTURY

In addition to the usual psychoanalytic interpretations of the tale Little Red Riding Hood the author presents some re-interpretations and comparisons of the latest film adaptations shown in cinemas after the commencement of the new millennium, The Brothers Grimm (Terry Gilliam 2005) and Hoodwinked! (Cory Edwards at all. 2005). First some subconscious motives of the fairy tale will be discussed in accordance with the following psychoanalytical theories: dream-origin (Roheim 1953), sexuality and male envy (Fromm 1957), seduction (Berne 1972), oedipal triangle (Bettelheim 1976), complying with the non-protective mother (Eifermann 1987) and decapitation complex (Cixous 1989). Then the author looks into the two adaptations using analytic methods that focus on the characters and on the universal developmental crises, which are two of the psychoanalytic film interpretation methods suggested by Gabbard (2001). The Brothers Grimm will mainly be interpreted by the theories of parental abuse and phallic mother; the Hoodwinked! by the male complex and penis envy. In both cases the author's aim is to reveal how the original motive system of the fairy tale pervaded by the oedipal setting, the infantile sexuality and femininity is getting built up further in contemporary films, in the latest storehouses of collective mythology. Ravelling out the visual portrayal of the films some modern intrapsychic and interpersonal pathology characteristic to the age of turning to the new millennium can be identified, thus the fate of Little Red Riding Hood becomes a real symptom of our current age.

Keywords: Little Red Riding Hood – fairy tale – film – infantile sexuality – oedipal conflict – phallic mother – penis envy

---

IRODALOM

- Ábel P. (1971): Új filmlexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Beregi T. (2005): Tündérmesék felnőtteknek – A metamorfózis erdeje. Filmvilág, 12: 4–9.
- Berne, E. (1964/1984): Emberi játszmák. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Berne, E. (1972/1997): Sorskönyv. Budapest, Háttér Kiadó.
- Bettelheim, B. (1976/1985): A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Brunswick, R.M. (1940): The Preoedipal Phase of the Libido Development. The Psychoanalytic Quarterly, 9: 293-319.
- Cixous, H. (1989): Castration or Decapitation? In: Davis, R.C., Schleifer, R. (szerk.): Contemporary Criticism – Literary and Cultural Studies. New York, Longman, 479–491.

- Csákvári, G (2005): Gilliam édes bosszúja. Népszabadság, 2005.11.08: www.nol.hu.
- Eifermann, R.R. (1987): Interactions between textual analysis and related self-analysis. In: Rimmon-Kenan, S. (szerk.): *Discourse in Psychoanalysis and Literature*. London, Routledge & Kegan Paul, 38–56.
- Freud, S. (1908/1995): Gyermek szexuális elméleteiről. In: Erős F. (szerk.): *Sigmund Freud művei IV – A szexuális élet pszichológiája*. Budapest, Cserépfalvi Könyvkiadó, 133–147.
- Freud, S. (1932/1993): A nőiség. In: *Uő.: A lélekelemzés legújabb eredményei*. Nyíregyháza, Könyv-
jelző Kiadó, 125–151.
- Fromm, E. (1957): *The Forgotten Language*. New York, Grove Press.
- Gabbard, G.O. (2002/2004): *Pszichoanalízis és film*. Thalassa, 3: 5-16.o.
- Horney, K. (1926/1997): Menekülés a nőiség elől. In: Csabai M., Erős F. (szerk.): *Freud titokzatos tárgya: pszichoanalízis és női szexualitás*. Budapest, Új Mandátum, 118–130.
- Klein, M. (1928/1987): Early Stages of the Oedipus Conflicts. In: Mitchell J. (szerk.): *The Selected Melanie Klein*. New York, Free Press, 69–83.
- Lukács D. (2004): Nőiség, szexualitás, freudizmus. Budapest, Animula Kiadó.
- Mijolla, de A. (szerk.) (2005): *International Dictionary of Psychoanalysis*. Farmington Hills, MI, Thomson Gale.
- Róheim G. (1953): Fairy Tale and Dream. *Psychoanalytic Study of the Child*, 8: 394–403.
- Varsányi Gy. (2005): Mese csak felnőtteknek. Népszabadság, 2005.12.01: www.nol.hu
www.imdb.com 2007.09.10.

A „BESZÉLŐ KÚRA” ÁBRÁZOLÁSA A (NÉMA)FILMMŰVÉSZETBEN

A tanulmány a pszichoanalízis és a filmművészet első, emblematikusnak számító találkozását veszi nagytitkos alá: az eredetileg a pszichoanalízist bemutatni kívánó oktatófilmből G. W. Pabst keze alatt egész estés játékfilmmé formálódó Egy lélek titkai (1926) alakulásának történetét járja körül, mely a pszichoanalízis komplexitásának vászonra történő „átírását” is érintő kérdéssé vált.

A pszichoanalízis történetében a „film-ügy” elnevezés alatt szereplő vita korabeli kontextusa jól mutatja a pszichoanalitikusok első generációjának ambivalens viszonyát a filmhez, mint új médiumhoz. Egyfelől az elmebeli folyamatok akkoriban legtökéletesebb megjelenítési eszközt látták benne, másfelől azonban beleütköztek a tudományos kérdések filmes reprezentációjának elkerülhetetlenül szimplifikáló és popularizáló természetébe. A tanulmány első részét tehát műfajilag analízis-történeti dokumentum, mely egy adott kérdés, a filmes reprezentáció kapcsán eredeti dokumentumok feldolgozásán keresztül nyújt betekintést a pszichoanalitikus mozgalom és az 1920-as évek médiakampányának működésébe. Ezek közös „áldozatai” voltak az első pszichoanalitikus film konzulensei, Hanns Sachs és Karl Abraham.

A második rész középpontjában a pszichoanalízis filmes reprezentációja körüli vitát kirobbantató alkotás elemzése áll. A tanulmány ezen keresztül különféle értelmezési kontextusokat kíván nyújtani: felvillantja a korabeli kulturális közeget, a pszichoanalitikus kezelés tükrében vizsgálja az Egy lélek titkai-ban megjelenő tartalmi elemek hitelességét, végül pedig a különféle tudattartalmak filmes ábrázolásának eszközeit mutatja be. Az esetként is kezelt filmelemzés relevanciáját a pszichoanalitikus filmkritika története iránti növekvő érdeklődés adja, melynek kezdőpontja G. W. Pabst alkotása.

Kulcsszavak: film-ügy – pszichoanalízis filmes reprezentációja

PSZICHOANALÍZIS ÉS FILM: VALÓSÁG ÉS FIKCIÓ HATÁRÁN

„Így a „moziban”... egy új világ keletkezik, melynek a költészet és az élet világában körülbelül a mese és az álom felel meg: nagyon nagy elevenség – belső, 3. dimenzió nélkül; szuggesztív összekapcsolódás a pusztán sorrend révén: szigorú, természet költötte valóság és végsőkéig vitt fantasztikum...” (Lukács 1913/2001, 35. o.)

Az ábrázolás új médiumának a valósághoz és a fikcióhoz való viszonya artikulálódik Lukács György szavaiban, kijelölve azt a területet, melyen az egy időben születő film és pszichoanalízis első találkozása létrejöhét: az álom és a képzeleti tevékenység birodalmát. Az 1940-es évekig azonban az álommunka és a mozgófényképészet működésének analógiája csupán elszórtan jelenik meg pszichoanalitikus írásokban Első-

ként Lou-Andreas Salomé 1913-as naplóbejegyzésében, bécsi moziélményeinek leírásakor, film iránti rajongásának okaként (1913/1987, 101. o.). Egy évvel ezután Otto Rank híres tanulmányában, a *Der Doppelgänger*ben az irodalmi mű filmes adaptációja kapcsán (1914). Majd közel húsz évvel később Ella Freeman Sharp *Dream Analysis* (1937) című könyvében egy analizált álmainak elemzésébe szöve.

A találkozás irányába tett első lépéseket, a korántsem töretlen folytatást és a hallgatás okait elemzi Laura Marcus *Álom és kinematografikus tudat* című írásában (2001/2006) elsősorban Freud film iránti attitűdjét helyezve áttekintésének középpontjába. Tanulmányát – H. D. és Freud terápiás kapcsolatát a költőnő visszaemlékezései alapján vizsgálva – azzal a provokatívan művészi hangvételű kijelentéssel zárja, mely a pszichoanalízis és a film sokrétű azonosságát tételezi:

„...a pszichoanalízis szintén egy kinematografikus térré válik, ahol az analitikus és az analizált egyaránt egy felület – fal vagy vászon – felé néz, melyre emlékek és kép(zet)ek vetülnek... A pszichoanalízis maga is filmművészet, a jel, kép és jelenet kivételése és játéka egy vászonra, mely... egyszerre múlt, jelen és jövő, hiányzó és jelenlevő, fal és nem-fal. Ebben az olvasatban a filmes analógiák hiánya Freud írásaiban nem a filmművészet iránti közömbösség jele. Az analógia hiányából egy alapvető kapcsolat – a pszichoanalízis és film közti azonosság – kezd létrejönni.” (Marcus 2001/2006, 2. o.)¹

A kinematográfia és a pszichoanalízis egyidejű születésében a pusztán véletlennél vagy a mágikus egybeesésnél nagyobb jelentőséget tulajdonít Mary Ann Doane (1999) is azonos funkciójuknak: mindkettőt a modernitás idő-fogalmának, ezen belül a reprezentáció, tárolás és előhívás problematizálódásának válaszkísérleteiként értelmezi. Anélkül, hogy egyenlőségjelet tennék a pszichoanalízis és a filmművészet közé, tanulmányom vállalt célkitűzése a két tudományterület fejlődésének korai szakaszában olyan horgonypontok felvillantása és elemzése, melyek az egymás iránti érdeklődés történeti dokumentumaiként közelebb vihetnek sokrétű kapcsolatuk megértéséhez. A következő rövid történeti áttekintés egyben felvezetője is a tanulmány középpontjában álló, első pszichoanalízisről szóló játékfilmek.

KÉPI TEMATIKA: FÓKUSZBAN AZ EMBER

A pszichiáter szerep filmes reprezentációjának vizsgálatakor Gabbard és Gabbard (1999) legáltalánosabb kiindulási pontja a közös téma: mind a pszichoanalízis, mind a filmművészet – bár ez utóbbi nem kizárólagosan – az emberi gondolkodás, érzelmek, viselkedés és motiváció megragadását kíséri meg. A következő két történeti jelentőségű film azonban ennél konkrétabb célok érdekében használ fel olyan korabeli toposzokat, melyek pszichoanalitikus relevanciával bírnak.

Az 1910-es évek expresszionista filmalkotásai tudatosan emelték be látóterükbe a kísérteties élményt vagy félelmet keltő tudatállapotok széles skáláját: az örületet, a hipnózist, illetve a mágikus hatalommal rendelkező orvos-hipnotizőrt, aki anyagi haszon-

¹ Az eredeti angol szöveg fordítása az Apertúra filmelméleti és filmtörténeti szakfolyóirat 2006, őszi-téli számában jelent meg elektronikus (internetes elérhetőség: <http://apertura.hu/2006/osz/marcus>), így az idézetek oldalszámzásai ezt a formátumot követik.

szerzés vagy tudományos kíváncsisága miatt kriminális cselekedeteket hajt és hajtat végre (*The Criminal Hypnotist*: Griffith, 1908; *Dr Caligari*: Wiene, 1919; *Dr Mabuse, der Spieler*: Lang, 1922). Az első hivatalos tiltakozást a bécsi Pszichoanalitikus Társaság nevében már 1922-ben szorgalmazta Paul Federn Fritz Lang *Dr Mabuse*-ja (lásd 1. Kép) kapcsán a pszichoanalízis populáris félreértelmezései ellen (Ries 1995. o.).

---

1. Kép: A pszichoanalitikus Dr. Mabuse külföldi mágusnak öltözve hipnotizál

---

A *Le mystère des roches de Kador* (Perret 1912) című filmben a traumatikus esemény mozgókép formájában történő levetítése és átélése vezet el a főszereplő gyógyulásához. „A kinematografikus képek fényes vibrálásai, melyeket a retina látóidege közvetít, az agykéreg sejtjeiben kódolódnak, és egy bizonyosfajta hipnotikus állapotot eredményeznek, ami nyitott terápiás szuggesztiókra.” (Bergstrom 1999, 16. o.) A film tehát a pszichoanalízis korai katarikus elméletébe illesztette bele a mozgóképeket, melyek gyógyító hatásának kulcsa egyfajta regresszív befogadói tudatállapot előidézése.²

A pszichoanalízis és a film kapcsolatának történetéből kiragadott példák a reprezentáció kérdése mentén fűzhetők fel: az elmélet és a terápiás módszer mely részeit ábrázolták (és mely részei ábrázolhatóak) a korban rendelkezésre álló mozgóképes eszköztár segítségével, illetve milyen közönségréteg számára érdemes átültetni az absztrakt pszichoanalitikus fogalmakat a vizualitás nyelvére? A ma is releváns kérdésekre adott első válaszok a '20-as évek pszichoanalízisről szóló filmjei kapcsán tematizálódtak.

POPULARIZÁLÓDÁS ÉS REPREZENTÁCIÓ: AZ ELSŐ PSZICHOANALITIKUS FILMEK

A pszichoanalízis orvosi szakterületként való filmes megjelenítését az I. világháború utáni társadalmi igény keltette fel: az emberveszteség és a háború nyomán tömegessé váló betegségek az edukáció új formáit tették szükségessé, melyre az első népszerűségi hullámának csúcán levő új médium oktatófilm programmal válaszolt. 1923-

---

² Ezt a gondolatot továbbviszik a nézőszerepről szóló 1960-as években születő szemiotikai elméletek, melyek részben már a lacani pszichoanalízisre támaszkodnak (például Metz, 1962).

ban egy neurológus és egy pszichiáter, C. Thomalla és A. Kronfeld szakértői közreműködésével készült egy pszichoanalízisről szóló oktatófilm *Tiefen der Seele* címmel, mely a tudatos és tudattalan általános kérdései mellett az álmértelmezés technikáját, az örület különböző megjelenési formáit, a művészi kreativitást, az elfojtás jelenségét, illetve a hipnózist mutatta be (Ries 1995).

A filmkritikusok körében elismerést kiváltó produkció szakmai sikerét többek között az absztrakt fogalmak vizuális megjelenítése teremtette meg: „[a film készítői] ragyogóan bizonyították, hogy a tudatalattiban lejátszódó képzetek és emlékek, nem utolsósorban az álmok is, képileg beállított jelenetekben ábrázolhatóak.” (Kalbust idézi Ries, 764. o.) A pszichoanalízis korabeli népszerűsége szélesebb közönségrétegek felé fordulásra ösztönözte a filmes szakembereket.

EGY LÉLEK TITKAI: AZ ABRAHAM-FREUD LEVELEZÉS TÜKRÉBEN

1925 nyarán egy független berlini filmproducer, Hans Neumann, aki a pszichoanalízis lelkes híve volt, megtette az első lépéseket az irányban, hogy létrejöhessen az első Freud által autorizált, vezető pszichoanalitikusok tanácsadói munkájával kísért oktatófilm. Karl Abraham, a Berlini és a Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság elnöke baráti hangvételű levélben számol be Freudnak a filmes ajánlatról:

„egy bevezető rész az elfojtás, a tudattalan, az álom, az elvétések, a szorongás, stb. illusztrációjával, hatásos, egyedi példákkal.... A második rész egy ember életét mutatja be a pszichoanalízis szemszögéből, valamint a neurotikus tünetek gyógyítását... egy pszichoanalízisről szóló, könnyen érthető, populáris füzet [kíséretében].” (Abraham levele Freudnak, 1925. június 7., 2002, 544. o.)

Az ezt követő, a pszichoanalízis képviselőinek belső körét érintő, „film-ügy”-nek nevezett nézeteltérés-sorozatot, mind kibomlását és dinamikáját, mind részleteit tekintve hűen dokumentálja az 1925 júniusától november elejéig tartó levélváltás Freud és Abraham között. Így mind a tanulmány általános célkitűzése szempontjából, mely a pszichoanalízis és film találkozási pontjainak korai történetébe nyújt betekintést, mind annak a specifikus célnak a szempontjából, mely az *Egy lélek titkai* elkészülésének háttéranyagait mutatja be, szükséges a vonatkozó levélrészletek hosszabb idézése.³

A projekt részletes leírása mellé Abraham mellékeli Neumann emlékeztetőjét is, melyben az egyes feladatok megjelölése, valamint a honoráriumra vonatkozó megállapodás-tervezet is szerepel. Ez nemcsak a cég komolyságát emeli, hanem a legfőbb érv Freud felé az együttműködés mellett. A tudományos népszerűsítő film autorizációjáért, a forgatókönyv megírásában való közreműködésért, valamint a szakmai tanácsadás elvállalásáért ugyanis Neumann az összes bevétel 10%-át, de 10 000 márkát mindenképpen garantál, és emellett kilátásba helyezi, hogy a film kísérőfüzetét a pszichoanalitikus kiadón, a Verlagon keresztül forgalmazzák, mely ebben az időben legfőbb támogatója, Anton von Freund halála után, illetve Storfer vezetése miatt súlyos anyagi nehézségek-

³ A hosszabb terjedelmet az is indokoltá teszi, hogy az Abraham-Freud levelezés nem jelent meg magyarul. Az idézetek forrása: The Complete Correspondence of SIGMUND FREUD AND KARL ABRAHAM, 1907-1925, Completed Edition. (ed.) Falzeder, E., 2002, Karnac, London, New York.

kel küzdött. A praktikus érvek mellett Abraham retorikájába tartozik saját személyes távolságtartásának kifejezése, illetve Freud átfordítható ellenállásának elővételezése is:

„Mondanom sem kell, hogy az ilyenfajta dolgok nekem sem fekszenek; csak-hogy a terv időszerű és biztosan meg lesz valósítva, ha nem velünk, akkor illetéktelenek által. Ha megtagadtuk volna, úgy minden „vad” analitikus Berlinben – csak Kronfeldet, Schutzot és Hattingberget megnevezve – mohón kapott volna az ajánlaton. Ebben az esetben az anyagi haszon az övék lenne, az ügynek pedig ártának.” (Abraham levele Freudnak, 543-544. o.)

„Feltételezem, kedves Professzor, hogy nem fog túl nagy szimpátiával viseltetni a terv egésze iránt, de végül méltányolja majd a gyakorlati érveket. Befolyásunknak az összes részletre ki kell terjednie, hogy elkerüljünk mindent, ami az ügyet hiteltelenné teheti.” (Abraham levele Freudnak, 544. o.)

Abraham végig fenntartja a filmprojektben való részvétel leginkább döntő szakmai indokaként azt az érvét, hogy a népszerűsége csúcsán levő pszichoanalízisről mindenképpen festeni fognak valamilyen populáris képet, amit ebben az esetben az ő felügyeletük mellett legalább a hitelesség medrében lehetne tartani. Ennek megerősítést ad az a körülmény, hogy a fent említett 1923-as oktatófilm tudományos tanácsadója éppen a levélben hivatkozott pszichiáter Kronfeld, valamint a berlini filmforgalmazóknál „letétben” levő, és megvalósításra váró tervezetek. Ezek közül egy Freud által is ismert példa Simmel kezdeményezése a pszichoanalízis parodisztikus ábrázolására *Die Psychoanalyse im Film. Sensationelle Enthüllungen aus Nachtleben der menschlichen Seele* címmel, melynek előzetes forgatókönyve viccek, gúnyversek, erotikus táncjelenet, illetve analitikus hirdetésszövegek szerepeltetésével kívánta a közönség figyelmét és humorérzékét megragadni.⁴ Freud 1925 októberi reakciója a filmes ábrázolással kapcsolatban következetességet, és a projekt igen-csak kezdeti állapotának köszönhetően, felszabadult távolságtartást sugall:

„Igazán le voltam nyűgözve. A viccek kitűnőek és a bennük rejlő komolyság értékes. A film maga is nagyon szórakoztató, de természetesen mutatja a film és pszichoanalízis közti alapvető törésvonalat. Megítélésem szerint az analízis nem alkalmas semmilyen fajta kinematografikus megjelenítésre.” (Freud levele Simmelnek, idézi Gifford 2004, 159. o.)

Ez a kedélyes attitűd Freud részéről a film-ügy viszontagságaiban „megedződött” beletörődést sugall, a reprezentáció körüli vita szakirodalmában sokat idézett június 9-i Freud-levél Abrahamnak még nem ezt a rezignált átgondoltságot tükrözi. Sokkal inkább a pszichoanalízis mint terápiás gyakorlat, illetve „száraz” természettudomány filmes megjelenítésének személyes ellenérvei, és az Abrahammal szembeni feltétlen bizalom, barátság között ingadozik:

„A nagyszerű projekt számomra kellemetlen. Az az érve, hogyha nem mi csináljuk, más oldalról teszik meg, elsőre legyőzhetetlennek tűnik. Hadd tegyem azt az ellenvetést, hogy amiért ezek az emberek fizetnek, nyilvánvalóan az

---

⁴ Illusztrációképpen egy gúnyversrészlet Ries (1995, 787) nyomán: „Megölni a papát nem kunszt/De apát jól adni – nem tudsz/Az első hétköznapi dráma/Mind szerelmek vagyunk a mamába.”

autorizáció. Ezt pedig csak tőlünk szerezhetik meg. Amennyiben bármilyen 'vad' dolgot csinálnak a visszautasításunk után, nem tudjuk őket megakadályozni, de részt venni sem fogunk benne.... *Fő ellenvetésem továbbra is az, hogy nem hiszem, hogy elvont fogalmaink kielégítő, plasztikus ábrázolása egyáltalán lehetséges. Nem szeretnénk beleegyezésünket adni semmilyen unalmas dologhoz. Mr Goldwyn mindenestre elég okos volt ahhoz, hogy tárgyunknak ahhoz az aspektusához ragaszkodjon, ami plasztikusan nagyon jól megjeleníthető, vagyis a szerelemhez.*" (Freud levele Abrahamhoz, kiemelés tőlem, PO; 547. o.)

„Természetesen tökéletesen biztos vagyok benne, hogy saját maga sem adná soha a hozzájárulását semmihez, amire hasonló ellenvetések árnyéka vetülhet.... Tájékoztassa a céget, hogy nem hiszek annak lehetőségében, hogy bármi jó születhet ebből, ezért egyelőre nem adhatom a jóváhagyásomat sem. Azonban ha a forgatókönyvet kielégítőnek találja, és én is, az előbbivel ellentétesen, hajlandó vagyok utólagos hozzájárulásomat adni. Nem tagadom azonban, hogy jobban szeretném, ha nem kerülne semmilyen kapcsolatba sem a nevemmel.” (Freud levele Abrahamhoz, 547. o.)

Az első levélrészlet kiemelt ellenvetése konkrét támpontot ad abban a kérdésben is, hogy mi lehetett Freud filmmel kapcsolatos ignoranciájának oka (lásd Marcus 2001/2006): annak az áthidalhatatlannak tűnő különbségnek az ösztönös megsejtése, ami a filmen ábrázolható események (érdekes, izgalmas, stb.) és a pszichoanalitikus kezelés jellege között fennáll. Ezt a szakadékot nem mutatták áthidalhatóbbnak az új médium eszközbeli korlátai sem. „Valójában semmi nem kevésbé filmes, mert semmi nem kevésbé vizuális vagy lassú egy dramatizált jelenet igényeihez képest”, mint az analízis egyik fő technikai pillére, a szabad asszociáció, a csendek, a kezelés időbeli kiterjedése, valamint a belső történések és az indulatáttételi dinamika ábrázolási nehézsége (De Mijolla 1999, 197. o.). Abraham július 18-án meglepően egyértelmű és bizakodó választ ad a – pszichoterápiás kezeléseket filmes megjelenítésének esetében azóta is fennálló – problémára:

„Sachs és én úgy gondoljuk, minden biztosítékunk megvan arra vonatkozóan, hogy teljes komolysággal fejezik be a filmet. Különösen, hogy úgy hisszük, elvileg sikerült a legabsztraktabb fogalmak bemutatása is.” (Abraham levele Freudnak, 551. o.)

A film-ügy által felvert hullámokat ezen a ponton az egyik legnagyobb berlini filmforgalmazó cég megjelenése korbácsolta tovább, mely nem várt változásokat hozott: a független producerként működő Neumann tudományos népszerűsítő kezdeményezéséből az Ufa kulturszekciójában forgalmazott, „esztétikailag kellemes, tudományosan korrekt, oktatási szempontból hatékony és erkölcsös” (Ries 1995, 766.) alkotás terve került megvalósításra Egy lélek titkai címmel, egy játékfilm-rendező, G. W. Pabst által. Ezzel a médiaipar működése vette át az irányítást az események fölött: még júliusban megjelentek, és elferdítve szárnyra kaptak a filmről szóló előzetes sajtóközlemények.

„Az idegbetegségek kezelése a Professzor Freud-féle pszichoanalízissel korunk egyik legaktuálisabb problémája... Az Ufa Neumann-filmje, a

Geheimnisse einer Seele egy érdekes történet köntösében élénk tár mindent, amit a pszichoanalízisről érdemes tudni...” (Ries 1995, 765. o.)

Bár csupán jelzőként, de kétszer is szerepel Freud neve az Ufa júliusi reklámanya-gában, melynek nyomán a The New York Times értesülése szerint maga Freud ren-dezi a filmet. Ezek az események nem csupán Freud eddigi megengedő-érvelő állás-pontját fordították a jogos felháborodás irányába (vö. Freud június 9-i levele, melyben semmilyen kapcsolatba nem kíván kerülni a film-projekttel), hanem állan-dóan visszatérő sérelemként jelentkeztek.

„Éppen levelezésben állok Sachsszal a filmes emberei inkorrekt eljárása mi-att. Senkinek sem szabad ilyenek közé keverednie.” (Freud levele Abrahamhoz, augusztus 10., 554. o.)

Ezen kívül felületet biztosítottak a berlini projekt nyilvánosság előtti támadására. A Bécsi Pszichoanalitikus Társaságból Bernfeld és Storfer használta ki az alkalmat, hogy a Verlag nevében, melynek Storfer volt a vezetője, Freud és a pszichoanalízis védelmének álcája alatt „lejárassa” a készülő filmet mint „megtévesztő ábrázolást, a pszichoanalízis megbotránkoztató vagy értelmetlen eltorzítását” (Ries 1995, 773. o.).

„Filmügyekben bolond dolgok történnek. A társaság, amelyik Sachsot és Abrahamot megszédítette, természetesen nem hagyhatta ki, hogy ne kűr-tölje világgá az én „hozzájárálsomat”. Sachsnál erős kifogást jelentettem be, a Neue Freie Presse ma már lehozott egy cáfolatot. Időközben kiderült, hogy Bernfeld Storferrel hasonló vállalkozásba bonyolódott. Nem tartom vissza őket, mert a filmezést – úgy látszik – éppúgy nem lehet kikerülni, mint a bubifrizurát, de én nem hagyom magam megnyírni, és nem kívánok semmiféle filmmel személyes kapcsolatba kerülni.” (Freud–Ferenczi levele-zés, 1925. augusztus 14.; 2005, 51. o.)

A mezőny tehát kiszélesedett és pártokra szakadt; a film-ügy egy olyan felületté vált, melyre kivetültek a résztvevők anyagi érdekei, személyek és társaságok (Bécs vs Berlin) közötti ellenszenvet folytatódta, és éleződtek tovább.⁵ Abrahamnak a törté-nésekre vonatkozó kommentárja rávilágít arra az ellentmondásra is, mely Bernfeld és Storfer támadása, majd a pszichoanalízis „egyetlen hiteles filmes ábrázolásának” érde-kében elkezdett rivális forgatókönyv megírása mögött rejlik.

„De egy dolgot el kell ismernie, kedves Professzor: a hirdetés sokkal kevés-bé ártalmas, mint ami a mi körünkben történt. Storfer viselkedése valóban nem ítéhető meg másképp, mint – ahogy ön is tudja – Sachs tette.” (Abraham levele Freudhoz, augusztus 20., 556. o.)

A tragikus eseménnyel záruló történet a levelek fiktív világából való kilépéssel, a 9. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson mérgesedik el visszafordíthatatlan-

---

⁵ A film-ügy előképének tekinthető és háttérben is feltételezhető törésvonalak 1923-24-ben kezdtek kialakulni a Titkos Bizottsá-gon belüli egyéni (szakmai) szövetségek következtében, melynek részletes elemzését adja Bókay, Sorsfordulók a pszichoanalízisben (1991) című tanulmányában. „Az igazi tét a budapesti-bécsi és a berlini-londoni csoport harcában az, hogy Freud ki mellé áll, kinek az elgondolása válik hivatalos analitikus felfogássá.” (27) Ebben az esetben ennek a gondolatnak a parafrázisaként Bernfeld és Storfer számára az volt a tét, hogy ki szerez pénzt a Verlag számára, hosszú időre biztosítva ezáltal Freud jóindulatát.

nul: a konferencia színpalái mögött leosztott szerepeket játszanak el a békítő tárgyalásra érkező résztvevők. A halálos betegséggel küzdő Abraham visszafogottan, biztos erkölcsi alapon állva védelmezi a júliusban kötött filmes szerződést, míg a vele vállvetve harcoló Sachs a teljes felháborodásból és érzelmi bevonódásból eredő támadó pozícióját veszi fel. Velük szemben áll a saját elképzeléseit anyagi okokból feladni nem akaró, és ennek érdekében minden cselet bevető Storfer és Bernfeld, akik a vita során kiszámított gesztusokkal elérik, hogy a döntőbírónak felkért Eitingon, illetve a látszólag semleges békítők, Anna Freud, Ferenczi és Jones nárcisztikusnak és arrogánsnak minősítsék utólag Abrahamot és Sachst.

Freudhoz írt beszámolójában Abraham addig nem jellemző terjedelemben és határozottsággal nyilatkozik az eseményekről és a résztvevőkről:

„De az eredmény negatív volt. Storfer a kemény visszautasítás attitűdjét vette fel. Bernfeld készségesen elismerte a hibákat, amiket ő és Storfer vett, de egyébként nagyon rossz benyomásom volt róla. Megpróbált fantasztikus mennyiségű dollár ígéretével rávenni, hogy hagyjam figyelmen kívül a júliusban aláírt megállapodást, és vegyek részt az ő projektjében.... Amilyen kevésbé bíznam rá egy gyermek oktatását, annyi jót várok tőle bármilyen téren.... Emellett szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy Sachs túl sok érzelmet vitt bele ebbe a vitába, ami talán még nehezebbé tett sok mindent. De azt hiszem, ez semmi a másik oldal teljességgel unfair ténykedéseivel képest. Ahogy hallani fogja Eitingontól, Storfer lemondott.... Nehéz lenne őt a lelkesedés és a jó ötletek címkéjével illetni. Másrészt, minden kétséget kizáróan ő a felelős a Verlag ismétlődő anyagi problémái miatt; nyilvánvalóan nem jó matematikából. Az szintén nem túl kellemes, hogy mindenkinek, aki kapcsolatba kerül vele, figyelnie kell beteges érzékenységére.” (Abraham levele Freudhoz, szeptember 8., 559. o.)

Ebben a levélváltásban érződik utoljára az a hang, mely az eddigiekben volt jelen: az egymás egészsége iránti őszinte aggodás és a szakmai tiszteletadás, ami mellett csak mellékes eseményként volt a film megemlégtve:

„A filmkérdés, ugyan most sikeresen megoldották, rossz szájízt hagyott bennem.... Sachst sokkal szigorúbban, Bernfeldet és Storfert pedig sokkal enyhébben ítélem meg Önnél, és szeretnék az utóbbi kettőnek védelmet kérni a keménységével szemben. Storfer visszavonta a lemondását, pótolhatatlan lett volna. Ön sem tarthatja fenn, hogy ő a felelős a Verlag nehézségeiért. Mint mindenki másnak, neki is megvannak a gyarlóságai, melyek megértést kívánnak. Az utóbbi években nem hallottam semmi rosszat Bernfeldről.

Nem szeretnék Cato lenni, de nem tetszik nekem az UFA victris causa-ja. Csak remélni tudom, hogy Sachs, aki egyre inkább képviseli az érdekeiket, nem próbál újra megnyerni engem. Jobban szerettem volna, ha Ön sem vonódik be. Körünk nem állta jól ezt a próbát. De most már fordítsuk figyelmünket arra érdemesebb ügyek felé.” (Freud levele Abrahamhoz, szeptember 11., 561. o.)

Az indulatok egymás felé fordulását ismét a belső kör nyilvánossága okozza: Jones-nak a titkos bizottság körlevelében a bernfeldi fimprojekttel kapcsolatban fel-tett kérdésére Abraham tényleg alapuló hideg választ ad, ami felkelti Freudban a védelmezőt:

„A Bernfeld-filmről nem lehet már hallani. Ugyan senkinek nem okoz örömet az eseményeket ismét elővenni, de röviden mégis érinteni szeretném, hogy az egész dolog blöffnek bizonyult. A bécsi vállalat ajánlatát a mi megvezetésünkre találták ki. Az a cég, amelyik mellett azt állította St[orfer] és B[ernfeld], hogy ajánlata van az Ufa-tól, és szintén magas árajánlatot adó amerikai érdeklődőkkel érkeztek Homburgba. És még hasonlók.” (Abraham körlevele, 1925. október 17.; 2006, 277. o.)

„Sajnos, be kell valljam hogy a filmügy rossz szájízt hagyott bennem. Úgy találok, hogy berlini barátaink olyan mértékű gorombaságot/ridegséget mutattak, amit kiterjesztenek személyekre is – ezt én nem tudom elfogadni. A két bécsit elég jól ismerem, jobb véleménnyel vagyok róluk, és nem tudom szavahihetőnek tartani a berlini híreket a blöff leleplezéséről.” (Freud levele Abrahamnak, 1925. október 20.; 2006, 278. o.)

Abraham utolsó Freudhoz írt sorait – a körlevél nyomán személyében sértetten – szinte teljes egészében a film-ügy eseményeinek listászerű felsorolása uralja, éles kontrasztba állítva a berlini és bécsi oldalt, Freud állásfoglalásának magyarázatát keresve:

„Tudja, kedves Professzor, hogy nem szeretném újra a filmügyre terelni a szót, azonban a (körlevelében hangsúlyozott) gorombaság/ridegség vádja miatt az előzőekhez hasonló helyzetben találok magam. Majdnem 20 év alatt nem volt köztünk véleménykülönbség, csak személyiségek megítélésében, akiket – legnagyobb sajnálatomra – kénytelen voltam kritikával illetni. Ugyanazok az eseménysorok ismétlődtek meg minden alkalommal: Ön elnézően szemet hunyt az érintett személy minden kifogásolnivaló viselkedése fölött, míg minden vád – melyeket a továbbiakban igazságtalannak tartott – engem ért. Jung esetében „féltékenységet”, Ranknál „barátságtalan viselkedés”, most pedig „gorombaság.”... Kifejezek egy véleményt, ami alapjában véve az Öné is, de még nem engedte tudatosodni. Minden, a dolognak szóló kellemetlenség ezután annak az irányában való nem-szeretessé fordul, aki felhívta rá a figyelmét.” (Abraham levele Freudhoz, 565. o.)

Ez a levél erőteljes, bár szubjektív megítélése, dokumentuma a pszichoanalitikus mozgalom működési dinamikájának, Freud személye körül koncentráció forduló-pontjainak, illetve Sachs által is hangsúlyozott rossz emberismeretének tanítványai vonatkozásában (1945). A bemutatott levélrészletek, illetve a film-ügy eseményei semmiképpen nem egy „zsarnoki apa” képét festik Freudról, sokkal inkább a megbocsátás készségének és az engedékenységnak addig a határig való kitolását, ami mások tisztánlátásának és határozottabb ítéletalkotásának megkérdőjelezésével „rossz helyen” okoz sérüléseket. A történések körül formálódó véleménykülönbségek és ér-

dekek összeillesztése mindemellett lehetetlen vállalkozás a betegség okozta személyes jelenlétének hiánya miatt is Freud számára.

„Nem tesz túl mély benyomást rám, hogy nem tudom konvertálni a B[ernfeld]-St[orfer] filmmel kapcsolatos véleményét. Vannak dolgok, amiket máshogy látok, és amiket máshogy tudok. Annak a készséges elfogadása, hogy B és St. jártak rossz úton, felhatalmaz, hogy felhívjam a figyelmet a másik oldal hibáira is. Nem találok Sachs lemondással való fenyegetőzését semmivel sem dicséretre méltóbbnak, mint Storferét; az Ufa viselkedése irányomban annyira inkorrekt volt, hogy elvesztettem a türelmemet, és magam tiltakoztam ahelyett, hogy vártam volna a megígért tiltakozásra....” (566-567. o.)

A sértettség érzése és Abrahamhoz hasonlóan az analitikus fogalomtár alkalmazása a másik viselkedésének magyarázatára Freud válaszlevelében is tapintható, bár ő képes arra, hogy leválassza az eddigi nagy pszichoanalitikus viták történetéről, és egyszerű ízlésbeli eltérésként kezelje. Ez a gesztus egyértelművé teszi, hogy a berlini oldalnak az ügyben való részvétele miatt valóban sokkal több libidója volt a konkrét események alakításában; Freudban viszont először az önvédelmet, majd a bántott, gyengébbnek tűnő fél oltalmazását keltette fel a vita.

„Ne hagyjunk túl nagy játékeret az ismétlési kényszernek. Mindenképpen igaza volt Junggal kapcsolatban, de nem egészen Ranknál. Ez az ügy más úton haladt, és sokkal könnyebben túl lettünk volna rajta, ha Berlinben nem veszik olyan komolyan. Még az is lehet, hogy sokkal kevésbé van igaza ebben az ügyben, mint ahogy most gondoljuk. Nincs feltétlenül mindig igaza. De még ha ki is derülne, hogy most is igaza van, semmi nem tarthat vissza attól, hogy újra elismerjem. Ezennel, zárjuk le a vitát arról, amit maga is bagatellként ír le. Ilyenfajta véleménykülönbségek mindig adódnak, gyorsan túl kell rajtuk lenni.” (567. o.)

Hasonló védelmező attitűd szólal meg Freudban Abraham mellett is, mikor Jones veszi célba a berliniek szakmaiságát. Emellett válaszlevelében egyértelműen érződik az új médium térhódításának és a pszichoanalízissel való elkerülhetetlen találkozásának elismerése:

„Szakmai hiba volt az orvosi munkát bármilyen formában a nyilvánosság előtt ábrázolni, veszélyes, ha a tudományos munka kereskedelmi tranzakciókkal kapcsolódik össze, és Abraham hibásan döntött, amikor az Ufa kérését teljesítette,... és elfeledkezett a hivatalos pozíciójával járó felelősségről.” (Jones levele Freudhoz, 1925. december 5; idézi Ries 1995, 777. o.)

„A filmkészítés ötletétől az elejétől kezdve idegenkedtem. De nem akarom az érzéseimet másokra erőltetni és törvényeket lefektetni.... Talán mindannyian túl konzervatívak vagyunk ebben a kérdésben. Valakinek engedményeket kellett tennie a filmláz felé.” (Freud válasza, 1925. december 13.; idézi Ries 1995, 777-778. o.)

Abraham 1925. december 25-én bekövetkezett halála hidegzuhanyként érte a pszichoanalitikusokat; Sachs visszaemlékezése szerint (1945) Freud még hónapokkal később sem tudta elhinni. Nyilvánvaló a büntudat jelenléte a berlini projekt támadóiban, melynek indulati oldalát az *Egy lélek titkai* december végi előzetes bemutatója után Sachs személye felé irányították. Nehéz ellenállni annak a kísértésnek, hogy Abraham halálának dinamikai összetevőit összefüggésbe hozzuk a film-ügy eseményeivel és Freudhoz fűződő kapcsolatának viharfelhőivel. (Ennek mentén haladva pedig Ferenczi halálának előképét vetítsük bele.) Radó Sándor visszaemlékezése példázza az akkoriban élő ezirányú személyes elképzeléseket az ügy kimenetele kapcsán:

”Emlékszem, hogy [Abraham] és Freud közt éppen egy kirobbanni készülő konfliktus volt. Az én akkori elméletem erről az volt, hogy Abraham megölte magát, hogy elkerülje a konfliktust.” (Grosskurth 1991, 175. o.)

Abraham halála és az *Egy lélek titkainak* bemutatója nem jelentette a film-ügy végét. A további reflexiók és kritikák pusztá felsorolása is szétfeszítené azonban ennek a tanulmánynak a kereteit. Így a következő fejezetben a film recepciótörténetéből elsősorban azokat az elemzéseket emelem ki és állítom egymással párbeszédbe, melyek a pszichoanalízis filmbeli ábrázolását érintik.

EGY LÉLEK TITKAI: NÉMAFILM A BESZÉLŐ KÚRÁRÓL

„Egyetlen film sem képes a PA teljes tartományát bemutatni, ahogyan egyetlen eset sem szolgálhat összes klinikai tünetének illusztrálására. Óriási mennyiségű anyagot tettünk félre, ha az átlagközönség számára túl nehéz vagy túl tudományos volt, vagy alkalmatlan volt filmes megjelenítésre.” (Sachs 1926, 32. o.)

A választott mottó ebben az esetben a konkrét filmmel összefüggésben vezet vissza a reprezentáció kérdéséhez – annak az embernek a véleményén keresztül, aki az első lépések után a leginkább benne élt a pszichoanalitikus film megvalósításának tervében, majd elkészítésének munkálataiban, és érdeklődése folytán az elsők között látta meg a folyamatosságot a pszichoanalitikus irodalomkritika és a filmművészet pszichoanalízis iránti érdeklődése, illetve a másik oldalról a film pszichoanalitikus megközelítése között.

„Bármely korban alkotó művészek és költők, illetve a pszichoanalízis elveit közti egyetértés régóta ismert, és egyáltalán nem meglepő, hogy a filmnek – a saját szája szerint – át kell vennie és követnie kell ezt a nagyszerű hagyományt.” (Sachs 1928, 10. o.)

Az előző fejezetekben a pszichoanalízis és film korai találkozásainak, valamint a Freud–Abraham levelezésből kibontott film-ügy fordulatainak áttekintése egyaránt azt a célt szolgálta, hogy felvezesse az 1925–26-ban elkészült és bemutatott első pszichoanalitikus játékfilm, az *Egy lélek titkai* kapcsán felmerült kérdéseket, elemzési szempontokat. A tanulmányon végigvonuló központi kérdést, a pszichoanalitikus fogalmak, illetve a terápiás folyamat vizuális ábrázolhatóságát tehát a következőkben az *Egy lélek titkai* megoldási kísérleteinek fényében veszem szemügyre.

A TEMATIKUS „ELSŐ HELY” ÉS A PSZICHOANALITIKUS KEZELÉS ÁBRÁZOLÁSÁNAK MŰFAJI „KÖTÖTTSÉGEI”

Anne Friedberg szinte kockáról-kockára haladó, érzékeny elemzésének egyik megállapítása szerint az *Egy lélek titkai* „az első film volt, amelyik közvetlenül egy fobia etiológiáját és a pszichoanalitikus kezelési módszert próbálta megjeleníteni.” (1990, 45. o.) Ez a kijelentés nem csupán az európai filmtörténetben biztosít tematikus első helyet a filmnek, hanem a pszichoanalitikus elemeket a hitelesség igényével felhasználó amerikai játékfilmes törekvések között is: Gabbard és Gabbard áttekintése szerint (1999) ugyanis csak a '30-as évek közepén jelenik meg az ábrázolás korrektségével jellemezhető *Reunion in Vienna* (1933) és a *Private Worlds* (1935) című alkotás.

A tematikus specificitás fókuszpontjában a terápia (fekvő)képei mellett, az álom, a fantázia és az emlékek beillesztése áll a mindennapos események, illetve az előrehaladó narratívum menetébe. Külön érdekessége a filmnek – ami a nézői azonosulás szempontjából is figyelemre méltó –, hogy a gyógyulás folyamatának ábrázolásával a pszichoanalitikus magyarázat természete is témaként jelenik meg, melyben a néző az analitikus értelmező-társává válik, elkerülhetetlenül párhuzamba állítva az álomelemzést a filmelemzéssel. Friedberg (1990) az analitikus oldaláról nézve egyenesen mellett érvel, hogy a terapeuta mint értelmező a néző fikciós helyettesítője.⁶

Izgalmassá teszi a valóság és fikció viszonyát a film műfajváltása is: a dokumentumfilmnek induló, a berlini cenzor szerint megtörtént esetet jelentős kihagyások nélkül feldolgozó alkotás több játékfilmes műfaji konvenciót is beemel az analitikus alakjának (detektív zsáner *lásd* 2. Kép), illetve a páciens élettörténetének (melodráma) ábrázolásakor.⁷

2. Kép: A pszichoanalitikus mint detektív

Éppen a filmes narratívum kényszerei hívták elő a legtöbb kritikát a szakmai közönség részéről, az analitikus/terapeuta megformálásában a nyomozó köntöse azonban a mai napig kedvelt séma: „Hollywood igénye a pszichoanalízissel foglalkozó fil-

⁶ Az ellenpontozás kedvéért érdemes érinteni Janet Bergstrom elemzését (1990) a filmnéző azonosulásának tárgyáról, mely a páciens helyzetét a középpontba mint a pszichoanalitikus szakterminusok befogadóját.

⁷ Emellett egyértelmű szelektív szempontok jelennek meg az idézett mottóban is, egy az eseményeket a szakmai hitelesség és a közönség feltételezett tudásának megfelelően szerkesztő/rendező filmes-analitikus csapaté.

mek esetében a detektívtörténet előtérbe állítása, és egy rejtély körül formálódó gyanú, ami lelepleződik” (De Mijolla 1999, 194. o.). Gabbard és Gabbard a pszichiáter amerikai filmes megjelenéseinek rendszerezése során (1999) ezzel kapcsolatban a két szerep hasonlóságait hangsúlyozza alkalmazott módszereik tekintetében: a rejtély felfejtéséhez, és az eseményláncolat (re)konstruálásához ugyanis mindkét esetben hozzátartozik a kulcsmozzanatok összegyűjtése, hipotézisek felállítása és egy kauzális megoldási sémába illesztés.

A későbbi páciens és a terapeuta első találkozása az *Egy lélek titkaiban* valóban sokkal inkább emlékeztet egy nyomozó - megfigyelt diádra,⁸ a hazáig követés és a kávézóban felejtett lakáskulcs szimbolikus átadásával kiegészítve, ami erős felháborodást váltott ki a korabeli analitikus társadalomból: „Egy orvos... egy kávézóban szedi fel a klienseit... uram Isten, ez nem méltóságteljes, ezt nem csinálják!” (Close up, 1929. február, 63. o.). Ki is vágatták a film egyes későbbi változataiból az analitikus mint szociális munkás képeit.⁹

Erősebb műfaji kritikával él Janet Bergstrom (1990). A film kapcsán elsősorban a weimari némafilm ambiguitását, a kielégülés garanciáját megbontó ütköztető ábrázolásmódot, és az absztrakció felé hajlást kéri számon. Ettől a tradíciótól elsősorban a boldog családi idillt bemutató epilógus választja el a filmet, mely a szintén jelen levő melodramatikus elemeket –kielégületlen feleség férfias erőtől duzzadó unokatestvére látogatóba érkezik – feláldozza a biztos pár oldalán. Másodsorban a férj kizárólagos nézőpontját rója fel Bergstrom, illetve ebből eredően a feleség és az unokatestvér realiztikus, összetett, pszichológiai mélységben individualizált karakterének hiányát. Végző értékelése is ennek megfelelően a tipizáltságot, az esettörténet kereteibe zártságot emeli ki.

---

3. Kép: Jelenet a „Férj” álmából, melyben a jóbarát-rivális a szexuális aktust és a távolságot egyaránt szimbolizáló vonaton látható

---

8 A szereposztás ingyenségei közé tartozik az a tény, hogy az analitikust alakító Pavel Pavlov korábban a felügyelő szerepét játszotta a *Bűn és bűnhődés* filmes változatában.

9 Chodorkoff és Baxter 1974-es elemzésében a főhős latens homoszexuális karakterét emeli ki, melyet alátámaszt az analitikus mint „behatoló” jelenete.

Fontos adalékkal szolgálnak Bergstrom szempontjai az *Egy lélek titkai* filmtörténeti elhelyezésének tekintetében, azonban olyat kér számon elemzésében, ami vállaltan nem tartozik a film céljai közé. Az „egy ember életét... a pszichoanalízis szemszögéből, valamint a neurotikus tünetek gyógyítását” (Abraham–Freud levelezés 2002, 544. o.) bemutató tudományos népszerűsítő filmterv megvalósításakor Pabst ragaszkodott a koherens cselekménysorhoz, mely az új tárgyiasság irányelveinek megfelelően a típusok szintjén érintette az egyedi történeteket – erre a film névadása explicit módon is utal: az analitikuson kívül minden szereplő név nélkül, „a Férj”, „a Feleség”, stb. címke alatt jelenik meg. Emellett a korabeli közönség sokkal közelebb állt az egyes figurák kibontható egyéni élettörténetéhez; például „az Unokatestvér” alakjában a forgatókönyvíró, Colin Ross – az önarcképnek is felfogható – politikailag elkötelezett, természethez közel álló, a nők számára örök csábítást jelentő szabad világot ábrázolta (Jacobsen 1997; lásd 3. Kép).¹⁰

Az sem teljesen egyértelmű, hogy Pabst némafilmek alkotásai, melyek gyakran ábrázolták az első világháború utáni társadalmi egyenlőtlenségeket és azok pszichológiai következményeit, majdnem minden esetben happy endes végkifejlettel, a nézőkben a „szemantikus stabilitás” (Bergstrom 1990) érzetét keltették. Ahogyan ez a film sem a polgári élet kiegyensúlyozott boldogságát sugallja, sokkal inkább a gyerekkorból hozott megoldatlan konfliktusok állandó, nyugtalanító jelenlétét, és bizonyos helyzetekben súlyos tünetekben történő manifesztálódását. A gyógyulás folyamata hosszú, költséges, súlyos lemondásokkal jár, azonban a „pszichoanalízis terápikus potenciá(l)ját erősíteni” kívánó alkotásban (Reichmayr 1990) természetesen követhet ezután a sikerbe fordulás, az új (gyermek) születése.

A különböző filmes műfajok konvencióinak a cselekményszövegre gyakorolt hatása filmes szempontból is megközelíthetővé teszi az *Egy lélek titkait*, melynek leggazdagabb összefoglalása Jacobsentől származik (1997):

„...dramaturgiailag magában foglalja [a film] a pszichológiai „kamarajátékfilmek” elemeit, kifejezett thriller effektusokkal együtt, valamint – mindezek előtt a híressé vált álomjelenetben – a filmművészeti avantgarde által kifejlesztett montázsnyelvezetet...” (63. o.)

AZ ÁBRÁZOLÁS HITELESSÉGE

Pszichoanalitikus perspektívából a terápiás folyamat ábrázolása, elemeinek hitelessége veti fel a legégetőbb kérdéseket. Reichmayr (1990) szerint a féltékenység és gyermektelenség analízise vezet el egy elfojtott, traumatikus gyermekkori jelenet kauzális-genetikus rekonstrukciójához. Chodorkoff és Baxter (1974) ebből a felszínre kerülő emlékből vezeti le a főhős patológiáját: a papás-mamást játszó gyermekkori barátok kirekesztő viselkedését – melynek során a karácsonyra kapott játékbabával az unokabátyját ajándékozta meg kislányként a későbbi feleség – ősjelenetként értelmezve jutnak el a házasságában ödipális fixációját kiteljesítő, gyermeknemzésre kép-

¹⁰ Hasonló kritikai szemléletet képvisel Bernfeld és Storfer is, akik a pszichoanalízis hiteles filmes ábrázolásának célkitűzését maguk előtt tolvá máshová helyezték a súlypontot a pszichoanalitikus elméleti rendszer bemutatásában *Entwurf zu einer filmischen Darstellung der Freudischen Psychoanalyse im Rahmen eines abendfüllenden Spielfilms* című forgatókönyv-tervezetükben. Egy szerelmi- és hivatásbeli gondokkal küzdő férfi saját álmainak megfejtésén keresztül a pszichoanalízist mint megismerési eszközt, az emberi természet feltáróját, nem mint terápiás módszert kívánták megjeleníteni.

telen férj pszichés konfliktusainak értelmezéséig. Természetesen ez csupán egy lehetséges példája a filmben ábrázolt patográfia kibontásának, amely figyelmen kívül hagyja a több alkalommal is megjelenő testvérféltékenység motívumát, jól mutatja azonban, hogy pszichodinamikai szempontól mennyire összetett esetet kíséreltek meg vászonra vinni (lásd 4. Kép-sorozat).

---

4. Kép-sorozat: A pszichoanalitikus kezelés folyamata a tünetek értelmezéséhez vezető kulcsalom és a gyermekkori emlék felidézésével, amit az elfojtott indulatok újraélése és lereagálása követ.

Azért is tartottam érdemesnek Reichmayr kritikája mellé helyezni Chodorkoff és Baxter értelmezését, mivel a filmbeli eseményeknek éppen azt az oldalát bontják ki, aminek az explicit megjelenítését az előbbi hiányolja. Szerinte ugyanis a traumatikus jelenet felidéződésénél, melyet a főhős kétségbeesésének megszűnése követ, a filmbeli analízis éppen ott áll meg, ahol az igazi elkezdődne: a mögöttes szexuális konfliktusok és az ödipális problematika értelmezésével.¹¹ Az analízis menetében és a film egészében kitüntetett helyet elfoglaló álomjelenet egyébként bőséggel tartalmaz szexuális szimbólumokat (gondoljunk csak a barlangra, melyből kilép a főhős; az égbe meredő toronyra, melyet Anne Friedberg szerint az unokatestvér trópusi kalapját idéző kupola

---

¹¹ A Bernfeld által készített rivális forgatókönyv második változatában (Drei Welten in einem Zimmer. Kindervariationen auf ein erwachsenes Thema. Die Idee eines Films mit psychoanalytischen Perspektiven címmel) szándékosan nagyobb hangsúlyt kap a szexualitás, illetve az 1923-ban megalkotott strukturális személyiségmodell.

fed; vagy az árnyjáték formájában előkerülő szexuális aktus előképére, az unokatestvért szállító rohanó vonatra), ezeknek a kezelés során történő verbalizálása nem várható el egy némafilmtől, különösen a korabeli cenzúra működése mellett, mely az erekcióra vonatkozó konnotációja miatt az „aufgedeckt” kifejezést „bewusst gemacht”-ra változtatta. Szintén kivágták a filmből azt a jelenetet, ami a főhős édesanyja iránti ödipális kötődését explicitté tette (szeretett feleségével szemben érzett gyilkos készletéseinek feltörésekor a férj elrohan a laboratóriumába, hogy maga ellen fordítsa indulatait, ám öngyilkosságát édesanyja fényképének megpillantása megakadályozza).

Mindenképpen a terápiás folyamat jogos kritikája a férj váratlan meggyógyulása az álom felidézésében annál a résznél, mikor a feleségét az unokatestvértől szumátrai ajándékként kapott karddal ledöfi. Ezt a jelenetet a főhős ugyanis el is játssza analitikusának a rendelő asztalán fekvő papírvágó késsel, ami a filmben gyógyulásának pillanata. Harnik (1926) mutat rá arra, hogy ez a motívum sokkal inkább a korai pszichoanalitikus technikát jellemző katarzis és lereagálás fogalmi keretében írható le. Gabbard és Gabbard ezt a megállapítást (1999) a gyógyulás filmes ábrázolási lehetőségeinek és gyakorlatának irányába tágítja tovább, amikor ironikusan leszögezi, hogy olyan, mintha a filmrendezők csak korai Freudot olvasnának, ennél fogva beszélő kúra helyett katartikus kúra jelenik meg a vásznon.

Egy másik médium kifejező nyelvére történő átírás korlátaiba és elvárásaiba ütközünk tehát a belső felismerések és a lassú átdolgozás folyamatának megjelenítésekor csakúgy, mint az ábrázolás szintén neuralgikus pontjának számító analitikus–páciens közötti indulatátvételi dinamika esetében. Reichmayr ennek teljes hiányát rója fel, de az óvatosabb elemzők is rámutatnak az analitikus alakjának bizonytalanságaira: a kezdeti erőszakos, kíváncsiskodó megjelenés után egy barátságos, fellelkesült értelmező társ áll előttünk, aki megteremti a terápiához szükséges biztonságos légkört, azonban sem a freudi neutralitást nem követi, sem a páciens múltbeli kapcsolati mintázatának megisméltése nem rajzolóódik ki hozzá fűződő viszonyulásában. Ez a hiány mégis elvezethet a páciens gyermekkori kötődéseinek rekonstruálásához: nem jelenik meg ugyanis egyszer sem az Apa, ami megerősíti Chodorkoff és Baxter elemzését (1974) a főhős passzív homoszexuális készletéseiről. Mindenképp az analitikus hitelenségének alátámasztására szolgál a páciens beburkoló cigarettafüst, mely szinte toposszá vált a pszichiáter amerikai ábrázolásaiban (Gabbard és Gabbard 1999).

A TUDATTALAN ÁBRÁZOLÁSÁNAK KIRÁLYI ÚTJA: AZ *EGY LÉLEK TITKAI* ÁLOMJELENETE

A gyermekkori emlék, valamint a film jelenében kibomló terápiás kapcsolat fókuszba állítása mellett az *Egy lélek titkai* maga is felkínál egy elemzési kiindulópontot, a történet rejtélyeinek megoldási kulcsát, az álmot. Az analízis során hónapok után ismét felidéződő¹² képsor 20 percet foglal el a 93 perces játékfilmből, stílusával is kiválik, szinte önálló expresszionista műalkotásnak (eltorzított arányok és perspektíva, kartonpapír-város, montázstechnika) tekinthető, nappali maradványokként pedig

¹² Az álomjelenet későbbi megisméltése, melyet szintén ért kritika, arra is alkalmas ad, hogy érzékeltesse az idő múlását a terápia előrehaladtával, ami a filmes reprezentáció egyik említett nehézsége.

magába sűríti az addigi eseményeket (a szomszédban történt gyilkosságot, hajvágáskor a feleség nyakán ejtett sebet, a pletykáló szomszédokat, a férj munkahelyén öszszesűgő nőket, az unokatestvér közelgő látogatását, illetve az ajándékba hozott termékenységszobrot és kardot).

A nyitó jelenet *A „Farkasember”-re* (1998) való utalásként is értelmezhető (lásd 5. Kép): a viharra (das Umwetter) felriadó, és a kertbe kilépő főhősre a feleség unokatestvére (das Vetter) egy fán ülve fegyvert tart, Freud pedig így írja le a kulcsálmot páciense terápiájában:

---

5. Kép: Az álom nyitó jelenete mint a „A Farkasember” intertextusa

---

„Azt álmodtam, hogy éjjel van, és én az ágyamban fekszem... Hirtelen magától kinyílik az ablak, s rémülten látom, hogy a nagy diófán az ablak előtt néhány fehér farkas ül... nagy félelmemben, nyilvánvalóan attól, hogy megesznek a farkasok, felkiáltottam és felébredtem. Dadám sietett ágyamoz, hogy megnézzze, mi történt velem. (1998, 102. o.)”

Az intertextus Chodorkoff és Baxter (1974) megállapítását húzza alá, melyben a főhős gyermekkori traumáját a transzformált ősjelenet végigkísérésére vezetik vissza. Nem csupán az álom terápiás folyamatbeli elhelyezése tükrözi a pszichoanalízisben betöltött szerepét, de alkotóelemei (hétköznapi történések beépülése, a pszichés konfliktus szimbólumokba fordítása) és szerkezete (asszociatív logika) is megfelel a szakmai elvárásoknak. Pabst felhasználta az álommunka filmes megjelenítésének kedvelt kortárs technikáit, kameratrükkjeit (képek egymásra rakása, visszafelé), illetve, amit Jacobsen filmtörténeti újdonságként emelt ki, egyedi megoldásokat talált a különböző pszichés működések (emlékezés – fehér háttér, tárgyak nélkül; álom – expresszionista képszerkesztés; képzelet) képi elválasztására:

„az eszme és a kép, a valóság és az álom, egy élet tudatos és tudattalan tartalmainak asszociatív összefűzési technikájával a játékfilmes grammatika új dimenzióját teremtette meg.” (1997, 65. o.)

ÖSSZEGRZÉS

A tanulmány kettős feladatra vállalkozott: egyfelől rövid áttekintést kívánt adni a pszichoanalízis és film korai kapcsolatának, azonosságainak és feszültségeinek csomópontjairól, melynek első csúcspontja az 1925-ben indult film-ügy. Az első pszichoanalitikus játékfilm körül sűrűsödő vita a pszichoanalitikus mozgalmon belül azonban több forrásból táplálkozott: a személyes érdekellentétek mellett szerepet kapott benne a pszichoanalízis arculatának meghatározásáért vívott harc, és mindezek felett zajlott a pszichoanalízis filmes ábrázolhatóságának kérdését érintő állásfoglalás, véleménycsere. Jelen keretek között a fókusz mindenképpen az utóbbi kérdés kibontására kívántam helyezni, nem mellőzhettem azonban a háttér folyamatok felvillantását. Az eredeti dokumentumok (Freud–Abraham levelek) alapján rekonstruált „vita”-történet mára az *Egy lélek titkai* című film elemzésének részévé és a pszichoanalitikus filmkritika történetének szimbolikus kezdőpontjává vált. Emellett megkíséreltem a film korabeli és mai értelmezéseinek egyes vonulatait is bemutatni az alkalmazott filmes műfajok és technikai eszközök, valamint az ábrázolt tartalom hitelességének kérdésében. Zárógondolatként Chodorkoff és Baxter (1974) értékelésével szeretnék válaszolni arra a tanulmányon végig jelenlevő kérdésre, hogy a pszichoanalízis mely részei reprezentálhatóak a mozgókép által, illetve hogy az *Egy lélek titkai* milyen helyet foglal el a filmes ábrázolások között:

„...teoretikus állításokat sokkal nehezebb ábrázolni. A klinikai anyag szépen adja magát a kinematografikus megjelenítésre. A klinikai adatok abból származnak, amit hallunk és látunk, ezek pedig éppen azok az érzéki modalitások, melyeket a mozi mozgásba hoz.”

„Az eredmény nem túl sikeres, ha a való élettel hasonlítjuk össze, de sokkal pontosabb, mint a mostani filmes ábrázolások.” (331. és 328. o.)

REPRESENTATION OF THE „TALKING CURE” ON (SILENT) FILM

The paper examines the emblematic encounter of psychoanalysis and film: the birth of Secrets of a soul (1926), which was first started as an educational film with the aim to introduce psychoanalysis to the public, but it eventually became a feature film; this story also touches the issue of the possibility of representing the complexity of psychoanalysis on the screen.

In the history of psychoanalysis, the controversy about this film shows the ambivalent relationship of the first generation of analysts to the cinema as a new medium. On the one hand they regarded it as the most perfect tool to represent mental processes; on the other they were confronted by the unavoidably simplifying and popular nature of the cinematographic representation of scientific topics. Thus the first part of this study is a documentary about the

history of psychoanalysis, giving insight into the working of the analytic movement and that of a media campaign in the 1920s through introducing original documents. "Victims" of the process were the consultants Hanns Sachs and Karl Abraham.

*The second part focuses on the examination of the work of art which ignited the controversy about the cinematographic representation of psychoanalysis. Through this, the paper aims to provide contexts of interpretation: it gives a glimpse of the contemporary cultural scene, examines the authenticity of the elements of content in *Secrets of a soul*, and also shows the tools of the cinematographic representation of diverse mental phenomena. Relevance of the film-analysis – also regarded as a case – is ensured by the growing interest in the history of psychoanalytic film criticism, with G. W. Pabst's piece as a starting point. Keywords: history of psychoanalysis – cinematographic representation of psychoanalysis*

IRODALOM

- Andreas-Salomé, L. (1913/1987) *The Freud Journal*. Ford. Leavy S. A., London, Quartet.
- Bergstrom, J. (1990) Psychological Explanation in the Films of Lang and Pabst. In: Kaplan E. A. (ed.) *Psychoanalysis and Cinema*. Routledge, 163-180.
- Bergstrom, J. (1999) Introduction: Parallel Lines. In: Bergstrom J. (ed.): *Endless Night: Cinema and Psychoanalysis, Parallel Histories*. Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1-25.
- Bókay A. (1991) Sorsfordulók a pszichoanalízisben. (Az 1924-es Rank-vita mint a közép-európai hermeneutikus pszichoanalízis önállósodásának kezdete). *Thalassa*, 1, 25-43.
- Chodorkoff, B., Baxter, S. (1974) „Secrets of a Soul”: An Early Psychoanalytic Film Venture. *American Imago*, 31/4, 319-334.
- De Mijolla, A. (1999) Freud and the Psychoanalytic Situation on the Screen. In: Bergstrom J. (ed.): *Endless Night: Cinema and Psychoanalysis, Parallel Histories*. Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 187-199.
- Blakeston, O. (1929) *The Things They Do*. Close Up, IV, 62-66.
- Doane, M. A. (1999) Temporality, Storage, Legibility: Freud, Marey and the Cinema. In: Bergstrom J. (ed.): *Endless Night: Cinema and Psychoanalysis, Parallel Histories*. Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 55-85.
- Freud, S. (1918/1998) . A Farkasember – Klinikai esettanulmányok II. Ford. Berényi G., *Sigmund Freud Művei VII*, Budapest, Cserépfalvi, 75-188.
- Friedberg, A. (1990) An Unheimlich Maneuver between Psychoanalysis and the Cinema: *Secrets of a Soul* (1926). In: Rentschler E. (ed.): *The Films of G. W. Pabst. An Extraterritorial Cinema*. New Brunswick/London, Rutgers, 40-51.
- Gabbard, G. O.; Gabbard, K. (1999) *Psychiatry and the Cinema*. 2nd Edition, Washington, London, American Psychiatric Press Inc.
- Gifford, S. (2004) Freud at the Movies, 1907-1925. From the Piazza Colonna and Hammerstein's Roofgarden to *The Secrets of a Soul*. In: Brandell J. R. (ed.): *Celluloid Couches, Cinematic Clients. Psychoanalysis and Psychotherapy in the Movies*. Albany, State University of New York Press, 147-165.
- Grosskurth, P. (1991) *The Secret Ring. Freud's Inner Circle and the Politics of Psychoanalysis*. London, Johnatan Cape.
- Hárnik J. (1926) Psychoanalytischer Film. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 12, 580-581.
- Jacobsen W. (Hrsg.) (1997) G. W. Pabst. Argon.
- Lukács Gy. (1913/2001) A film poétikája. In: *Kőhíti Zs. (szerk.): A magyar film olvasókönyve (1908-1943)*. Budapest, Magyar Nemzeti Filmarchívum, 33-39.

- Marcus, L. (2001/2006) Álom és kinematografikus tudat. Apertúra Filmelméleti és Filmtörténeti Szakfolyóirat, ősztél (internetes elérhetőség: <http://www.apertura.hu/2006/osz/marcus>)
- Metz, C. (1982) *The Imaginary Signifier: Psychoanalysis and the Cinema*. Ford. Britton C., Williams A., Brewster B. és Guzzetti. A., B. Bloomington, IN, Indiana University Press.
- Papp O. (2007) A film mint a pszichoanalízis mostohagyyermeke. Konferencia-előadás és kézirat: Elfelejtett alakok és deviánsok a korai pszichoanalízis történetében: A pszichoanalízis mostohagyyermekei, Pécs.
- Rank, O. (1914) Der Doppelgänger. *Imago*, 3, 97-164
- Reichmayr, J. (1990) Psychoanalyse, Film und Öffentlichkeit. In: *Spurensuche in der Geschichte der Psychoanalyse*. Frankfurt, Nexus, 103-106.
- Ries, P. (1995) Popularise and/or be Damned: Psychoanalysis and Film at the Crossroads in 1925. *International Journal of Psychoanalysis*, 76, 759-791.
- Die Rundbriefe des „Geheimen Komites”. (2006) Bd 4: 1923-1927, Wittenberger G., Tögel C. (Hrsg.), Tübingen, Edition Diskord.
- Sachs, H. (1926/1997) Psycho-Analyse: Rätsel des Unbewussten. In: Jacobsen W. (Hrsg.): G. W. Pabst. Argon, 175-184.
- Sachs, H. (1928) Film psychology. *Close Up*, 3/5, 8-15.
- Sachs, H. (1945) *Freud, Master and Friend*. London, Imago Publishing Co. Ltd.
- Sharpe, E. F. (1937) *Dream Analysis*. London, Hogarth.
- Sigmund Freud–Ferenczi Sándor: *Levelezés (1925-1933)*, (2005) Ford. Berényi G., Erős F., Kovács A. (s.a.r. és szerk.), III/2. kötet, Budapest, Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó.
- The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907-1925*. (2002) Completed Edition, Falzeder E. (ed.), London, New York, Karnac.

LÉLEKTANI REALITÁS ROWLING HARRY POTTERÉNEK VARÁZSLATOS VILÁGÁBAN

Tanulmányomban szeretném megmutatni, hogy miben áll a rowlingi jellemábrázolás koherenciája, a lélektani összefüggések ösztönös vagy tudatos ismerete. Ezt a gondolatot két témában fogom kifejteni. Az egyik téma a főhős, Harry Potter, valamint a legfőbb gonosz, Voldemort sorsának összehasonlítása. Az egyik a jót, a másik a rosszat jeleníti meg, miközben az életükben – még számukra is szembeötlően – zavarba ejtően sok a hasonlóság, a párhuzam. A különbségek viszont gyökeresen ellentétes jellemfejlődéshez vezetnek. Ezek pedig az első évek tárgyakapcsolatában, illetve annak hiányában, valamint a fogantatás és a családi sors más-más körülményeiben rejlenek.

A másik téma az egyik tanár főszereplő, Piton jellemének némileg ellentmondásos alakulása. Az ő sorsa azért érdekes, mert éppen ő Rowling rajongótáborának egyik projekciós figurája; a rajongók saját írásaiban megjelenik a fantázia, hogy a kegyetlen felszín valójában az ellentétét takarja. Ezeket a romantikus elképzeléseket átélők közé tartozó páciensem gyerekkori azonosulásain keresztül szeretném megmutatni ennek a fantáziának egy lehetséges eredetét, valamint a „rossz” tárgyhoz való kötődés más példáit is.

Kulcsszavak: jellemábrázolás – koherencia – hasítás – tárgyakapcsolat

Máig előttem van a 12 éves Gábor, amint a Harry Potter éppen megvásárolt második kötetét türelmetlen mozdulattal az ágyra dobja, és mohón folytatja a könyvnek a buszon elkezdett olvasását. Bár később engem is magukkal ragadtak, megfejteni nem tudom a Harry Potter regények hatalmas sikerének titkát. Engem elsősorban Rowling jellemábrázolásának mélysége és koherenciája ragadott meg. A főhősök karakterét a szerző azok koragyermekkori és kamaszkori élményeiből, valamint hallott és elképzelt családi legendákból bontja ki. A mesés, mágikus elemek ellenére, sőt épp ezekkel együtt, a történet lélektanilag hiteles. Rowling ugyanis a jellemábrázolásban szigorú logikát követ, ahogy a varázslásnak is jól felépített szabályrendszerét alkotja meg. A mágia iskolai tananyag, tárgya a veleszületett mágikus képesség kibontása, és ezáltal a csodálatos és a valóságos egybefonódik.

Dolgozatomban szeretném megmutatni, hogy miben áll a rowlingi jellemábrázolás koherenciája, a lélektani összefüggések ösztönös vagy tudatos ismerete. Ezt a gondolatot két témában fogom kifejteni. Az egyik téma a főhős, Harry Potter, valamint a legfőbb gonosz, Voldemort sorsának összehasonlítása. A másik téma az egyik tanár főszereplő, Piton jellemének némileg ellentmondásos alakulása. A szerző néhány kötetten keresztül nyitva hagyja, hogy melyik oldalon köt majd ki végül ez a tehetséges, de keserű varázslótanár. Rowling pontot látszik tenni a kételyekre a ható-

dik kötet végén, azaz egyértelművé teszi, hogy a gyerekekkel kegyetlenkedő tanár nem állhat a jó oldalon. Ezzel szemben a hetedik kötetben kiderül, hogy Piton mégis, mint kettős ügynök, a jó oldalnak tesz szolgálatot. Így a hasítást, azaz a jó és a rossz egyértelmű elkülönítését a szerző elkerüli. Piton személyiségének mozaikkocskáihoz újak jönnek, a meglevők pedig részben más értelmet nyernek.

Piton sorsa azért érdekes, mert éppen ő Rowling rajongótáborának egyik projekciós figurája: a rajongók saját írásaiban megjelenik a fantázia, hogy a kegyetlen felszín valójában az ellentétét takarja, Piton jó volt valaha, vagy kiderül, hogy mégiscsak jó lesz – a jövőben. Rowling végül a hasítást elkerülve megengedi, hogy a rossz karakterű figura a jó oldalon álljon, anélkül, hogy tápot adna az olvasók romantikus elképzelésének. Hasonló romantikus elképzeléseket átélők közé tartozó páciensem gyerekkori azonosulásain keresztül szeretném megmutatni ennek a fantáziának egy lehetséges eredetét, valamint a „rossz” tárgyhoz való kötődés más példáit is.

A KÉT FŐHŐS SORSÁNAK HASONLÓSÁGAI ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉGEI

Közhely a pszichológiában az első kapcsolatok kitüntetett jelentősége a későbbi traumák elviselésében. Stabil, meleg családi háttér biztonságot adhat szélsőséges helyzetekben is. Kertész Imre Sorstalanságában Köves kívülállása nem a deportálással kezdődött, ezt megelőzően is érezhető, hogy egyik szülőjéhez sem tartozik, elidegenedett, magányos kamasz. A szorongással, megalázással teli karkai világ nála nem projekció, hanem valóság, és erről csak a karkaihoz hasonló, az abszurd természetesség nyelvén lehet írni.

Harry Potter egy éves koráig él együtt szüleivel. A szülők harmóniában élnek, gyereküket gyöngéden, szeretetben nevelik. De ebben az időben a varázsló-társadalom már kettészakadt, a törvényesség helyett Voldemort és cinkosai uralják a világot, a velük szembeszegülő varázslókat kínozzák, hidegvérrel gyilkolnak. Egy jóslat miatt, amely szerint hatalmát feltehetően Harry Potter veszélyezteti, Voldemort személyesen megy el, hogy megölje a kisgyereket. Az apa élete árán próbálja feltartóztatni Voldemortot, az anya karjában védi a gyereket. Az anya is meghal. A gyerekre szórt halálos átok azonban visszazáll Voldemortra, aki több évre eltűnik, létalatti életet él, hatalmát elveszíti, néhány hűséges alattvalójára szorul. A varázslóvilág fel szabadul, Harry Potternek köszönhetően, aki erről mit sem tud.

Harry ugyanis 1 évesen anyja nővérének nem varázsló családjába kerül, ahol szégyellik varázsló voltát, titkolják előle származását; úgy tudja, szülei autóbalesetben haltak meg. Haragszanak rá a létezése miatt is, míg vele egyidős unokatestvérét kényeztetik. Szeretet nélkül, durván bánnak vele. Egészen addig él így, míg behívót nem kap a varázsló iskolába, Roxfortba, 11 éves korában.

Az addig mostoha körülmények között élő fiú tudomást szerez saját, híres szerepéről a varázslóvilágban. Látszólag sodródik az eseményekkel, de valójában alakítja is azokat. A szerző tudatosan is hangsúlyozza: a korai szeretetkapcsolat megóvjától, hogy a gyerekkori trauma – szülei elvesztése és a rideg bánásmód – hatására ő maga is agresszív, bántalmazó legyen. Ehhez hozzájárul a lépten-nyomon hangoztatott legenda, hogy anyja szeretete védte meg a halálos átoktól, valamint kamaszko-

rában az, hogy a felnőttek szinte unalomig ismételtetik, hogy mennyire hasonlít a szüleihez, és hogy milyen büszkék lennének rá.

Idekapcsolódik Rowling saját életének traumája. Az anyai szeretet védelmező erejét, hatalmát hirdető Rowling édesanyja, aki jó humoráról és kedélyéről volt ismert, évekig nem dolgozott, hogy otthon maradhasson két kislányával. Rowling 12 éves, amikor anyja betegsége – a sclerosis multiplex – elkezdődött, és 15, amikor a betegséget diagnosztizálták. Ezután, ahogy egy interjúban elmondta, „nem volt könnyű otthon élni”. A kiegyensúlyozott gyerekkor és a későbbi tragédia együttes hatását érezzük a regényben, azzal a fontos különbséggel, hogy Harry Potter anyjának korai halálával megmaradhatott az idillikus kapcsolat, a betegség nehéz éveit nélkül. Az olvasók körében közismert, hogy a Harry Potter ötlete Rowlingban anyja halála előtt fél évvel fogalmazódott meg egy vonatúton, és csak több évvel később írta meg a regényt. Rowling saját anyjának az első kötetben egy mágikus tárggyal, az Edevis tükrével is emléket állít, amelybe belenézve Harry Potter leghőbb vágyát látja megvalósulni – azaz órákig nézheti a neki integető szüleit. Az Edevis tükrén kívül a varázslók kísértet-világában is „feltámadnak” a halottak. Vikár György a halott visszatérését gyerekek gyászfeldolgozásánál találta jellemzőnek (Vikár, 1984).

Voldemort, Harry Potterrel szemben, sem jó legendába, sem valódi kapcsolatba nem tud kapaszkodni. Árvaházban nevelkedik, mivel anyja belehalt a szülésbe. Szülei nem szerették egymást, anyja bűbájjal varázsolhatta el Voldemort apját, aki már a terhesség alatt elhagyta az anyát, gyermekét nem ismerte. Ahogy Harry Potter, ő is csak 11 éves korában tudja meg, hogy mágikus képességei vannak, amikor a varázslóképző iskolából megkeresik. Számára is ez az iskola jelenti a valódi otthont, ahol a legjobban érzi magát, ahol képességeit kibontakoztathatja, akárcsak Harry Potter. Voldemort azonban már az árvaházban kínozza, bántja gyerektársait. Senkihez nem tartozik, senkiben nem bíz, barátai később sincsenek, csak csatlósai. Életének legfőbb célja, hogy a sötét varázslat eszközeivel a halhatatlanságot elérje.

PITON: NEGATÍV SZEREPLŐ ÁLTAL KIVÁLTOTT POZITÍV ÉRZELMEK A „ROSSZ” TÁRGYAKHOZ VALÓ VONZÓDÁS MOTÍVUMAI

Piton, ahogy Rowling írja, Harryn és Voldemorton kívül a harmadik elhagyott fiú. Bár ő szüleiivel együtt él, de elhagyatott, magányos közöttük. Látjuk kisebb gyerekkorában, ahogy sír, miközben szülei veszekednek. És látjuk, ahogy csúfolják, nevetéssé teszik ápolatlansága, fennhéjázása miatt. Harrynak varázslatos úton módja nyílik belenézni Piton iskoláskori emlékeibe, és megdöbbenve veszi tudomásul, hogy tökéletesnek gondolt apja agresszívan viselkedett 16 évesen, Pitont barátaival együtt bántotta. Piton életét a féltékenység és a bosszúvágy hajtja, Voldemort híve lesz. Mint bájitaltánár, zsarnoki módon viselkedik a gyerekekkel, de különösen Harryn áll bosszút annak apja miatt, aki nemcsak gúnyolta, de – ahogy a hetedik kötetből kiderül – a Piton számára gyermekkorától fontos, egyetlen, szeretett lányt, Harry anyját is feleségül vette. Nem a jó választása és nem a leplezett, a világ felé eltitkolt szeretet képessége löki Pitont a jó oldalra, hanem a Harry anyjának halálából adódó gyász és bosszúvágy.

Elhagyott gyerekek szükséglete lehet, hogy az őket elhagyó és elhanyagoló szülőt szeretetteljesnek képzeljék, felmentsék a felelősség, a hazugságaik alól. Ez a projekció épp azoknál működőképes, akiket ritkán vagy egyáltalán nem látogatnak a szülei, akiknél a reális együttélés nem igazítja ki ezt a fantáziát. Mouhot, családgondozással foglalkozó szakember, vérszerinti szülei által elhagyott, nevelőszülőknél nevelkedett felnőtteket vizsgálva ezt a jelenséget inkább a kamaszkor előtt találja jellemzőnek (Mouhot 2001).

2006-ban nagy nyilvánosságot kapott a sajtóban Natascha Kampusch története, akit 10 éves korában elrabolt egy férfi, és ezután 8 és fél évig élt fogolyként egy pincében. Szabadulása először nagy szenzációt és részvétet váltott ki, de a közvéleményt részben maga ellen fordította, mivel elrablóját, aki szökése után öngyilkos lett, meggyászolta, és megnyilatkozásaiban nem volt hajlandó sem elítélni, sem rosszat mondani róla. Elrablása előtt Nataschának apjával volt jó kapcsolata. 12 évesen elhatározta, hogy meg fog szökni, érezte, személyisége erősebb az őt fogva tartónál. A férfi állapotához való folyamatos alkalmazkodás és a vele kialakított viszonylag jó kapcsolat számára a túlélés eszköze volt. (Allan Hall, Michael Leidig 2007)

ESETILLUSZTRÁCIÓ

40 körüli, elvált, jó intellektusú és külsejű páciensnőm, akivel osztoztunk a Harry Potter könyvek iránti szeretetünkben, terápiája alatt többször kifejezte vonzódását Piton iránt. Esetét ebből a szempontból fogom elemezni.

Terápiát sikerületlen párkapcsolatai miatt keresett. Többnyire idősebb, házasságban élő férfiak váltanak ki viharos érzéseket benne, amelyekben együtt van a vágy, hogy az erősnek látott férfi fenntartás nélkül elfogadja, valamint a félelem a férfira vetített agressziójától. A kapcsolatok rövid életűek, csalódáshoz vezetnek.

Apja elhagyta anyját terhessége alatt. Apjával kapcsolatos fantáziái merevek, képszerűek, mint brutális, mindenre képes férfi jelent meg gyerekkorában. Anyja megvetéssel beszélt apjáról, aki elhagyta őket, akinek a páciens „nem kellett”.

A páciens gyerekkorában úgy érezte, anyjának se kell. Anyja óvodás korában produkáltatta az énekelni, szavalni tudó kislányt, majd később sokszor durván bánt vele, haragudott rá, verte. Mondogatta, hogy „olyan vagy, mint apád”. A páciens a velük élő nagyszüleivel sok időt töltött, nagyapjánál érzett valódi elfogadást és menedéket anyja ellen. 5 éves volt, amikor nagyapja meghalt. Az anya pár év múlva férjhez ment, a páciens jó kapcsolatot alakított ki új apjával, aki – akár csak nagyapja – szövetségest jelentett az anya ellen. Anyjával való kapcsolatát úgy élte meg, hogy belé nem lehetett kapaszkodni, ezért korán önálló lett. A páciensben terápiája folyamán egyre inkább tudatossá vált mély haragja anyja iránt. Megbocsátani nem tud, megérteni nem akarja; kapcsolatuk mégis szoros, anyja támogatását elfogadja.

Az áttételben ugyanakkor megjelennek anyja vágyott vagy valódi, de a páciens által lehasított, át nem élt, pozitív aspektusai is. Több álmában mint egy nehéz helyzetből való megmentője, segítője jelentem meg, valamint egy másik álomban mint

egy felnőtt nő, akihez ő kisgyerekként odabújhat. Kapcsolatunkat sokáig félti haragos érzéseitől, bizalmatlanságától, tart a megtorlástól. Ezek nagyon lassan jönnek elő, néha elszólással, acting-out révén, és a terápia folyamán egyre inkább álmokon keresztül. Visszatérő motívumuk, hogy nem őrá figyelek, mással vagyok elfoglalva. Attól tart tudatosan is, hogy nekem nem fontos, valójában nem érdekel, nem értékelem. A kezdeti öntudatlanságból egyre inkább felszínre kerülnek saját kontrolláló, büntető tendenciái, velem és anyjával kapcsolatban. Veszélyes kalandokról fantáziál, hogy anyja szenvedjen, izguljon érte. Rám haragszik, mert úgy érzi, fájdalmas dolgokat mondtam ki a kapcsolatairól, felnyitottam a szemét.

Úgy tűnik, ragaszkodik az anya egyoldalúan negatív képéhez. Saját magát részben a rossznak, az elhagyónak tartott apjával azonosítja. A kegyetlennek látott férfiakba önmaga jó részét is belevetíti. Ahogy kifejezi, ezek a férfiak megríkátják, be akarja bizonyítani, hogy érdemes a szeretetükre. Vágyik arra, hogy átlásson rajta, hogy elég erősek legyenek ahhoz, hogy saját agresszív érzéseit megfékezzék, megnyugtassák, elrejtett nőiességét észrevegyék. A valóságban ehelyett rövid fellángolás után a gyerekkorihoz hasonló fájdalmat éli újra: azt az érzést, hogy ő nem kell, ahogy az apjának se kellett; hogy nem úgy fogadják el, ahogy szeretné. De ebben szintén egyre inkább látja saját szerepét, azt, ahogyan gyerekkorában harcolt nagyapja szeretetéért anyjával és nagymamájával szemben, és felnőttkorában a harmadik szerepét már öntudatlanul választva, küzd az elképzelt riválissal szemben.

Összefoglalva: a páciens számára vonzó, erősnek és néha brutálisnak tűnő férfi képe, aki lehetne akár Piton is a Harry Potterből, az önmagáról való elképzelésének kivetítése. Az anyjával való kapcsolat viszontagságaiból kialakuló saját agressziója mögött ugyanis ott a gyengédség és az elfogadás iránti vágya. A jó feltételezése a rossz mögött hordozza a megmentési vágyat, ami egyszerre vonatkozik önmagára és a másik félre.

Nemes Lívia József Attila tárgykapcsolatairól szóló tanulmányában a költő által kiváltott megmentési vágyat elemzi. Szerelmei, az őt körülvevő nők úgy érezték, hogy meg tudnák menteni, ha az anyai szeretet teljes odaadásával fogadnák el. Ez az érzés jóval József Attila halála után is sok nőben mozdul meg. Nemes Lívia a megmentési vágy kielégíthetlenségére hívja fel a figyelmet. Megállapítja, hogy gyermeki vágya az őt szerető anya után regresszív módon, gyermeki követelésben nyilvánult meg. Másrészt utal a vágy önellentmondó, ambivalens aspektusára: ha a nők anyailag közelednek hozzá, férfi-önbecsülése szenved sérülést (Nemes 1998).

Visszatérve témánkhoz: a „rossz” tárgyhoz való kötődés a gyerekeknek abban a szükségletében jelenik meg, hogy az őt elhagyó, vagy a vele rosszul bánó szülők legalább egyikét, akár átmenetileg, jónak érzékelye, felmentse. A felnőtt a „rossz” tárgyat már választja, és az ismétlési kényszer folytán újra és újra csalódik benne és önmagában is, mivel nem képes a „rossz” tárgyat „jóvá” varázsolni.

PSYCHOLOGICAL REALITY IN THE MIRACULOUS WORLD OF ROWLING'S HARRY POTTER

In this presentation I would like to show the coherence of Rowling's character portrayal and her instinctive or conscious knowledge of psychological connections. I will first compare the fates of the two main characters: the hero Harry Potter and the evil villain Voldemort. One of them embodies the good and the other the bad – but even these protagonists themselves are bewildered by the many similarities and parallels between their lives. Their differences, however, lead to entirely contrasting character development. These differences mainly originate from the circumstances of the object relations (or the lack of them) of the first years of their lives, and in the dissimilarities of their conception and family fate.

I will next discuss the contradictory character development of a Hogwarts teacher, Snape. His fate is interesting, because he is a projective character of the fans. In the fans' own novels a fantasy often appears that the cruel surface hides its exact opposite. One of my patients also had this romantic fantasy. I would like to show the possible origin of this patient's fantasy through her childhood identification. I shall generalize the observations to other examples of affection to the „bad” object

Key words: character portrayal – coherence – splitting – object relations

IRODALOM

- Hall. A., Leidig, M. (2007): *Lány a pincében*. Budapest, Partvonal kiadó.
- Kertész I. (1975): *Sorstalanság*. Budapest, Magvető kiadó.
- Mouhoz, F. (2001): *Le devenir des enfants de l'aide sociale à l'enfance*. *Devenir*, No. 1.
- Nemes L. (1998): *József Attila tárgykapcsolatai*. In: *Alkotó és alkotás*, Budapest, Animula.
- Vikár Gy. (1984): *A gyermek és a gyász*. In: *Gyógyítás és öngyógyítás*. Budapest, Magvető kiadó.

KLINIKAI MUNKA KÖZELRŐL

SZEMÉLYES ELMÉLETTÖREDÉKEK TERÁPIÁS ÓRARÉSZLET CSOPORTOS ELEMZÉSÉBEN

Írásunkban a 2007. évi pszichoanalitikus konferencián Párhuzamos történések címmel megtartott műhelyünk munkáját mutatjuk be.

Célkitűzésünk az volt, hogy egy terápiás óra hangfelvételen rögzített anyagán dolgozva figyeljük meg azokat az egyéni sémákat, személyes elméleteket, amelyekkel terapeutaként nap mint nap dolgozunk.

Cikkünkben összefoglaljuk műhelyünknek a 2007. évi pszichoanalitikus konferencián bemutatott munkáját. A reflektáló csoportként működő műhely az egyik tag hangfelvételtől átirított terápiás óráját vizsgálta.

Munkánk során kettős célt követtünk. Először – megszólalásról megszólalásra haladva – az óra történéseit igyekeztünk megérteni. Másodsor, kommentárjainkat összevetve, megkíséreltük kölcsönösen feltárni, melyek azok a személyes – elméleti formában is megjelenő – sémák, amelyekre támaszkodva értelmeztük az óra folyamatát.

Utalunk arra a csoportdinamikára is, melyben létrejött az a közös megértési alap, mely lehetővé tette, hogy az eltérések dacára is követni tudjuk egymás elgondolásait. Érzékelhető volt, ahogy megerősödtek a konszenzusos elemek, és ennek megfelelően a kevésbé integrálható elemek perifériára kerültek, majd eltűntek a közös beszédből.

Terjedelmi korlátból az egymásra adott kölcsönös reflexióknak csak egyike jelenik meg. Ebben az órán résztvevő terapeuta keresi a kollégák értelmező szövegében a személyes észjárásokat és számol be saját elgondolásairól.

Kulcsszavak: pszichoanalitikus elmélet, pszichoanalitikus fogalmak – egyéni sémák, személyes, magán, implicit elméletek – hangfelvétel, terápiás óra elemzése

ELMÉLETI BEVEZETÉS

Elöljáróban utalunk néhány szerzőre, akiket azok a formák foglalkoztattak, amelyekben a pszichoanalitikus elméletek megjelennek a terapeuta személyes szintjén, valamint az, hogy ezek az egyéni változatok hogyan viszonyulnak az elmélet hivatalos, publikus formáihoz.

Sandler (1983) szerint a pszichoanalitikus elmélet a kezdetektől fogva szervesen fejlődik. Új területek születtek folyamatosan, ezek lazán, többnyire definiálatlanul kapcsolódtak a régebbi elméletekhez. Az új felfedezések nyomás alá helyezték az addig központinak számító fogalmakat. Sandler mellett érvel, hogy a pszichoanalízisnek olyan – kellően rugalmas és hajlékony – fogalmakra van szüksége, amelyek eze-

ket a nyomásokat el tudják nyelni. Ha viszont elfogadjuk ezt a hajlékonyságot, számítanunk kell arra is, hogy fogalmaink több jelentésdimenzióval fognak rendelkezni. Sandler szerint nagyban segítené a fejlődést, ha vizsgálni tudnánk a fogalmaknak az egyes pszichoanalitikusok fejében élő jelentéseit.

Klinikai tapasztalatuk növekedésével az analitikusok olyan bővülő részlelmélet-együtteseket alakítanak ki, amelyek javarészből tudattalan gondolkodás eredményei. Utóbbiból az is következik, hogy az elméletrészek közti ellentmondásoknak nincs túl nagy jelentőségük. Ezek az elméletrészek lehívhatók, készenlétben várják az alkalmas helyzetet. Tudatosításukban szerepet játszik, hogy milyen mértékben csengenek össze a hivatalos, „standard” elméletekkel.

Sandler több példával is szemlélteti, hogyan tágul egy-egy fogalom jelentése, leggyakrabban a technikák változásait követve. Freud felfogásában az áttétel eredete egy olyan téves kapcsolat, ami összeköti a múlt egyik jelentős személyét az analitikussal. Ilyen formán a – sokáig vezetőnek számító – definíció szerint az áttétel a múlt ismétlése a jelenben. Idővel azonban újabb jelentések merültek fel, holott továbbra is áttételről beszéltek, például akkor, amikor azt hangsúlyozták, hogy az áttétel olyan különleges kapcsolat, amely szabad teret biztosít a páciensnek az analitikusra vonatkozó fantáziáihoz. Anna Freud már különbséget tesz a libidinális készletek áttétele és az elhárítások áttétele között. Utóbbiban azokra a mechanizmusokra utal, melyek egy másik személyt használnak fel az elhárítás céljaira (azonosulás az agresszszorral, altruisztikus önfeladás). Sandler szerint ezek a tárgyhoz kapcsolódó védekezések – ide sorolható Melanie Klein projektív identifikációja is – egy meghatározóan új jelentésdimenziót kapcsoltak az áttétel fogalmához, mivel áttételnek tekintették, ha a páciens olyan hárításokat használ, melyekbe bevonja az analitikust. Az áttétel fogalma úgy tágult, hogy vonatkozhatott olyan – az analitikusra irányuló – tevékenységre, ami nem egy múltbeli személyhez fűződő viszony ismétlése.

Sandler felfogása óvatosságra int, hiszen a szakmai eszmecsereiben gyakran nem tisztázzuk, hogy milyen jelentésre gondolunk, mikor ugyanazt az elvont fogalmat használjuk, ami sokszor félreértést eredményez.

Bohleber (2005) a *Pszichoterápia* c. folyóiratban is megjelent cikkében vázlatosan leírja az Európai Pszichoanalitikus Föderáció „Elméleti Kérdések Munkacsoportjának” azt a munkáját, melynek során megkísérelték feltérképezni több vektor mentén a magán (implicit) elméleteket a terápiás gyakorlatban. Olyan jelenségeket igyekeznek befogni a magánelméletek tárgykörébe, melyek anekdotikusan közismertek. Szemléltetés gyanánt felsorolunk néhányat: minden analitikusnak megvan a vesszőparipája, vagy világnézete (pl. tragikus-sztoikus vagy romantikus beállítódás). Van, akiknél az álmok terápiás elsőbbséget élveznek, mások arra esküsznek, hogy a tudattalan tudatosítása önmagában terápiás hatású, megint mások a lehasított érzelmekkel való kapcsolatra helyezik a hangsúlyt, de vannak olyanok is, akik a felettes-én erőszakosságát enyhítenék elsősorban. Sokan a nem-verbális anyagot preferálják, vagy pedig valamelyik fejlődési szakaszt részesítik előnyben. Ez a néhány esetlegesen kiragadott aspektus is jól szemlélteti, hogy hány olyan, nem kimondottan „elmélet-specifikus” tényező befolyásolja az analitikusok munkáját, amelyek elméleti megalapozottságában aligha kételkednek.

A magánelméletek iránti érdeklődés tükröződik az IPA fogalom-kutatásra létrehozott albizottság munkájában is. Erről Leuzinger-Bohleber és Fischmann (2006) számolnak be. A fogalom-kutatás a pszichoanalitikus fogalmak tisztázása és az ismételt definíciók révén hozzásegít a klinikai felfedezések értehetőbbé tételéhez. Az áttekinthetőbbé és könnyebben kifejezhetővé tett fogalmak felgyorsíthatják a pszichoanalitikus gondolkodás integrációját. Dolgozatukból azokat a részeket emeljük ki, melyek műhelymunkánkhoz kapcsolhatók. A klinikai kutatásban – a terápiás helyzetet alapul véve – az analitikus fejében a következő „rétegződés” figyelhető meg: személyes elméletek vagy mini-elméletek; nem egyedileg sűrített metaforák; fogalmak; és elméleti modellek. Csatolások és visszacsatolások révén a szintek között állandó a körforgás.

Állításuk szerint az értelmezés folyamán az analitikus nem redukál (a tudomány hagyományos eljárása szerint) hanem kivon, kinyer (extrahál). A második eljárásban az eredeti anyagot – a terápiás kapcsolat érzelmi-kognitív teljességét – a konstruktum nem helyettesíti, így a klinikai anyag – redukció révén – nem „meghaladható”. Az analitikus azzal a tudattal vonja ki az értelmezésre szánt összefüggéseket, hogy azoknak csakis az eredeti anyagra való visszahatásban van értelmük.

A szerzők egyik legfontosabb állítása, hogy az értelmezések mini-elméletek. A szabadon lebegő figyelem állapotában – zömmel tudattalanul – az analitikus összehasonlítja a páciensét más személyekkel – páciensekkel és nem-páciensekkel –, valamint az előző órákon megmutatkozó viselkedésével. Egyedi sajátosságokat fedez fel, és ezeket megpróbálja tudatossá tenni. Megfigyeléseit értelmezésben fogalmazza meg, gondolatok vagy képek formájában. Olyan jelentést hoz létre, ami túlmegy a páciensnek az adott jelenségről való felfogásán. Az értelmezési folyamat a tudattalan fantáziák, konfliktusok aktuálisan megfigyelt területéről mini-elméletet, mini-modellt hoz létre, amely metafora vagy elvont fogalom gyanánt fejeződik ki. A kognitív pszichológia nyelvén ezt nevezik az általánosított szcénák megragadásának. A szerző saját példát említ: amikor egyik páciensét először látta, igen intenzív benyomással azt érezte, hogy „ez egy öngyilkos terrorista”. Felfogása szerint már ez a benyomás is egy olyan mini-elmélet, melyben megragadta a páciens – ödipális fantáziákhoz és heves kulturális konfliktushoz kötődő – önagressziós hajlamát. A szerzők szerint a metaforák a páciensek fantáziáiból származnak és a bennük sűrűsödő anyag képezi a későbbi fogalmi építkezés alapját.

Fontosnak tartják megjegyezni, hogy az elvont fogalmak (pl. védekezés, vágy, narcizmus, felettes-én stb.) klinikai használatában a fordított utat is be kell járni. Újra fel kell fedezni az absztrakt fogalmakat az egyedi belső világra történő alkalmazás során. A fogalmakban meg kell látni a sűrített metaforákat és az értelmezésre alkalmas mini-elméleteket. Az analitikus egyik legnehezebb feladata a *szimbolizáló individualizálás*, aminek révén visszanyeri azt a képszerű és érzelmileg telített területet, ami a páciens számára elveszett. Az absztrakció tengelyén való állandó mozgás egyben a klinikai kutatás ciklikus természetét is példázza.

AZ ANALITIKUS ANYAG ÉS FELDOLGOZÁSA

A következőkben bemutatjuk az órarészletet és négy terapeutának – a cikk négy szerzőjének – a reflexióit. A munka során először minden terapeuta egyénileg fűzött

kommentárt a lejegyzett órához, majd észrevételeinket több ízben is megbeszéltük, és ennek nyomán valamelyest módosítottunk saját szövegeinken. A csoport tagjai hatottak egymásra, azonban mégis jellemzően megmaradt mindegyik szerzőnek a saját markáns gondolkodásmódja, irányvonala. Az itt közreadott anyag a végleges verzió, amely már tükrözi a csoportmunka hatását.

Az órarészlet az első szerző anyaga.

A páciens 30 éves, gyermekarcú férfi, aki a pszichoterápiában „jellemváltozást” szeretne elérni. Serdülőkorát identitásválságok hatották át, partnerkapcsolata még nem volt. Homoerotikus fantáziái összeegyeztethetetlenek vallásos meggyőződésével. Szüleivel él, apjával szemben gyakran érez gyűlöletet. Egy kiségyházzal való találkozására óta élete középpontjában a megtérés áll. Kényszeresen foglalkozik magával, elsősorban külsejével. A terápiát idealizálja, gyülekezeti életével egyenrangú foglalkozásnak tartja.

Analitikus fekvő terápiájában nemrég emelkedett az óraszám heti kettőről háromra.

Az óra elején a páciens arról beszél, hogy milyen nehéz volt eljönnie, mert három nappal előbb egyik kolléganője telefonon megkérte egy helyettesítésre, ami a terápiás óra idejére esett. A beszélgetés hevében a páciens megfeledkezett az óráról. Munkatársánál korrigálni már nem tudott, de mégiscsak eljött, úgy, hogy elkérezkedett a főnöknőtől, aki viszont így tudomást szerzett a kolléganő szervezkedéséről. A páciens arról beszél, hogy attól fél, hogy mind a kolléganő, mind a főnök haragudni fognak rá. Nem tudja, hogy mindent egybevéve jól járt-e el, és hogy voltaképpen mi is történhetett, hogy akaratán kívül ekkora pácba került.

A továbbiakban egyenként követjük nyomon az órarészlet kilenc megszólalását és a rájuk adott reflexiókat. Egy-egy megszólalás után összegyűjtjük a terapeuták vonatkozó reflexióit. Próbáljuk őrizni az eredeti ”jegyzőkönyvszerű” stílust, amelyben lejegyeztük gondolatainkat, mert ebben táruul fel leginkább a sémáknak az a játéka, amelyen kibontakoznak a személyes elméleti viszonyulások.

ELSŐ RÉSZ

1. P.: *Sikerült ideérnem, de nem otthonról jöttem egyébként, mert hát a kolléganőm be-kavart, mert valamit muszáj volt elintéznie, és ezért úgy tudta megoldani, hogy végül én bejöttem, de elkérezkedtem. De haragszik rám a Bea, haragudott rám. Hát van ilyen, hogy így... Na mindegy, amikor fölhívott, akkor így hirtelen igent mondtam... van ilyen, hogy így nem gondolok bele. Nem felejtettem el, hogy idejövök, mert csomó mindenkinek mondtam, akik tudják, hogy idejárom, és mondtam, hogy 3-szor fogok járni... de akkor mégsem jutott eszembe, hogy hétfő, nem tudom, hogy miért. Egy-két óra múlva eszembe jutott, és akkor hívtam, de akkor már ki volt kapcsolva a mobilja, küldtem sms-t, hogy mégse jó, amit csak reggel kapott meg, de addigra mondta anyu, hogy ha már megígértem, akkor csináljam azt, hogy bejövök dolgozni és elkérezkedem. És így csináltam, mondtam, hogy van időpontom és el kell mennem. Gondolhatja, hogy valami orvos-szerű, de végül nekem nem kell beszámolnom arról, hogy hova megyek, és ha megkérdeznének, elmondanám, hogy nem publikus, mert ha elmondanám, akkor elmebetegnek tartana Bea. Ez így szokott lenni, hogy elmebetegnek tartana. Hát így is elmebetegnek tart, engem is meg csomó mindenkit, de disznók elé dobott gyöngy, szóval...*

UZS (*Unoka Zsolt*)

Olvasatomban a páciens megszólalásának „címe”: Sikerült ideérnem. Az ismertetett bonyodalom állomásai: Kata (kolleganő) telefonált, a páciens elvesztette lélekjelenlétét telefonálás közben, nem jutott eszébe a terápiás óra. Akadályokat kellett legyőznie, hogy jóvátegye mulasztását. Veszélyes elkérezkedni, ebben anyja segít, aki egyben a moralitást is képviseli. A veszély forrása a főnök, akitől el kell kérezkedni, a tét a lelepleződés, a titok feltárulása, önmaga őrült reprezentációja miatti szégyen átélése, üldöző reprezentáció kivetülése a valóságba.

A történést az ágencia szempontjából is nézem (Beran 2007). Ágensként nyit: „Sikerült ideérnem”. Ágencia-vesztés történik telefonálás közben, ágencia-visszaszerzés azzal, hogy bement és elkérezkedett. A „jó tárgyagnak” ágensként beszél a terápiáról. Amikor anyja tanácsára hallgat, ágenciát veszít, a tanács kivitelezésével ágenciáját visszanyeri. Titkot tud tartani: ágenciát nyer. Elmebetegnek tartják: ágencia-vesztés.

A páciens a terápiát többféleképpen reprezentálja. Pozitív színezetű, hogy sikerült eljönnie, hogy sok ember tudja, hogy kezelésre jár, előttük valószínűleg büszke erre, a háromszori járást is elújságotta. Az is pozitív, hogy – még ha későn is – eszébe jutott az óra időpontja. Erőfeszítéseket tett az óráért: sms-t küldött, elkérezkedett a munkahelyéről. „Gyöngy”, hogy terápiába jár. Negatív reprezentáció, hogy a terápiával kapcsolatos dolgok miatt megharagudott rá a főnök, hogy megfeledezett az óráról, hogy elmebetegnek tartaná a főnöke, ha kiderülne, hogy jár.

Van egyfajta hasítás az óra reprezentációjában: tudatos, szándékolt szinten pozitív, és az emberek egy csoportjában is pozitív. Külvilági szereplők más részében és a tudattalanban (l. az elfelejtést) negatív. A női autoriter személyek reprezentációja is hasított: anyja támogatja őt, mint terápiába járó, főnöke elmebetegnek tartaná ezért.

A terapeutának szóló üzenet (áttétel): „fontos nekem a terápia. Bár voltak külső és belső nehézségek, legyőztem ezeket”. A heti három alkalomra alighanem büszke, amellet, hogy esetleg ráerőltetésnek érzi.

A potenciális intervenciók terén a következő megfontolások vezérelnének: melyik tárgyrepresentációval fogok identifikálódni a páciens elméjében, és őt mely tárgyrepresentáció felé terelem az intervenciómmal? Erősítem-e az ágencia-érzését vagy nem? Tükrözök-e affektív tartalmakat vagy sem? Leginkább talán az ágenciát fenntartó intervenciót lehetne alkalmazni, végül is ezt ajánlja fel a történet címeként.

MP (*MILÁK PIROSKA*)

A beteg hosszú monológgal kezd, szinte rázúdítja a terapeutára a mondanivalóját. Ez arra utal, hogy valami nagyon felzaklatja, nagyon szeretne mondani valamit. A lényeg, úgy tűnik az, hogy nehezen tudott eljönni az órára, egy munkahelyi konfliktust kellett felvállalnia miatta. Megjelenik a kollégák alakja és a velük kapcsolatos bizonytalan-ellenséges attitűd, illetve az anya alakja, akiről érezhető, hogy nagyon fontos személy, a beteg mintha kissé tartana tőle. Az is nagyon érdekes, hogy két

erőtéljes nőalakot vonultat fel: az egyértelműen negatív főnöknőt és az anya alakját, tulajdonképpen a terapeutával szemben, hiszen ők így vagy úgy, de leértékelik a terápiát, megkérdőjelezzik annak fontosságát. A páciens szexuális identitással kapcsolatos problémáinak ismeretében ez sajátos jelentőségre tesz szert. Eközben nem mondja ki, de úgy tűnik, kissé neheztel a terapeutára, aki közrejátszott a nehéz helyzet létrejöttében. Az mindenesetre elég egyértelmű, hogy ambivalens a terápiával kapcsolatban, hiszen egyfelől elmebetegséget emleget, másfelől a disznók elé dobott gyöngyöt. Egyszerre fél, hogy leértékelik a terápia miatt, és ugyanakkor leértékeli a többieket, a „laikusokat”. Kicsit mintha azt is várná, hogy a terapeuta védje meg a terápiát.

SB (*SARKADI BORBÁLA*)

A páciens konfliktusos eseményekről és az ezzel kapcsolatos ambivalens érzéseiről számol be, amelyek az áttételt is egyértelműen érintik. Nehéz volt eljönnie a terápiás órájára, mert ellentétes elvárások irányultak felé, és ő az ilyen helyzeteket nehezen kezeli: mindig a pillanatnyi elvárásnak enged, annak a személynek, aki éppen jelen van.

Most azonban tetteivel is bizonyította, hogy a terápia (és a terapeuta) milyen fontos számára: a konfliktushelyzetben is eljött az órára, annak ellenére, hogy az elvárások nőttek (heti 2 helyett 3 óra). Anyja tanácsa szerint eljárva igyekezett minden elvárásnak valamennyire eleget tenni.

Ez persze nem sikerült, ezért most feszültséget él át. Feszültsége több forrásból is táplálkozik, pillanatonként kerül más és más érzések hatása alá, őrlődik az elvárások között; őt is elítélik, és ő is elítél másokat. Saját magát pedig azért ítéli el, mert nem volt elég határozott a konfliktushelyzetben.

Egész közlésén végigvonul a vágy, hogy a terapeuta értékelje őt: értékelje az erőfeszítését, amivel ő törekszik a jóra, az értékesre, vagyis a terápiára, annak ellenére, hogy emiatt másutt szinte üldöztetést kell elszenvednie, és értékelje, helyeselje gondolatait, egész lényét. Ugyanakkor jelen van az aggodalom is, hogy ez esetleg nem történik meg.

Nagy közlésvágy van benne: minden gondolatát meg akarja osztani az idealizált terapeutával. Bőbeszédűségét az is okozza, hogy soha nem biztos benne, hogy éppen a helyes, a megfelelő dolgot mondja-e. A folytonos ugrálás, szempontváltás az állandó alkalmazkodási törekvés eredménye.

ABP (*ANTAL BACSÓ PÉTER*)

A páciens bemutatja konfliktusát, Kata telefonhívását, aminek következtében az óra veszélybe kerül. Közli, hogy az idealizált terápiát nem tudta eléggé megvédeni a terápián kívüli térben, de jelentős erőfeszítésekkel ezt jótáette.

MÁSODIK RÉSZ

2. T.: *Hát egyébként is ez magánügy...*

UZS

A terapeuta az előző történet szereplői közül az anyával azonosul: anyja képviselte azt a morális hangot, hogy be kell mennie dolgozni, nem kell elmondania, hogy hova megy stb. Az ágensia szempontjából kettős az intervenció lehetséges hatása: megerősíti verbálisan, hogy legyen ágens a magánszféra védelme terén, másrészt a morális rend kinyilvánítása nem hagy teret az egyénnek.

MP

A terapeuta közbeszúrt félmondata kissé ingerültnek vagy elutasítónak tűnik. Ez annak is szólhat, hogy a páciens a hetenként háromra növelt ülésszámmal kapcsolatban fogalmazza meg problémáit. A mondatát akár úgy is lehet érteni, hogy a beteg magánügye, hogy hogyan oldja meg a heti három alkalmat.

SB

A terapeuta szupportív intervencióval reagál a páciens közlésére. Meg akarja erősíteni a páciens abban, hogy joga van ellenállni a befolyásolással szemben, meghúzni a határokat maga körül. Tekintettel azonban arra, hogy a páciens közlése az áttételt is érintette, az intervencióval a terapeuta egyúttal kettejük köré is húzza a kört, erősíti a diád szövetségét: azt érzékelteti, hogy a páciensnek joga van megvédeni a terápiát másokkal szemben. Mintha azt mondaná: kint jobb elhatárolódní, itt bent ez nem szükséges.

ABP

A terapeuta szerint a páciens konfliktusa tipikus: ágensia-vesztés nyomán előálló sérelem. Ha valóságban vagy fantáziában szembekerül valakivel, könnyen reagál önfeladással. Képtelen átélni saját agresszióját a tárgy jelenlétében.

A terapeuta a páciens megszólalásából azt észleli, hogy az eredeti konfliktustól (és az azt előidéző Katától) elkezd távolodni, a bonyodalom okozta frusztrációt mellékszereplőkön (anya, főnöknő) vezeti le. A terapeuta azt gondolja, hogy a páciens a konfliktus affektív telítettsége ellen védekezik. Az általános normákra utalva másodlagosnak ítéli a főnöknővel való vitát. Közvetett módon a terapeuta megkezdi a páciens figyelmének orientálását, de egyelőre kívár, követi az asszociációkat.

A terapeuta általában úgy ítéli meg, hogy az órá vonatkozó negatív érzések nem vonhatók be a terápiába, nincsenek még tudatelőttes tartományban. Úgy gondolja, hogy a rájuk történő utalást vagy tudatosítási kísérletet a páciens a terápiás szövetség elleni támadásnak érzékelné, ezáltal felerősödne a paranoid elhárítás („ellenségnek

tekint a terapeuta”). Ennek következtében a terapeuta nem foglalkozik a páciens órával kapcsolatos érzéseivel. Nyugtázhatta volna, hogy végül a páciens elintézte, hogy jöhessen, de úgy ítélte, hogy ezzel eltérítené az eredeti konfliktustól.

HARMADIK RÉSZ

3. P.: *Hát igen. Hát van ez a mondás, hogy ne dobjatok disznó elé gyöngyöket, tehát ez azt jelenti, hogy nem szabad mindenkinek mindent elmondani, illetve azokat a dolgokat nem szabad, amivel visszaélhetnek, vagy csak nagyon finoman, egy-két dolgot, nagyon megfontoltan, tehát így vigyázni kell. Tehát Bea az tud nagyon rosszul tenné lenni, de még azok az emberek is, akik nagyon jóindulatúnak tűnnek, még azokkal is vigyázni kell. Tehát pl. a hívő takarítónővel szoktam beszélgetni, és nála látszik, hogy soha nem keveredik baj, nem pletykál, de ettől függetlenül sem bízok meg benne túlzottan, valószínű, hogy tényleg nem pletykál, mint az előtte lévő takarítónők, hogy mondtam nekik valamit, azután elpletykálta a gazdaságisoknak, kritikusan és utána baj keveredett. Na mindegy, de így alakult és ez egy jó érzés most, hogy ezt az egész szituációt, bár volt benne hiányosságom... volt hiányosságom az egészben. Hát egy normális ember tudja, hogy mikor milyen programjai lesznek, és rá tudja mondani, hogy nem jó.*

UZS

A terapeuta intervenciójára adott válasz: egyetértés, az általános morális érték tekintetében úgy tűnik, egyetértenek, de ez nem újdonság számára, nem lepi meg, nem időzik el ezen.

A páciens kifejti az előző megszólalásban bemutatott bonyodalom veszélyeit. Elaborálja az üldöző tárgyrepresentációt, a bizalom témájára felfűzve. Mindenképp van benne egy olyan szelf-representáció töredék, amely szerinte üldözhető. Ez érdekli őt, ezzel sokat foglalkozik, ez gyakran okoz gondot a kapcsolataiban, és mivel a terápia egyik fő hatótényezője a bizalom fokozódása – üldözhetőnek hitt szelf-representációk nem üldöző társas térben való átalakulása – lehetne ezzel is foglalkozni.

A terapeutának szóló üzenet: „bizalmatlan vagyok, vannak titkaim, amit annak sem mondok, akiben megbízom. Szeretnék büszke lenni magamra, de tudom, hogy nincs mire. Könnyen azonosulok az engem leértékelő introjektumokkal”.

Az intervencióban ki lehetne térni arra, hogy korántsem nyilvánvaló a szelf-representációk üldözhetősége, amit ő annak vesz. Rá lehetne mutatni arra, ahogy az őt örültnek tartó üldöző introjektum megtámadja a jóérzését.

MP

A beteg ugyan hallja a terapeuta közbevetését, de folytatja. Ezekben a mondatokban egyértelműen érződik a paranoid beállítódás: a világ ellenséges, veszélyes hely. Ő végül is valahogy átverekszik magát az ilyen nehéz helyzeteken – itt azért egyszerre érezhető, hogy eldicsekszik a terapeutának ezzel, illetve, hogy a terápia is a nehezi-

tő tényezők közé kerül. Tesz egy megjegyzést, ami saját kiszolgáltatottságáról szól – nehezen boldogul a világban. Ez ugyanakkor bocsánatkérésként is felfogható: „sajnálom, hogy elfelejtkeztem a terápiáról – én már csak ilyen vagyok”.

SB

A páciens érdemben nem reagál a terapeuta intervenciójára, nem világos, hogy az hogyan hatott rá. Két lehetőség van: az egyik szerint a páciens helyeslésnek, jóváhagyásnak érzékelte az intervenciót, és ezért folytatja saját gondolatmenetét. A másik szerint a páciens menet közben változtatott irányt (a páciens általános interakciós stílusát tekintve ez a valószínűbb) és a terapeutához csatlakozva a „magánügy” témát fejt ki a saját, paranoid értelmezésében: azért kell elhatárolódn, mert rosszindulattal találkozhatunk.

A páciens nagy kitérőket tesz, majd egy pillanatra – egy fél mondat erejéig – jó érzésről számol be azzal kapcsolatban, ahogy a problémát megoldotta. Utána azonban rögtön kritizálni kezdi magát: bizonyára fél a megszegyenyítéstől. Ez fontos pont lehetne egy intervencióhoz, megragadni azt a pillanatot, amikor tagadni kezdi a jó érzést, a sikert, és defenzíve leértékeli magát, mert arra számít, hogy a másik le fogja őt értékelni.

ABP

A páciens kiterjeszti a mellékszíntereket, új szereplők jelennek meg, teríti ellenséges érzéseit.

NEGYEDIK RÉSZ

4. T.: *Érdeemes felidézni, hogy mit érzett akkor, amikor felhívta a kolléganője. Egyébként melyik kolléganője volt?*

UZS

A terapeuta a bonyodalomra irányítja a figyelmet, a tanár szerepéből a mentalizációt tanítja. Célja egy olyan introjektum kialakítása, ami az érzéseket monitorozza. Lehet, hogy ez a terapeuta személyes elméletének része: hozzunk létre egy ilyen introjektumot a páciensben. A narratív perspektíva szempontja szerint a terapeuta egy forró, érzelmileg telített, epizodikus emlék előhívására serkenti a páciens (Beran 2005). Ha ez az emlék előjön, akkor mutatív intervenciókra van lehetőség. Az áttétel továbbra is anyai, mert a terapeuta segítőként lép fel, aki tanácsot ad a fiának, hogy mit kell tenni. Az ágencia-érzés helyrehozatalára is lehetőséget ad az ágenciát vesztett bonyodalomban: nem csak pusztán elfelejtett, hanem a saját érzéseit követve tett valamit. Én itt abbahagynám az intervenciót. A kolléganőre való rákérdezés, esetleg jelentheti azt, hogy emlékszik a korábban említett kolléganőkre, tartalmazza magában a páciens világát, szereplőit, név alapján képes őket elhelyezni, van már egy közös referenciatartomány.

MP

A terapeuta visszazökken szerepébe, hogy rögtön ki is zökkenjen belőle. Az „egyébként melyik kolleganője volt“ kérdés elég nehezen illeszthető az előtte lévő mondathoz. Az első mondat egyfajta érzelmi távolságtartást, megfigyelő beállítódást fejez ki, míg a kérdés inkább úgy fordítható: „hiszen tudhatja, hogy mennyire képben vagyok”.

SB

A terapeuta annak a történések a vizsgálatát választja, ami a konfliktust okozta a páciens számára. Szeretne „dolgozni”, valamilyen releváns témát, érzést, szituációt megvizsgálni, eljutni a páciens által hozott kaotikus érzések feltételezett kiindulópontjához. Rendet is szeretne teremteni a káoszban: talán azért is kérdez rá a konkrét névre, hogy legalább egy szilárd pont legyen az ingoványban.

ABP

A terapeuta konstatálja a távolodást, elérkezettnek látja az időt visszahozni a konfliktust.

ÖTÖDIK RÉSZ

5. P.: A Kata. Egyébként nagyon erre koncentráltam, hogy ilyen kész helyzet elé állít, és irányítja a dolgokat, és megint nekem kell alkalmazkodni, miért nem a másikat kéri meg, valahogy ez a visszás, konfliktusos helyzet lekötötte a figyelmemet sokkal jobban, mintsem, hogy azon gondolkozzak, hogy lesz programom. És ez már máskor is volt így.

UZS

Az, hogy a páciens a terapeuta intervenciójára adott válaszban megnevezi Katát, arra utal, hogy valóban a páciens is azt gondolja, hogy a terapeuta tartalmazza az ő világát, és tudja, ki a Kata. Persze ez nem biztos, mert lehet, hogy a páciens nem tud különbséget tenni aközött, amit ő tud, és amit a terapeuta tud. Üldöző/alávetett tárgykapcsolati konstelláció aktivizálódását fogalmazza meg, és ennek sematikus ismétlődő voltára is felhívja a figyelmet. Tehát sikeres volt az intervenció, abból a szempontból, hogy a páciens felidézett egy epizódot, sikerült felidézni a konstellációt, megfogalmazta, illetve elvégezte a forróból a reflektáltba való átmenetet is, és narrátor pozícióból, az absztrahált jelenség többszöri ismétlődésére is rálátott (Unoka 2005).

MP

A páciens válaszol ugyan, de a válaszában továbbra is az a leghangsúlyosabb, hogy beszorítva érzi magát. Egyfelől a kollégák, másfelől a terápia állította elvárások fenyegetik. Vagyis nem fogadja el a terapeuta jelzését kettejük összhangjáról.

SB

A páciens elfogadja a terapeuta által nyújtott fókuszot. Megpróbálja leírni, hogy mit érzett, amikor megkeresték egy kéréssel: „megint nekem kell alkalmazkodni”; „miért nem a másikat kéri meg?” Az ilyen helyzet felkavarja, ilyenkor kognitív képességei romlanak: elfelejti a programját.

Ez a közlés azt a benyomást keltheti, hogy a páciens reflektíve gondolkodik önmagáról, hogy képes rátekinteni saját mentális működésére, miközben át is éli az aktuális érzelmeket: vagyis képes mentalizálni. Az óra egészét tekintve azonban az a valószínűbb, hogy a páciens itt nem ezt teszi: benyomásom szerint inkább védekezik, mentegetőzik amiatt, hogy elfelejtette az óráját, hogy „buta” volt; azon igyekszik, hogy a terapeuta elvárásának megfelelő módon adjon magyarázatot erre a jelenségre, vagyis intellektualizál.

ABP

A páciens készségesen elfogadja a váltást. Furcsa szóhasználata („erre koncentráltam”) arra utal, hogy foglalkoztatják ezek a helyzetek, rendelkezik általánosító reprezentációikkal, a tudatelőttében fontosságuknak megfelelően szerepelnek. Ezt az is alátámasztja, hogy erről a helyzetről más esetek is eszébe jutnak.

HATODIK RÉSZ

6. T. : *Nekem is valahogy az az érzésem, hogy mintha ilyen bénító hatással lenne magára az, ha valaki megkeresi egy kéréssel... hogy akkor alapvetően igent mond, nem tudja elutasítani, és mintha utólag térne magához és kezdené megnézni, hogy akkor tulajdonképpen mi is van...*

UZS

A terapeuta annak a céljának megfelelően halad, hogy alakuljon ki egy mentalizáló introjektum. Azonosul a páciens által felvett narrátor pozícióval, reflektáló introjektummal, és tovább elaborálja a tárgykapcsolati konstellációt. Itt viszont fellép az interвенциók célját gyakran fenyegető jelenség, hogy nem ugyanaz, ha a páciens ért meg valamit magából, mint ha a terapeuta fogalmazza meg ugyanazt. Itt be lehet kerülni a páciens örült részét megszégyenítően látó introjektumok sorába is. Ezt elkerülendő én megint a páciensben levő reflektáló-introjektum ágenciájára irányítanám a figyelmet: „Úgy látom, hogy felfedezett egy ehhez hasonló ismétlődő jelenséget az életében”.

MP

A terapeuta kissé kioktató hangsúllyal fogalmaz, én egy pici gunyorosságot is hallani vélek a szövegében: „ember, hát ezerszer mondtam már, hogy gondolja át, mielőtt igent mond!”

SB

A terapeuta láthatóan úgy ítéli meg, hogy a páciens képes mentalizálni, s ezért a páciens reflektív szelfjéhez szól. Most értelmezéssel közelít ahhoz a témához, amit a 2. sz. megszólalásban szupportív intervencióval már érintett: a páciensnek azt a jellegzetes viselkedésmódját, hogy hajlamos alárendelődni másoknak. A terapeuta most a kérés-alárendelőds szekvenciát vizsgálja, és a fókuszra irányítja, ami-be a páciens kerül olyankor, ha kéréssel találkozik: a bénultságra.

A helyzetet azonban nehezíti, hogy egyrészt a páciens láthatóan elítéli magát a bénultság miatt, ráadásul annak áttételi vonatkozása is van (a bénultság miatt majdnem elfelejtette az óráját), s a terapeutára irányuló érzései nem lettek eddig explicitté téve. Mindezek miatt nem valószínű, hogy a páciens képes lesz kellő távolságból, reflektíve tekinteni saját lelkiállapotára, mert sokkal primerebb érzések hatása alatt van pillanatnyilag.

Elképzelhető, hogy ezt ki lehetett volna védeni, ha a terapeuta a bénultság előzményére fókuszál, vagyis a „kész helyzet elé állít”, „irányítja a dolgokat”, „megint nekem kell alkalmazkodni”, „miért nem a másikat kéri meg” témákat elaborálja, vagyis a szenvedés-oldalról közelít. Ugyanakkor lehet, hogy a terapeuta azért nem ezt választotta, mert az a tapasztalata, hogy a páciens nagyon is könnyen beszámol a szenvedéseiről, saját szerepét az interperszonális helyzetekben azonban nem hajlandó vizsgálat alá vonni: a terapeuta most errefelé szeretné irányítani.

Az viszont bizonyosnak tűnik, hogy az intervenció hatékonyabb lehetne, ha előbb tisztázzák az áttételi érzéseket, tehát a páciens esetleges félelmét, hogy a terapeutának talán nem tetszik az, hogy ő elfelejtette (ha csak egy rövid időre is) az óráját. Lehet persze, hogy a páciens nem viselné el az áttételben a negatív érzések megfogalmazását; ebben az esetben a pozitív érzések megnevezése lehet hasznos: hogy a páciens mennyire igyekezett eljönni az órájára, hogy ez láthatóan milyen fontos neki.

ABP

A terapeuta biztathatná a páciens hasonló esetek elmondására, de attól tart, hogy az ellenállás újból felerősödne, ezért a konfliktus expozíciójára rendezkedik be. Úgy tükrözi a páciens, hogy hozzáadja azt az érzését, hogy a páciens úgy le tud bénulni, hogy csak később tér magához. Ez egy kinagyítás, és a páciens számára újdonság, hiszen ilyent nem mondott. A terapeuta azt közvetíti, hogy „a maga bőrébe helyezkedve, azt érzem, hogy lebénul(ok)”. Ezt a „nekem is” fordulat megerősíti.

HETEDIK RÉSZ

7. P.: Igen, de már próbálok ezen változtatni.

UZS

A páciens elfogadja a terapeuta intervencióját, de hozzáteszi, hogy ő mást akar mutatni magából, hogy a terapeuta inkább azt lássa, hogy ő már próbál ezen változtatni.

ni. Amennyiben elfogadjuk, hogy a nyelvi megnyilvánulás egyik célja, hogy a másik figyelmét ráirányítsuk valamire, akkor tekinthetjük ezt egy felszólításnak (Unoka 2006): „Ezt lássa belőlem! Én, amint ágens vagyok!”

MP

Mintha a páciens is azt a kioktató hangsúlyt érezné, hiszen védekezik.

SB

A páciens nem tudja követni a terapeutát a reflektív szinten. Kritikának veszi az értelmezést: szorongással tölti el, hogy a terapeuta úgy látja, hogy ő nem jól működik. Megpróbálja leszerelni a terapeutát egy gyors kifogással.

ABP

A páciens meglepi ágens-vesztett állapotának a megjelenítése, szabadulna.

NYOLCADIK RÉSZ

8. T.: Itt ami bennünket érdekel az, hogy mi történik ilyenkor magában. Nyilván magának jobb lenne, ha nem így működne, de itt azért megint van egy kapcsolati történés, hogy valaki kér magától valamit, és akkor maga egy olyan állapotba kerül, hogy nem tud megjeleníteni, hogy mi a saját érdeke, vagy hogyan lenne ez jó magának... az az érzésem, hogy egy ilyen harci helyzet keletkezik, ahol jön valaki ilyen túlerővel, és magának csak egyet lehet mondani, azt, hogy igen, mert hogy ha nem akkor...

UZS

A terapeuta feloldja a két szubjektum különállóságát, többes szám első személyre vált, megteremti a közös elmét. Másrészt folytatódik a tanítás, „mi érdekel minket a terápiában”, mire kell ilyenkor figyelnie: a belső történésekre. Folytatódik a mentalizáló introjektum formálása. Majd a terapeuta beleéli magát abba, hogy a közös érdeklődés közös ismeretekkel jár, mintha ő tudná, mi megy végbe a páciens elméjében, ami lehet még a tanítás része, mert bemutatja, mit is kell mondani, mikor arról van szó, hogy mi is történik benne. Majd vált és a saját érzéséről kezd beszélni („az az érzésem”), egy általa elképzelt jelenetet mutat be igen nagy beleéléssel. Majd végül: „magának csak egyet lehet mondani, azt, hogy igen”. Ez az utolsó mondat valahogy erre az intervencióra is igaz, mert a terapeuta a többes szám első személlyel egységbe állítja magával a páciens, majd a „nyilván” is arra utal, hogy itt nem feltévésről van szó. Másrészt szuggesztíven megjelenít egy olyan szcénát, ahol a páciens a kicsi és az alávetett. A legrémesebb rész lemarad: „mert hogy ha nem, akkor...”. Itt jó lenne tudni, hogy a terapeuta hagyja függőben a fenyegető retorziót („képzeldje

úgy, ahogy akarja”), vagy rájön, hogy ez azért már túl fenyegető. Lehet azonban, hogy a páciens szakítja félbe, mert már elviselhetetlen számára a jelenet (mint, amikor a moziban eltakarjuk a szemünket a rémisztő jeleneteknél). Ha igaz a feltevésem, hogy a hetedik rész egy felszólítás, hogy a páciens ágensnek lássa a terapeuta, akkor most azt látjuk, hogy a terapeuta abba éli bele magát a legjobban, hogy a páciens totálisan nem ágens, hanem elnyomott, kiszolgáltatott. Másrészt viszont a terapeuta nagyon beleéli magát a páciens belső világába, szavakba önt belső történéseket, jelenetek formájában verbalizál esetleg nem eléggé kidolgozott implicit automatizmussal lejátszódó folyamatokat, így a tudatos kontroll számára később felhasználható eszközöket ad a jelenség észlelése számára.

MP

A terapeuta itt kiemeli a terápiás tér fontosságát, mintegy kizárja a külvilágot, az „itt és most”-ba igyekszik hozni a páciens. Érdekes, hogy meglehetősen autoriter módon fogalmaz – amivel éppen azt a helyzetet hozza létre, amitől megvédeni igyekszik a páciens. Bennem felmerül, hogy nem a páciens provokálja-e ezeket a helyzeteket passzív-agresszív módon, újra meg újra arra készítve a környezetében lévő embereket, hogy ráerőltessék az akaratukat, kissé sarkosan fogalmazva, megerős-koltatja magát.

SB

A terapeuta folytatja saját gondolatmenetét a páciens alárendelődéséről. Nem foglalkozik azzal, hogy a páciens vajon miért hátrította el az előző értelmezést, hanem a terápiás szövetségre támaszkodva emlékezteti a páciens, hogy milyen munkára is szerződtek: a páciens belső folyamatainak vizsgálatára. Bízunk abban, hogy a páciens elfogadja vezetését, és képes lesz őt segítőként érzékelni akkor is, amikor kellemetlen érzéseket kelt benne. Ez bizonyára így is van az egyik szinten, azonban van itt egy másik szint is: most az áttételben is megvalósul a páciens alárendelődése.

ABP

A többes szám első személy használatával a terapeuta minimálisra akarja csökkenteni a páciens ellenállását, arra törekszik, hogy úgy tudja végigvezetni a konfliktushoz tartozó affektív skálán, hogy integrálható legyen az elhárított érzés, a kiszolgáltatottság, a védtelenség. Hosszú, részletes intervencióval él, elismeri az ellenállás fontosságát („nyilván jobb lenne...”) szuggesztíven próbálja megteremteni egy ilyen konfliktus hangulatát, és elhelyezni benne azt, ami – *saját beleélése alapján* – történik: harci helyzet, túlerő következtében „olyan” állapotba kerülés.

KILENCEDIK RÉSZ

9. P.: Tényleg. Most azért sajnálom őt egy kicsit. Na de nem kell, mert azért ez már egy szélsőség, amit csinál, hogy előtte való nap variál, és ha most átgondoljuk, azért a főnöknek tudnia kellene ezekről a dolgokról, tehát a háta mögött átszervezzük az estét meg mindent. Szóval itt már annyira liberálisak a dolgok, meg annyira...családiás, meg nem tudom milyen szinte, nagyon nagy a lazulás. De sajnálom, mert ha be fog menni, le fogják szidni, amiben nekem is volt hibám, mert ha megmondom kerek-perec, de nem vagyok erre felkészülve. Ez a rossz abban, hogy van mobil, mert ha nem lenne szinte elérhetetlen lennék teljesen. De ott voltam istentiszteleten, rossz időben hívott relatíve, beszélgettem, az a rossz, hogy a mobilomban van a batáridőnaplóm, ha kinyitnám és látván, jobb lenne, mindegy... valahogy ez is, hogy néha részleges az értelmem vagy az IQ-m, ez jut eszembe, ez a lépcsőházi intelligencia, hogy adott szituációban nem tudok úgy viselkedni vagy reagálni, ahogy kéne, tényleg így elnyomnak vagy túlerővel élnek, vagy nem tudom, meg letaglóz az egész. Erről egy másik szituáció jut eszembe.

UZS

A páciens megfordítja a helyzetet: ő van fölényben a másikkal szemben. Ezt tekinthetjük szelf-regulációs manővernek. A páciens szelf-reprezentációk között vált: A terapeuta által megjelenített áldozat-szelfreprezentációról átvált az abuzáló-szelfreprezentációra, azzal, hogy felidézi azt a jelenetet, amikor ő ártani tudott a másikkal, majd ezután morális önmegítélését próbálja szabályozni, és magát a másikkal együtt érzőként reprezentálja; megsajnálja.

MP

Itt a páciens alig leplezett kárörömmel beszél arról a kolleganőjéről, aki szívességet kért tőle, és most le fogják szidni. Ugyanakkor elfogadja a terapeuta értelmezését, ezáltal azt, hogy ezekben a helyzetekben ő áldozat, tehetetlen, passzív szereplő, illetve azt is, hogy ők ketten a terapeutával megértik egymást.

SB

Láthatjuk az áttételben a páciensnek az alárendelődésre adott jellegzetes reakcióját: látszólag aláveti magát, majd pedig egészen mást csinál. Pontosán ez történt a kolleganővel való esetben is: beleegyezett, hogy bemegy helyette, majd pácban hagyta.

Gyors beleegyezés után az látható, hogy a páciens egyáltalán nem követi a terapeutát, és nem egészen világos, hogy milyen folyamatok zajlanak benne, hogyan hatott rá az intervenció. A terapeuta leírt egy olyan tárgykapcsolati helyzetet, amelyben a páciens aláveti magát a túlerőnek – és a páciens erre váratlanul úgy reagál, hogy megsajnálja a másikat (a túlerőt, az agresszort).

Lehet, hogy a páciensnek annyira kellemetlen volt felidézni ezt az alávetett helyzetet, hogy azonnal tagadni kezdte, és az ellentétébe fordította: nem én vagyok az áldozat, én agresszor vagyok – így aztán sajnálom a másikat.

A páciensnek meg is van az alapja arra, hogy az ellentétébe tudja fordítani a helyzetet, hiszen valójában agresszor is volt, nem csak áldozat: kellemetlen helyzetbe hozta a kolleganőjét, mert csak látszólag teljesítette a kérését.

A következőkben a páciens váltakozva hibáztat másokat és saját magát; végül arra jut, hogy ő maga a hibás (alacsony az intelligenciája), és ezen az úton végül visszakanyarodik a tárgykapcsolati helyzethez, amit most a terapeuta szóhasználatát átvéve – „túlerő” – ír le. Ugyanakkor az egész szekvenciából és a páciens beszédmódjából az a benyomásom, hogy a páciens nem integrálta a terapeuta látásmódját az adott témáról: itt saját magáról nem reflektíve, mentalizálva beszél, hanem hol elárasztják az érzések, hol meg intellektualizálva szabadul meg tőlük.

ABP

A páciens végre haragudni tud Katára és együtt is tud érezni az üldözöttel (ez mélyebb szinten egy reprezentációtól elszakadt üldözöttség érzés, hordozójától – Kata vagy ő – független). A Katának okozott ártalomban saját felelősségét vállalja („...le fogják szidni, amiben nekem is volt hibám...”). Tisztábban látja gyengeségét („...de nem vagyok erre felkészülve.”). Átéli a konfliktus idején keletkezett érzéseket („hátrádőnapló... részleges értelem”), felelevenítésükkor a terapeuta kifejezéseivel él („túlerő”), úgy, hogy tovább is fejleszt azokat („elnyomnak... letaglóz”). Feltevésem szerint egyik sem lenne lehetséges az ágencia-ézés átmeneti erősödése nélkül, ami lehetővé teszi („elbíra”), hogy átélhesse kiszolgáltatottságát.

Facilitáló kapcsolat feltételezhető a terapeuta beleélő intervenciója és az ágencia-erősödés között.

AZ ÓRÁN RÉSZTVEVŐ TERAPEUTA REFLEXIÓI

Végezetül ABP pár olyan gondolata következik, mely kollégái reflexióinak olvastán támadt benne. A kép természetesen akkor lenne teljes, ha ezt megtehetné a műhely többi résztvevője is a másik három anyagával kapcsolatban, ettől azonban – terjedelmi okokból – eltekintünk.

A terápiát végző személy különleges helyzetben van, hiszen egyfelől ott volt a „valóságban”, másfelől részt vehetett abban a kísérletben, melyben negyedmagával próbálta megérteni, hogy mi is történhetett az órán.

Ha összevetjük a pszichoterápiát végző terapeuta és a többi kolléga reflexióit, első látásra banálisnak tűnő, de továbbgondolva olyan fontosnak tekinthető összefüggéshez jutunk, ami például az esetmegbeszélő csoportok számára is érdekes lehet. Az óra anyaga a pszichoterápiában nem résztvevők számára olyan teljességként jelenik meg, melyről összefüggő képet igyekeznek alkotni. Számukra az óra verbális megnyilvánulásainak leírt változata érhető el, így óhatatlanul egyeduralkodóvá válik benyomásuk kialakításában. Metakommunikációra, kialakult szokásokra történő utalás

csak a résztvevő terapeuta elbeszéléséből ismerhető meg, aki viszont valamilyen szempont szerint szelektál. Őt az vezérli, hogy saját szempontjainak kinagyításával maga mellé állítsa, illetve saját problematikájába vonja be hallgatóságát. Feltételezésem szerint az óra anyaga – akárcsak más leírt drámai párbeszéd – elindít egy jelenetképzési fantáziát az olvasókban. Elkerülhetetlen, hogy a jelenet elképzeléséhez szükséges hiányzó elemeket mindenki a saját tapasztalataiból állítsa elő. Azt lehet mondani, hogy az egyes olvasók fantáziájában szereplők csak abban hasonlítanak biztosan, hogy ugyanazokat a szavakat használják, ezen túlmenően minden a – szakmailag formált – képzelet szüleménye. Ennek a „szakmai képzeletnek” az alakításában van fontos szerepe a személyessé tett elméleteknek.

A továbbiakban fel próbálom vázolni a kollégák megközelítésének néhány jellemző sajátosságát. Arra a köztes térre kísérlek rávilágítani, amiben nehéz szétválasztani a formát a tartalomtól, vagyis a reflektáló terapeuta megértést segítő sémáját a megértett viselkedéstől. Azért fontos kiemelni ezt a tartalom-forma dinamikát, mert amennyiben túlzottan evidensnek tekintjük saját megértési sémáinkat, azt kockáztatjuk, hogy az elénk tárulkozó terápiás anyagban elsősorban saját magunkat fogjuk megérteni.

UZS komótosan helyezkedik bele a terápiás óra anyagába, munkamódja a szempontok halmozása. Első lépésként „nyersfordítást” készít az anyagból, ezzel késlelteti saját elméleti sémáinak megjelenését. Próbálja elképzelni az órát megelőző körülményeket, átfogó világot vizionál, aminek az óra szerves része, amiből a páciens az órára jön.

Ugyanazt a jelenséget két – ellentétes - aspektusból nézi meg: mikor ágens a páciens, mikor nem, mikor pozitív, mikor negatív a terápia reprezentációja. Így elkerüli saját gondolatainak polarizálódását. Ha egymás mellé teszi az egymást kizáró aspektusokat, akkor kénytelen elképzelni azt, ami összeköti őket (az elhárítást például).

Ha több réteget vizsgál egyszerre, akkor egy sem válik túl fontossá, elkerüli egy szempont abszolutizálását.

Első kommentárjával UZS nagy mozgásteret biztosított saját maga számára, választhat a lehetőségek közül. Az első szemelvényben azt keresi például, hogy megszólalásával a terapeuta kívül azonosul, továbbá milyen hatást gyakorolhat a páciens ágenciájára. A szempontok sokasága csitíthatja az elméleti „dühöt”, hátránya viszont, hogy a szempontok közti válogatás esetleges.

UZS elméletalkotásában alapvetően a belső tárgyak viszonyára helyezi a hangsúlyt, mondhatni erre a szintre „viszi le” a dinamikát. Terapeuta és páciens viszonyát úgy képzelel el, hogy egy erős, egyetértő munkaszövetség talaján végzik a munkájukat a némileg eldologiasodott introjektumokkal, reprezentációkkal. Kissé olyan ez, mintha közösen néznék, hogy mi zajlik a lelki élet szcénáján. A módszer előnye a közös „játék”, amit az is támogat, hogy sok kombinációs lehetőséget vet fel, így a terápiás döntésnek nincs akkora tétje, hiszen nem válnak szét élesen a „jó” és „rossz” megoldások. A megközelítés számol azzal is, hogy az elemzett órán zajló történések jó része nem olvasható ki a felvett anyagból, így a feltételezéseknek nem a szereplőkkel való azonosulás útján kikövetkeztetett érzelmi állapotokra kell alapulnia. A fentiekből következik viszont az az alapfeltevés is, hogy a két protagonista viszonya konfliktusmentes, és hogy a belső tárgyak kölcsönhatása biztonságos térben zajlik. Ez jelenthet egyben a negatív affektusokkal szembeni védekezést is.

Megkísérlem, hogy mindegyik kolléga hozzájárulásában olyan jellegzetes elemeket találjak, amelyek a személyes elmélet részének tekinthetők, a terápiás helyzetek megértésében betöltött szerepük miatt. UZS szerint a terapeutának elég nagy szabadsága van azonosulni a páciens belső tárgyrepresentációival. A páciens mindig több aspektusával van jelen, és annak megfelelően, hogy a terapeuta mire összpontosít, kel életre egy-egy tárgykapcsolati minta. A terapeuta egyik funkciója szelftárgyként felajánlani magát. A páciens képes segítséggel felismerni magában introjektumokat és a velük való azonosulások folyamatában különböző énállapotokat átélni. Kitüntetett szerepe van az ágencia támogatásának. Magam részéről ezt moduláris szemléletnek nevezném.

MP szemlélete dramatizáló, a konfliktust helyezi előtérbe. A beteg zaklatott, mondanivalóját „zúdítja”, az erőteljes alakok árnyékában gyenge, neheztel, fél, védelmet remél. Elmondása szerint MP többszöri átolvassással közelített az órához, beleélté magát. Pszichodramatikusan azonosult a szereplőkkel, így mintegy sajátjaként érzékelte az affektív állapotokat. Megközelítésében felnagyították a negatív affektusok, a veszélyérzet. A szereplők ádáz hangulati fekvésben vannak. A sértett terapeuta támad, idealizált együttműködésre vágyik, az ehhez képest tökéletlenül teljesítő páciensből elhatárolja magát. Terapeuta és páciens viszonya inkább harcra emlékeztet, melyben egyik fél sem tud kilépni indulataiból. Úgy tűnik, mintha időnként értenék egymást, hogy aztán visszatérjenek paranoid alapállásukba. A páciens áldozatként vergődik, reménytelen mozdíthatatlanságával frusztrálja a terapeutát, aki ezért hatalmi pozícióból gyakran büntet.

MP megközelítése provokáló, egyöntetűsége révén megkerülhetetlen. Úgy láttatja a terapeutát, ahogy az kínos lehet minden terapeutának. Talán ez a módszer fő előnye, hogy provokálja a kiegyensúlyozottságra törekvő álláspontokat, melyeknek egyik motívuma az agresszió távoltartása. Olyan tudattalan félelmeket jelenít meg, melyek könnyen elveszhetnének a háritások sűrűjében. Azzal, hogy „tisztán tartotta” és következetesen felmutatta a (lehetséges) negatív indulatokat, ellenpontot képezett a többi műhelytag „pacifista” alapvetésével. Ez fontos, mert a terápiás elméletalkotásban alighanem a terapeuták vágyából is fakadóan uralkodik a szövetséges munka elemeinek hangsúlya.

Az egyöntetűség viszont egyben hátránya is lehet ennek a megközelítésnek. Az azonosulással átértzett protagonisták könnyen karakterhősökké válnak, akikből nem könnyű kilépni. Az az érzelmi állapot, amit MP „előállít” magában, eléggé elzárja a másfajta olvasatok lehetőségét.

MP elméletét az indulati meghatározottság jellemzi. Mintha a résztvevők egész személyiségét olyan motivációs állapotok hatnák át, amik predesztinálják viszonyulásukat, pillanatnyi cselekvéseiktől függetlenül is. Az indulati beállítódás mélyről táplálkozik, meglehetősen kontextus-független, nehezen befolyásolható. MP modellje drámai, fatalisztikus.

Érdekes megfigyelni azt a minden kollégánál előforduló feltevést, hogy a páciens számára terhes a heti óraszámnak háromra való emelkedése, ami mögött a terapeuta elvárását kell sejttenünk. Ez lehet egy képzési követelményből fakadó előfeltevés, amikor is az analitikus kandidátusok az óraszámemelést gyakran saját maguk is kényszernek érzik, de lehet egy hangsúlyosan interperszonális optika következménye is, amely kevésbé tud számolni az aktuális óra anyagából ki nem következtethető intrap-

szychés dinamikával. Nárcisztikus összefüggésben például a magasabb óraszám kívánatos a páciens számára, mert az idealizált terápia komolyságát támasztja alá.

A munka során SB felfogása ment át a legnagyobb változáson. SB meghatározó kezdeti benyomása az volt, hogy páciens és terapeuta kapcsolatából hiányzik a megértés. Vélekedését a csoport nyomás alá vette, mondván, hogy „valaminek azért csak kellett történnie az órán”. Így számomra azok az (elméleti) megoldások érdekesekek, melyek a „kényszerű konstruktivitás” hatására születtek. Mivel SB szerint a meg nem valósult megértés elsősorban a terapeuta felelőssége, a terapeuta szándékait jórészt vakfoltba utalta, túlnyomóan a páciens szükségleteivel, vágyaival kezdett el foglalkozni, vele azonosult, a pácienssel együtt „szenvetde el” a terapeuta beavatkozásait. A terapeutával szemben megjelenő elvárás a jó érzések erősítése, a rossz érzések enyhítése, vagyis egy olyan meglehetősen támogató attitűd, ami az említett azonosulás – és a háttérben megbúvó ellenazonosulás – következménye.

SB az áttételre és a mentalizációra helyezi a hangsúlyt. Az áttételből az idealizált terapeutára irányuló vágyakat emeli ki: vágy figyelemre, elismerésre. Számára a páciens igencsak sérülékeny, védelemre szoruló. Ez magában rejtje a már említett védelmező, ártalomkerülő terápiás attitűdre vonatkozó elvárást is.

SB arra figyel, hogy a páciens mennyire érti és képes integrálni a terapeuta által mondottakat. Ha viszont a mentalizáló beszédmod kritériumait keressük – melyből felismerhető lenne az intervenciók „hasznosulásának” mértéke –, az csak annyiban jelenik meg, hogy képes-e a terapeutának adott válaszaiban kibontani, továbbvinni annak gondolatát.

SB vélekedése a páciens reflektív képességéről egy általánosabb gondolatot is felvet. A megfigyelő kollégák számára az óra megértése elsősorban mentális feladvány, míg a résztvevő terapeuta számára az óra egy terápiás kapcsolat része. Első esetben felértékelődik a megértés, nagyobb a nyomás valamilyen ellentmondásmentes és lezárt reprezentáció, szellemi termék létrehozására. Egy ilyen pozícióból nehéz például azt mondani, hogy „valamennyit biztos értett, majd idővel kiderül, hogy mennyit”. A résztvevő terapeuta számára jobban tolerálható a bizonytalanság, a meg nem erősíthető feltevések, mert egy olyan folyamatban levő kapcsolat egyik állomásról van szó, ahol még minden megtörténhet. Ez az ő részére viszont vakfoltot is eredményezhet, mert az „előbb-utóbb mindenre fény derül” hozzáállásából elodázható sok kérdés megválaszolása.

ABP, aki a valóságban az órát tartotta, kezdetben szűkszavú. Úgy érezheti, hogy a leírtak önmagukért beszélnek. Mintha a valóságos megélés – mondhatni a megcselekvés – gátolná őt abban, hogy esélyeket latolgasson. A résztvevő pozíció miatt neki kell leginkább ügyelnie a „fától nem látni az erdőt” veszélyeire.

Akkortól válnak terjedelmesebbé a kommentárjai, amikor saját megszólalásait magyarázza. Azonosul egykori önmagával, ami a pácienssel való azonosulást is tartalmazza, felfedi motívumait. Bemutatja azt a stratégiát, aminek alapján kiemelt egy részt az anyagból a többi rovására. Ez az első rész bonyodalmihoz vezető, órán kívüli konfliktus.

Íme néhány az ABP terápiás viszonyulását vezérlő elméleti megfontolásokból: – a terapeuta számára a páciens helyzetébe való beleélés meghatározó. A „saját élménnyé” lett benyomás alapján úgy gondolja, hogy a bénító hatású telefonbeszélgetés után érzett szégyen és düh központi jelentőségűek.

- úgy gondolja, hogy kitartóan foglalkozhat a vonatkozó anyagrésszel, ha az szerinte fontos, még annak árán is, hogy megszakítja a páciens asszociációit. Ez szuggesztív megközelítés, aminek háttérében kétségtelenül ott van a páciens áttételi hajlandósága az idealizálásra, az önalávetésre. A terapeuta szerint ennek az áttételi sémának az értelmezése nem időszerű, el kell azt fogadni, és átmenetileg élni kell az általa kínált lehetőséggel, a szuggesztibilitással. Más szóval úgy ítéli meg, hogy az áttételi értelmezések megértés helyett szorongást szülnének, ezért elhalsztja azokat.
- bevonja a páciens megfontolásaiba, magyarázattal szolgál a terápiás munka hogyanjával kapcsolatban („bennünket az érdekel...”).
- azt gondolja, hogy amennyiben a páciens úgy érzi, hogy az analitikus beleélés alapú tükrözései rezonálnak az ő átéléseivel, akkor olyan átmeneti ágencia-erősödés keletkezhet, ami nem múlik el nyomtalanul. Ennek a jelenségnek a háttérében az a feltevés áll, hogy az élményközösség önmagában ágencia-fokozó. Időben ezek hatásai összeadódnak.
- a fenti hangolódások egyben az ellenállás hirtelen és átmeneti csökkenését eredményezhetik, ami új összefüggések átéléséhez vezethet.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kiválasztott óra anyagával négy, hasonlóan analitikus beállítódású terapeuta foglalkozott. A munka folyamán bebizonyosodott, hogy az egzaktsgot sugalló módszer a hangfelvétel kizárólagos használatával korántsem elegendő az óra történéseinek megértéséhez. Szükség volt újabb és újabb adalékokra az óra előzményeiből. Ezeket értelemszerűen a terápiát végző kolléga szolgáltatta, saját elképzeléseinek megfelelően. A kialakult viták már kezdettől fogva az elméleti feltevések, eltérő terápiás megközelítések között zajlottak. Bár ezzel nem foglalkoztunk, érzékelhető volt, hogy az eltérő terápiás felfogások eltérő személyiségjegyekre is utalnak egyben.

Ha folyamatában nézzük munkánkat, talán az volt a legtanulságosabb, ahogy kiforrtak bizonyos közös, csoportos elméletrészek. Ilyen volt például az, ahogyan konszenzus alakult ki a páciens személyiségének viszonylagos fejletlenségéről. Így például elfogadhatóbbá vált a terápiát végző kolléga érvelése a direktebb, szuggesztívebb módszer mellett.

Az elméletalkalmazás dinamikájához az is hozzátartozott, hogy azok a részek maradtak fent az egyéni vélekedésekben, amelyek nem ütköztek valamelyik kolléga erősebb ellenállásába. Például kezdetben nézeteltérés volt abban, hogy mekkora belátási készséggel rendelkezik a páciens, mennyit képes megérteni a terapeuta intervencióiból. A konszenzus úgy alakult ki, hogy háttérbe szorult a megértésre, belátásra való hivatkozás, helyette inkább a valamilyen irányba való befolyásolás, valamilyen hatás elérésének megfogalmazásai kerültek. Valószínűleg ez zajlik nagyobb közösségekben is, vagy akár az egyén szintjén, amikor az ellentmondó, vagy csak nem integrálható elemek kikerülnek a figyelem fókuszából. Ez megint arra enged következtetni, hogy a rendelkezésünkre álló elméleti megfontolások elsősorban a klinikai munkában kipróbált tapasztalati sűrűtmények, amiket a mindennapi felhasználhatóság tart életben.

INDIVIDUAL FRAGMENTS OF THEORY APPEARING IN GROUP DISCUSSION OF CLINICAL MATERIAL

This study gives an account of the workshop presented at the 2007 Psychoanalytic Conference, with the title of Parallel proceedings. The members of the workshop worked as a reflective group, examining the written version of recorded clinical material presented by one of the members.

In our work we had a double purpose. First we tried to understand what happened in the session, looking at each interaction. Next we compared our comments and tried to unveil the personal schemata – also appearing in theoretical form – which we relied on when interpreting the processes of the session.

Group dynamics is also considered, which formed the basis of common understanding, making it possible to follow each other's ideas in spite of the differences. It was noticeable as consensus elements became strengthened, and others, which were more difficult to integrate, became marginalized and eventually disappeared from the discourse.

For want of space, only one of the mutual reflections appears in the present study. The therapist of the session looks for personal ways of thinking in the comments of his colleagues, and also gives account of his own ideas.

Key words: psychoanalytic theory, psychoanalytic concepts – individual schemata, personal, private, implicit theories – recorded clinical material, examination of therapeutic session

IRODALOM

- Beran E., Unoka Zs. (2007): Figyelemirányítás, mint az analitikus terápia hatótényezője. *Lélekelemzés*, 1:101-115.
- Beran E., Unoka Zs. (2005): A narratív perspektíva váltás kölcsönös szabályozása mint az affektus-reguláció egy módja a pszichoanalitikus helyzetben. In: Pető K. (szerk.): *Életciklusok*. Budapest, Animula, 113-121.
- Bohleber W. (2005): Hivatalos elmélet és implicit magánelmélet a pszichoanalízisben. *Pszichoterápia*, 14:773-779.
- Leuzinger-Bohleber M., Fischmann T. (2006): What is Conceptual Research in Psychoanalysis? *International Journal of Psycho-Analysis*, 87:1355-1386.
- Sandler J. (1983): Reflections on Some Relations Between Psychoanalytic Concepts and Psychoanalytic Practice. *International Journal of Psycho-Analysis*, 64:35-45.
- Unoka Zs., Beran E. (2006): Figyelemirányítás, mint az analitikus terápia hatótényezője: az analitikus figyelmének hatása a szelf-narratívumok konstrukciós folyamatára. *Lélekelemzés*, 1:51-61.
- Unoka Zs., Beran E. (2005): A narratív pozíciók és elkülönítésük szerepe az analitikus intervenciókban. In: Pető K. (szerk.): *Életciklusok*. Budapest, Animula, 113-121.

KUTATÁSOK

KÍSÉRLET A PSZICHOANALÍZIS HATÁSVIZSGÁLATÁRA: VOLT PÁCIENSEK VISSZAEMLEKEZÉSEINEK TARTALOMELEMZÉSE

Tartalomelemzéses kutatásunk célja annak felmérése volt, hogy az első szerzőhöz korábban pszichoanalízisbe járt páciensek miként ítélik meg a terápia hatásait, és miként emlékeznek vissza a terápia alatti történésekre. Összesen tíz személlyel vettünk fel írásban félig strukturált interjúkat. Az elemzés során két fő kódcsoporthként a kapcsolatra, érzésekre, illetve nonverbális történésekre utaló, illetve a kognitív működésekre, értelmezésre, belátásra és a verbalításra utaló nyelvi markereket elemeztük. Eredményeink azt mutatják, hogy a pszichoterápia hatása elsősorban a kapcsolaton keresztül valósul meg, és az elért változás sokkal inkább köszönhető az érzelmi, vagy akár érzékleti, nonverbális történéseknek, mint a kognitív, értelmező szinten megvalósuló verbális elemeknek.

Az eredményeket nem tartjuk általánosíthatónak, itt egy pszichoanalitikus és tíz páciens évekig tartó együttműködésének felidézéséről gondolkodhatunk. Az első szerző Nemes Líviára emlékezik, aki szakmai identitásának alakulásában jelentős szerepet játszott. Saját élményeiben megélhette a terápiás kapcsolat fontosságát, azt, amiről Nemes Lívia egy írásában szól: "mintha előbb kellene elfogadnunk őt (a páciens) mielőtt segíteni vagy gyógyítani akarnánk." (Nemes 1998)

Kulcsszavak: hatásvizsgálat – katamnesztikus vizsgálat – pszichoterápia-kutatás – tartalomelemzés

Az elmúlt évtizedekben a pszichoanalízist ért támadásokra, melyek főként annak tudományos státuszát kérdőjelezték meg, válaszként nagy számú empirikus és szisztematikus kutatás indult meg.

Miközben a klinikumban dolgozó analitikusok a freudi junktim értelmében a szoros összetartozást gyógyítás és kutatás között nem vetik el, mára a módszeres kutatás feltételeként a pszichoanalitikus helyzetet túlmutató anyagok szükségességét hangsúlyozzák (közölt esetek, feljegyzések, órák magnó- és videó-felvétele.)

A társtudományok eredményeinek beépítése (idegtudomány, kognitív fejlődéslektan, kötődés-kutatások) egyfelől számos pszichoanalitikus koncepció igazolását adta (tudattalan létezése, korai kapcsolati szabályozás neurobiológiája stb.) másfelől a pszichoanalitikus elméletek módosulásait eredményezte (pl. a freudi stádium-elméletet a modern csecsemőkutatások eredményei cáfolják).

A pszichoanalitikus helyzet olyan kutatási terep, tér, ahol a gondos megfigyelés, a pácienssel való azonosulások révén gyűjtött adatok, az interakciók verbális és nem verbális cseréjének értő felfogása az analitikus tudást gazdagítja. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a Freud óta kialakult számtalan pszichoanalitikus irányzat, iskola. Mára azt is kérdezhettük: „Hányféle pszichoanalízis van?”

Az elméletek burjánzó gazdagságához képest a pszichoanalitikus technika alig változott.

Arról, hogy a pszichoanalízis, mint gyógyító eljárás minek köszönheti hatását, a különböző iskolák mást és mást gondolnak, illetve máshová teszik a hangsúlyokat.

A feltételezett hatásmechanizmusok durván két csoportba oszthatók:

- 1./ az analitikus interpretációi révén a páciens belátásokhoz jut, és ennek révén új mentális reprezentációkat alakíthat ki;
- 2./ az analitikussal való kölcsönös interaktív folyamatban a páciens implicit, procedurális mintái, belső munkamodelljei megváltozhatnak.

A pszichoanalízissel foglalkozó kutatásokat három csoportba szokták sorolni: klinikai, konceptuális és empirikus kutatások.

Leuzinger-Bohleber és Fischmann (2006) egy átfogó tanulmányban az *International Journal of Psychoanalysis*-ben megjelent kutatásokat tekintette át 2002-től 2003-ig. Azt találták, hogy a legtöbb kutatás konceptuális kutatás volt. E kutatások szisztematikusan vizsgálják pszichoanalitikus koncepciókat, azok érvényességét és változásait. Feltevéseket tesztelnek, tisztáznak, a különböző pszichoanalitikus megközelítések különbségeit vizsgálják, segítenek az analitikus és nem analitikus beavatkozásokat elkülöníteni.

Az EPF kutatói munkacsoportja évek óta kiemelten foglalkozik az analitikus intervencióival, azok mögöttes teoretikus feltevéseivel, tehát belső munkamodelljeivel. Arra kérdezik rá, hogy az analitikus hogyan percipálja azokat az átalakító, változtató folyamatokat, melyeket terápiásnak ítél (Szecsödy 2005; Leuzinger-Bohleber et al. 2002).

A klinikai kutatás a pszichoanalitikus helyzetben történő megfigyelésen alapul, az egyedi pácienssel való találkozásban, vagy hasonló betegcsoportok követésével. Nem törekszik koncepciók és teóriák kimunkálására, de természetesen a gyakorló analitikus fejében, tapasztalataiban az ún. mini teóriák, sűrített metaforák, koncepciók és teoretikus modellek ott vannak, azonban a klinikai kutatások többnyire inkább a technikára összpontosítanak. Az empirikus kutatások szisztematikusan tervezettek: kérdésekre keresik a választ, különböző klinikumon kívüli módszerekkel.

Leuzinger-Bohleber és Target (2002) a pszichoanalitikus kezelés eredményeit vizsgálták egy retrospektív kutatásban. Interjúkat, tesztek és kérdőíveket vettek fel a páciensekkel és analitikusaikkal. Azt találták, hogy sikeres kezelést követően a páciensek és analitikusaik hasonló kulcs-élményekre emlékeztek, s megelégedettségük is hasonló volt. Ahol a kezelés nem volt sikeres, ott az ítéletekben nagy volt az eltérés.

A 80-as években, egy holland vizsgálatban (Zevalkink és Stoker, idézi Szecsödy 2005) 16 analizandusszal és analitikusaikkal folytattak interjúkat független megfigyelők. A gyógyító faktorok közül a következőket tudták azonosítani: biztonság – elfogadás; szabad kifejezés – katarzis; struktúraépítés a keretekkel való munka által, és az áttéti értelmezések kapcsán születő belátások.

Hoglend és munkatársai (2006) ezzel szemben az áttételi értelmezések hatását vizsgálva nem találtak szignifikáns különbséget az áttételi értelmezést kapó és nem kapó páciensek haladásában.

Wallerstein (1989) hangsúlyozta egy folyamat- és eredményesség-kutatás kapcsán, hogy a klinikai pszichoanalízisben több szupportív elemet használnak, mint amit a koncepció szerint elvártak.

A skálák, kérdőívek, a páciensek aktivitás-fokának mérése, a Luborsky (1977) által felvázolt „Központi Kapcsolati Konfliktus” megjelölése, Gill és Hoffmann (1982) terápiás kapcsolatra vonatkozó élmény-skálája mind a kezelés lényegi változóit ragadják meg. (Thomä, Kächele 2007)

Pszichoanalitikus gyakorlatunk során éveken át dolgozunk egy-egy pácienssel, követjük belső világukban őket, fokozatosan megismerjük történetüket, traumáikat, fontos kapcsolataikat, választásaikat.

A kölcsönös intenzív emocionális és kognitív folyamatban, az áttétel és viszontát-tétel révén fontos szereplői leszünk egymás életének. Érthető talán, hogy az analitikust akár a sikeresnek ítélt terápia lezárását követően is érdekli az analizált sorsa: hogyan alakítja életét, kapcsolatait, munkáját, mit hasznosít az évekig tartó együttes munkából.

Arra voltam kíváncsi, hogy pácienseimben milyen nyomot hagyott az analízis, hogyan ítélik meg a kezelés hatását, mire emlékeznek, és milyen faktoroknak tulajdonítanak jelentőséget személyes változásukban.

Tisztában voltam azzal, hogy saját munkám, terápiás attitűdöm, elméleti irányultságom is természetesen átlátszóvá válik a páciensek vallomásai nyomán, hiszen implicit pszichoanalitikus koncepcióink a pszichoanalitikus helyzetben születő interakcióinkban válnak explicitté. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy nem csupán a páciensek változásaira, élményeire voltam kíváncsi, hanem saját munkamódomra s annak hatására.

Kérdésfeltevés az volt, hogy milyen faktoroknak tulajdonítanak gyógyító, pozitív, változtató szerepet.

A pszichoanalitikus találkozás mely összetevőit emelik ki, mint számukra releváns, személyiségformáló mozzanatot?

Hipotézisem az volt, hogy az érzelmi mozzanatok hangsúlyosabbak lesznek, s a belátások nyomán születő felismerések, kognitív mozzanatok említése háttérben marad a beszámolóknak. E feltevés mögött saját analízisem tapasztalatai és az a szakmai meggyőződés áll, hogy strukturális változsról akkor beszélhetünk, ha változás jön létre a páciens belső munkamodelljeiben, tárgykapcsolati világában, ha elmozdulás történik a biztonságos kötődés felé, valamint a reflektív funkcióban. A pszichoanalízist mint lehetséges fejlődési folyamatot tekintem, melyben az analitikus diád közötti verbális és nem verbális cserék folyamatos megfigyelése, kölcsönös szabályozása áll a középpontban. Kis túlzással úgy is fogalmazhatok, hogy az emocionális élet változásaira fókuszálok.

RÉSZTVEVŐK

12 kérdésből álló kérdőívet szerkesztettem, amit 11 volt páciensemnek elküldtem. *(Melléklet 1.)*

Egy páciens nem küldte el válaszait, amit azzal indokolt, hogy az analízisének időszakára úgy emlékszik, hogy azok élete „legsötétebb” évei voltak, s nem szeretné, ha az emlékezés felzaklatná, egyébként úgy érzi, hogy „rendben mennek a dolgai”.

Így 10 páciens, 8 nő és 2 férfi vett részt vizsgálatunkban. Átlag életkoruk 28 év, legfiatalabbjuk 22 éves, legidősebbjük 34 éves volt a terápiába lépés idején. Valamennyien egyetemi végzettségűek (6 pszichológus, 1 szociális munkás és 3 orvos). Az első interjúban ketten jelölték meg motivációként első helyen a képzési célt: önismeretet szeretnének.

Tünetszinten legtöbbjük szorongást, depressziót és kapcsolati problematikát hozott. A személyiség strukturáltságának szintje szerint a páciensek közül 5 neurotikus, 3 narcisztikus és 2 borderline szintű személyiség-szerveződést mutatott a kezelés kezdetén.

A pszichoanalitikus keret tekintetében fekvő helyzetben heti háromszor, illetve négyszer 6 páciens járt, 4 páciens heti kétszer, közülük háromnál face to face helyzetben zajlott a terápia.

A terápiák hossza átlagban 5 év volt, a leghosszabb analízis 11 évig, a legrövidebb két évig tartott.

A páciensek többsége az analízis befejezése után minimum két évvel kapta kézhez a kérdőívet, 1 páciens a befejezést követő 3. hónapban.

MÓDSZER

A visszaküldött kérdőívek szövegeiből tíz, eltérő hosszúságú szöveges dokumentumot nyertünk, amelyeket az Atlas/ti számítógépes tartalomelemző program segítségével dolgoztunk fel.

Első lépésben a szövegeket tematikus elemzéssel vizsgáltuk meg. Végigolvasva a tíz kitöltött kérdőívet, többször előforduló tematikus egységeket kerestünk, és az ezeknek megfelelő mondatrészeket, mondatokat vagy bekezdéseket kijelöltük, és az Atlas/ti tartalomelemző program segítségével kódoltuk, vagyis pszichológiai jelentésteli címkékkel láttuk el. Példák a „Bizalom” kóddal megjelölt szövegrészekre: „... megnyugtatót, biztonságot adott, hogy tudom, mi a dolgom...”, „A terápia számomra a biztonságot adó köldökzsinórt kezdte jelenteni...”. Ennek a kódolásnak a sajátossága, hogy olyan szövegrészeket is figyelembe vesz, ahol nem nyilvánvaló, hanem rejtett módon fejeződik ki egy adott tartalom. Például a következő mondat szintén a „Bizalom” témájához soroltuk, de nincs benne olyan szó, vagy kifejezés, ami ezt a tartalmat explicit módon megragadhatóvá teszi: „A veled való kapcsolat volt az első olyan, amiben átélhettem, hogy van.”

Ennek az első folyamatnak az eredménye 153 idézet, amelyek között van néhány, amely több kódot is kapott. Összesen 13 kód keletkezett az első elemzés során: bizalom, a terápia „érzékelése”, a terápiás tér és a külvilág találkozásai, eltérés a szabá-

lyoktól, katarzisz, negatív érzések, belátás/értelmezés, aktív változtatás, belső szabadság megélése, az érzelmi élet megváltozása, élettörténeti koherencia megélése, önértékelés, és a realitással való kapcsolat. Ezeket részletesen az Eredmények részben mutatjuk be.

Az első tematikus elemzés támpontokat adott ahhoz, hogy mely tartalmi egységeket érdemes szavak szintjén manifeszt módon megragadható változókká alakítani, és ennek segítségével kvantitatív elemzéssel választ keresni kutatási kérdéseinkre. Ugyanakkor az érzelemszavak és a kognitív folyamatokra utaló kifejezések kódolása Pennebaker (2001) LIWC tartalomelemző programjának és kutatásainak hagyományát folytatja.

A kérdőívekre adott válaszokat egy közös dokumentumban egyesítettük, és a program segítségével a szövegben előforduló összes szóra készítettünk egy szógyakoróság-elemzést. Az Atlas/ti lehetővé teszi, hogy egy gombnyomásra képet kapjunk arról, hogy mely szavak és hányszor fordulnak elő a teljes szövegben. A program rendelkezik egy auto-coding funkcióval, amely képes arra, hogy egy megadott szókészlet alapján az általunk megadott kódhoz rendeljen mondatokat (illetve szavakat vagy egész bekezdéseket, attól függően, melyik lehetőséget választjuk). Ebből a szógyakorisági listából szerkesztettük meg azoknak a szavaknak a csoportjait, amelyeket a kódolás során használtunk. Például az érzelmek esetében az „átél, érez, megrendítő, örül” stb. szavakat, majd ezeket a listákat használtuk a szöveg automatikus kódolásához. (Melléklet 2.)

A felsorolt szókészletek segítségével az Atlas/ti automatikusan kódolta számunkra a szövegváltozókat, amelyek a következők voltak:

1. Érzelmek
2. Kognitív folyamatok
3. Verbalitás
4. Érzékelés, nonverbális csatorna
5. Pszichoanalitikus vagy pszichológiai szakkifejezések használata

A következő lépésben ellenőriztük a program által kijelölt kódokat, hogy valóban azt fejezik-e ki, amit vizsgálni szándékoztunk, valamint az esetleges kihagyott mondatokhoz is a megfelelő kódot kapcsoltuk hozzá, mivel nem szavakat akartunk számolni, hanem a szavak mögött rejlő tartalmakat. Erre a magyar nyelvben gyakran előforduló többértelmű szavak miatt van szükség.

Az egyes dokumentumokban a kódoknak megfelelő mondatok mennyiségét a program egy táblázatban foglalja össze. Természetesen különbségek vannak az egyes szövegek hosszúsága között, ezért az adott kódok számát minden dokumentum esetében elosztottuk az adott dokumentumban előforduló összes mondat számával, és az így kapott arányokkal dolgoztunk, hogy összehasonlításokat lehessen tenni az egyes esetek között. Tehát az adott dokumentumban az érzelmeket kifejező mondatok száma elosztva az adott dokumentumban lévő összes mondat számával alkotja az adott esetnek (szöveges dokumentum) az adott változón („érzelmek” kód) elért értékét.

EREDMÉNYEK

A tematikus elemzés eredményeképpen kapott 13 kódot két fő dimenzió mentén csoportosíthatjuk:

1. a terápia folyamatával kapcsolatos szövegváltozók, és
2. a terápia hatásait, következményeit tárgyaló szövegváltozók.

Az első kategóriába tehát olyan szövegrészeket soroltunk, amelyek a terápia folyamatával kapcsolatos visszaemlékezéseket tartalmaznak. Itt a következő kódokat rendeltük a szövegekhez:

1. Bizalom – utalás a terápia folyamatában a bizalom fontosságára, a terápiás kapcsolat elfogadó, biztonságos jellegére.
2. A terápia „érzékelése” – képek, színek, hangok említése, amelyek a terápia fontos elemeiként, meghatározó emlékként jelennek meg.
3. A terápiás tér és a külvilág találkozásai – többször kerültek említésre olyan momentumok, amikor valami külső esemény, vagy szokatlan körülmény jelenik meg a terápiás térben. Behallatszó hangok például.
4. Eltérés a szabályoktól – ebben az esetben olyan emlékeket idéznek fel a páciensek, amelyek során a terapeuta tért el valamiben a megszokott, vagy elvárt szabályoktól, például „kevésbé volt neutrális”.
5. Katarzisz – megrendítő pillanatok.
6. Negatív érzések a terápia során
7. Értelmezés, belátás – a terápia során a terapeuta emlékezetes értelmezése, vagy a páciens belátásai.

Az I. táblázat bemutatja, milyen gyakorisággal szerepelnek az egyes szövegváltozók a terápia folyamatával kapcsolatban. Az első hat változót összefoglalóan „a kapcsolat” változóinak neveztük el, és összesítettük gyakoriságukat is a táblázat hetedik sorában. Úgy gondoljuk, hogy ezek mind a terápia érzelmi, kapcsolati összetevőit jelenítik meg. Az eredmények szerint gyakoribbnak tűnt a kapcsolat jellemzőinek kiemelése a terápia folyamatában, mint az értelmezésekre való visszaemlékezés.

Szövegváltozók/esetek	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	Össz.
1. Bizalom	1	3	1	1	2	2	1	2	1	1	15
2. A terápia "érzékelése"	0	1	0	1	0	1	0	0	0	2	5
3. A terápiás tér és a külvilág tal.	1	1	1	0	1	1	0	1	0	0	6
4. Eltérés a szabályoktól	1	0	0	1	1	0	1	0	0	1	5
5. Katarzisz	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3
6. Negatív érzések	0	1	0	0	0	1	2	2	0	2	8
„Kapcsolat” összesen	5	6	2	4	4	5	4	5	1	6	42
7. Értelmezés, belátás	5	4	0	2	2	2	1	2	2	3	23

I. táblázat. A terápia folyamatával kapcsolatos szövegváltozók

A második kategóriába már olyan tematikus egységek kerültek, amelyeket a páciensek a terápia hatásaiként, következményeiként említettek.

1. Aktív változtatás - minden olyan szövegrészlet ide tartozik, amikor a páciensek kiemelik, hogy erejük, aktivitásuk, energiájuk megnövekedett, kezdeményezőbbek lettek, és maguk alakítják az életüket.
2. Belső szabadság megélése – a páciensek úgy élik meg, hogy spontánabbak lettek, kevésbé szigorúak önmagukkal szemben.
3. Az érzelmi élet megváltozása – ide soroltunk minden, a terápiának tulajdonított hangulati, érzelmi változást. Többen említették a nyugalmat, és az ambivalencia elfogadásának képességét.
4. Az élettörténet koherenciája – az élettörténet egységes történetként, vagy „összeállt képként” élhető meg a terápiának köszönhetően.
5. Az önértékelés megváltozása, az önbecsülés növekedése.
6. A realitással való kapcsolat – többen számoltak be arról, hogy a valósághoz való viszonyuk megváltozott, realisabb képet alakítottak ki például szüleikről.

A II. táblázatból kiderül, milyen gyakorisággal fordultak elő az egyes témák a tíz dokumentumban. Leggyakoribb az érzelmi élet megváltozásának említése és az aktív változtatás voltak.

Szövegváltozók/esetek	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	Össz.
1. Aktív változtatás, erő, energia	5	4	0	3	2	2	4	0	1	3	24
2. Belső szabadság megélése	0	0	0	0	3	0	6	0	0	2	11
3. Az érzelmi élet megváltozása	1	9	0	6	2	0	12	2	3	5	40
4. Az élettörténet koherenciája	0	3	0	0	1	1	1	0	1	1	8
5. Önértékelés	2	0	0	0	0	1	1	0	0	1	5
6. Realitással való kapcsolat	2	0	1	2	0	0	1	2	0	1	9

II. táblázat. A terápia hatásai, következményei

Az elemzés második lépéseként automatikusan kódolt változókat hoztunk létre, amelyek segítségével szerettük volna összehasonlítani a szövegekben manifeszt módon megjelenő, számunkra releváns tartalmak gyakoriságát. Hipotézisünk az volt, hogy az érzelmeket kifejező szavakat tartalmazó mondatok túlsúlyban lesznek a kognitív folyamatokat – emlékezést, gondolkodást, megértést – említőkkel szemben. Ezen kívül a verbális és a nonverbális (érzékelés) mozzanatokot is kódoltuk az összes szövegben, itt is különbséget vártunk, az előzetes tematikus elemzés eredményei alapján a nonverbális összetevőkre utaló mondatok javára.

Ezen kívül képet szerettünk volna kapni arról is, milyen gyakran használtak a páciensek a pszichoanalízis vagy a pszichológia szakzsargonjából vett kifejezéseket.

A III. táblázatban láthatjuk az esetek egyes kódok esetében felvett értékeit, a szövegekben található összes mondathoz viszonyított arányukkal kifejezve.

Szövegváltozók/esetek	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
érzelem	0,17	0,28	0,12	0,3	0,12	0,31	0,18	0,39	0,30	0,08
kognitív	0,17	0,28	0,12	0,2	0,08	0,13	0,16	0,14	0,12	0,11
érzékelés	0,06	0,14	0	0,04	0,02	0,06	0,11	0,03	0,09	0,02
verbalitás	0,04	0,13	0,04	0,03	0,02	0,11	0,11	0,07	0,008	0,02
szakszó	0,07	0,03	0,02	0,1	0,01	0,05	0,07	0,13	0,03	0,02
mondatok száma	63	220	41	84	71	119	54	128	116	36

III. táblázat. Az automatikus kódolás eredményei.

Az egymintás t-próba elvégzésével az érzelem/kognitív változók átlagának eltérése 0.074, valóban több érzelemszót találtunk a szövegben, mint kognitív folyamatokra utaló kifejezést. Ugyanez nem mondható el a verbalitás/nonverbalitás változókra, ahol az átlagok között nincs számottevő különbség (-0.0008).

AZ EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

Talán nem meglepő, hogy a kapcsolati változók közül a bizalomra utaló szövegek emelkednek ki. Az analitikus biztonságot nyújtó attitűdje nélkül alig képzelhető el a páciens feltárulkozása.

Példák a szövegből: „nyugalmat kaptam, elfogadást, és meglepődtem azokon az anyagokon, amik ebben a légkörben előjöttek belőlem”.

„olyan ember jelezte ezt vissza nekem akkor, akinek a szavában megbíztam, akire támaszkodtam, és aki teljes mértékben hiteles volt számomra”.

Magyarázatra szorul a negatív érzések viszonylagosan alacsony aránya. Feltehetjük, hogy az emlékezésbe belejátszik a „megszépítő messzeség”, de még inkább úgy hiszem, hogy a pozitív áttétel hosszú távú hatása is. Tudjuk, s ezt számos kutatás is alátámasztja, hogy az analízis lezárásával nem szűnik meg a terapeuta, mint „jó belső tárgy”, pozitív kötődési figura léte az analizandusban. Pszichoanalitikus egyesületek életébe, konfliktusai-ba egyebek mellett nagyban belejátszhat a különböző analitikusokhoz járt kandidátusok csoportjainak vetélkedése. Jelen vizsgálatban már önmagában a kérdőívek visszaküldése is jelzi a pozitív kapcsolódást, s valamiféle megfelelési igényt. De az eredmények felhívják a figyelmemet a negatív áttételek feldolgozásának esetleges hiányára is.

Példák a szövegekből: „akkor ott nem értett meg...”

„egy-egy ülésre nem akartam elmenni...”

A terápiás tér és külvilág találkozásánál valami szokatlan esemény zavarja meg a munkát, melyet valahogyan kezelni kell. A szabályoktól való eltéréssel azokat az intervenciókra utaló szövegeket jelöltük, melyben a megszokott, elvárt analitikusi viselkedéstől eltérőt tesz a terapeuta. E két kategória azért fontos, mert valamilyen viselkedés meg nyilvánulás történik, mely elhatárolandó az acting-out-tól. Ahogy a példák mutatják, igazi terápiás értékkel bír, mely a páciens emlékezetében megragadt, fontosnak ítélte.

Példák a szövegekből: „az egyik óra végén kiderült, hogy valaki tévedésből kívülről ránk zárta a kezelőszoba ajtaját. Ekkor Ön meglehetősen nagy fizikai és kollegiális kockázatot vállalva kimászott az ablakon, hogy kiszabadulhassunk. Bár én felajánlottam a segítségemet (mégiscsak én vagyok a férfi ügyebár), Ön maga oldotta meg a bizzar helyzetet. Akkor értettem meg, hogy Ön valóban vállalja a felelősséget azért, ami az órán történik. Mind dramaturgiai, mind érzelmi szempontból rendkívül fontos esemény volt”.

„Emlékszem egy karácsonyra, valamit festettem magának, és egy verset citáltam valahonnan. Maga néhány nap múlva felhívott, és aggódott értem, mert valami olyan volt a versben, amire már nem emlékszem, de magát megijesztette. Fontos volt, hogy utánam nyúlt...nem volt szándékos a megijesztés, de azóta már sokat hallottam a tudattalan motívumokról...szóval számíthattam magára.”

„Volt egy alkalom, amikor az óra vége után nem küldött el azonnal, hanem egy kicsit még ücsörögtem a szobája előtti kis térben, hogy megnyugodjak, valami nagyon megrázó felismerésem volt, és fontos volt hogy akkor mellettem volt még egy kicsit, nem ragaszkodott az analízis merev szabályaihoz. Átélttem, hogy tényleg fontos vagyok...Azt tudom, hogy utána másképpen tudtam viszonyulni önmagamhoz, mert nem hagyott magamra egy nehéz pillanatban, mint előtte az életemben ...”

A terápiában zajló értelmezésekre való belátásokra, tudatosító intervenciókra, bevilágító értelmezésekre való emlékek közül szignifikánsan kevesebb jelenik meg, mint a kapcsolati mozzanatokra való utalások. E mutatók tükrözik azt a munkamódot, melyet magaménak érzek, az analitikus szituációt olyan affektív kapcsolatnak tekintem, melyben a páciens interaktív megnyilvánulásairól együtt gondolkodva jutunk el a viselkedés mögöttes mozgatórugóiig, annak történeti vonatkozásáig.

Példák a szövegekből: „terápia alatt hagytam el a balesetező hajlamomat, rájöttem, hogy akarok kilépni...”

„emlékszem, nagyon meglepett, mikor Orsival vagy Verával kapcsolatban tetten értem magamban a versengést. Elfogadni is nehéz volt, hogy ez is én vagyok...”

„legemlékezetesebb pillanatok a terápiámban az álomértelmezések voltak.”

A második táblázatban azok a szövegek kerültek kiemelésre, melyeket a páciensek mint a terápia hatásait élték meg. Elvárásaimnak megfelelően az érzelmi élet megváltozását tükröző szövegek emelkedtek ki a mintából.

Példák a szövegekből: „Kritikusabb lettem, asszertívebb, nyitottabb, talán oldottabb is... és érzékenyebb, mintha jobban hatnának rám a dolgok”

„már nem vagyok olyan szimbiózisban az anyámmal...”

„kevésbé vagyok kapkodó, hebrencs, sietős, izgó-mozgó... megtanultam várni”

„nem várom meg, hogy jól belesüllyedjek a depresszióba, ha mégis egy kicsit, akkor nyomozok, hogy most kire haragszom éppen... mindig kiderül”.

„az anyámmal és apámmal kapcsolatos ambivalens érzések úgy oldódtak, hogy itt átéltem azt, hogy ezek az érzések együtt létezhetnek, mármint a szeretet és a harag, vagyis ezek nem kizárólagosak, és mindkettő megengedhető.”

Gyakoriak azok a szövegek, melyek a páciensek növekvő aktivitására, vitalitására utalnak. Mintha saját sorsuk feletti felelősséget jobban lennének képesek vállalni. Ezek a leírások a szelf-hatékonyság érzésének átéléséről szólnak.

Példák a szövegekből: „az a meggyőződés alakult ki bennem lassacskán, hogy érdemes törődnöm magammal, azaz kezdtem magam viszonylag értékes embernek tekinteni, akinek esetleg fontos teendői akadhatnak az életben”

„átalakítottam az engem körülvevő tereket, környezetemet...”

„szakmát váltottam... megtaláltam egy számomra jól élhető életformát, szabadságot, érvényesülést és biztos anyagiakat.”

Néhány páciens leírásában jelentős szerepet kapott a belső szabadság átélése, melyet a terápia sikerének tartottak.

Tudjuk, a pszichoanalitikus folyamatban megelevenednek a múlt tapasztalatai, azok a belső objekt-kapcsolatok, vágyak, melyek „fogva tartják” az embert, s bizonyos kényszerpályán mozgatják. Ezek átdolgozása többek között lehetővé teszi, hogy rátaláljon valódi szelfjére, s hogy spontaneitását, kreativitását használni tudja.

Példák a szövegekből: „arról szólt a terápiám, hogy fogadd el magad és a világot olyannak amilyen, ne szégyelld magad, külsődleges szempontok ne izgassanak, de figyelmesen élj a többi ember között, s amit igazán saját feladatodnak gondolsz, azért komolyan tegyél erőfeszítéseket.”

„sokkal engedékenyebb és elfogadóbb vagyok magammal szemben. Lett humor. Megváltozott a nevetésem.”

„színek, szagok, ízek, érzések, emlékek, álmok, gondolatok felzaklató kavalkádja volt az analízis, atomizáló szét és összerendeződés, a szabadság és a kötelek elviselésének megtanulása.”

A realitással való kapcsolat megváltozására vonatkozó megjegyzések számomra azért jelentősek, mert a 2 borderline személyiség-szerveződést mutató páciens jelezte, hogy realitáshoz való viszonya javult. Egyikük a folyamat közben pszichotikus epizódot mutatott, de nem kellett hospitalizálni.

Példák a szövegekből: „hosszú ideig lassan, de folyamatosan javult a kommunikációs készségem, barátságosabb viszonyba kerültem az ún. realitással, amit tényleges eredmények bizonyítottak a kapcsolataimban és munkámban.”

„az első döbbenet, ami mindjárt az analízis elején ért, mikor kiderült számomra, hogy a gyerekkoromról őrzött idillikus kép mértéktelenül hamis”.

Az élettörténet koherenciájának, egységes történetként való átélését a pszichoanalízis narratív irányzata mint terápiás eredményt tartja számon. A vizsgálatban szereplők is tesznek erre utalásokat.

Példák a szövegekből: „a személyiségem valahogy egységgé állt össze, nincs egy jó kislány Kriszti, meg egy dacos, dühös Kriszti külön, hanem vagyok így egyben ilyen is, olyan is, jó kedvvel meg rossz kedvvel...”

„a szüleimről való képem teljesebb lett. Igyekszem nem csak saját sérelmeimen keresztül látni őket, hanem valahogy egységben, történeteikben.”

Befejezésül arról is szót kell ejteni, hogy a szövegekben nagy számmal fordultak elő pszichológiai szakkifejezések, a pszichoanalitikus módszerrel kapcsolatos kifejezések. Érthető ez abból a szempontból, hogy a vizsgálatban szereplő valamennyi résztvevő a szűkebb vagy tágabb szakmából érkezett. Előzetes ismereteik is voltak s a kezelés közben sem voltak „eltiltva” az olvasástól. Másfelől nem feledkezhetünk el arról, hogy az analitikussal való azonosítások révén beépülnek szavak a „közös nyelvbe”.

Végezetül a vizsgálat eredményei bizonyára nem általánosíthatóak a pszichoanalitikus módszer hatásait illetően, de megerősítették feltevéseinket az emocionális élet prioritását illetően. Álljon itt még egy idézet egy páciensről, melyet arra a kérdésre adott válaszként, hogyan tudná egy mondatban megfogalmazni, hogy miről is szólt az analízise: „Inkább egy- egy szó jut eszembe. Hogy feltöltődtem, hogy érzek. Egy kicsit ahhoz tudnám hasonlítani, mint amikor a némafilm átvált, és a főhős egyszeriben egy saját rendezésű, színes hangosfilmben találja magát.”

A POSSIBLE METHOD TO STUDY THE EFFECT MECHANISMS OF PSYCHOANALYSIS: CONTENT ANALYSIS OF THE RECOLLECTIONS OF FORMER PATIENTS

The authors' aim was to study, how former patients of the first author judge the effects of their therapy, and how they recall the events from the therapeutic process. Semi-structured interviews were completed by ten participants in written form. The method of the study was computer aided psychological content analysis, using the Atlas/ti software. Two types of coding was used: a qualitative, thematic analysis, and a quantitative approach, where the data was transformed from textual markers of psychologically relevant information, comparing the frequency of certain words. Main code groups were: the relationship, emotions, and nonverbal communication, cognitive mechanisms, interpretations and insight. The results show, that the relationship between the analyst and the patient is the main source of effect of psychotherapy, and the outcoming changes are rather due to emotional, sensorial or nonverbal, than cognitive, verbal elements and the level of interpretation.

It is not the authors' intention to generalize the results of this pilot study. This is a chance to take a look into the cooperation of ten patients and an analyst, and the way of personal recollections of this working process. The study is the first author's tribute to Livia Nemes, who was a significant figure in shaping of her professional identity. In her personal training analysis, she experienced the importance of the therapeutic relationship, the one Livia Nemes describes in one of her writings: „To accept the patient should come before we wanted to help or heal her/him.” (Nemes 1998)

Key words: effect study – catamnestic study – psychotherapy research – content analysis

IRODALOM

- Ehmann B. (2002): A szöveg mélyén: A pszichológiai tartalomelemzés. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Gill M.M., Hoffmann I.Z.(1982): A method for studying the analysis of aspects of the patient's experience in psychoanalysis and psychotherapy. *Journal of American Psychoanalysis*, 45:483-498.
- Hoglund P., Amló S., et al. (2006): Analysis of the Patient-Terapist Relationship in Dynamic Psychotherapy: An experimental study of transference interpretations. *American Journal of Psychiatry*, 163:1739-1746.

- Leuzinger-Bohleber M., Fischmann T. (2006): What is conceptual research in psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, 87: 1355-86.
- Leuzinger-Bohleber M., Stuhr U., Rüger B., Bentel M. (2002): Psychoanalytic and Non-Psychoanalytic Research Methods in a Multi-perspective, Representative Follow-Up Study of Psychoanalysis and Psychoanalytic Long-term Therapies. *Psychoanalysis in Europe. Bulletin* 56.
- Leuzinger-Bohleber M., Target M. (2002): Outcomes of Psychoanalytic Treatment. *Perspectives for Therapists and Researchers*. London/Philadelphia, Whurr Publications.
- Luborsky L.: Measuring a pervasive psychic structure in psychotherapy: the core conflictual relationship theme. In: Freedman N., Grand S. (szerk.) (1977): *Communicative structures and psychic structures*. New York, Plenum, 367-395.
- Nemes L. (1998): A viszontáttétel és a páciens elfogadása. (Rajka Tibor emlékére). In: *Alkotó és alkotás*, Budapest, Animula, 144-147.
- Pennebaker J.W. (2001): A stressz szavakba öntése: Egészségi, nyelvészeti és terápiás implikációk. In: László J., Thomka B. (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, Kijárat Kiadó, 189-203.
- Szecsödy I. (2005): What Can Clinicians Gain from Research in Psychoanalysis? Summary from workshops on Research at the EPF Annual Conferences. *Psychoanalysis in Europe. Bulletin* 59.
- Thomä H., Kächele H. (2007): *Pszichoanalitikus Terápia. Kutatás*. Budapest, Lélekben Otthon Kiadó.
- Wallerstein R.S. (1989): The psychotherapy research project of the Menninger Foundation: an overview. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57: 195-205.

1. MELLÉKLET: KÉRDŐÍV

Arra szeretném kérni, hogy próbálja meg felidézni pszichoterápiájának történetét. Az alábbiakban felsorolt kérdések csak támpontok az emlékezéshez, valójában a szubjektív átélés az, ami számomra fontos. Így, ha sorra is veszi ezeket a kérdéseket, azok bizonyára az élmények szűk területét képesek csak „befogni”, de minél többet tud írni ezekről, annál használhatóbb számomra a beszámoló. Ha egy-egy kérdés nem érinti, vagy úgy érzi, hogy feledésbe merült, úgy nyugodtan hagyja ki a választ.

Milyen problematika, konfliktus, zavaró viselkedés, tünet volt előtérben a terápiába lépésekor? Mi hozta a kezelésbe, milyen motivációval kezdtünk?

Ez a problematika érzése szerint feltárult-e teljes mélységében a terápia alatt, fókuszban maradt-e, s átélt-e valamilyen nyugvópontot a terápia végére (belső elrendeződés, belátás stb.)?

A „hozott” konfliktus mellé sorakoztak-e újak? Arra gondolok, hogy olyan megoldandó problémával is találkozott, melyről eredetileg nem gondolta, hogy létezett Önben?

A terápia alatt volt-e lényeges változás, változtatás reális életében, körülményeiben?

A terápia közben vagy azt követően észlelt-e viselkedésváltozást?

Érzése szerint változott-e önmagáról alkotott képe? Ha igen, hogyan?

Változott-e életének fontos személyeiről való vélekedése? Ha igen, hogyan?

A terápia befejezését követően volt-e olyan érzése, hogy fontos területeket nem érintettünk?

Kérem, hogy próbáljon meg felidézni terápiájából egy olyan pillanatot, mozzanatot (mondat, jelenet, gesztus, jelenlét), melyről azt gondolja, hogy jelentős volt valamilyen szempontból, s ezt olyan részletességgel írja le, ahogyan csak tudja!

Emlékszik-e olyan pillanatra, mikor úgy érezte, hogy abbahagyja a kezelést, s ha képes rá részletezze ezt az élményt.

Terápia befejezését követően kapott-e környezetétől olyan visszajelzést, hogy változott valamiben?

Terápia befejezését követően érte-e váratlan negatív életesemény, trauma, melyről azt gondolja, hogy sikerült megoldania?

Terápiát követően fordult-e más szakemberhez segítségért, esetleg más terápiás formát próbált-e?

Ha egy mondatban kéne megfogalmazni, hogy miről szólt a terápiája, akkor az hogy szólna?

2. MELLÉKLET: A KVANTITATÍV TARTALOMELEMZÉSHEZ HASZNÁLT SZÓLISTÁK*

ÉRZELEM-SZAVAK:

zavarba, átél*, átélni, átéltem, bepánikol, bizalm*, bizalom*, bizonytalanság*, boldog, boldog*, boldogság, büntudat*, csalódás*, düh*, dühös, elcsitult, elégedetlen, elégedettség, elkeseredésem, élmény, élmény, élmény*, elsírnom, elszenvadni, élvezni, érez*, érz*, fáj, fájdalom*, fájdalom, fáj, félel*, felizgatottak, felkavart*, felszabadító, féltem, feszélyezett, feszít, feszültség, gyász*, hála, hálával, hangulatokra, hangulatom, harag*, indulat*, iszonyat*, iszonytató, izgalma, izgalmas, jóleső, kellemesen, kétségbeesésem, kétségbeesett, kiegyensúlyozott*, legmegrázóbb, legnyomasztóbb, lelki*, megélése, megélni, meghitt*, megijesztés, megijesztette, megindító, megkönnyebbül*, megnyugodjak, megnyugtató, megnyugtatóan, megnyugtatólag, megnyugtató, megrázó, megrendítő, mérgemben, mérges, nyomaszt*, nyugalmat, nyugalommal, nyugodt*, öröm*, örül*, remél*, remény*, rémisztőleg, rettenetesen, sérelmeimen, sértett*, szabadabban, szabadon, szabadságom, szégyen*, szenved*, szenvedés, szerelem, szerelemért, szerelmes, szeret*, szív, szívemmel, szomorú, szomorúság*, szorong*, torokszorító, vágó*, visszafojtott

KOGNITÍV SZAVAK:

belátás*, céltudatosabb, döntés*, döntöttem, elképzel*, emlék*, érdekelt, érdekes, értelem, értelmes, értelmesen, értem, érteni, értettem, érthetetlen, eszemmel, észre, fejemben, felidézni, felismer*, felmerült, feltárult, figyeltem, fogalmazni, fogalmaztam, gondol*, intellektus, kiderült, következménye*, következtében, kutattuk, megért*, megfogalmazás, megfogalmazni, megjegyezni, meglepődtem, megtanultam, megtudtam, oka, okai, okáról, okát, okolnom, okot, okozhatja, okozni, okozott, okoztak, összeállt, összefügg, összefüggéseiről, rágondolni, ráismertem, rálátásom, rálátást, ráláttam, szempontból, szempontok, tanulási, tanulnom, tanult, tanultam, tud, tudás*, tudat*, tudatos, tudatosan, tudhatnám, tudjam, tudnám, tudni, tudom, tudott, tudtam, vélekedéseim, vélemény, véleményem, visszaemlékszem, visszagondoltam, belegondolok

SZAKSZAVAK ÉS SZAKZSARGON:

acting, agresszió, dependens, életesemény*, elfojtó, értelmezés, gyászfolyamat, határait, határok, határtartóbbak, krízis*, megdolgozását, megdolgozódott, motiváció, munkamódot, működésmódomra, működésmódra, narcisztikus, neutrális, omnipotenciáról, önértékelésem, önismereti, örömképességgel, projekció, regresszió, sémáim, separációs, szeparációs, szomatizáció, traum*

VERBALITÁSRA UTALÓ SZAVAK:

beszéd, beszél*, beszélni, beszéltem, elmond*, említettem, említsem, kérdésben, kérdezett, kérdezte, kifejezésre, kommunikációs, megfogalmaz*, megjegyzés*, megkérdezte, megmondtam, mondanom, mondat, mondata, mondatból, mondatodpár, mondatokat, mondatra, mondj, mondja, mondjak, mondott, mondta, mondtak, mondtam, mondunk, rávágtam, szavában, szavaimat, szavakat, szavakkal, szó, szóba, szólt, verbalitás

ÉRZÉKELÉSRE, NONVERBÁLIS CSATORNÁRA UTALÓ KIFEJEZÉSEK:

fekszik, csend*, csöndben, elhangzott*, érintések, érzékelem, érzékelhető, érzékeltem, falvédő*, fekszem, fizikai, fizikailag, fületem, gesztus*, hallgattam, hanggal, hangja, hangjait, hangosfilmben, hangot, hangozhat, hangsúlyodban, hangzik, hangzott, kaparásztam, kendőjére, kép, képem, képet, kezet, köldökzsinórt, könnyecseppek, körülölelő, láb*, lábamon, lássak, lássalak, látjuk, látni, látnom, látod, látszik, látszott, látta, láttam, léghőben, megérintett*, mosollyal, mosolyogni, mosolyogva, nevetés, nevetésből, nevetésem, összegörnyedve, ránéztem, szagok, szeme, szemében, szememben, szemkontaktus, szemlélni, szemmel, szimatoltgatótt, színek, színekre, színes, test*

---

* A csillagot a program úgy értelmezi, hogy az adott szót bármilyen végzodással megtalálja. Pl. érez*: éreztem, érezzük, stb

